CAPLLETRA 52

REVISTA INTERNACIONAL DE FILOLOGIA

Primavera, 2012

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT

VOLUMS MONOGRÀFICS DE LA REVISTA CAPLLETRA

Caplletra 45 (Tardor 2008)
Volum monogràfic sobre
L'educació plurilingüe
Coordinat per *Josep M. Baldaquí* i *Joan Borja*

Caplletra 46 (Primavera 2009)
Volum monogràfic sobre
La literatura per a infants i joves: una proposta d'anàlisi
Coordinat per *Gemma Lluch*

Caplletra 47 (Tardor 2009)
Volum monogràfic sobre
L'aportació alemanya als estudis de lingüística catalana
Coordinat per *Ferran Robles*

Caplletra 48 (Primavera 2010)
Volum monogràfic sobre
Francesc Eiximenis
Coordinat per *Xavier Renedo Puig*

Caplletra 49 (Tardor 2010)
Volum monogràfic sobre
Entonació dialectal
Coordinat per *Ferran Robles*

Caplletra 50 (Primavera 2011)
Volum monogràfic sobre
La imatge del país en la literatura del segle XIX: realitat i mite
Coordinat per *Magí Sunyer*

Caplletra 51 (Tardor 2011)
Volum monogràfic sobre
El romanç andalusí a revisió
Coordinat per *Antoni Ferrando Francés*

Directora: Maria Josep Cuenca (Universitat de València)
Secretari de redacció: Francesc Pérez i Moragón (Universitat de València)
Consell de redacció: Josep M. Baldaquí (Universitat d'Alacant), Ferran Carbó (Universitat de València), Antoni Ferrando (Universitat de València), Enric Gallén (Universitat Pompeu Fabra, Barcelona), Joan Mas (Universitat de les Illes Balears), Josep Maria Nadal (Universitat de Girona), Biel Sansano (Universitat d'Alacant)

Consell assessor: Anna Maria Annicchiarico (Università di Roma 3), Antoni Badia i Margarit (Institut d'Estudis Catalans), Maria Teresa Cabré i Castellví (Universitat Pompeu Fabra, Barcelona), Jordi Castellanos (Universitat Autònoma de Barcelona), Germà Colón (Universität Basel), Joseph Gulsoy (University of Toronto, Em.), Josep Massot i Muntaner (Institut d'Estudis Catalans), Joaquim Rafel (Universitat de Barcelona), † Joan Solà (Universitat de Barcelona), Joan Veny (Institut d'Estudis Catalans), Max Wheeler (University of Sussex, Em.), Curt Wittlin (University of Saskatchewan, Em.), M. Claire Zimmermann (Université Paris IV-Sorbonne, Em.)

Objectius i destinataris

Caplletra és una revista internacional de Filologia, destinada a la publicació de treballs originals sobre qualsevol aspecte relacionat amb les llengües i les literatures, amb una atenció especial a la filologia catalana. Va adreçada a tots els investigadors d'aquestes matèries.

Periodicitat: la revista apareix dues vegades l'any, la primavera i la tardor.

Característiques i normes d'avaluació de les col·laboracions

1. Els articles hauran de ser treballs originals d'investigació no publicats amb anterioritat.

2. La revista es compromet a comunicar als autors en un termini màxim de tres mesos l'acceptació o no dels seus articles.

3. Els articles rebuts a la redacció passaran per un procés d'avaluació externa estrictament anònim que gestionarà directament el director amb la col·laboració del secretari de redacció. Els avaluadors podran recomanar-ne la publicació sense necessitat de cap retoc. O proposar-ne correccions necessàries per a poder ser publicats i, en aquest cas, el contingut d'aquestes indicacions serà tramés als autors perquè les incorporen. Els avaluadors podran fins i tot recomanar, de manera raonada, la no publicació d'un article. En aquest cas, si hi ha unanimitat entre els avaluadors, *Caplletra* n'assumirà la decisió i el director comunicarà als autors l'acord del rebuig i aportarà els motius adduïts pels avaluadors. En cas que no hi haja unanimitat entre els avaluadors sobre la conveniència o no de la publicació d'un article, el Consell de redacció prendrà l'última decisió i, en cas d'acordar-ne la publicació, supervisarà la introducció dels canvis necessaris per tal de resoldre'n els problemes.

4. *Caplletra* no s'identifica necessàriament amb els punts de vista mantinguts en els articles que publica.

NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

Qüestions generals

Els articles tindran una extensió màxima de 64.000 caràcters (espais inclosos). Només excepcionalment i per acord del Consell de redacció hom podrà acceptar articles que ultrapassen l'esmentada extensió. En una pàgina a banda, a més del nom de l'autor i el títol de l'article, s'inclourà un resum o *abstract* amb una extensió de 600 a 1.200 caràcters (espais inclosos) i les paraules clau o *key words*, juntament amb les adreces postal i electrònica i el telèfon de contacte de l'autor. Títol, resum o *abstract* i paraules clau o *key words* han d'enviar-se en la llengua utilitzada a l'article i en anglés. Els articles s'enviaran en suport informàtic, en Word per a Macintosh o Word per a Windows. En aquest segon cas, s'adjuntarà una còpia en format RTF. Si s'utilitza algun altre processador de textos caldra indicar quin. Cal enviar-ne també una impressió en paper, a doble espai. El text anirà encapçalat amb el títol (tan breu com siga possible) i el nom de l'autor. Al final de l'article i abans de les Referències bibliogràfiques, es tornarà a indicar aquest nom i la institució acadèmica a què pertany l'autor, a més de les seues adreces postal i electrònica.

Les ressenyes s'ajustaran a les mateixes exigències informàtiques de presentació i tipus de lletra que els articles i tindran una extensió màxima de 15.000 caràcters (espais inclosos). Només excepcionalment i per acord del Consell de redacció hom podrà acceptar ressenyes que ultrapassen l'esmentada extensió.

El consell de redacció de la revista recorda als autors la necessitat de tenir en compte les normes sobre l'ús no sexista de la llengua.

Divisió dels articles

Segons les necessitats expositives, convindrà dividir l'article en apartats. Els títols dels epígrafs o subepígrafs aniran en redona normal, en una línia separada dels paràgrafs precedent i següent.

Referències bibliogràfiques internes

Les referències bibliogràfiques s'inclouran, dins del cos de l'article i seguiran el sistema «autor-any-pàgina». L'any i les pàgines apareixeran entre parèntesis, separats per dos punts. Quan la referència abaste tota una obra s'hi ometrà explicitar les pàgines a què es remet. Entre l'últim cognom de l'autor citat i l'any de publicació del text a què es fa referència no s'intercalarà cap signe:

... com ja s'ha observat (Sanchis Guarner 1980: 144)

... com observa Sanchis Guarner (1980: 144).

... «Dels documents del Principat desaparegué plenament l'article es ja en el segle xiv» (Sanchis Guarner 1980: 144).

... Aquesta era la idea recurrent del llibre (Sanchis Guarner 1980).

Bibliografia

Les referències que apareixen en el text es repetiran al final en un apèndix de Bibliografia, ordenades alfabèticament pel primer cognom de l'autor i s'ajustaran a les convencions següents:

— Articles (títol entre cometes i nom de la revista en cursiva, numeració completa, any d'edició, pàgines):

Picallo, C. (1990) «Elements anafòrics i localitat», *Caplletra* 8, pp. 41-53.

En el cas dels articles de diari no cal indicar-ne el número; serà suficient amb la data completa.

— Llibres (títol en cursiva, lloc d'edició i casa editorial):

Sanchis Guarner, M. (1980) *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, Salvat.

— Capítol o parts de llibres col·lectius o miscel·lanis (autor, títol, dins, primer autor, nom de l'editor o editors de l'aplec, ed. o eds., títol del recull, any, pàgines):

Anderle, A. (1991) «La crisi dels col·lectivismes», dins San Martín, A. ed., *Públic / Privat: un debat obert*, València, Universitat de València / Ajuntament de Gandia.

— Els cognoms dels autors hi figuraran en versaletes (o en minúscula; en cas cas, en majúscula), primer el cognom o cognoms; després, separat per una coma, la inicial del nom de fonts. S'utilitzarà la mateixa tipografia per a noms d'autors o curadors d'un volum que apareguen citats en l'interior de la referència.

— El nombre de volums de les obres citades s'indicarà darrere de l'editorial, en aràbics i seguit de l'abreviatura «vol.», sense marcar el plural.

— El volum recomanat s'assenyalarà amb el número romà corresponent darrere del títol.

— Quant a l'entitat editora, s'ometran les paraules Editorial o semblants, llevat d'algun cas en què, per claredat, és aconsellable mantenir-la (p. ex. Edicions 62).

— Les coedicions s'indicaran amb una barra separadora (València/Barcelona; IIFV/PAM).

— Si la data real d'edició d'una obra no es correspon amb la que figura a la portada, s'indicarà entre claudàtors dintre del parèntesi: (1998 [1999]).

— Quan s'utilitze una edició que no siga la primera i la data d'aquesta siga rellevant, s'indicarà entre claudàtors darrere de la data de l'edició emprada: (1998 [1a ed. 1954]).

— Les obres d'un mateix autor i any s'ordenaran afegint una lletra a la data: (1998*a*), (1998*b*), etc.

— Les pàgines s'indicaran amb les abreviatures p. o pp. (no pàg. o pàgs.).

Citacions

Les citacions breus (una o dues línies), apareixeran, dins del text, entre cometes angulars («»). Si són més extenses, aniran en paràgraf a banda, sense cometes i en Garamond (o si no en Times) 10, format normal. Les elisions s'indicaran amb tres punts entre claudàtors: [...].

Notes

Les notes crítiques, de nombre i extensió reduïts al mínim, apareixeran a peu de pàgina i es reservaran a explicacions o aclariments complementaris de l'autor. Estaran compostes en Garamond (o si no en Times) 10. El número inicial de referència anirà entre parèntesis. Les crides a nota s'indicaran en el cos de l'original en aràbics volats, darrere de la paraula indicada. Si aquesta porta després un signe ortogràfic, les crides aniran darrere del signe.

Requisits tipogràfics

El format general del text, a banda les especificacions indicades per a citacions extenses, anirà en Garamond (o si no en Times) 12, sense sagnats ni tabuladors. La cursiva podrà utilitzar-se a per a títols de publicacions i per a destacar algun terme o diferenciar paraules o frases curtes en una llengua diferent de la de l'article. No per a les citacions. S'usarà el guió curt en els casos ortogràficament exigibles i l'intermedi en funció de parèntesi dintre d'una frase. En aquest cas, si l'incís acaba en punt, se suprimirà l'últim guió. Preferentment s'usaran les cometes angulars. Quan calguen distincions internes en una citació, s'empraran les cometes d'acord amb la gradació « " ' ' " ».

Elements gràfics

Les taules i figures, en Garamond (o si no en Times) 10, aniran numerades consecutivament. La llegenda anirà a la part inferior, separada per un espai, en el cas de les figures, i a la superior, en el de les taules.

Correcció de proves

Passada l'avaluació externa i tingudes en compte les observacions que se'n puguen derivar i una vegada maquetats els articles, *Caplletra* farà arribar als autors unes proves perquè les revisen. Aquesta revisió en cap cas no podrà consistir en una modificació important del contingut de l'article.

Pere Rosselló Bover
«Herois» i escriptors als articles de Gabriel Alomar al diari El Día *(1921-1931)* 9

F. Xavier Vila i Moreno / Vanessa Bretxa i Riera / Llorenç Comajoan i Colomé
Llengües i globalització en el món de la recerca: els coneixements i els usos lingüístics al Parc Científic de Barcelona 35

Maria Josep Marín / Maria Josep Cuenca
De l'atribució a la modalitat: construccions amb és que *en català oral* 65

Germà Colón Domènech
El Vocabulari de la llengua catalana medieval *de L. Faraudo de Saint-Germain* 95

Monogràfic sobre «El segle xvii i l'estètica barroca»
coordinat per Vicent J. Escartí i Gabriel Sansano

Introducció 109

Antoni Ferrando
Una revisió crítica del barroc valencià 113

Pep Valsalobre
Vicent Garcia, poeta europeu 153

Eulàlia Miralles
Els escriptors catalans en una Europa en conflicte: la propaganda política impresa de la guerra dels Segadors 181

Albert Rossich
Intertextos: sobre les fonts i els motius literaris de Lo Desengany *de Fontanella* 207

Vicent Josep Escartí
La Suma de la vida del rey Don Jaume *(València, 1699)* 229

Ressenyes 251

Abstracts 303

Table of contents 313

PERE ROSSELLÓ BOVER

«HEROIS» I ESCRIPTORS ALS ARTICLES DE GABRIEL ALOMAR AL DIARI *EL DÍA* (1921-1931)*

INTRODUCCIÓ

En els seus nombrosos articles a la premsa, que abracen pràcticament un llarg període de la seva vida, des de la joventut fins a la Guerra civil, Gabriel Alomar i Villalonga va dedicar la seva atenció a altres escriptors i a obres literàries molt diverses, tant de la literatura catalana com de les principals literatures estrangeres. Això no obstant, aquests comentaris mai no pretenen ser apunts de crítica literària, sinó «impressions» o elucubracions teòriques motivades per les obres llegides. Alomar, més que un creador literari, fou un pensador, que, tot partint d'alguns dels grans filòsofs i assagistes del segle XIX, va reflexionar sobre el paper de guia que l'intel·lectual havia de tenir en la societat (Rosselló 2007: 105-124).

Una part significativa d'aquests treballs varen aparèixer al periòdic mallorquí *El Día*, que havia estat fundat pel financer Joan March Ordinas i que va començar a publicar-se el 31 de maig de 1921. Va destacar sobretot per la qualitat de les col·laboracions que hi varen aparèixer, amb firmes prestigioses com les de Josep Pla, Joan Torrendell, Miquel Sarmiento, Ernest M. Dethorey, Llorenç Riber, Miquel Ferrà,

(*) Aquest estudi s'emmarca en el projecte *Localització, transcripció i edició de textos d'escriptors mallorquins d'entre els segles XIX i XX* (Càtedra Alcover-Moll-Villangómez, CAMV-2007/4). Han dut a terme la recerca i transcripció dels textos citats aquí les becàries Maria Victòria Pujol i Maria del Camí Dols.

Llorenç Villalonga, Bartomeu Rosselló-Pòrcel… En els articles de Gabriel Alomar sobre literatura —una gran majoria aborden altres temes, sobretot polítics— a *El Día* no és difícil observar, tot i els anys transcorreguts, que encara hi ha la mateixa concepció de l'intel·lectual que havia estat formulada en els seus textos de caràcter teòric d'inicis del segle, com sobretot *El futurisme* (1904) i algunes conferències, com *De poetització* (1908).

EL FUTURISME I EL CONCEPTE D'«HEROI»

Fins a la lectura de la conferència *El futurisme* a l'Ateneu Barcelonès (1904) no trobam una primera formulació de l'ideari estètic de Gabriel Alomar. Es tracta d'un text teòric que s'emmarca en un pensament que abasta molt més que l'àmbit estètic: *El futurisme* és el nucli on el pensament alomarià s'organitza i del qual es pot considerar que neixen molts dels assaigs posteriors i al qual, també, s'han de vincular molts dels seus articles breus. Alomar, a l'hora d'organitzar la seva teoria poètica, assumeix dos dels grans temes del modernisme: la relació de l'Home amb la Natura i la superioritat de l'individu (que se sublima en la figura del Poeta) enfront de la massa. A *El futurisme* ens diu que la natura és «la gran enemiga, la gran tirana, la qui ens espia a cada pas per a reabsorbir-nos» (Alomar 2000: 47). Hi ha, és clar, un posicionament contra el determinisme i contra la filosofia positivista i un punt de partida que enllaça amb els pensadors idealistes (Fichte, Schopenhauer…) i vitalistes (Nietzsche). Alomar concep la història de la humanitat com una gesta èpica de l'home per dominar la natura, per vèncer-la o per aprofitar-ne la força. És precisament de l'admiració de l'home per les victòries sobre la naturalesa d'on neix la poesia: les multituds converteixen les gestes dels herois en llegendes, de les quals neixen els grans mites, que sempre tenen un sentit religiós. El Poeta pren coneixença de la realitat i porta als altres el seu coneixement (la «llum» o el «foc» sagrat). Alomar explica el procés de coneixement de la realitat per part de l'home, el deslliurament del jou de la natura, tot recorrent als mites d'Adam i de Prometeu. Si Adam simbolitza la protesta de la humanitat, que ha collit la fruita de la ciència, Prometeu és l'individu que amb l'esforç i amb el patiment il·limitat lluita pel futur de tota l'espècie.

Alomar dóna el nom de *futurisme* a aquest procés de lluita pel demà. Les seves idees sobre la funció messiànica (o prometeica) de l'intel·lectual són una adaptació

de les que des de mitjan segle xix circulaven arreu d'Occident i que havien tengut un especial ressò al Regne Unit, a conseqüència del liberalisme i de la revolució industrial. Així, assumeix les teories de Thomas Carlyle (1975-1881), que refusava el materialisme i l'utilitarisme sorgits de la societat burgesa del segle xix, refús que també és ben present en Nietzsche. Per altra part, l'individualisme d'Alomar es basa també en la filosofia de Fichte, que partia d'un concepte fonamental: el *jo*, entès com a realitat primera. Un *jo* que, en el sistema del filòsof alemany, implicava sempre un *no-jo* que el limitava, la qual cosa duia necessàriament a una lluita constant per la llibertat i contra tota passivitat i resistència. El *jo* també era fonamental en la filosofia d'Arthur Schopenhauer, que concebia el món com a fenomen (o *representació*) i per al qual el *jo* era, sobretot, voluntat; però aquesta voluntat, motor de l'home, sempre portava a la insatisfacció i al dolor.

L'individualisme i el vitalisme nietzscheans tenen punts de contacte amb Alomar, però condueixen a solucions molt diferents. La teoria de l'heroi, tal com l'assumeix Alomar, no es tradueix en un exercici del poder d'uns individus superiors sobre la massa. L'autor d'*El futurisme* arribarà a una concepció redemptorista o messiànica, en què la supremacia dels escollits els du al sacrifici per salvar els altres. Segons Carlyle, la història és construïda per les grans individualitats (pels «herois»), que van canviant el món i, per tant, condueixen la humanitat cap al demà, tot creant nous ideals sense els quals la societat no evolucionaria. El concepte d'«heroi» en Carlyle no inclou només els polítics i els militars, sinó que també hi incorpora els religiosos, els pensadors, els artistes i els literats. Així, el poeta és un ésser superior, capaç d'intuir el camí que la resta de la col·lectivitat ha de seguir i de guiar-la, car en ell es concentra la selecció de les generacions anteriors. Com a heroi o geni, el poeta per a Gabriel Alomar assoleix el poder de dialogar amb l'infinit i d'avançar-se al futur. Però la redempció de la societat no és possible sense que l'heroi —com Prometeu— no se sacrifiqui en benefici de la col·lectivitat. Aquests herois, que han estat capaços d'individualitzar-se i de superar la influència del medi social i de la falsa educació rebuda, aporten «una interpretació personal i genuïna a l'himne dels temps nous».[1] Però la seva excepcionalitat no pot esser compresa per la massa. Pel fet de tenir la mirada fita en el demà, el geni se sent

1. La idea que té molt a veure amb Schopenhauer. Gabriel Alomar identifica el seu concepte de «futurista» amb el que altres pensadors ja havien difós abans: «Stuard Mill els anomena els descontents; Spencer, els inadaptats; Nietzsche, els inactuals», és a dir, «els Precursors, els Anunciadors, els Messies» (Alomar 2000: 56).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

insatisfet amb la realitat present, de la qual cosa neixen la seva pugna i també el seu dolor.

Alomar acaba per unir el concepte de «geni» amb el de «poeta», quan afirma que aquests «esperits haurien d'anomenar-se per excel·lència poetes», tot emprant aquest mot com a sinònim de *creador*. Precisament, el poeta no és per a Alomar la persona que escriu poesia, ni tan sols l'escriptor o el literat, sinó aquell que és capaç de revelar als altres un món superior, per la qual cosa eleva el concepte de Poeta a la condició del sacerdoci. Per a Alomar, sota el concepte de Poesia s'inclouen totes les activitats que impliquin un esperit creatiu o superior.

La figura de Don Quixot, que ja havia merescut la sèrie d'articles d'Alomar titulada «Sobre el Quijote. (Notes marginals)» (2000: 127-164), publicada entre el 18 de març de 1905 i el 13 de gener de 1906 al periòdic *El Poble Català*, i al qual dedica un nou comentari —«Recuerdo de "El Quijote"»— a *El Día* (4 d'octubre de 1922), representa l'ideal de l'heroi. Don Quixot, tot i ser una creació literària, que a més resulta força oposada a la persona real de Cervantes, representa per a Gabriel Alomar l'oposició directa al que eren els dirigents espanyols d'aquell temps. El nostre autor converteix el personatge de don Quixot en la representació d'un autèntic heroi, que lluita per un ideal, per un món just i que sap descobrir la poesia allà on altres només veuen el fantasieig:

> […] sobre las espantosas figuras de los caudillos de la época, los Alba, los Parma, los Vélez, Don Quijote traía un aliento de salud anímica y aparecía como la primera encarnación del futuro aristocratismo humanitario, neocristiano, ansioso de la dignificación de los humildes y el imperio de la bondad y la justicia, buscando por la inmensidad del mundo la flor oculta del ideal, entrevista como un tesoro prometido en la lectura de los libros de caballerías. Su desazón ardiente es una sed; una sed de ver encarnada la poesía que late, absconsa, en las páginas de los volúmenes antiguos, en el silencio elocuente de la librería; una sed de visiones nuevas y puras, que descansen de la realidad.
>
> […] En medio de la tenebrosidad siniestra de su tiempo, él es una de esas almas luminosas, faros de esperanza que se elevan entre la noche. ¿Qué importa si la gran desproporción entre los medios y el fin hace reír a los profanos, incapaces de comprender? ¿Qué importa que el caballero triste resulte el más glorioso de los fracasados? Culpad a la humanidad y no al héroe, que se sentía con las alas prendidas a la baja tierra y, mientras su espíritu volaba por los espacios inmensos, su cuerpo dolorido cabalgaba inmóvil sobre Clavileño, entre la burla vil de la mesnada. El impulso, la valentía, el gesto, no le faltaban. Sólo faltaba la realidad. No se perdía, pues, por el actor, sino por la escena.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

En una paraula, don Quixot, en el seu afany de restablir els valors d'una societat millor en el demà, és considerat per Gabriel Alomar un futurista, que fins i tot gaudeix de la força dels grans herois de la mitologia antiga:

> Don Quijote trabajaba por el advenimiento de una era de bienandanza universal; pero esta era futura resultaba, en el fondo, resurgimiento de aquella edad de oro que reaparece a cada instante en las invocaciones del Caballero como una visión de tierra prometida; aquella edad de oro misma que los clásicos fantaseaban como manantial de la propia cultura, tal vez por el instinto de conceder un origen heroico y casi divino a la raza de que se sentían nobles descendientes. Esta fantasía es preocupación de todos los pueblos y naciones, enlazada vitalmente con las teogonías y los mitos sagrados.

Gabriel Alomar (12 de maig de 1922) troba en l'escriptor H. G. Wells un exemple de *futurista*. Arran de la publicació del recull d'articles *El salvamento de la civilización*, de Wells, i del seu viatge a Madrid, l'escriptor mallorquí oposa aquest autor anglès a Rudyard Kipling: si Kipling és «la forma apoteótica de una época que ha llegado a su culminación», Wells és «el generoso afán de iniciar la era humana, después de la era patriótica». Alomar compara Wells a Tomàs Moore, en el sentit que ambdós veuen el progrés com «el arte de convertir las utopías en realidades». El presenta com un pensador que creu en l'evolució de la societat, més que no pas en la revolució o el canvi brusc. Subratlla que Wells ha combatut la mentida patriòtica —ensenyada a les escoles— i el patriotisme anihilador propugnat pels estats, enfront dels quals defensa «el deber de la negativa desobediencia a los Gobiernos belicosos» i l'esperit universalista, que superi els egoismes localistes. Tot i això, Alomar considera il·luses algunes de les idees de Wells, com és la de crear un gran llibre que sintetitzi tota la Història del món, lluny de les visions particularistes de cada una de les nacions, elaborada per una assemblea de savis de tots els països civilitzats:

> La página más débil de Wells es la que admite la posibilidad de que una gran asamblea docente de maestros, hombres de ciencia e historiadores de todos los países civilizados hiciese una Historia arquetipo del Mundo, para uso general de todas las escuelas. Esa ilusión revela una noble candidez. Las sofocracias, las oligarquías de sabios, son las grandes culpables de haber sometido al arbitrio interesado de los poderes la verdad humana. De ellas no podría salir la ruda confesión redentora y ennoblecedora, base de la nueva idealidad. La ciencia oficial ha pecado siempre de sumisión áulica, aduladora y timorata.

Aquesta nova bíblia de la humanitat hauria de ser dinàmica i canviant amb el temps, idea que Gabriel Alomar considera d'«una graciosa infantilidad».

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

En canvi, els conquistadors espanyols d'Amèrica, que la tradició oficial espanyola ha elevat a la categoria d'herois, no li mereixen aquest qualificatiu. Alomar (18 de juliol de 1922) ho explica arran de la publicació del llibre *El conquistador español del siglo XVI* (1921), de l'escriptor i polític veneçolà Rufino Blanco-Fombona. El comentari d'aquesta obra el du a una disquisició sobre el caràcter sagrat de l'èpica i sobre la figura de l'heroi, tan present en el modernisme:

> La nota más característica de todo elemento épico consiste en producir un refuerzo de la solidaridad nacional o patriótica. La Épica es la primera forma de la religión y, como ella, «religa», anulada los vínculos primarios entre las estirpes, consigna el primer diálogo entre los hombres y los dioses. De ella emana un arquetipo, una meta de aspiración humana: la vida heroica. El Héroe se forma como una lenta plasmación en el barro humano, por acumulación de sus excelencias estéticas. Y ese heroísmo, trasunto de ocultas y lejanas herencias, decide a su vez la fisonomía colectiva de las razas.
>
> Pero al mismo tiempo, las selecciones humanas van formando otro arquetipo heroico, casi siempre opuesto al de la colectividad. Es el heroísmo ético, de fin humano, que busca la «religación» total de los hombres por encima de las «religaciones» parciales o patrióticas. De aquí nace una Épica divergente, algo como la eterna «ley de gracia», opuesta a la de «fuerza»; el Nuevo Testamento, opuesto al antiguo. Y esta Épica humana ha tenido, como motor histórico, tres momentos capitales: el Platonismo, el Cristianismo y el Liberalismo.

Tanmateix, Alomar aprofita l'avinentesa per subratllar les diferències entre el conqueridor espanyol del segle XVI i l'heroi modernista:

> Los «héroes» de la conquista de América han sido presentados en forma apologéticos, previamente nimbados por una canonización que los cubría como sacras reliquias. Sus innegables fechorías han sido atenuadas con todos los esfuerzos de una crítica de defensor en estrados. Se ha querido atribuir a los atrasos del tiempo aquellos excesos, a fin de diluir su responsabilidad. Y como coronación suprema de tales empeños, se ha dicho que aquellos estaban, según la fórmula nietzscheana, más allá del bien y del mal; como si esta petición de principio no significase que se oponen «diabólicamente», a las normas éticas y eternas de todo progreso en la conciencia humana.

D'aquesta obra, Alomar en dedueix el caràcter de lluita hostil contra la natura que varen exercir els conqueridors espanyols, motiu pel qual són reivindicats per un sector de la historiografia i, també, per haver estès la «raza española». Alomar, però, remarca l'excessiva crueltat dels colonitzadors espanyols d'Amèrica i la seva manca de sensibilitat davant les cultures que arrasaven. Per això, conclou que l'autèntic heroisme no està en l'acció dels espanyols, sinó en els cabdills del pobles indis anihilats, que es defensaven amb autèntica heroïcitat:

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

> Para mí la mayor condenación de esos conquistadores estriba en que su historia nos presenta invertidos los términos del verdadero heroísmo, porque la grandeza está en aquellos imperios que mueren y no en el que nace; la grandeza está en Guatimoc y no en Cortés; en Atahualpa y no en Pizarro; en Caupolicán y Colocolo, y no en los invasores de Araucania.

Igualment, nega que l'acció colonitzadora dels espanyols tengui cap valor positiu per a la humanitat, ja que únicament va consistir en una destrucció de les cultures indígenes i no en la seva fusió o assimilació. En aquest sentit, considera que la colonització espanyola fou un fracàs:

> El progreso humano consiste en la integración de todos los hombres de las razas, en una solidaridad de paz, para su lucha contra las fuerzas enemigas, naturales y sobrenaturales. Pues bien: la conquista de América, vista a la luz de ese objetivo, fue un inmenso fracaso, porque consistió en destruir, sin dejar apenas rastro de él, un foco de cultura que se había mantenido providencialmente virgen de todo contacto con el otro gran sector de humanidad.

Alomar acaba amb una postil·la en què nega l'individualisme com a tret racial espanyol, que, s'ha convertit en *lealisme*, és a dir, submissió al poder establert i perpetuació d'unes tradicions inveterades. En canvi, anota que en la història d'Espanya els moments de rebel·lió sempre anaren contra les innovacions i contra el progrés. Aquesta idea reapareixerà a «Gerona bajo las napoleónidas» (10 de febrer de 1923) arran del comentari de dos assaigs de Carles Rahola sobre la dominació napoleònica a Girona i sobre el cronista Ramon Muntaner. Com Rahola, Alomar pensa que la guerra del francès contra l'exèrcit napoleònic no fou una vertadera lluita per la independència, sinó un enfrontament en què es defensava un ordre anterior, opressor, contra les noves idees que venien de França. Alomar destaca la imparcialitat del llibre de Rahola en el tractament del tema, ben lluny d'aquelles obres que fan gala d'heroismes exacerbats i de grans sentiments patriòtics.

El tema del colonialisme també apareix a «Un libro sobre Marruecos» (20 de juliol de 1922) en comentar el llibre del polític, escriptor i periodista basc Rodrigo Soriano Barroeta-Aldamar *¡Guerra, guerra al infiel marroquí!* Ara la qüestió s'aborda arran de les relacions entre Espanya i Àfrica. Diu que Rodrigo Soriano es declara partidari d'una expansió espanyola a Àfrica, però no militar sinó exclusivament civil. Alomar remarca el sentiment positiu, amorós, de l'autor envers el Marroc i envers tot el continent Africà. Precisament, troba a faltar en l'actitud espanyola aquest sentiment d'amor cap als pobles que ha volgut colonitzar.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

> No ha habido jamás compenetración entre los dos espíritus. Voy a decir una palabra que parecerá extraña e inoportuna para el caso: nos ha faltado «amor» a nuestros adversarios ocasionales, el amor que les debíamos como un recuerdo histórico de la España doble de que hemos nacido, bicéfala como un águila de blasón.

I contrasta aquesta actitud espanyola, que també ha tengut les seves repercussions en el terreny literari, amb la d'un Pierre Loti, comprensiu amb els països que França havia conquerit. L'any 1923 Alomar dedica un article a Loti amb motiu de la seva mort («En la muerte de Pierre Loti», 30 de juny de 1923), en el qual torna a referir-se a l'actitud de l'autor francès davant el colonialisme, que també oposa a la de Kipling. Per a ell, la «cínica y despiadada voracidad europea» contrasta amb l'actitud d'aquest escriptor i oficial de la marina francesa que va saber captar l'espiritualitat oriental, el lirisme del paisatge i reaccionà contra «la rapiña colonial y la sacrílega violación de las culturas supervivientes». D'aquí que el consideri un *pessimista*, «que desespera de la vida tangible y se refugia en su castillo interior, en su torre ebúrnea, en su aristarquía personal». Precisament per aquests motius, Alomar valora sobretot els llibres de Pierre Loti d'ambientació exòtica, mentre que les seves novel·les europees no li interessen gaire, ja que creu que en la seva obra les evocacions de la natura són molt superiors al tractament de l'ànima humana.

DELS «HEROIS» ALS «PESSIMISTES»

El regeneracionisme modernista assumeix la idea del sacrifici de l'heroi com a única manera de redimir i salvar la societat. Les teories de l'època sobre la figura de l'intel·lectual procedeixen en bona mesura del romanticisme, que considerava l'artista com un ésser superior, capaç d'arribar on els altres ni tan sols intuïen. Aquesta pretesa superioritat duia necessàriament a la solitud i a la incomprensió de l'artista o del poeta, ja que pertanyia més al món de l'ideal que del present. La manca d'encaix entre l'artista i la seva societat es perpetua encara al pas del segle XIX al XX i dóna lloc a la figura d'un intel·lectual inadaptat i pessimista, que pateix el denominat «mal del segle», que acaba fracassant i, fins i tot, autodestruint-se. Gabriel Alomar pensa que el pessimisme és una qualitat positiva, inseparable de la qualitat de l'«heroi», ja que neix del rebuig dels defectes de la col·lectivitat i, per tant, esperona l'individu a la lluita per assolir l'ideal. En algunes ocasions la ironia és una arma que alguns d'aquests

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

escriptors inadaptats usen en la seva pugna. Així, el pessimisme es contraposa a les actituds filistees, és a dir, burgeses, conformistes, conservadores, immobilistes…

La incomprensió i la solitud de l'heroi, de l'intel·lectual modernista, apareixen en l'article que el 1921 dedica al seu amic José F. Labandera (4 d'agost de 1921). Gabriel Alomar el caracteritza com un exemple del típic mal del segle dels intel·lectuals de finals del XIX: «Labandera, espíritu pesimista, acaso embebido en el sentimiento profético de su existencia dolorosa, vio siempre la vida en negro; y contra ese velo sombrío iban a topar mis entusiasmos juveniles de optimista e idealizador, mis eternos quijotismos, triunfadores de todo fracaso»; «un espíritu fraterno, penetrado de disentimiento profundo respecto a la colectividad mallorquina; un no conformista que no enderezaba su inadaptación por el camino de la rebeldía, pero se refugiaba en una actitud mansamente irónica, que se tornó luego amargura sarcástica y al fin llegó a ser misantropía, contribuyendo a su muerte prematura». Entre d'altres aspectes d'aquest personatge destaca el seu gust literari i artístic, ja que el veu com el pol oposat a l'art filisteu, és a dir, aburgesat i conformista: «Recordaremos sus consultas de buen catador literario, por ejemplo sus dudas y ambigüedades ante la legitimidad estética del helenismo de Pierre Louys, sus fluctuaciones sentimentales entre la acritud escéptica de Flaubert y el naturalismo eslavo de Tolstoi». Alomar també dedica un article (4 de juliol de 1926) a un company generacional, Miguel Sarmiento, que presenta com un esperit lliure, en bona mesura gràcies a la seva ironia: «Yo vi en él un espíritu liberto, desembarazado de la tiranía de los tópicos, poseedor del sentido de lo ridículo, capaz de reír sanamente, bravamente, lanzando su risa, robusta y abierta, sobre todo panglosismo…».

El pessimisme, com hem dit, per a Alomar és una qualitat positiva, contraposada a l'optimisme, que és sinònim de conformisme i d'incapacitat per al canvi i el progrés. Així, arran de la publicació de la novel·la *Humos de rey*, de Ricardo León («Al margen de una novela de Ricardo León» (23 d'agost de 1923), Alomar s'autodefineix com a pessimista i afirma que, «por una paradoja fácil de comprender, ese pesimismo puede resultar una intensa dinamia patriótica, como aguijón de nuestras dormidas posibilidades». León, en canvi, és, segons l'escriptor mallorquí, un optimista, un novel·lista acadèmic, tot considerant que «el academismo se convierte en norma oficial del patriotismo y de la Historia». Tanmateix, la novel·la de Ricardo León tracta un tema d'interès per al nostre escriptor, atès que «es una diatriba contra la extinción de toda idealidad en las actuales generaciones españolas.» Alomar, però, pensa que

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

els valors ideals no s'extingeixen mai i que, fins i tot en les èpoques més dominades pel materialisme, com la de Cervantes, els valors sempre hi són presents. Creu que, en realitat, la Història ha ofert una visió distorsionada de la realitat i ha presentat intencionadament de manera idealitzada determinats fets del passat.

La publicació de *Les Pensées choisies* d'Alexandre Mercereau, obra considerada optimista per alguns crítics i pessimista per altres, porta Gabriel Alomar (5 d'octubre de 1923) a fer l'explicació següent, en què ens torna a presentar el pessimisme com una qualitat que ha de dur-nos a la millora i a impulsar la humanitat cap al demà. És a dir, el pessimisme hi és entès com una actitud clarament futurista, oposada a la creença en la bondat natural de l'ésser humà que Rousseau havia predicat, teoria a la qual Alomar s'oposava:

> Personalmente, confieso no creer en el mito paradisíaco o de la primitiva Arcadia, que Rousseau transformó en su teoría sobre la bondad congénita del hombre, y la subsiguiente corrupción aportada por la vida social. Pero en cambio creo en la indefinida y creciente perceptibilidad humana, y hasta en el valor de la utopía paradisíaca como fin ideal de nuestra actividad, o como mito conductor para el avance de nuestra especie. Y este es un optimismo precisamente opuesto al de Rousseau. En suma: es un pesimismo en cuanto a los orígenes y a la naturaleza del hombre, que se corresponde con un optimismo en cuanto a los destinos lejanos de la humanidad. Toda la aportación experimental del positivismo y del evolucionismo está de acuerdo con esta opinión, que arraiga fuertemente en las honduras de mi conciencia. Por encima de todas las desilusiones ocasionales prevalece en mí la convicción del progreso. Atrás, está la bestia originaria. Delante, en lo incognoscible, está el superhombre.

Aquests temes també són implícits o tàcits en les obres ressenyades en l'article «Impresiones de un lector» (12 de maig de 1923), on comenta *Las rosas de Hércules*, de Tomás Morales, poemari d'estil parnassià sobre el tema de la mort, en el qual Alomar troba «vivos acentos de voz» que «permanecen vibrando más allá de la vida material»; *L'Oubli des morts*, d'Eugène Montfort, novel·la sobre la guerra en què es veu la victòria des del costat crític; i *Au Lion tranquille*, de Marmouset, que el nostre autor considera una «transcripción moderna de la novela picaresca». El tema també és implícit en el comentari de *María Chapdelaine* (28 de juliol de 1923), de Luis Hemón, autor que es va caracteritzar pel «gusto por la primitiva simplicidad, la serenidad patriarcal, la comunión con el sentido divino de la Naturaleza». La capacitat de destruir els ídols per elaborar nous mites el du també a valorar l'obra de Lucreci, que comenta arran de l'aparició d'un volum d'aquest clàssic a la col·lecció Bernat Metge («La revisión de Lucrecio», 26 d'abril de 1923). Amb motiu de la commemoració del quart centenari

del naixement de Fray Luis de León («Los centenarios de este año. El de Fray Luis de León», 14 d'octubre de 1928), Alomar reflexiona sobre aquest autor, que considera fruit de «la ambigua fusión de las más dispares influencias», la qual cosa va donar lloc a «una firme y coherente personalidad», en la qual se sintetitzaven l'herència oriental amb la clàssica. Alomar es refereix a l'horacianisme de Fray Luis i, sobretot, al seu afany de fuita del materialisme que, sense ser un místic, li féu compartir amb aquests l'ànsia pel més enllà, «la inquietud y el anhelo de superación de la vida material», «el ansia de vuelo del espíritu hacia la presentida infinitud».

La figura de Joan Alcover (23 de març de 1926), arran de la seva mort, és per a ell tot el contrari del modernista insatisfet. Ara bé, en subratlla «el esfuerzo espiritual con que se buscó a sí mismo» i conclou que la seva vida «transcurrió en un medio de incomprensión para el sentido máximo de su obra». Després de repassar la seva producció, destaca el poema *Beethoven* com una insígnia de la «cruzada antifilistea», tot i que creu que l'Alcover poeta en castellà sols era «un estimable artífice»; mentre que l'Alcover poeta en català era «un gran artista». Així, en destaca el vessant elegíac per damunt de tota la seva obra: «No conozco nada tan noble como ese padre que convierte su lira en ofrenda sobre la tumba de sus hijos y les rinde el holocausto de su inspiración suprema». Més tard, Alomar («El domingo, en el Círculo Mallorquín. El homenaje a Juan Alcover», 22 de febrer de 1927) compara l'autor de *Cap al tard* a la figura d'un estoic, que «atravessava la vida amb un zel massa escrupolós qui el feia apartar de tota baixesa humana per a no tacar-se». Tot i esser un esperit animat per una alta idealitat, pròpia dels herois, Alomar pensa que li va mancar «l'embranzida irrefrenable de l'intervencionisme, l'audàcia d'un Quijote qui no tem el ridícul per a obeir al secret impuls de la seva predestinació», que es va preocupar massa de no confondre's amb «la impuresa de les turbes» i que li repugnaven massa «la necessària estridència del crit o la violència del gest» per exercir la seva influència sobre els altres. Recorda, però, el combat de Joan Alcover contra el *filisteisme*, no sols pel que aquest suposava d'antitestètic, sinó sobretot pel que tenia d'incomprensió grollera, d'impotència i de consol en la inferioritat.

Dos autors catalans, també per circumstàncies del moment, són motiu dels seus comentaris: Jacint Verdaguer i Santiago Rusiñol. Alomar troba en Jacint Verdaguer («La sombra de "Mossèn Cinto"», 8 de juny de 1924) un exemple d'autèntic poeta, ja que per a ell l'autor de *Canigó* fou «el forjador de una filiación o estirpe de almas superior a las diferencias externas de las patrias», «núcleo de atracción para las frater-

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

nidades de espíritu más aparentemente adversas». És el poeta en qui s'ha produït un «perfecto maridaje con la raza», ja que

> Todo poeta es un gran unionista y un gran separatista. Divide a los hombres según la capacidad que muestren para entender la palabra que les dirige. Pero la acción de los poetas traspasa los linderos materiales y movibles. Verdaguer es uno de los vínculos más fuertes de unión entre los hombres.

En aquest sentit, afirma que el poeta de Folgueroles ha unit les dues Catalunyes i les dues Espanyes i, fins i tot, el seu sacerdoci «no le apartó de nosotros, los réprobos, los voluntariamente alejados del templo ritual». Quant a Santiago Rusiñol («En el homenaje de Cataluña a Rusiñol», 10 de gener de 1926), per a Gabriel Alomar representa l'esperit sensible oposat a la mediocritat i a l'utilitarisme. Alhora, veu en ell la concentració de la catalanitat, que compensa els defectes de la manera de ser (la *raça*) catalana:

> Sobre aquella mediocridad cautelosa y tímida que se ha llamado *seny,* o sea *cordura* en el peor de los sentidos, y que muchos incautos han querido presentar como la fundamental virtud catalana, Rusiñol ha dejado caer la risa purificadora, la burla sana, eternamente juvenil. Contra aquella personificación molieresca de *Senyor Esteve*, destinada a la inmortalidad, Rusiñol ha rehabilitado en Cataluña la lanza quijotesca, el amor por las bellas ilusiones; y ha osado gritar, jubilosamente, el santo y seña de los escogidos: ¡Abajo el sentido común!

Per altra part, a «Mi homenaje a Anatole France» (21 de maig de 1924) Alomar presenta l'autor de *La Révolte des anges* com un altre exemple d'un escriptor que ha estat un avançat al seu temps, ja que amb la seva obra ha impulsat els ideals universalistes. France amb la seva obra ha lluitat per aconseguir la llibertat humana: «la verdadera superioridad de Anatole France reside en haber sabido "polarizar" su alma y compensar la amargura de su ironía con la noble fe de su esfuerzo por la liberación humana». El situa en la mateixa línia de Rabelais i de Voltaire, ja que en el seu temperament clàssic s'uneixen l'epicureisme i la ironia. La figura de France el du a una curiosa disquisició sobre els gèneres literaris, en què equipara la novel·la a la ironia i al pessimisme, la poesia a la fantasia i a l'optimisme, i l'èpica a l'esforç triomfador:

> Resumiendo, pues, esa trayectoria que va desde la ironía pesimista al esfuerzo triunfador, a través de la disconformidad y la protesta, podríamos decir que la Novela, en cuanto representa objetivismo, observación de la realidad, pintura de la Naturaleza, siempre hostil al hombre, es un elemento negativo, propicio a sugestión de la ironía y del pesimismo. La novela, por ser la plasmación literaria de la vida, nos la presenta en toda su negrura.

> Por oposición a ese objetivismo cruel y desnudo, el individuo, por instinto de defensa y afán de conservación, acude al consuelo de su fantasía, que le crea un mundo ideal como habitáculo de su espíritu. Así nace la Lírica, sede nativa de la Protesta, germen de todo optimismo. Y de la Lírica nacerá el sentido heroico, por el cual la Historia se transfigura en Épica, sobreponiendo a las fuerzas fatales la paternidad espiritual del hombre, y marcando en el áspero terruño de la vida el surco de la voluntad humana.
>
> La tragedia es la depuración de ese sentido heroico, en ella se ha pasado a la plena subjetivación del esfuerzo, y, por lo tanto, del sentido optimista.

Uns mesos més tard, arran de la mort d'aquest escriptor francès, li dedica un altre article: «Ante el cortejo fúnebre de Anatole France» (28 d'octubre de 1924). Comença amb l'evocació d'un viatge a París, en què es refereix als llocs més característics d'aquesta ciutat dividida pel Sena en dues meitats. Aquest detall li serveix de metàfora per introduir el personatge de France, que «ha sido, en el avance ideal de Francia, una "orilla izquierda", compensadora de la "otra" Francia». En destaca sobretot «su sátira compensadora, no con el restallar de una carcajada sarcástica, sino con la gracia elegante de una sonrisa de perdón», que sap comparèixer «en la plaza y lanzar su grito por la justicia herida: su fe, "a pesar de todo", en la futura liberación humana…». Alhora també considera que és un exemple d'universalisme, més enllà de tot exclusivisme: «Humanidad, por encima de la ceguera patriótica… Mas ¿no será eso precisamente el supremo patriotismo, que ofrece a la patria el rescate mismo de los excesos cometidos en su nombre y la rebautiza de humanidad?».

Tanmateix, les actituds morals i socials dels escriptors no són per a Gabriel Alomar motiu suficient per a lloar o refusar un escriptor. L'exemple apareix arran de la novel·la *La garçonne* de Victor Margueritte (22 de febrer de 1923). Si per un costat l'escriptor mallorquí condemna l'exclusió de Margueritte de la Legió d'Honor per part del govern francès, fet que compara amb altres persecucions ideològiques que havien patit altres escriptors francesos (Hugo, Baudelaire, Richepin, Flaubert, Zola, etc.), per l'altre, emet una condemna contundent contra la seva obra, en la qual no troba cap valor estètic lloable:

> No vacilo en decirlo: no hay en ella ningún alto valor estético que sirva de contrapeso a la fea crudeza de algunas páginas. La intención trascendental del libro es buena, puesto que sus páginas finales quieren representar el anuncio profético de una sociedad mejor, surtida sobre las ruinas de la actual, cuyo embrutecimiento ha sido consumado por la guerra. El autor se excusa en ese valor de sátira o fustigación, para apelar al juicio público. Pero hay una incongruencia de carácter en su heroína, que para su protesta social no recurre a la liberación «virilizante» de los tipos femeninos que el romanticismo transmitió al teatro escandinavo, sino que cae en la delectación morbosa de las mayores bajezas de esa misma sociedad cuyo yugo quiere sacudir…

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

> Más que en la forma, la repugnancia de ciertas páginas está en su carencia de todo valor de contraste. Algún pasaje de «La garçonne» no se distingue apenas de la tradición de literatura pornográfica, que por cierto es de una insoportable monotonía. Cuando el amor deja de ser, ante todo, conmixtión de almas, pierde toda su categoría de asunto supremo del arte. El amor carnal, desnudamente expuesto, sólo puede servir de «repoussoir» (no encuentro la palabra castellana correspondiente a ese vocablo pictórico) para que por él resalte una lontananza de belleza indiscutible.

La complaença en els aspectes desagradables de la realitat que Alomar veu en *La garçonne*, el du a comparar aquest autor amb altres francesos (Huysmans, Mirabeau, Pierre Louys, Colette Villi, Rachilde, Lorrain…) i italians (Guido da Verona, Marinetti…), que també han presentat la lletjor com a instrument corrector o moralitzant.

Henrik Ibsen, un dels escriptors que més varen influir sobre el regeneracionisme modernista, és objecte de l'article «La revisión de Ibsen», de Gabriel Alomar en les pàgines d'*El Día* (15 d'abril de 1928). Alomar comença referint-se a la gran influència que sobre ell havia exercit en els seus inicis, quan el veien com la «personificación de valores actuales, y a través de ellos sentíamos un choque de fuerzas sociales adversas». En les obres d'Ibsen, en què Alomar sent alenar encara l'esperit romàntic, hi troba reflectit el conflicte entre l'individu i la massa, entre l'heroi salvador i la multitud anihiladora, entre la llei moral pròpia i les normes socials, entre el jo que lluita pel demà i la tradició que el ferma al passat:

> […] un alma de luchador que afirma la persona contra la res, es decir, contra la absorción de su cabeza por el impulso de rebaño con que quiere devorarlo el remolino social: El yo contra la colmena. Pero no una voluntad personal vagando al azar de un albedrío desligado y sin norma, sino orientándose por el llamamiento de fuerzas todavía oscuras a través de las cuales nos acecha el porvenir.

A més, Gabriel Alomar veu en l'obra teatral d'Ibsen la simbiosi de l'element poètic amb l'element social:

> La mayor fuerza de sugestión del teatro de Ibsen estriba en ese enlace del elemento poético con las direcciones de la ciudadanía y de la vida social. Así como la tragedia antigua se enlazaba poderosamente con la fusión primitiva de historia y religión que constituía el sentido de patria, así la tragedia ibseniana fundió la poesía con los anhelos de una sociedad purificada y libre es una proyección idealizada del porvenir.

Tanmateix, Alomar reflexiona sobre el perill de l'individualisme i del voluntarisme, del messianisme mal entès, que pot conduir també a la tiranía i a la dictadura:

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

> Apología del individuo. Fuerza del hombre solitario. Fidelidad para consigo mismo… Sin duda esos principios quedan como ideas-fuerzas en la forja de los espíritus libertados. Pero como otras puras elevaciones del pensamiento, pueden también ser desvirtuados. Es peligroso convertirlos en dogmas. La exaltación de la voluntad, benéfica como diversificación respecto a la masa, puede convertirse en hostilidad y agresión tiránica cuando quiera reducir la masa a obediencia y esclavitud. La voluntad de liberación se corrompe en voluntad de potencia, y conduce a los extravíos de la influencia nietzscheana, cuyas consecuencias padecemos. La fuerza del hombre solitario, o de las minorías lucidas puede ser antorcha que guíe por el camino de las tiranías… El noble afán de aristarquía puede conducir al vértigo de las violencias mismas de que se quiere huir… Aspiremos a realizar en nosotros el arquetipo humano. Pero comprendamos que sólo llegaremos a él por la misión de libertar también de su originario lodo a nuestros hermanos.

A «La revisión de Ernesto Renán» Gabriel Alomar (5 d'abril de 1923) situa aquest autor entre els que més han influït en el pensament contemporani. El mallorquí creu que hi conflueixen el classicisme i el romanticisme, la cultura semítica i la cristiana, la recerca de la veritat i de la bellesa, l'harmonia de la vida interior i la vida pràctica… Igualment, lloa la seva lliçó de diàleg amb les ideologies contràries, el seu esperit democràtic i, molt especialment, haver ensenyat «a no considerar la religión como ritualidad externa, sino como construcción de nuestro templo invisible, acorde con nuestra percepción sincera, a la cual debemos fidelidad».

A «Una nueva actualidad de Voltaire» Alomar (10 d'agost de 1929) també reivindica Voltaire,[2] tan blasmat durant molt de temps pels sectors més conservadors, tot considerant que encara és un escriptor *actual*. Tanmateix, li nega la qualitat de Poeta, de geni superior, i es refereix a les múltiples influències que pesen sobre el seu pensament, d'entre les quals destaca la filosofia anglesa del segle xviii i Rabelais:

> De pocos autores podría afirmarse con más justeza que han superado las cualidades corrientes del escritor, sustrayéndose triunfalmente a su pluma, a su *estilo*. Voltaire no es un muerto que nos ha dejado la herencia de sus libros es, propiamente, un inmortal, porque es viviente todavía. No *escribió; habló*. Nos habla, regocijado y donoso, en la modulación viva de sus obras. Conversamos con él, sabrosamente, al leerlo. […] Los odios que contra él lanzaron sus enemigos le han formado una corona tal vez superior a sus merecimientos. Porque Voltaire, encarnación perfecta del *literato*, maestro en la más inimitable nitidez de forma, rey de la ironía, talento admirable, no alcanzó nunca las alturas, del genio, ni puede ser llamado, propiamente, poeta.

2. El dia 6 de febrer de 1930 *El Día* reprodueix el pròleg d'Alomar (sota el títol de «Bibliografía. "Diccionari filosòfic"») a la publicació del *Diccionari filosòfic* de Voltaire, traduït per Domènec Guansé. [Pràcticament és el mateix contingut de l'article de 1929, traduït al català.]

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

Remarca sobretot la lluita de Voltaire per la justícia, que li ocasionà una ferotge persecució per part de l'Església:

> Es imposible recordar a Voltaire sin oponer, a manera de contraste con las vulgares inepcias de sus detractores, su admirable conducta ciudadana, al intervenir en las luchas por la justicia de su país. La memoria de su vindicación a favor de Calas, supliciado por el odio religioso, honra por si sola una vida y es un precedente exquisito de la mejor tradición francesa, jamás extinguida.

ENTORN DE LA POETITZACIÓ

A la conferència *De poetització* (1908) Alomar parlava de quatre sentits humans, que expliquen quines són les relacions que s'estableixen entre l'home i la realitat. Segons ell, els quatre sentits humans són: la *visió*, la *percepció,* la *ponderació* i la *poetització*. Gràcies als dos primers, la *visió* i la *percepció*, veiem i percebem les coses del món exterior; és a dir, els nostres sentits capten la realitat i ens en formam una imatge. Pel tercer sentit, el de la *ponderació*, podem sotmetre aquestes informacions del món exterior a un tractament científic o raonat. Amb la *poetització* arribam al grau més elevat del coneixement, ja que «l'home fecunda […] les coses i les transfigura divinitzant-les» (1970: 91).[3]

Alomar combina aquesta singular teoria dels estadis del coneixement amb la del poeta-guia per articular la seva teorització del fet literari. Per aquest motiu, ha de reservar el sentit de la *poetització* exclusivament per als escollits. Perquè, així com la *visió*, la *percepció* i la *ponderació* són pròpies de tots els individus, només uns pocs éssers humans posseeixen el sentit de la *poetització*. D'aquesta manera, els poetes són una espècie d'intermediaris entre els déus i els homes, ja que ens transmeten el que aquells els han inspirat. Amb paraules quotidianes, usades per tothom, el poeta infon «una potència de sentit espiritual sobre l'aparença corrent del sentit literal» (1970: 96). D'aquí que, en aquest aspecte, el pensament alomarià no es trobi gaire lluny del que Joan Maragall exposava a l'*Elogi de la paraula* (1903), quan parlava d'aquells homes

3. A l'assaig *Logometría* —inclòs dins el volum *Verba* (1919)—, afegeix un cinquè grau, superior al de la poetització, en la relació de l'home amb les coses: la *divinització*, que consisteix a «dar categoría de *realidad en sí* á las idealidades abstractas que califican las cosas»… (1919: 162).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

purs capaços de transmetre'ns amb les seves «paraules vives» el ritme de la naturalesa i de l'univers.

Alomar distingeix, en primer lloc, dues formes de poetització: l'èpica o col·lectiva i la lírica o individual. La primera té un sentit religiós i nacional, car neix de la història dels pobles i sintetitza l'esperit de tota una col·lectivitat. Però també reconeix el paper de la lírica, en què el poeta aconsegueix expressar l'inefable i «realitzar en un moment, sobre la paraula, la transformació espiritual que hi realitzaria tota la col·lectivitat en un transcurs de centúries» (1970: 99). Especial atenció li mereix sobretot la poesia mística, com a grau més alt de la lírica, en la qual el poeta descobreix «en el fons de les coses la quinta essència» (1970: 100). Aquestes formes de la poetització es corresponen també a tres períodes: el primer és l'èpic, en què el gènere predominant és l'epopeia; el segon és el líric, que arriba al cim amb la mística; i el tercer és el dramàtic, que implica la unió de la religió i de la política, la síntesi del Temple i de la Ciutat en el Teatre, i es caracteritza sobretot per la tragèdia. Per a Alomar, la literatura ha anat perdent aquest caràcter religiós i, per tant, ha sofert una degradació. L'exemple d'aquest declivi és, per a ell, la novel·la, gènere en el qual s'ha transformat l'antiga èpica, tot vulgaritzant-se i abandonant el sentit col·lectiu, nacional, dels seus orígens.

A «L'estètica arbitrària» Alomar distingeix tres estadis progressius del coneixement: l'Art, la Ciència i la Poesia. El primer, tot reprenent el sentit etimològic del mot, és exclusivament habilitat, ofici, tècnica o coneixement pràctic. És a dir, en l'art l'home s'adequa a la realitat, a la natura, sense transformar-la o dominar-la. La ciència, en canvi, és coneixement, noció, adquisició de la realitat i, per tant, no implica la subordinació de l'home a la natura. En aquest sentit, la ciència suposa una passa més en «l'escala ascendent de les operacions humanes», la qual culmina en la Poesia, que és «animació violenta de la natura per l'home, renaturalització, imperi de l'home sobre les coses, improvisació, *arbitrarietat*, creació» (2000: 221). El poeta duu a terme una acció gairebé satànica, pròpia d'un rebel com Prometeu, car contradiu o refà l'obra de Déu. Per aquest motiu, distingeix l'autèntic *poeta* del simple *artista*, que pertany a «la raça vulgaríssima dels destres en conjuminar síl·labes i rims, malabaristes de l'idioma, falsos encantadors de la melodia vocal» (2000: 219). La distinció entre Art i Poesia també li serveix per legitimar el procés d'elaboració formal: «la forma és l'ànima de les coses; n'és l'esperit, i sols l'esperit vivifica» (2000: 225). El Poeta arriba a l'absoluta arbitrarietat, ja que és ell, l'home, qui s'imposa sobre la natura i es converteix en «la llei dels qui vindran» (2000: 222).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

Un exemple d'escriptor que ha assolit la poetització a partir de la infusió de la fantasia artística en els temes científics és Jules Verne. L'escriptor francès, segons Gabriel Alomar a «El centenario de Julio Verne» (22 de febrer de 1928),[4] «supo orientar la nave de la fantasía por rumbos nuevos». El seu mèrit no consisteix a haver posat la literatura al servei de la ciència, sinó a haver trastocat la relació entre la natura i l'home: «en haber sometido las fuerzas naturales al señorío del hombre, por instrumento de la fantasía y adelantándose a la ciencia; y en haber adaptado a la ciencia, razonadora y vacilante, las alas de la fantasía». És a dir, Verne representa per a Alomar un cas clar d'arbitrarisme: «supo poetizar la ciencia, haciéndola utópica, sobrehumana y milagrosa. No inventó, esto es, no se limitó a *encontrar* la combinación preexistente y desconocida de las fuerzas aprovechables; sino que la fantaseó, la poetizó, la creó». Per aquesta raó, i pel propòsit didàctic que hi ha en la seva proposta, veu en el conjunt de les seves novel·les un exemple de poetització que li recorda els grans poemes cosmològics de la literatura antiga: «la obra de Verne, integrada en unidad, y considerando sus novelas como cantos o episodios de un solo poema, cobra aspectos de epopeya cosmogónica, y su intención didáctica recuerda la manera primitiva, un poco a la manera de Hesíodo».

Un altre cas de poetització, sensiblement diferent, és el que li suggereixen les novel·les de Ramón Pérez de Ayala *Luna de miel, luna de hiel* i *Los trabajos de Urbano y Simona*, que Alomar comenta a «Una novela doble de Ayala» (8 de març de 1923). Segons Alomar, Pérez de Ayala aborda el «conflicto entre racionalidad y animalidad, entre razón e instinto; y también el contraste del amor-sentimiento con el amor-sensación», variants del xoc entre home i natura. Així, pensa que l'autor asturià parteix del tema clàssic de Dafnis i Cloe, però defuig de l'idil·lisme de Longus. I, en canvi, s'eleva a un grau més alt, perquè, més enllà de l'anècdota, escriu novel·la filosòfica sobre l'amor i la mort, sobre l'engany de les aparences de l'amor i la seva irracionalitat, la raó i l'instint… D'aquesta manera, Alomar hi adverteix semblances amb l'obra de Zola i, més concretament, la relaciona amb la novel·la *La faute de l'abbé Mouret*, del pare del naturalisme francès.

Amb motiu de la publicació de *Guía sentimental de Mallorca*, de Daniel Martínez Ferrando, *El Día* (1 de novembre de 1925) en reprodueix el pròleg de Gabriel Alomar,[5]

4. Alomar (2000: 165-168) ja havia exposat les mateixes idees a l'article «Juli Verne», aparegut a *El Poble Català* (8 d'abril de 1905).

5. També *El Día* reprodueix els pròlegs d'Alomar a *Estampas grotescas*, de Pedro de Répide (10 d'octubre de 1924) i a *Mort de Dama*, de Llorenç Villalonga (1931).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

en el qual el nostre autor es refereix a l'exhauriment del tema del paisatge mallorquí en la nostra literatura. Alomar ens parla de la poetització del paisatge mediterrani duta a terme per Martínez Ferrando, que es caracteritza per la «infusión de penetrante espiritualidad, luminoso lirismo, amor a las valoraciones ulteriores de las cosas».

Dins la secció «Impresiones de un lector» Alomar (27 de gener de 1923) comenta el llibre d'Antonio de Hoyos y Vinent *Las Hogueras de Castilla*, il·lustrat per Castro Gil i imprès per Oliva de Vilanova. Es tracta d'una sèrie d'odes de tema historico-patriòtic, en les quals es dóna la poetització a partir dels mites que la tradició ha creat:

> Es el trasunto épico de las piedras, la rebusca de la estela invisible sobre el musgo de las ruinas venerandas. Cada una de las ciudades que canta es un relicario; cada una tiene grabado en sus muros el jeroglífico de un pasado luminoso; cada una guarda en su nombre la resonancia de una voz que tardará siglos en extinguirse. […]
>
> El libro de Hoyos opera sobre la leyenda, porque es un libro poético, en el cual se mezclan la belleza contemplada y la capacidad lírica del contemplador. La materia prima es el mito de cada una de esas ciudades, gérmenes o coágulos de Historia. Todo mito envuelve una semilla de futuras idolatrías, materia ofrecida al valor trágico, o sea a la intervención de las fuerzas divinas y fatales: Asturias, León, las Castillas, desbordan de esa vitalidad, que se revela a los dignos de comprenderla. Las catedrales, los castillos, los consejos, los palacios, son tabernáculos de las fuerzas cuya lucha ilumina la Historia como el centelleo de aceros que chocan. Antonio de Hoyos ha compuesto, con esos viejos temas o motivos, su sintonía. Y como su temperamento, su alcurnia, su formación literaria, le impulsaban al panegírico, su libro es también, y principalmente, una plegaria de devoto.

Un cas singular de poetització és el que representa el poeta Frederic Mistral, «el més gran i complet de tots els poetes vivents», segons Alomar a l'article «Mistral i Catalunya» (6 de juny de 1930). El nostre comentarista, amb motiu del centenari del naixement de Mistral, subratlla les analogies i les relacions entre Catalunya i Provença i es refereix a la concessió del premi Nobel (1904) a Frederic Mistral, que veu com un premi a totes les cultures petites, com la catalana, atès que «En Mistral, al mateix temps, subministra un testimoni literari irrebatible, això és: que la humilitat i poca difusió dels idiomes no és obstacle seriós a la ufania i al triomf de les grans obres». Aprofita l'ocasió per denunciar les exhortacions que els escriptors catalans han rebut per tal que es passassin al castellà i, alhora, la manca absoluta d'atenció que els catalans han rebut per part de les lletres castellanes quan han escrit en espanyol. Això el du a concloure que «no és l'idioma lo que imposa les obres, sinó la seva fortalesa interior, el seu aroma originari, espiritual i incoercible»…

CIVILISME I UNIVERSALISME

Alomar coincideix amb els noucentistes en la reivindicació d'una cultura urbana, ciutadana, enfront de les concepcions ruralistes. L'any 1905 havia publicat a *El Poble Català* l'article titulat *Ruralitat* (Alomar 2000: 193), en el qual identificava el ruralisme amb el regionalisme, amb el localisme i amb una literatura que mira cap al passat i, per tant, oposada al futurisme. Per a ell, ruralisme és sinònim de determinisme, car és «un reflex de la natura sobre nosaltres» (2000: 196). En canvi, la ciutat representa l'obra de l'home i el món del demà. Això no obstant, insisteix que es pot donar un tractament ruralista parlant de la ciutat i es pot parlar del camp des d'una perspectiva ciutadana. Per a Alomar, si la cultura catalana vol estendre's més enllà dels seus límits a les altres cultures, ha d'abandonar la visió ruralista i passar d'esser una cultura regional a esser una cultura nacional. La seva crítica al ruralisme català, per tant, va unida a la defensa d'una cultura catalana nacional, idea que també exposava a *Sobre el nacionalisme artístic*, una altra sèrie d'articles apareguts a *El Poble Català* l'any 1907.

En el jove escriptor mallorquí Miquel Ferrà, Alomar hi veu l'exemple de l'intel·lectual que s'ha convertit en un «fidel vetllador per l'estètica de la Ciutat»,[6] un «campió del bon gust urbà», amb una concepció de l'estètica urbana tan «distant de la vandàlica renovació, com de la superstició arqueològica», com diu a «Brindis. An En Miquel Ferrà» (4 de gener de 1927). Per al nostre autor les ciutats tenen un caràcter dinàmic i no són construïdes pels homes, sinó pels pobles, generació rere generació. Per això mateix, veu una germanor entre la seva «ciutat futura» i la ciutat que Ferrà ha somniat i defensat.

Un exemple del concepte de cultura universal, que supera l'àmbit no sols regional sinó també nacional, és Joan Maragall. Segons Gabriel Alomar a «En torno a Maragall» (17 de juny de 1921), el poeta de *Paternal* suposa la superació dels que han estat denominats com «poetes nacionals» i s'aproxima al que entén per «poeta universal». Per a Alomar, les cultures més desenvolupades no poden ser representades per una sola veu, ja que són una munió de veus plurals. Es pot parlar només de «poetes nacionals» en aquelles cultures que encara estan en vies de desenvolupament i que

6. Es tracta d'unes paraules que Gabriel Alomar va llegir en un banquet en honor de Ferrà amb motiu de la publicació de *A mig camí*.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

no han assolit el seu creixement total. El nostre autor interpreta Joan Maragall com el primer pas de la cultura catalana d'una cultura nacional a una cultura universal:

> En las civilizaciones refinadas, complejas, los poetas no pueden representar la totalidad nacional o ciudadana, porque no hay en ella un tono uniforme que concentra el alma del país. Pero en las culturas nuevas, todavía infantiles… sin aquella ironía nacida de los contrastes y de los escepticismos, los hombres superiores se levantan a modo de estandartes o báculos pastorales entre muchedumbres de admiradores inconscientes, puramente sensitivos. Son troncos de un Árbol único, en esas razas todavía vegetativas y tradicionalistas. La cualidad de poetas nacionales (segundo grado, superior a los poetas regionales, pero inferior a los «poetas», a los poetas universales o sin adjetivo) es privilegio de los idiomas locales y de las reliquias de civilización arcaica. ¡El poeta nacional checo! ¡El poeta nacional croata! ¡El poeta nacional polaco, irlandés, bretón! Son poetas-símbolos, figuras materiales de la patria invisible, trasuntos de nacionalidad, eucarísticas. Son productos de un deseo de improvisar banderas o mesías en cada poeta, en cada escritor, en cada orador.
>
> El primer gran merecimiento de Maragall, consiste en haber superado esa prueba. Maragall ya no es sólo un poeta catalán; más que un poeta español, es ya un poeta Ibérico, aunque llegado a ser todavía un poeta universal.

En els articles de Maragall, Gabriel Alomar hi veu reflectit l'esperit religiós del Poeta, amb majúscula, que parla al seu poble: això és, de l'Orador. Així, els considera «diálogos místicos con el alma flotante de su pueblo».

A l'article «El equívoco del nacionalismo» Gabriel Alomar (23 de setembre de 1922) apunta que la massa vulgar sovint ha estat la defensora cega de determinats nacionalismes. Uns «nacionalismes» que contrasten amb el pensament dels esperits selectes, superiors, com Zola, France, Taine, Barrès, Heine, Byron, Schopenhauer, Tolstoi… Per aquest motiu, s'aparta d'aquells escriptors que es relacionen amb el nacionalisme feixista i els combat. Així, a «La quarta Roma» (15 de novembre de 1922), motivat per l'arribada al poder del feixisme a Itàlia, compara l'evolució política experimentada en aquell país amb l'evolució de la seva literatura. De Leopardi, Foscolo i Carducci, que encarnen l'esperit democràtic i revolucionari, s'ha passat a D'Annunzio, que considera l'equivalent en la literatura del que representa Mussolini en la política:

> Y ese espíritu de nuevo imperialismo es el que hoy ha vencido. Ahí están para encarnarlo, en diferentes aspectos, D'Annunzio y Mussolini. Compárese la psicología de aquél con la de sus grandes predecesores líricos. En D'Annunzio se ha extinguido la pureza de los ardores generosos, basados en la austera integridad de las abstracciones. Ya no se trata de libertar, sino de dominar; el elemento patriótico ha prevalecido sobre el principio libertador en cuanto éste ya no pudo ser justamente invocado. Es el espíritu amoral y agresivo de «Piú que l'amore», el germanismo nietzscheano de «Il trionfo della Morte» invadiendo la antigua sentimentalidad

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

> en que tan airosamente se juntaron romanticismo y clasicismo. La poesía civil de ayer se ha tornado sed dominadora. Y como precisamente lo que se opone al desbordamiento patriótico es la nueva causa popular coincidió con la de liberación nacional, por eso ha nacido esa absoluta divergencia entre las dos; y los representantes de cada una se odian a muerte.

Igualment, a «El gesto de Carlota» (11 de febrer de 1923) ataca el partit nacionalista i ultradretà Action Française. Assenyala que el seu equivalent literari és Charles Maurras i l'esnobisme, el qual acusa d'«una cínica pedantería, con aires de aristocracia intelectual ultramoderna». En la mateixa línia i per les mateixes raons, també ataca Léon Daudet.

En canvi, Tolstoi és un model d'escriptor que ha exercit el seu influx sobre les altres nacions i que ha destacat pel seu ideari pacifista i en favor dels desfavorits. Alomar celebra el centenari de Tolstoi amb un article sobre aquest autor rus («Los centenarios del año. Tolstoi», 13 de gener de 1929), en el qual es refereix a la importància que va tenir en la seva formació. El presenta quasi com un visionari, tot destacant-hi la projecció de la seva visió sobre la humanitat, la seva «potencia profética», la «revelación de su deber superior a todo, más allá del arte y de la patria». Alomar relaciona el moralisme implícit en Tolstoi amb la degradació social de la Rússia dels tsars. Es refereix a l'alliberament moral i espiritual que Tolstoi representa, paral·lel a l'alliberament social de la lluita de classes, que connectava amb l'estoïcisme i l'esperit evangèlic de l'autor rus. Això no obstant, es decanta de les tesis estètiques formulades a *Què és l'art?*, que identificaven bellesa i bondat. Com a literat, sobretot en destaca els contes i la novel·la *Resurrecció*, en la qual descobreix la «máxima expresión de genialidad tolstosyana». Subratlla també l'heroisme de la darrera etapa de Tolstoi, tota abocada a la lluita contra el mal i a la defensa del bé i del sacrifici. Alomar oposa Tolstoi a Ruskin, el qual «quiso alcanzar por el culto de la Belleza una mayor felicidad humana». Tolstoi és per a ell el representant d'un conflicte del món actual: el xoc entre les idees cristianes —que entronca amb un anarquisme pur i pacifista— i el poder devorador dels estats: «Yo creo que, hoy más que nunca, Tolstoy es un contemporáneo. Es un grito estridente de nuestra conciencia colectiva, el grito de un cristiano puro ante el nuevo ídolo el Estado, la Patria. Presenta a nuestra sensibilidad y a nuestra mente el agudísimo conflicto entre la norma evangélica y la herencia disimulada de los hombres de presa». L'actitud de Tolstoi xoca amb la realitat d'un món dominat pels enfrontaments entre classes socials i per les guerres, fins i tot recolzades per l'Església catòlica.

Un altre dels autors que, segons Alomar, han exercit un reflex universal, més enllà del seu àmbit nacional, és André Gide. En comenta de manera monogràfica la

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 9-34

novel·la *La Porte étroite*, traduïda al castellà per Enrique Díez-Canedo («Impresiones de un lector. "La puerta estrecha"», 6 de juliol de 1922). El mallorquí considera que aquesta obra és el que ell denomina una «novel·la puritana», que considera pròpia de la tradició anglesa. Remarca l'actualitat de l'obra de l'escriptor francès, que compara amb el moralisme passat de moda d'altres autors:

> En el momento literario actual de Francia (ya que Gide no ha perdido nada de su contemporaneidad ni de su magisterio). «La Porte étroite» es una interesantísima compensación a la copiosa modalidad sexual y frívola. Pero no sería justo equipararla con aquella otra modalidad ñoña, pacata, sacristanesca, cuyos más típicos representantes son Bourget (el Bourget actual) y Francis Jammes. Para Andrés Gide, su heroína se plantea un verdadero problema de conciencia.

El plantejament moral de la protagonista, animada per l'esperit poètic, és un dels trets que Alomar subratlla d'aquesta novel·la, la qual cosa el du a relacionar-la amb el romanticisme i amb *La Princesa de Clèves*, de Madame de La Fayette. Alomar parla del sacrifici com a tema de la novel·la i afirma que és una novel·la de lluita interior, de martiri de si mateix i de comprensió de la divinitat.

Un autor de gran ressò a l'època, del qual Alomar parla, és Vicent Blasco Ibáñez. Arran de la seva mort, a «La estela de Blasco Ibáñez» (11 de febrer de 1928) el nostre autor opina que les obres de l'escriptor valencià que resistiran el pas del temps seran precisament «les novel·les d'inspiració valenciana, mentre que les d'ambientació més universal i les recreacions històriques, pel fet d'esser menys personals», no aguantaran el pes dels anys i de la crítica. Gabriel Alomar vol deixar ben clar que la projecció a l'exterior no ha de consistir en la renúncia de les senyes d'identitat pròpies, sinó precisament en l'afirmació en allò que hi ha d'universal i d'etern en la nostra realitat més propera.

A l'altre extrem d'aquests autors de ressò universal, el valor dels quals sempre perdurarà, Alomar situa Leandro Fernández de Moratín, en el qual a l'article «Los centenarios de este año. La revisión de Moratín» (23 d'octubre de 1928) troba una «personalidad literaria subordinada», perquè, com tants d'altres del seu temps, intentà imitar les grans figures del neoclassicisme francès. Així, creu que sobretot quedà completament sotmès a l'exemple i a la influència de Molière. Això no obstant, pensa que en l'obra de Moratín, si bé no hi ha sublimitat o gran emoció, ni tampoc profunditat política o de pensament, sí que s'hi veu l'encant, l'agilitat, l'amenitat i la lleugeresa de la seva ploma: «Su musa poética envejeció, no hay duda. Hoy su teatro nos parece infantil y candoroso. Pero su prosa permanece viva, y a través de ella el autor alcanza

el privilegio reservado de los escogidos». Per a Alomar, en Moratín ja s'entreveu el canvi artístic i de mentalitat del romanticisme.

CONCLUSIÓ

Més que practicar la crítica literària, Gabriel Alomar en els seus articles sobre obres i escriptors, comenta els aspectes ideològics i artístics que coincideixen o no amb el seu pensament. No hi ha mai la intenció d'emetre un judici estètic amb la finalitat d'orientar l'escriptor i el públic, sinó que els seus articles tenen com a objectiu presentar determinades idees, conceptes o actituds. Per aquest motiu també comenta llibres d'història i assaigs. Els escriptors comentats per Alomar constitueixen un ampli ventall, però, sens dubte, cal destacar-hi algunes figures de la literatura universal (Ibsen, Anatole France, Gide, Voltaire, Mistral, Renan, Tolstoi…) i, també, de la literatura catalana (Maragall, Verdaguer, Rusiñol, Joan Alcover, Miquel Ferrà…), que constitueixen una galeria d'escriptors molt diferents, però que tenen un denominador comú: són, cadascun a la seva manera, «herois», personalitats molt fortes que han estès les seves idees més enllà del seu país i del seu temps. Uns decennis després d'haver defensat *El futurisme*, Alomar encara segueix analitzant la realitat des dels esquemes teòrics que havia explicat en aquest assaig i, també, continua fidel a un model d'intel·lectual propi de la fi de segle.

Pere Rosselló Bover
Universitat de les Illes Balears

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alomar, G. (1919) *Verba*, Madrid, Biblioteca Nueva.
— (1921) «En torno a Maragall», *El Día*, 17 de juny.
— (1921) «José F. Labandera», *El Día*, 4 d'agost.
— (1922) «El salvamento de la civilización», *El Día*, 12 de maig.
— (1922) «Impresiones de un lector. "La puerta estrecha"», *El Día*, 6 de juliol.
— (1922) «El conquistador español del siglo xvi», *El Día*, 18 de juliol.

— (1922) «Un libro sobre Marruecos», *El Día*, 20 de juliol.
— (1922) «El equívoco del nacionalismo», *El Día*, 23 de setembre.
— (1922) «Recuerdo de "El Quijote"», *El Día*, 4 d'octubre.
— (1922) «La quarta Roma», *El Día*, 15 de novembre.
— (1923) «Impresiones de un lector. "Las hogueras de Castilla"», *El Día*, 27 de gener.
— (1923) «Impressiones de un lector. Gerona bajo las napoleónidas», *El Día*, 10 de febrer.
— (1923) «El gesto de Carlota», *El Día*, 11 de febrer.
— (1923) «Impresiones de un lector. En torno a "La garçonne", de Víctor Margueritte», *El Día*, 22 de febrer.
— (1923) «Una novela doble de Ayala», *El Día*, 8 de març.
— (1923) «La revisión de Ernesto Renán», *El Día*, 5 d'abril.
— (1923) «La revisión de Lucrecio», *El Día*, 26 d'abril.
— (1923) «Impresiones de un lector», *El Día*, 12 de maig.
— (1923) «En la muerte de Pierre Loti», *El Día*, 30 de juny.
— (1923) «*María Chapdelaine*. Impresiones de un lector», *El Día*, 28 de juliol.
— (1923) «Al margen de una novela de Ricardo León. Impresiones de un lector», *El Día*, 23 d'agost.
— (1923) «Los pensamientos de Alejandro Mercereau», *El Día*, 5 d'octubre.
— (1924) «Mi homenaje a Anatole France», *El Día*, 21 de maig.
— (1924) «La sombra de "Mossèn Cinto"», *El Día*, 8 de juny.
— (1924) «*Estampas grotescas*», *El Día*, 10 d'octubre.
— (1924) «Ante el cortejo fúnebre de Anatole France» *El Día*, 28 d'octubre.
— (1925) «*Guia sentimental de Mallorca*. Paisajes de la Isla dorada», *El Día*, 1 de novembre.
— (1926) «En el homenaje de Catalunya a Rusiñol», *El Día*, 10 de gener.
— (1926) «Joan Alcover», *El Día*, 23 de març.
— (1926) «Miguel Sarmiento», *El Día*, 4 de juliol.
— (1927) «Brindis. An En Miquel Ferrà», *El Día*, 4 de gener.
— (1927) «El domingo, en el Círculo Mallorquín. El homenaje a Juan Alcover», *El Día*, 22 de febrer.
— (1928) «La estela de Blasco Ibáñez» *El Día*, 11 de febrer.
— (1928) «El centenario de Julio Verne», *El Día*, 22 de febrer.
— (1928) «La revisión de Ibsen», *El Día*, 15 d'abril.
— (1928) «Los centenarios de este año. El de Fray Luis de León», *El Día*, 14 de octubre.
— (1928) «Los centenarios de este año. La revisión de Moratín», *El Día*, 23 d'octubre.

— (1929) «Los centenarios del año. Tolstoi», *El Día*, 13 de gener.
— (1929) «Bibliografía. "Diccionari filosòfic"», *El Día*, 6 de febrer.
— (1929) «Del momento. Una nueva actualidad de Voltaire», *El Día*, 10 d'agost.
— (1930) «Mistral i Catalunya», *El Día*, 6 de juny.
— (1970) *El futurisme i altres assaigs*. Edició a cura d'Antoni-Lluc Ferrer, Barcelona, Edicions 62.
— (2000) *Obres Completes de Gabriel Alomar,* vol. II. *El futurisme. Articles d'"El Poble Català", Obres Completes*, Mallorca, Editorial Moll, 47.
Rosselló Bover, P. (2007) «Gabriel Alomar: una poètica del canvi de segle» dins M. Pons i M. I. Ripoll (eds.), *Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i els llenguatges estètics del seu temps*, Barcelona: Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 103-124.

F. XAVIER VILA I MORENO
VANESSA BRETXA I RIERA
LLORENÇ COMAJOAN I COLOMÉ

LLENGÜES I GLOBALITZACIÓ EN EL MÓN DE LA RECERCA: ELS CONEIXEMENTS I ELS USOS LINGÜÍSTICS AL *PARC CIENTÍFIC DE BARCELONA**

GLOBALITZACIÓ I MULTILINGÜISME EN EL CAMP DE LA RECERCA CIENTÍFICA

Al llarg de les quatre darreres dècades s'ha anat desenvolupant una nova configuració econòmica mundial que Manuel Castells (2003: 115) qualifica de «[…] informacional, global i connectada en xarxa per a identificar-ne els trets fonamentals i distintius, i per a destacar que estan entrellaçats». Basada de manera crucial en el coneixement, la nova economia s'estintola en el desenvolupament de les tecnologies de la informació i la comunicació, fins al punt que autors com el mateix Castells parlen de l'*informacionalisme* com el nou paradigma econòmic en què van entrant progressivament totes les societats del món.

La globalització està generant una profunda reorganització de la posició de les llengües del món, que alguns autors han intentat descriure proposant un *sistema*

(*) Els autors de l'article expressen el seu agraïment a Liliana Arroyo (doctoranda de sociologia) i a la direcció del Parc Científic de Barcelona i els seus integrants per la seva col·laboració durant l'estudi.

mundial de llengües en què hi hauria una llengua *hipercentral*, unes quantes llengües *supercentrals*, un nombre superior de llengües *centrals* i, finalment, un gran nombre de llengües *perifèriques* (Calvet 1999; de Swaan 2001). Aquestes i altres anàlisis (Graddol 2006) assenyalen que un dels elements centrals d'aquest procés de reorganització sociolingüística és l'avenç de l'anglès en territoris i esferes d'ús on era absolutament desconegut fa només unes quantes dècades (l'*estampida cap a l'anglès,* Swaan 2001).

Hi ha alguns autors, com Robert Phillipson (1992, 2003, 2006a, 2006b), que destaquen el lligam entre aquesta expansió i les institucions angleses i nord-americanes, i descriuen el procés en termes d'*imperialisme lingüístic*. Simultàniament, d'altres com Calvet i Varela (2000), Mufwene (2008) o Blommaert (2010) conceben aquesta expansió com un procés més aviat no premeditat i sobretot no dirigit per les potències anglòfones. D'altra banda, tampoc no hi ha consens sobre l'abast final real de l'expansió de l'anglès: alguns autors parlen de la *killer language* (Price 1984; Nettle & Romaine 2000), i en fan el principal protagonista de l'extinció massiva de llengües del món, en un procés que conduiria a la *macdonaldització del món* a base d'uniformització cultural i lingüística. D'altres autors, com Fishman (1999), assenyalen que la desaparició massiva de llengües es deu a llengües estatal-nacionals i locals més que no pas a l'anglès. En aquest sentit, i d'acord amb Mufwene (2005: 30) «The fact that a language acquires prestige from functioning as a world language does not necessarily situate it in the kind of ecological dynamic that would make it dangerous to indigenous vernaculars. Not all ecologies favor world languages over indigenous ones». Fins i tot hi ha investigadors que han gosat suggerir que el paper de *lingua franca* de l'anglès té els dies comptats (Ostler 2010). És interessant d'assenyalar que els autors que veuen amb més mals ulls l'expansió de l'anglès solen incidir en les conseqüències que pot tenir el fet que aquesta sigui una llengua oficial o institucional, fortament associada a la cultura moderna o a l'economia transnacional, mentre que els qui defensen una visió menys crítica amb aquesta expansió tendeixen a insistir en la diferència de funcions entre les llengües franques i les varietats vernaculars.

Un dels àmbits més afectats pel nou model econòmic és el camp de l'activitat científica. Encara que lògicament bona part de les activitats de recerca es realitzin localment, «La recerca científica és global o no és científica» (Castells 2003: 166). De fet, la recerca empírica mostra que, com a mínim pel que fa a les comunitats lingüístiques mitjanes,[1]

1. <http://www.ub.edu/cusc/llenguesmitjanes/>; darrera consulta del 29/03/2010.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

el món universitari i el camp científic constitueixen una de les esferes de la vida més obertes a l'adopció de l'anglès. Un cop abandonat fa almenys dos o tres segles el llatí com a llengua franca acadèmica amb l'ascens de l'estat nació (Baggioni 1997; Aracil 2004), les diferents llengües estatals/nacionals havien anat assolint l'hegemonia universitària en els seus països respectius o si més no hi aspiraven. Tal com mostra Ulrich Ammon (1999), la pugna per la primacia com a llengua científica entre l'anglès, el francès, l'alemany i el rus només comença a aclarir-se a partir de la segona meitat del segle xx; per exemple, no és fins als anys 80 del segle passat que l'anglès acapara el 60% de les publicacions científiques en ciències naturals (Ostler 2010: 207). Però en la mesura que les universitats i encara més les activitats científiques s'insereixen en el procés de globalització, no sols es veuen sotmeses a canvis i dinàmiques que cada vegada escapen més a les autoritats nacionals, sinó que cada cop més es veuen empeses per aquestes mateixes autoritats a incrementar la seva internacionalització (Chambers 2003; EUA/ACA 2008). El món acadèmic i el productiu cada cop s'acosten més, la mobilitat humana creix, augmenta la competència entre les universitats, es difumina la divisió entre el que és públic i privat, i s'intensifica la intercomunicació de les comunitats científiques (Pons 1999). Els centres de recerca esdevenen, per tant, un dels espais privilegiats per a analitzar el procés de globalització des d'un punt de vista sociolingüístic, un espai especialment rellevant per a una llengua mitjana com el català, històricament minoritzada però que ha conquerit amplis espais com a llengua universitària i científica al llarg de les darreres dècades.

És en aquest context que l'any 2006 el Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació (CUSC-UB) va rebre l'encàrrec de l'aleshores vicerectorat de Política Lingüística de la Universitat de Barcelona (UB) per tal de dur a terme un estudi que permetés conèixer quina era la realitat del multilingüisme al Parc Científic de Barcelona (PCB).

ESTUDI DEL MULTILINGÜISME AL PARC CIENTÍFIC DE BARCELONA

2.1 el parc científic de barcelona

Creat l'any 1997 a la UB, el PCB[2] va ser el primer parc científic de l'Estat espanyol. Al Parc s'hi ubicaven quatre instituts de recerca, més de cinquanta empreses,

2. <http://www.pcb.ub.edu/homePCB/live/ct/p126.asp>; darrera consulta del 29/03/2010.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

una incubadora d'empreses biotecnològiques i més de setanta grups de recerca. Els objectius del PCB eren: (*a*) potenciar la recerca d'excel·lència, (*b*) dinamitzar la relació entre la universitat i l'empresa, (*c*) impulsar la creació de noves empreses i instituts i (*d*) promoure el diàleg ciència-societat i les vocacions científiques.[3]

El PCB té i tenia una vocació d'internacionalització i a bona part de les seves dependències hi treballaven persones de procedència i origen lingüístic diversos. Des del punt de vista idiomàtic, el PCB constituïa i constitueix una institució social de gran complexitat, els membres del qual combinen una considerable diversitat sociocultural de partida amb una necessitat imperiosa d'establir rutines de funcionament que els permetin el treball cooperatiu.

2.2 estudi: *els coneixements, els usos i les necessitats lingüístics del PCB*

L'estudi del PCB (Vila *et alii* 2009) va posar-se com a objectiu descriure els repertoris lingüístics (Gal 1987) dels integrants del Parc i contrastar-los amb les normes de tria lingüística explícites i implícites que regulaven la convivència entre individus, entre grups de treball, i entre aquests i l'administració del PCB. A més, volia entendre quines eren les opinions sobre política i gestió lingüístiques i quines eren les necessitats lingüístiques d'aquest col·lectiu humà. L'estudi partia de la base que, en la vida real, l'accés als diferents elements del repertori de la comunitat no és mai igualitari i que cada camp social i cada mercat (local/nacional, estatal, europeu/internacional) imposa unes restriccions particulars en la valoració de les varietats en joc. Aquestes valoracions tenen repercussions diverses en el capteniment dels individus: determinen els esforços que es realitzen per assolir determinats coneixements, dibuixen les pràctiques o usos lingüístics, i arriben fins i tot a modificar les característiques estructurals dels codis presents. Calia, per tant, tenir molt present l'estructuració interna de la feina del PCB per tal de permetre que les diferències entre camps i, fins i tot entre sectors i institucions, es fessin visibles. Alhora, s'entenia igualment que la creació de col·lectius amb necessitats —si més no parcialment— cooperatives com els parcs científics condueix a la creació de comunitats de pràctiques (Eckert & McConnell-Ginet 1999) que farien sincronitzar els comportaments comunicatius entorn d'unes pràctiques compartides.

3. <www.pcb.ub.es>; darrera consulta del 29/03/2010.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

En termes lingüístics, aquesta sincronització implica una important tendència cap a la convergència lingüística (Giles & Byme 1982), que afavoriria una o unes poques llengües franques i una forta especialització de funcions per a les llengües en presència. D'altra banda, el PCB era i és un conjunt de comunitats de pràctiques (feblement) interrelacionades en un marc administratiu comú. Això permet un grau d'autonomia i de variació interna considerable en les dinàmiques dels diferents equips de treball, de manera que no era en absolut descartable que les distribucions de llengües dels diferents equips de treball (de recerca i d'administració i serveis) fossin divergents.

L'estudi del PCB va partir de les preguntes de recerca següents: *a*) quins són els coneixements i els usos lingüístics dels integrants del PCB? Hi ha diferències entre els usos lingüístics del personal de recerca i els de gestió?, i *b*) quines són les necessitats lingüístiques dels integrants del PCB? Hi ha diferències entre les necessitats del personal de recerca i les del personal de gestió? En aquest article no abordarem les necessitats declarades pels treballadors del PCB.

2.3 Metodologia i eines de recerca

L'estudi va emprar tres eines per a la recollida de dades sociolingüístiques: *a*) l'observació *in situ* del paisatge lingüístic, *b*) l'enquesta sociolingüística (en línia) i *c*) l'entrevista personal.

El treball de recollida de dades es va realitzar durant els anys 2008 i començament del 2009, i l'anàlisi va dur-se al llarg del 2009. Primerament es van fer les enquestes sociolingüístiques. Un cop recollides, es va fer l'observació del paisatge lingüístic. Finalment es van fer les entrevistes. A l'hora de dissenyar totes les eines, es va tenir en compte que al PCB hi ha, a grans trets, dos tipus de personal: investigadors i personal d'administració, gestió i serveis (PAS).

2.3.1 L'observació del paisatge lingüístic

El primer eix de treball d'aquest estudi és el que té a veure amb la presència de les llengües en forma d'informacions escrites en el context del Parc Científic, allò que es coneix com a *paisatge lingüístic* (Shohamy & Gorter 2009). Per tal de reduir la intromissió en les activitats del Parc i agilitar el tractament de les dades, es va decidir

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

de prescindir de la recollida de materials fotogràfics i optar per una recollida sistemàtica de les dades del paisatge lingüístic basada en una graella d'observació. La graella d'observació i les variables seleccionades es van basar en els estudis de Gorter (2006). La unitat d'anàlisi del paisatge són els cartells —entès en termes genèrics, incloent-hi rètols, pòsters, petits anuncis, etc.— ubicats als espais del PCB, classificats segons la mida (grans i petits), la seva mobilitat (estàtics o mòbils) i la seva finalitat (informativa, comercial, regulatòria, identificativa o transgressiva).

L'itinerari d'observació va ser organitzat de manera conjunta amb la directora de recerca i innovació del PCB. Es van analitzar àrees d'accés general com la cafeteria i la terrassa de l'Edifici Modular, la recepció i els passadissos de l'entorn de l'Edifici Modular i altres. Igualment, es van observar àrees d'accés més reservat com ara diverses sales de Serveis Científics Comuns, la cambra freda i la centrífuga.

La realització de l'itinerari indicat va permetre identificar i analitzar un total de 143 unitats —cartells— als diferents espais que s'acaben de descriure. L'edifici amb més observacions va ser el Modular, amb 102 cartells repartits entre la primera planta i el soterrani. El següent edifici analitzat va ser el d'Administració, connectat a l'edifici Modular, on es van identificar 30 unitats, 8 en les cinc plantes de la Torre D, ubicada a la part dreta de l'edifici Modular, i finalment 3 unitats a la tercera planta de l'Edifici Florensa. A l'edifici Hèlix no es va identificar cap cartell ni en les àrees comunes, ni a la recepció ni als passadissos, probablement perquè feia poc temps que s'havia inaugurat l'espai.

2.3.2 L'enquesta sociolingüística

Per a la recollida de dades sobre competència, usos i necessitats lingüístiques del personal del PCB, es van dissenyar dos qüestionaris —un per a investigadors i un altre per a PAS— prou oberts perquè els entrevistats no se sentissin interpel·lats sobre temes que poguessin relacionar-se amb imposicions lingüístiques. El qüestionari estava estructurat en tres seccions principals (veg. taula 1):

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

Seccions	**Principals variables estudiades**
Presentació	Informació sobre els objectius de l'enquesta i tria de llengua per contestar-la (català, castellà o anglès)
Informació general	Sexe, lloc de residència, temps que fa que treballa al PCB
Informació sociolingüística	Llengua inicial, llengua inicial dels pares, llengua usada amb els fills, etc.
	Competència lingüística en català, castellà, anglès i altres llengües (del 0 «gens» al 10 «perfectament»).
	Usos lingüístics: interns i externs (orals i escrits)
Necessitats	Necessitats d'aprenentatge de llengües i suport lingüístic al PCB

Taula 1. Seccions dels qüestionaris

Per al disseny dels ítems de l'enquesta sobre competència i usos es van tenir en compte diverses enquestes recents de característiques similars, especialment l'*Estadística d'usos lingüístics a Catalunya 2003* (Torres *et alii* 2005). Seguint les recomanacions de Romaní (2005: 135), es van demanar proporcions d'ús, la qual cosa permet fer comparacions amb altres estudis que també han fet servir el mateix tipus de pregunta com ara l'*Enquesta d'usos lingüístics a les institucions públiques catalanes* (Renau 2004). Pel que fa a les necessitats lingüístiques, es van fer preguntes obertes.

La recollida de dades es va fer mitjançant una enquesta sociolingüística distribuïda en línia amb el programari *Questionpro* (<www.questionpro.com>) durant el primer semestre del 2008.[4] Atesa la gran diversitat de tipus de vinculació de bona part dels col·laboradors del PCB, i atesa l'autonomia de contractació dels seus centres, va resultar impossible disposar d'un cens exhaustiu de l'univers de les persones que treballaven al Parc. Per conseqüent, tampoc no va ser possible disposar d'una llista de correu electrònic exhaustiva que permetés accedir a la totalitat de col·laboradors del PCB. Gràcies a la direcció del PCB, es va poder identificar prop de 1.300 persones treballant a la institució. Per tal d'accedir a tantes persones com fos possible, i gràcies a la col·laboració de la direcció del PCB, es va enviar massivament una invitació a participar en l'enquesta tot seguint un enllaç d'Internet que hi portava directament.

4. Després d'una prova pilot de l'enquesta al desembre del 2007.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

En total, van rebre la invitació aproximadament 700 membres del PCB, repartits entre personal de recerca i d'administració. D'aquestes, 605 van arribar a consultar-ne l'enllaç i 398 van contestar l'enquesta, en part o de manera completa. En altres paraules, va respondre a l'enquesta prop d'un terç (30,6%) de l'univers màxim concebible, més de la meitat dels contactats (56,9%) i dos terços (65,8%) dels qui van arribar a consultar l'enllaç, uns resultats satisfactoris en enquestes d'aquestes característiques. Un 58,5% van contestar-la en català, un 31,7% en castellà i un 9,8% en anglès.

2.3.3 Les entrevistes sociolingüístiques

Després de la recollida i anàlisi de les dades de les enquestes sociolingüístiques, es van identificar persones que responguessin als diferents perfils dels treballadors del PCB per fer-los una entrevista personalitzada. En concret, es van dur a terme 7 entrevistes a persones dels perfils i característiques que apareixen a la taula 2.

Nom (pseudònim)	**Perfil professional**	**Primera llengua**	**Origen**	**Anys treballant al PCB**
Lluís	Direcció i administració del PCB	Castellà	Catalunya	2
Joan	Direcció i coordinació d'unitat	Castellà (amb la mare), català (amb el pare)	Catalunya	8
Alberto	Direcció i coordinació d'unitat	Castellà	Amèrica Llatina	1,5
Pere	Investigació	Català	Catalunya	4
Carlos	Investigació	Castellà	Amèrica Llatina	1,5
Maria	Secretària de centre	Català	Catalunya	3,5
Dolors	Recepcionista	Català	Catalunya	3

Taula 2. Característiques dels informants entrevistats

Per a cada entrevista es va seguir el mètode de l'entrevista semidirigida mitjançant un guió comú, estructurat en 5 parts en què se'ls interrogava sobre la feina, els seus coneixements lingüístics i els seus usos. Les entrevistes es van dur a terme al lloc de treball dels entrevistats o en altres espais del PCB i es van enregistrar en àudio. Cada entrevista va durar aproximadament 30 minuts.

RESULTATS

3.1 el paisatge lingüístic al PCB

El 49,7% d'observacions es feren en passadissos i el 50,3% en espais comuns. D'acord amb les observacions realitzades (gràfic 1), la llengua predominant al paisatge lingüístic del PCB era el català, sol (47,1%) o en companyia d'altres llengües, especialment l'anglès (7,1%). L'anglès era la segona llengua amb més presència (27,9%), seguida del castellà (7,9%). Finalment, un 6,4% dels cartells estaven redactats en català, castellà i anglès. L'observació no va detectar cap altra tercera llengua.

El 59,4% dels cartells observats era de petit format, i la majoria estava escrita en català (58,5%), seguits dels cartells en anglès (11%), en català, castellà i anglès (9,8%), en castellà (8,5%) i en català i anglès (8,5%). Pel que fa als cartells de mida mitjana —el 19,6% del total—, un 42,9% eren en català i un 35,7% en anglès. Finalment, un 21% dels cartells eren de mida grossa. En aquest cas, els usos es capgiraven, ja que el 66,7% eren escrits en anglès; cal indicar que es tractava bàsicament de pòsters presentats a congressos internacionals que posteriorment es pengen als passadissos de l'Institut de Recerca Biomèdica.

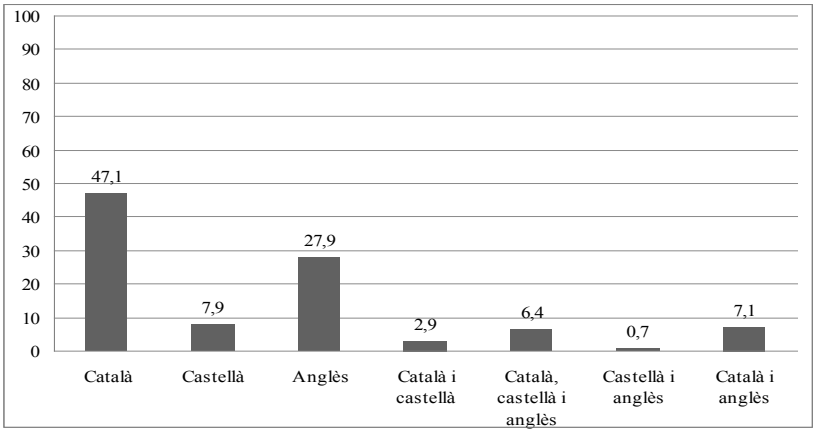

Gràfic 1. Distribució de llengües en el paisatge lingüístic del PCB

Segons la mobilitat del cartell, un 53,1% eren estàtics i un 46,9% mòbils. Els cartells estàtics es distribuïen en cartells de funcions regulatòries (20%), informatives (70%) i altres (10%). Pel que fa a la llengua, els cartells estàtics majoritàriament eren

escrits en català (54,8%), anglès (21,8%) i català, castellà i anglès (12,3%). D'altra banda, els cartells mòbils es distribuïen en informatius (90%) i comercials (10%). Els usos lingüístics dels cartells mòbils es repartien en un 38,8% en català, un 34,3% en anglès, un 13,4% en castellà i un 11,9% en català i anglès, principalment.

Hi havia un ampli ventall d'emissors dels cartells, però més del 75% provenia de quatre. El PCB era l'emissor de més cartells, concretament del 49,7%, dels quals el 73,5% eren en català. L'Institut de Recerca Biomèdica (IRB) era la segona institució emissora de cartells amb un 9,8%, tots en anglès. De fet, la considerable presència de l'anglès als cartells del PCB s'atribuïa en gran mesura a aquest Institut: un cop descomptats els seus ítems, els cartells en català passaven a ser el 52,4% del total, mentre que l'anglès queia fins al 19,8% i el castellà es mantenia en un 8,7%. La tercera institució per ordre de visibilitat pública en el paisatge lingüístic del PCB era la Universitat de Barcelona, amb un 7,7%, dels quals un 63,6% era en català, un 27,3%, en castellà, i un 9,1%, en català i anglès. Finalment, els cartells de les empreses i institucions privades representaven un 8,4% de les observacions: d'aquestes, un 91,7% era en anglès i un 8,3%, en català, castellà i anglès. El 25% restant d'emissors corresponia a altres 25 institucions. Val a dir que l'alt percentatge d'anglès d'aquest segment dels cartells s'explica perquè eren majoritàriament anuncis i ofertes d'empreses ubicades a l'estranger distribuïts per Internet i penjats en plafons del PCB per donar-hi difusió.

Pel que fa als destinataris, la gran majoria dels cartells s'adreçaven als usuaris del PCB en general (79%). La resta eren més específics, i es distribuïen entre els clients del bar, els llogaters, els estudiants, etc.

Pel que fa a la seva finalitat, el 79% dels cartells eren de tipus informatiu, el 10,5% regulatoris, el 5,6% comercials, 3,5% feia referència a les infraestructures i un 1,4% eren transgressius i identificatius. La llengua més present en la majoria de tipus de cartells, excepte els transgressius i comercials, era la catalana. Els cartells d'infraestructures i identificatius estaven redactats exclusivament en català. En canvi, els cartells informatius presentaven una varietat de llengües. Els cartells multilingües majoritàriament estaven escrits en les tres llengües més emprades: català, castellà i anglès, i es distribuïen en cartells informatius (56,3%) i cartells regulatoris (43,7%).

En síntesi, al paisatge lingüístic —imprès— del PCB hi predominava clarament el català, seguit de l'anglès i, a distància considerable, el castellà. Els usos interns del PCB eren prioritàriament en català, mentre que els cartells produïts per membres del PCB cap enfora i els rebuts des de fora presentaven més variació. L'excepció principal a aquesta norma eren els cartells destinats a membres del PCB produïts per l'IRB, que

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

tendien a ser només en anglès. En termes generals, cal fer notar l'escassa presència de cartells bi- o plurilingües en totes les modalitats, amb l'excepció dels cartells regulatoris —per exemple, sobre el maneig d'aparells de precisió— probablement per la necessitat de garantir la màxima comprensió immediata.

3.2 la configuració demolingüística del personal del PCB

La major part dels qui van contestar l'enquesta eren nascuts als territoris de llengua catalana (243 individus, 61% del total), dels quals la majoria havien nascut a Catalunya (58%), i un 3% al País Valencià, les Illes Balears i Andorra. Pel que fa a la resta, hi havia 45 persones (11%) nascudes a la resta de l'Estat espanyol, seguides a distància per les nascudes a França (3,2%), Itàlia (1,7%), Alemanya (1,4%) i l'Argentina (1,4%). La majoria vivien a Barcelona (57%) o la seva regió metropolitana: l'Hospitalet (6,5%); Cornellà (1,5%); Cerdanyola (1,3%), i la gran majoria (84,3%) feia almenys 5 anys que residien al mateix lloc. Es tracta, doncs, d'una població majoritàriament autòctona i força establerta al país, tot i que el percentatge de nascuts fora fos considerable i que més d'un 15% del total s'hagués desplaçat de lloc de residència en els darrers anys.

Quant als estudis, la majoria eren llicenciats (20,6%) o postllicenciats: màster (18,6%), doctors (17,8%) i postdoctors (16,1%). Pel que fa a les tasques que desenvolupen al PCB, un 53,3% dels qui van respondre a l'enquesta feia tasques d'investigació, un 16,3% tasques de suport a la investigació i un 22,4% tasques de gestió. Eren molt pocs (4,0%) els qui feien (prioritàriament) tasques de docència.

El gràfic 2 ens ofereix una visió demolingüística de la població del PCB. La majoria de participants era de primera llengua castellana (44,9%) o catalana (36,2%), i un 5,4% era de bilingües familiars català-castellà. Al costat d'aquests col·lectius, un percentatge força considerable (13,5%) tenia una altra llengua o combinació de llengües primeres, entre les quals destaquen el francès (5,4%), l'italià (2,5%), el portuguès (2,1%), l'anglès (2,1%) i l'alemany (2,1%). Convé retenir que els anglòfons familiars només són una ínfima minoria dels treballadors del PCB i no són el grup d'al·loglots majoritari. Com a punt de comparació amb la població catalana, cal destacar que l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2008 (Idescat 2009)[5] mostrava que la po-

5. Consultable a <http://www.idescat.cat/novetats/?id=553>; darrera consulta del 28/06/2011.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

blació catalana segons la primera llengua es distribuïa de la manera següent: 31,6% de catalanoparlants inicials, 3,8% de bilingües inicials, 55% de castellanoparlants inicials i 9,3% d'al·loglots (entre els quals destaquen els parlants d'àrab: 2,6% del total de la població de Catalunya). Com era d'esperar, al PCB el percentatge d'al·loglots inicials era superior a la mitjana del país i de composició diferent.

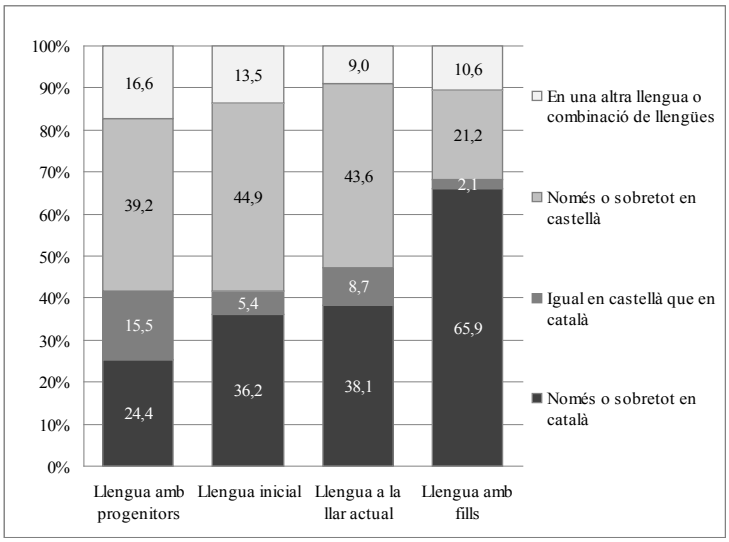

Gràfic 2. Usos lingüístics familiars

Els percentatges de primera llengua estan clarament relacionats amb les dades de primera llengua del pare i de la mare dels informants (llengua amb els progenitors). Així, la primera llengua del pare és principalment el castellà (46,3%), seguit del català (27,5%) i una altra llengua (18,1%). Pel que fa a la primera llengua de la mare, els resultats són els següents: castellà (41,6%), català (28,7%) i una altra (17,7%). Es detecta un lleuger augment del català com a primera llengua en el pas d'una generació a l'altra. A la llar actual, el 38,1% dels enquestats afirma parlar-hi català a casa, mentre que un 43,6% diu que ho fa en castellà.

La caiguda a quasi la meitat de l'opció «una altra llengua o combinació de llengües» —del 16,6% dels pares al 9,0% a la llar actual— suggereix un procés d'integració familiar en la societat catalana de persones amb antecedents al·loglots. Amb tot, la

xifra de les llars actualment al·loglotes continua essent considerable, com a resultat essencialment de la presència de treballadors arribats amb les seves famílies des del país d'origen.

Finalment, si s'examina la llengua en què parlen els enquestats amb els seus fills, es detecten el que semblen dues tendències diferents: d'una banda, el percentatge d'al·loglots es manté; pel que fa a les llengües oficials, en canvi, la transmissió del català creix fins al 65,9%, la del castellà cau fins al 21,2%, mentre que un 2,1% diu que parla igual el català que el castellà.

En síntesi, doncs, el personal del PCB és en la seva majoria originari dels territoris de llengua catalana o la resta de l'Estat, i té el català o el castellà com a llengua inicial i familiar. Al PCB hi treballa un percentatge significatiu d'al·loglots inicials, que només en una ínfima minoria són anglòfons inicials o enraonen l'anglès a la llar. Si bé una part d'aquests al·loglots s'incorpora familiarment a la societat receptora, vora un 10% dels parlants d'altres llengües sembla mantenir l'ús de llengües altres que el català o el castellà en la seva vida familiar.

3.3 les competències lingüístiques del personal del PCB

L'anàlisi de la competència lingüística es va dur a terme mitjançant una escala autovalorativa. Com sempre s'esdevé en parlar de dades declarades, cal considerar aquests resultats amb la deguda circumspecció. Tanmateix, els resultats apunten unes tendències que sí que semblen indicatives d'uns comportaments generalitzables al conjunt de l'univers (gràfic 3).

La tendència general és que els informants tinguin una alta competència en castellà i en català, i una competència inferior en anglès. Els resultats amb més dispersió són els del coneixement del català, mentre que la mínima dispersió es troba en el castellà; l'anglès se situa en una posició intermèdia. Així, pel que fa a la capacitat de parlar, mesurada de 0 a 10 pels mateixos informants, les mitjanes són de 9,5 per al castellà, de 8 per al català i de 6,8 per a l'anglès. L'explicació d'aquesta dispersió és senzilla: el català és l'única llengua en què hi ha un percentatge apreciable de persones que declaren una capacitat productiva pràcticament nul·la: un 11,2% s'atorguen un 0 o un 1 a l'hora de saber-lo parlar, i un 14,7% a l'hora de saber-lo escriure. Es tracta essencialment d'un petit col·lectiu d'investigadors forans —hispanòfons o al·loglots—

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

que, tot i haver assolit competències receptives en català, no han iniciat el procés d'aprenentatge de la producció en aquesta llengua. La discordança tan marcada entre la comprensió i la producció no es produeix en castellà ni en anglès.

La competència en anglès és més baixa que la que es té en relació amb les dues llengües oficials, tot i que en termes generals és elevada, ja que les autoavaluacions se situen entorn del 7 sobre 10; de fet, un 59,4% dels consultats s'atorga una puntuació de 7 o més punts en l'habilitat de parlar l'anglès, i aquesta xifra s'enfila fins al 66,7% pel que fa a saber-lo escriure, el 71,6% pel que fa a la comprensió oral i un 82% a l'hora de poder-lo llegir. De fet, la mitjana de capacitat d'escriure en anglès (7,1) s'acosta molt a la d'escriure en català (7,5), mentre que les desviacions típiques són d'1,5 per al castellà, de 3,3 per al català, i de 2,2 per a l'anglès.

En totes les llengües hi ha diferències en les puntuacions de les quatre habilitats lingüístiques (entendre, parlar, llegir i escriure). Per exemple, un 74,8% es puntua amb un 10 en català en l'habilitat d'entendre, mentre que només ho fa un 61,0% per parlar, un 70,9% per llegir i un 47,1% per escriure. Aquestes discordances són màximes per al català i mínimes per al castellà. En general, els nivells més alts són en l'habilitat de comprensió oral, seguit de comprensió escrita, escriure i parlar.

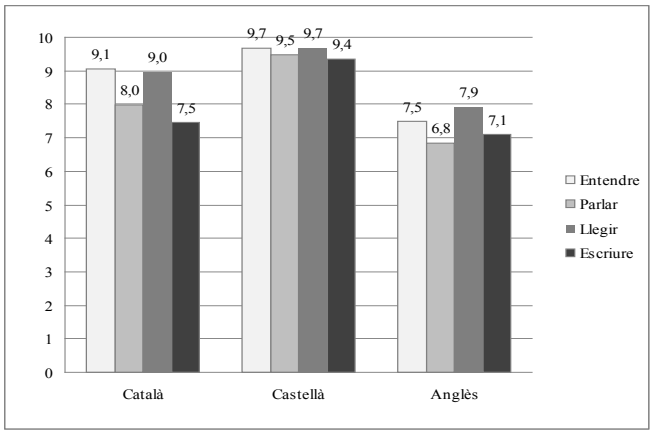

Gràfic 3. Mitjana de les competències lingüístiques en català, castellà i anglès

Pel que fa a les altres llengües, els coneixements són molt menors. Només un 34,2% d'enquestats van declarar tenir coneixements de francès; un 16,1% sabien alemany; un 12,3%, italià; i un 3,5% sabien gallec. La resta de llengües ja no arriba ni al 3%.

Aquestes xifres s'entenen com a resultat de les trajectòries d'aprenentatge lingüístic col·lectives i individuals dels membres del PCB. En primer lloc, els alts nivells de castellà i l'escassa diferència entre els individus es deuen a la combinació de tres factors: (1) el coneixement del castellà es va generalitzar en la societat catalana al llarg del segle (Boix-Fuster 2004; Vila 2006), (2) un percentatge significatiu d'informants prové de territoris castellanòfons, i (3) el castellà funciona sovint com a primera llengua d'incorporació dels al·loglots a la societat catalana. En segon lloc, els resultats una mica més baixos del català s'expliquen perquè, tot i l'èxit de les polítiques de normalització de la llengua, encara hi ha sectors que se senten insegurs en català, sobretot pel que fa a la llengua escrita i en els sectors de més edat; a més, un percentatge significatiu de persones de fora de l'àmbit lingüístic català no arriben a aprendre la llengua pròpia del país. Finalment, el nivell comparativament alt d'anglès pot atribuir-se a una confluència de factors: si d'una banda no pot descartar-se un cert optimisme en l'autoavaluació, també és cert que una part significativa dels membres del PCB tenen un nivell de formació lingüística molt superior a la mitjana del país; a més, el fet que una part significativa del personal estigui en contacte directe —via Internet, publicacions, congressos, etc.— amb col·legues de l'estranger que siguin d'origen estranger i/o que hagin residit en altres països durant períodes llargs deu contribuir a aquest nivell de llengua anglesa relativament elevat.

En pocs mots, doncs, el personal del PCB mostra una competència elevada en castellà i en català, tot i que en aquesta segona mostra llacunes, sobretot pel que fa a la capacitat d'escriure-la. La competència en anglès dels informants és inferior a la de castellà i català, però tanmateix considerable, sobretot pel que fa a la capacitat d'entendre'l i llegir-lo, tot i que hi ha poques persones que se situïn en els nivells superiors de domini. Pel que fa a les altres terceres llengües, destaca sobretot el francès.

3.4 els usos lingüístics del personal del PCB

L'estudi dels usos lingüístics es fonamenta en preguntes diferents segons el perfil professional: personal tècnic, d'administració, gestió i serveis (37,3%) *vs*. personal de recerca (62,7%). Les preguntes destinades al personal de gestió feien referència a documents de gestió, principalment, mentre que les preguntes per al personal de recerca feien referència a aspectes com ara la redacció de treballs i la presentació de comunicacions.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

3.4.1 Els usos lingüístics del personal tècnic, d'administració, gestió i serveis

Els usos lingüístics del personal tècnic, d'administració, gestió i serveis es caracteritzaven per una clarísima distribució funcional de les llengües estructurada sobre tres àmbits: usos interns i amb les institucions catalanes, usos amb institucions de la resta de l'Estat espanyol —i probablement, resta de països hispanòfons—, i usos amb institucions internacionals no hispanòfones.

Les qüestions administratives internes funcionaven sobretot en català, tant oralment com, sobretot, per escrit (gràfics 4 i 5). Efectivament, en l'àmbit oral intern, el català és usat en un 64,9% amb els companys de feina, en un 69,9%, amb els caps o directors, i en un 56,1%, amb els investigadors. Al costat del català, l'altra llengua amb un ús considerable és el castellà, que assoleix un 30,2% amb els companys, un 25,7%, amb caps o directors, i un 31,4%, amb investigadors. En aquestes pràctiques internes, la presència de l'anglès o d'altres llengües és molt poc habitual, i només assoleix percentatges considerables en les relacions amb investigadors, essencialment forans i presumiblement no competents en castellà ni en català. El català també és la llengua predominant en els usos escrits interns (gràfic 5), com ho mostra el 56,1% en les notes informals als companys de feina i el 73,4% en la documentació de gestió de persones del PCB. Una pauta similar se segueix en relacionar-se amb persones i institucions de Catalunya (76,8% en català).

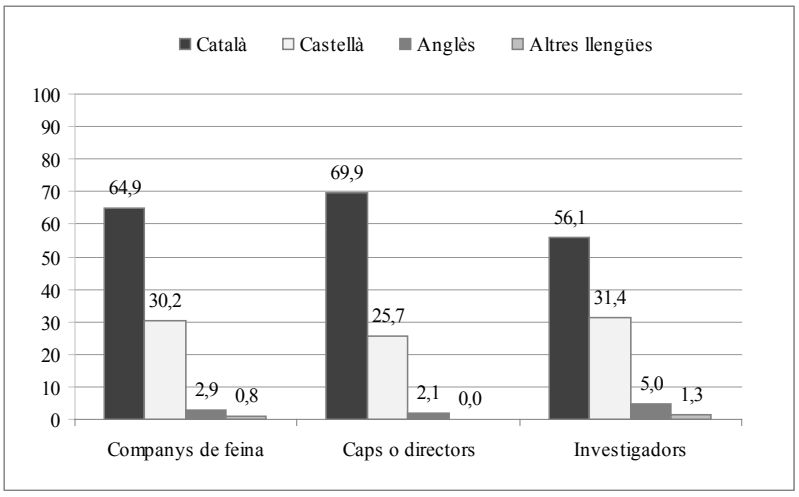

Gràfic 4. Usos interpersonals orals del personal d'administració dins el PCB

Per la seva banda, les relacions amb institucions i persones de fora de Catalunya mostren una clara distribució funcional: en les relacions amb persones i institucions de la resta de l'Estat espanyol s'usa bàsicament el castellà (83,7%), mentre que les relacions amb persones i institucions de fora de l'Estat es fan bàsicament en anglès (62,9%), amb el castellà com a segona opció (18,3%), probablement per a les relacions amb Hispanoamèrica.

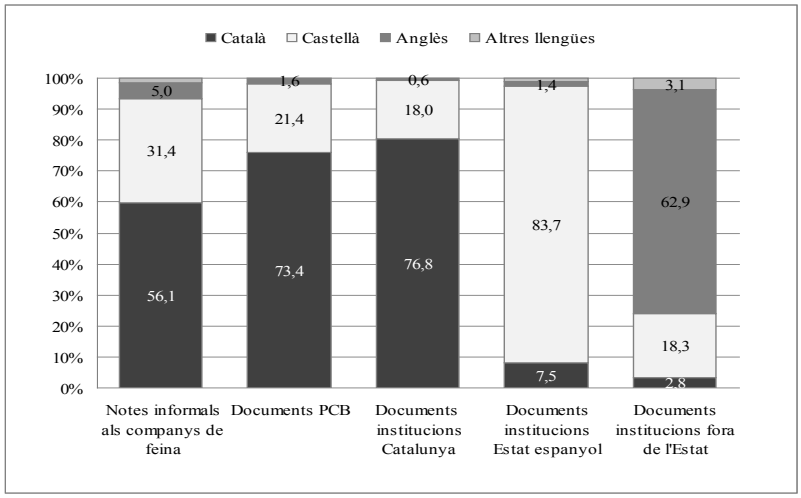

Gràfic 5. Usos interpersonals escrits del personal d'administració dins el PCB

Aquest perfil és clarament representat per la Dolors, recepcionista que també fa tasques de suport administratiu i de gestió. Amb les persones de Catalunya, la Dolors afirma que s'utilitzen el català i el castellà, fins i tot amb la mateixa persona, depenent del moment i dia. Pel que fa a les relacions internes amb el PCB, les llengües d'ús són el castellà i el català; en les relacions amb la resta de l'Estat s'usa el castellà, mentre que en les poques que realitza en l'àmbit internacional usa el castellà i l'anglès.

> Dolors: El català i el castellà estan molt equiparats, jo diria que un 50% fins i tot […] potser fins i tot podria dir que el català encara més […] en escrit, jo diria que potser es decantaria una mica més cap al català.

L'entrevistada fa notar la seva percepció que l'espai determinava en gran part les llengües que es faran servir i que en alguns edificis el nombre de persones de fora

era molt més alt que en altres, i que això implicava més ús del castellà. Quan se li demanava com triava la llengua, afirmava el següent (cursiva nostra):

> Dolors: Jo crec que una mica la intuïció i, en aquest sentit, doncs, el teu origen, no? Si la teva llengua nadiua és el català, el primer que et surt és aquesta llengua, ara bé, doncs si saps que l'has de parlar amb una persona que no el coneix, doncs encara que comencis a parlar en català, t'adaptes i, però realment jo no diria que hi ha, que a part d'aquest fet, *doncs que vinguin persones de fora, i que aleshores automàticament fas el canvi de registre i parles en castellà*, es podria dir que són factors doncs, no sé, socials, però tret d'això, jo diria que més aviat, una miqueta, surt de motius, per intuïció, el que et surt.

El PCB conté un nombre molt important d'unitats relativament autònomes, la qual cosa permet una forta diversitat en els usos. Aquesta diversitat la reflectia la Maria, secretària d'un dels centres d'investigació, que declarava uns usos semblants als dels investigadors (veg. apartat 3.4.2). De fet, la Maria treballava en una unitat del PCB que havia fet de l'anglès la seva llengua de treball escrit, de manera que les pràctiques lingüístiques quotidianes de la Maria s'estructuren sobre la base del català, el castellà i l'anglès.

> Maria: La llengua oficial de [nom del centre] és l'anglès, llavors, l'anglès moltíssim, el català també, el castellà també, les tres llengües molt, molt, molt, és que no et puc dir una més que l'altra. A nivell de feina, sobretot l'anglès, potser, sí, a nivell de comunicacions i això, l'anglès, també als grups hi ha moltíssima gent estrangera, i que només saben parlar anglès.

La llengua d'ús *oficial* del centre era l'anglès: en anglès s'escrivia la documentació interna, en anglès s'escrivien les informacions adreçades als membres del centre, en anglès s'anunciaven els esdeveniments científics, i és també en anglès que aquests esdeveniments es realitzaven de manera sistemàtica. En aquesta unitat, la posició de l'anglès semblava especialment forta pel que fa a les comunicacions escrites internes, però era més feble en les comunicacions orals, ja que les relacions de la Maria amb els caps de grup discorrien sobretot en català llevat d'un cas, en què l'investigador principal i la majoria d'integrants eren forans.

3.4.2 Els usos lingüístics del personal de recerca

A l'hora d'analitzar els usos lingüístics de l'enquesta cal tenir present que principalment van respondre-la investigadors provinents de les àrees de química i biologia (biotecnologia, biofísica i bioenginyeria, entre d'altres) i, en menor mesura, també van participar-hi investigadors de diverses àrees de les ciències socials.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

Els usos lingüístics dels investigadors no s'allunyen excessivament de la pauta general identificada per al personal d'administració. Tal com mostren els gràfics 6 a 9, el català i el castellà són les llengües predominants en les relacions internes, i el castellà i l'anglès les més emprades en les relacions externes. Ara bé, hi ha una sèrie de diferències importants en comparació amb les pràctiques lingüístiques del personal d'administració i serveis.

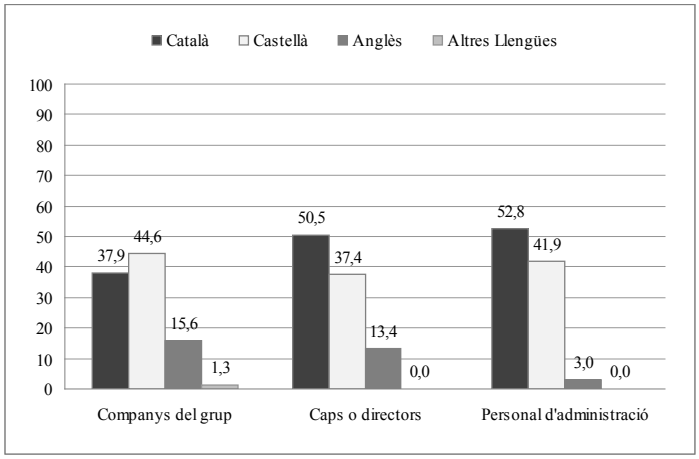

Gràfic 6. Usos interpersonals orals del personal de recerca dins el PCB

La presència del castellà en els usos interpersonals orals interns és força superior entre els investigadors que entre el personal d'administració i serveis, i arriba a ser la llengua més usada amb els iguals (44,6%). També l'anglès té aquí més presència: 15,6% entre iguals i 13,4% amb superiors. La presència d'investigadors d'origen forà —hispanòfons i al·loglots— en alguns dels centres de recerca explica aquest increment tan significatiu de l'ús del castellà i de l'anglès en les relacions entre iguals. Ara bé, això no vol pas dir, però, que el català desaparegui d'aquest àmbit, ja que continua essent una de les llengües més emprades, si no la més emprada, en les relacions dels investigadors del PCB.

Els usos orals externs dels investigadors també mostren una distribució funcional de les llengües, tot i que amb alguns trets diferencials respecte del que vèiem per al personal d'administració i serveis. Tal com mostra el gràfic 7, els investigadors

catalans utilitzen l'anglès de manera quasi categòrica per als congressos internacionals. El que pot resultar més sorprenent és que l'anglès quasi s'equipara amb el castellà com a llengua usada en els congressos d'àmbit espanyol o hispanoamericà (36,8% anglès i 41,8% castellà), i supera àmpliament el castellà en els congressos d'àmbit català. L'anglès quasi s'equipara al castellà en les relacions amb investigadors de fora del grup de recerca propi.

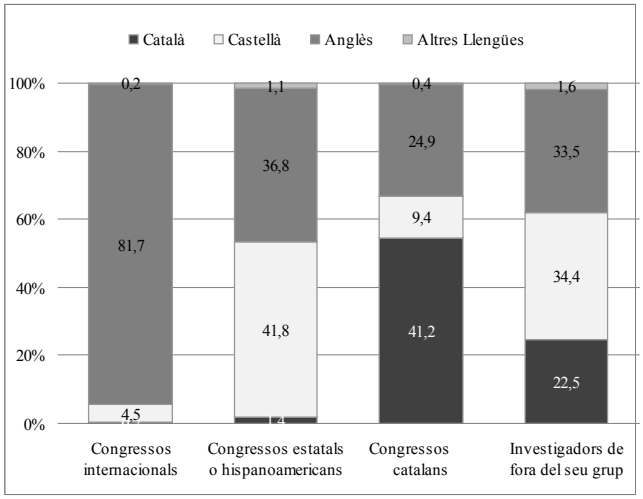

Gràfic 7. Usos orals dels investigadors fora del PCB

Tal com mostra el gràfic 8, l'anglès és la llengua franca per a la producció i la recepció de la bibliografia científica dels investigadors del PCB. El castellà, i encara més el català, apareixen arraconats a percentatges pràcticament marginals tant en la producció d'articles científics com en la lectura de llibres i revistes relacionats amb la disciplina pròpia.

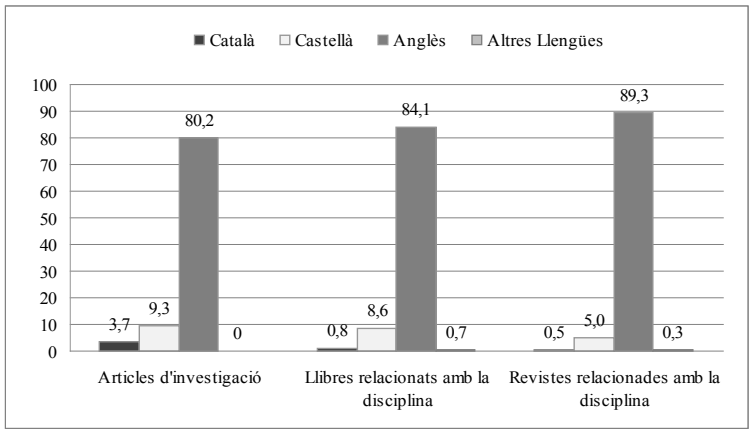

Gràfic 8. Usos en la producció i la recepció de bibliografia científica

A les notes adreçades als companys de feina —que inclouen tant les notes en paper com els missatges de correu electrònic— els investigadors fan un ús quasi paritari del castellà (40,9%) i el català (39,9%), i un ús important de l'anglès (18,5%) (gràfic 9). En els documents de gestió, adreçats a destinataris diversos, el català és la llengua predominant (40,4%), però el castellà assoleix un 36,4% i l'anglès un 20,8%.

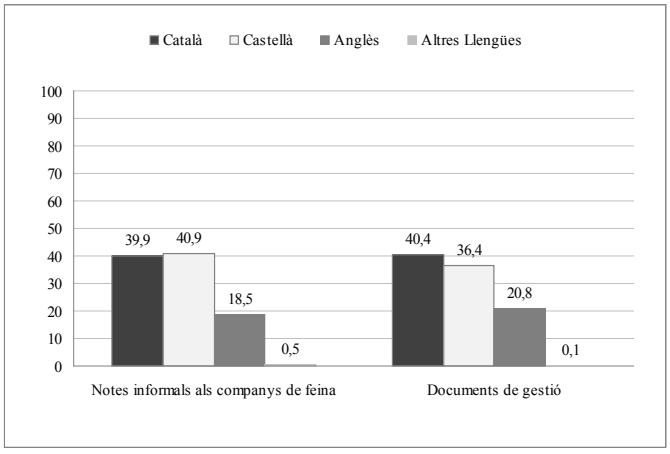

Gràfic 9. Usos escrits del personal de recerca dins el PCB

Aquest panorama el descriu en Pere, investigador del PCB, el qual treballa habitualment en tres llengües —català, castellà i anglès— amb una distribució basada sobretot en els interlocutors. A grans trets, el català és emprat amb els catalanoparlants, el castellà amb castellanoparlants i l'anglès amb la resta d'interlocutors:

> Entrevistador: Quines llengües fas servir a la feina al llarg de la teva activitat?
> Pere: Bàsicament, tres. La gran majoria d'interacció amb els companys de l'oficina és en català, perquè són catalans. Ara bé, jo en particular treballo amb dues persones més dins del meu equip una de les quals és [de nacionalitat llatinoamericana] i l'altra és [de nacionalitat europea] i, tot i que estan aprenent català, acabem parlant en castellà amb ells dos la majoria del temps, tot i que, ja t'ho dic, s'intenta però xxx a la pràctica el resultat és aquest: català amb la majoria de companys, castellà amb aquests dos en particular, n'hi ha un de [origen espanyol] però aquest l'intentem matxacar més, i després anglès.

En Pere domina l'anglès, ja que havia estudiat i treballat força anys en un país anglòfon. Tanmateix, com en el cas de la Dolors, la seva llengua de relació amb treballadors al·loglots no era necessàriament l'anglès, sinó el castellà. Al PCB, com a la resta de la societat catalana, el castellà funcionava sovint com a llengua d'interrelació també amb els al·loglots, sovint com a pont abans que aprenguessin català.

Atesa la composició demolingüística del PCB i de l'empresa, el català és la llengua predominant de molt tant en les relacions internes de l'empresa com amb la resta del PCB i amb la societat catalana en general, tant de manera oral com escrita. De fet, pel que fa a les relacions amb el personal del PCB, en Pere declara parlar en català «un 90% del temps». Ara bé, les unitats de recerca concreta esdevenen veritables comunitats de pràctiques en què es generen dinàmiques autònomes.

Cal no deixar de banda un altre aspecte d'interès, detectat en les diverses entrevistes. A banda de ser la llengua usada amb els catalanoparlants, el català és també entès de manera generalitzada com la llengua *local*, de manera que en Pere espera que les persones que s'instal·len a Catalunya acabin parlant-lo; en altres mots, almenys entre part dels investigadors catalans hi ha certes expectatives que els nouvinguts s'acabin integrant. Així, hom se situa en una dinàmica múltiple: d'una banda, cal resoldre els problemes del dia que genera l'arribada de personal forà, el qual és acollit en anglès o en castellà segons el cas; d'una altra, hi ha certes expectatives lingüístiques en relació amb aquest personal, que, pel fet d'haver-se instal·lat al país, ha d'acabar assolint un cert nivell de competència, si més no receptiva, en català. Això explica, per exemple, que en Pere faci els missatges col·lectius als treballadors de l'empresa en català, encara que n'hi hagi alguns de fora; que valori els esforços d'aprenentatge o que faci constar que

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

a algun d'aquests col·laboradors «el *matxaquem*» parlant-li en català. I és que el català és, en aquest cas com en molts altres, la llengua dels informes tècnics elaborats per a l'empresa, independentment de qui els hagi de revisar o usar, per la qual cosa s'espera que els investigadors de fora adquireixin una competència receptiva en català. Pel que fa a les relacions externes, les tries lingüístiques són sovint dictades pels interlocutors.

De fet, allò que espera aquest informant dels seus col·laboradors d'origen forà és molt semblant a allò que ell mateix i els seus col·legues catalans practiquen de manera habitual: servir-se del seu repertori actiu i maximitzar el seu repertori receptiu. En Pere diu haver hagut de llegir molts informes en francès, italià i portuguès, per més que les relacions de la seva empresa amb interlocutors de França o d'Itàlia es fan predominantment en anglès o, en algun cas, en castellà. En conjunt, però, a en Pere el seu repertori trilingüe actiu —i plurilingüe lector— li sembla suficient per a les seves activitats professionals, tot i que es lamenta que de vegades no ha pogut accedir a materials escrits en alemany o en neerlandès i que saber francès o alemany l'ajudaria en algunes relacions comercials.

El cas dels investigadors d'origen forà resulta en certa mesura diferent. L'Alberto, un investigador llatinoamericà format en un país anglòfon i arribat fa poc més d'un any a Catalunya, domina el castellà i l'anglès, però té escassos coneixements de català. Tot i la seva voluntat, expressada diverses vegades, d'aprendre el català, els seus usos quotidians pivoten entorn del castellà i l'anglès. A més, és molt favorable a potenciar l'ús i l'aprenentatge d'aquest segon idioma entre els seus col·legues. De fet, va formar-se tècnicament en anglès i declara que tot sovint recorre a aquest idioma per a la terminologia específica, tot i que ara menys que un any enrere, quan va venir al PCB:

> Entrevistador: ¿Cuáles son las lenguas que utilizas habitualmente?
> Alberto: Castellano e inglés, y cuando no tengo control del asunto, pues catalán.
> Entrevistador: ¿Cuando no tienes control del asunto?
> Alberto: Cuando no puedo, porque, o sea, sí, cuando, en el laboratorio hay gente de habla inglesa, y de catalana y castellana, entonces los de habla inglesa generalmente no dominan muy bien el castellano y aprovecho yo para, el inglés es un idioma importante en el trabajo nuestro, entonces eso está bien hablar en inglés cuando se puede, y cuando no, cuando solo xxx personas, hablamos en castellano. A mí me gusta que se hable en catalán para yo tratar de aprender pero generalmente ya la gente empieza [en castellano].

Les preocupacions lingüístiques de l'Alberto van en dues direccions. Pel que fa a ell, diu que va venir il·lusionat per aprendre català i que li aniria bé per tal de millorar la seva relació amb el seu entorn, ja que hi ha moltes vegades que aquest

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

funciona en català, però que el ritme de treball li ho ha impedit. Pel que fa als seus treballadors, constata que la meitat ben bé no sap prou anglès per a fer-ne la llengua de treball, i que se sent cohibida a l'hora de relacionar-se amb interlocutors d'altres països. Per això insisteix unes quantes vegades que procura aprofitar els recursos del seu entorn —com el fet de tenir un col·laborador anglòfon— per difondre el coneixement d'aquest idioma.

Sintetitzant, doncs, l'ambient laboral dels investigadors del PCB és essencialment trilingüe: es basa en una distribució funcional atenuada del català com a llengua interna, l'anglès com a llengua externa i el castellà en una posició intermèdia. Es detecten diferències importants en funció de la unitat de recerca —sobretot en funció de la presència d'estrangers, però també de la gestió lingüística interna de cada unitat. Per posar-ho de manera gràfica, hom pot dir que al PCB la recerca i la feina es fan essencialment en català i en castellà; el producte de la feina feta es comunica en català, castellà o anglès segons els destinataris, amb un predomini absolut de l'anglès en tant que llengua de difusió dels resultats de la recerca. Ara bé, l'estructura atomitzada del PCB permet que convisquin realitats molt diferents, des de centres que funcionen en català fins a d'altres en què l'anglès és la llengua *oficial*.

4. SÍNTESI I CONCLUSIONS

Aquest article ha analitzat els coneixements i els usos lingüístics del personal del PCB i el paisatge lingüístic del centre. La metodologia de recerca ha estat triple: l'observació del paisatge lingüístic, l'enquesta sociolingüística i l'entrevista.

A grans trets, i pel que fa a la configuració demolingüística bàsica, els resultats del PCB mostren unes quantes tendències coincidents amb les de la població general de Catalunya. El castellà, seguit del català, són les dues llengües inicials predominants, però al PCB hi ha un percentatge d'al·loglots inicials superior al de la mitjana del país, i les altres llengües inicials més representades al PCB no coincideixen totalment amb les llengües al·lòctones més parlades en el conjunt de Catalunya. El català té una notable capacitat d'atracció, ja que augmenta la seva presència en el usos familiars i especialment en la transmissió lingüística intergeneracional, és a dir, de pares a fills. Un 10% del total dels enquestats usen llengües al·lòctones, soles o en combinacions diverses (inclosos el català i/o el castellà), en els àmbits familiars, però els anglòfons

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

són tan sols una petita minoria d'aquest col·lectiu que, internament, és lingüísticament força heterogeni.

El repertori comunicatiu dels membres del PCB és plurilingüe, amb tres llengües principals: el castellà, el català i l'anglès. Els participants del PCB s'autoavaluen amb un nivell molt alt i força homogeni de castellà; un nivell considerablement alt en català, tot i que hi ha un col·lectiu d'investigadors d'origen forà que no arriben a aprendre'l de manera productiva; i un nivell mitjà-alt en anglès amb força diversitat interna. Si pel que fa al castellà hi ha poca diferència entre habilitats lingüístiques (entendre, parlar, llegir i escriure), en canvi sí que n'hi ha en anglès i, sobretot, en català, llengua en què encara es noten els dèficits de formació pel que fa a la capacitat d'escriure'l derivats de les èpoques de proscripció de la llengua.

Encara que el repertori lingüístic dels membres del PCB sigui moderadament plurilingüe, el seu ambient laboral és essencialment trilingüe. Al PCB, la gran majoria de les interaccions lingüístiques es desenvolupen en tres llengües: català, castellà i anglès, partint d'una distribució funcional atenuada del català com a llengua interna i de relació principal amb la societat catalana, l'anglès com a llengua de projecció internacional i científica, i el castellà en una posició intermèdia, amb presència tant en alguns usos interns com en alguns usos externs.

Aquesta pauta d'usos és ben visible tant en el paisatge lingüístic del PCB com en els usos del nivell administratiu. El paisatge del PCB es caracteritza per l'ús predominant del català com a llengua institucional, i l'anglès com a conseqüència de les relacions internacionals. En aquest sentit, només resulta discordant el comportament d'alguns centres de recerca que usen l'anglès també com a llengua de projecció pública al si del mateix PCB.

Pel que fa als usos dels treballadors, el PCB funciona amb una clara distribució funcional de les llengües. Les qüestions administratives internes es resolen sobretot en català, tant en les comunicacions orals com, sobretot, en les escrites. Al costat del català, l'altra llengua amb un ús considerable és el castellà. La relació amb les institucions i persones de l'àmbit català també es realitza en català i en castellà. En aquestes pràctiques internes i de proximitat, la presència de l'anglès o d'altres llengües és poc habitual. Una altra cosa són les relacions administratives de projecció externa. Les relacions amb les institucions de la resta de l'Estat espanyol es desenvolupen en castellà molt majoritàriament. Pel que fa a les relacions amb institucions de fora de l'Estat, l'anglès és clarament la llengua franca, tot i que el castellà hi té una presència apreciable.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

Els usos lingüístics dels investigadors no s'allunyen excessivament d'aquesta pauta. De nou, el català i el castellà són les llengües predominants en les relacions internes, i el castellà i l'anglès les més emprades en les externes. La presència d'investigadors d'origen forà en els centres de recerca incrementa de manera significativa l'ús del castellà i de l'anglès en les relacions entre iguals dins del Parc a expenses del català; això no vol pas dir, però, que el català desaparegui, ja que continua essent una de les llengües més emprades, en les relacions entre els investigadors del PCB. De fet, entre els investigadors, la posició del castellà avança com a llengua franca amb treballadors estrangers al si del PCB, però és molt minso com a llengua de relacions externes en diversos àmbits: de fet, l'ús oral de l'anglès no sols és absolutament hegemònic en els congressos internacionals, sinó que fins i tot gairebé s'equipara al del castellà en alguns àmbits *a priori* hispanòfons, com ara als congressos d'àmbit estatal o hispanoamericà. D'altra banda, l'anglès és la llengua franca per a la producció i la recepció de la bibliografia científica, amb el català i el castellà limitats a percentatges marginals.

Els resultats obtinguts al PCB dibuixen un panorama prou interessant pel que fa a l'anàlisi de l'impacte de la globalització en el món de la ciència i la tecnologia al nostre país. La primera de les conclusions és que, en aquests moments si més no, la ciència al PCB —i per extensió, al nostre país— no «es fa» en anglès sinó, ben al contrari, en català i castellà. No sols la gestió de la ciència es fa bàsicament en aquestes dues llengües, sinó que també les relacions professionals i d'investigació es duen a terme en aquests dos idiomes. Això no vol pas dir que l'anglès no tingui presència en la vida dels científics que treballen al PCB: l'anglès és clarament la llengua franca de la comunicació científica escrita, i ocupa bona part de l'oral. Però fora d'aquestes activitats, l'ús de l'anglès és minoritari, i està lligat fonamentalment a la presència d'investigadors estrangers al·loglots —independentment de la seva llengua.

L'anglès està lligat amb la presència d'al·loglots, però això no implica que necessàriament tots els contactes s'hi facin en anglès. Tot sovint el castellà adopta la funció de llengua d'incorporació al PCB per als al·loglots, que se'n serveixen amb els col·legues i el personal d'administració i serveis. Molt probablement, aquesta pauta es veu reforçada per la utilitat més aviat migrada de l'anglès com a llengua franca en la vida quotidiana barcelonina, que empeny els al·loglots a aprendre almenys castellà per tal de sobreviure a la ciutat on resideixen. Sembla, per tant, dibuixar-se una connexió que caldria analitzar entre el temps de residència i l'abandó de l'anglès com a llengua de treball entre els investigadors al·loglots.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

La posició del català al PCB és relativament sòlida, això sí, en el marc del trilingüisme i la distribució funcional acabats de descriure. De fet, al PCB s'hi va detectar una demanda d'aprenentatge de català significativa, provinent d'hispanòfons i al·loglots que sentien la necessitat d'incorporar el català al seu repertori lingüístic. És obvi que un dels puntals per al català és el seu ús com a llengua administrativa, sense el qual el català tindria una posició molt menys visible. Però el català també té una posició considerable en els usos interpersonals. Les dinàmiques lingüístiques del PCB estan profundament arrelades en les de Catalunya en general i en les del món universitari català en particular. De ben segur que els resultats en institucions comparables d'altres territoris del domini projectarien una perspectiva molt pitjor per a la llengua pròpia del país.

Els resultats exposats suggereixen que les visions catastrofistes de l'expansió de l'anglès, basades en la hipòtesi de la *llengua assassina*, no troben fonament en el PCB. Efectivament, l'anglès ha esdevingut la llengua de presentació de resultats científics d'una infinitat de comunitats científiques especialitzades. Però aquesta, en tant que comunicació supracomunitària, és una funció que ha d'exercir, quasi per definició, una llengua franca. L'adopció d'aquest paper no implica pas que l'anglès estigui ocupant la resta d'espais, ni interpersonals ni oficials, ja que aquests continuen ocupats per les dues llengües en competència a la societat catalana. De moment, totes dues llengües semblen avançar en usos —el català capta castellanoparlants inicials, el castellà capta al·loglots inicials. Però en tot cas, el resultat de la pugna entre aquestes dues llengües sembla funcionar més aviat al marge del paper de l'anglès. Sigui quin en sigui el resultat, sembla que dependrà més de factors locals que no pas de les grans tendències promogudes per la globalització.

F. Xavier Vila i Moreno
Vanessa Bretxa
Universitat de Barcelona
Llorenç Comajoan
Universitat de Vic

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 35-64

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Ammon, U. (1999) «Deutsch als Wissenschaftsprache: die Entwicklung im 20 Jahrhundert, und die Zukunftperspektive», dins H. E. Wiegend (ed), *Sprache und Sprachen in den Wissenschaften: Geschichte und Gegenwart*, Berlin / New York, De Gruyter, pp. 668-685.

Aracil, L. V. (2004). *Do latim às línguas nacionais: Introdução à historia social das línguas europeias*. Santiago de Compostela, Associação de Amizade Galiza-Portugal.

Boix-Fuster, E. (2004) «El camí fins a la situació contemporània del català i del castellà a Catalunya: entre la complexitat i la fragilitat», dins Ll. Payrató i F. X. Vila (eds.) *Les llengües a Catalunya. Cicle Joan Coromines* iii, Barcelona, Fundació Caixa de Sabadell, pp. 13-27.

Calvet, L.-J. (1999) *Pour une écologie des langues du monde*, Paris, Plon.

Calvet, L.-J. & L. Varela (2000) «xxie siècle: le crépuscle des langues? Critique du discours Politico-Linguistiquement Correct», *Estudios de Sociolingüística*, 1, pp. 47-64.

Castells, M. (2003) *L'era de la informació. Economia, societat i cultura. Volum i: La societat xarxa*, Barcelona: Editorial UOC.

Chambers, A. (2003). *Language policy in higher education in Europe: a pilot survey*, Limerick, University of Limerick. [userpage.fu-berlin.de/~enlu/downloads/Language_policy_in_higher_education_in_EuropeJuly03.doc]

de Swaan, A. (2001) *Words of the world. The global language system*, Malden, Mass: Polity Press.

Eckert, P. & S. McConnell-Ginet (1999) «The Community of practice: Theories and methodologies in language and gender research», *Language in Society, 28*, pp. 185-201.

EUA/ACA (2008) *EUA/ACA Handbook Internationalisation of European Higher Education*, vol. HB/ 1 00 08 09, Stuttgart, Dr. Josef Raabe Verlags-GmbH.

Fishman, J. A. (1999) «The new linguistic order», *Foreign Policy*, 113. [Traducció catalana «El nou ordre lingüístic internacional», *Digit HVM. Revista digital d'humanitats*, 2001. [<http://www.uoc.edu/humfil/articles/cat/fishman/fishman_imp.html>]

Gal, S. (1987) «Linguistic repertoire», dins D. Ammon, Mattheier (ed.), *Sociolinguistics – Soziolinguistik*, vol. 1, Berlin, Mouton De Gruyter, pp. 286-92.

Giles, H. & J.L. Byrne (1982) «An intergroup approach to second language acquisition», *Journal of Multilingual and Multicultural Development 3,* 1, pp. 17-40.

Gorter, D., ed. (2006) *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*, Clevedon, Multilingual Matters.

Graddol, D. (2006) *English next. Why Global English may mean the end of 'English as a Foreign Language'*, The British Council. [<http://www.britishcouncil.org/learning-research-english-next.pdf>]

Idescat (2009) *Enquesta d'usos lingüístics de la població 2008*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

Mufwene, S. S. (2005) «Globalization and the myth of killer languages: What's really going on?» *Perspectives on endangerment*, pp. 19-48. [<http://humanities.uchicago.edu/faculty/mufwene/publications/globalization-killerLanguages.pdf>]

— (2008) *Language evolution. Contact, competition and change*, Londres / Nueva York, Continuum.

Nettle, D. & S. Romaine (2000) *Vanishing Voices: The extinction of the world's languages*, Oxford, Oxford University Press. [Traducció catalana, *Veus que s'apaguen. La mort de les llengües del món*, Girona, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2004.]

Ostler, N. (2010) *The last lingua franca. English until the return of Babel*, Londres / Nueva York, Allen Lane.

Phillipson, R. (1992) *Linguistic imperialism*, Oxford, Oxford University Press.

— (2003) *English-only Europe? Challenging language policy*, London, Routledge.

— (2006a) «English, a cuckoo in the European higher education nest of languages?», *European Journal of English Studies*, 10, pp. 13-32.

— (2006b) «Language policy and linguistic imperialism», dins T. Ricento (ed.), *An introduction to language policy: Theory and method*, Oxford, Blackwell.

Pons, J. M. (1999) «Universitats, els reptes lingüístics davant els canvis. El multilingüisme universitari des d'una perspectiva catalanòfona», dins *Universitat de València, Les universitats davant el repte del multilingüisme*, València, Universitat de València, pp. 61-78.

Price, G. (1984) *The language of Britain*, Londres, Edward Arnold.

Renau, E., dir. (2004) «Enquesta d'usos lingüístics a les institucions públiques catalanes», estudi inèdit.

Romaní, J. M. (2005) «La variabilitat en els usos lingüístics a les empreses catalanes: factors i tendències», dins Generalitat de Catalunya, *Els usos lingüístics a les empreses amb vocació internacional*, Barcelona, Secretaria de Política Lingüística, pp. 131-142.

Shohamy, E. & D. Gorter, ed. (2009) *Linguistic landscape: Expanding the scenary,* Londres, Routledge.

Torres, J., F. X. Vila, A. Fabà, V. Bretxa & M. À. Pradilla (2005) *Estadística sobre els usos lingüístics a Cataluna 2003*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

Vila i Moreno, F. X. (2006) «Una, dues… moltes? Llengües inicials i transmissió lingüística a Catalunya», *Seminari: La multiculturalitat i les llengües, Centre Ernest Lluch -CUIMP, 10 d'octubre 2006*, Barcelona / Centre Ernest Lluch / Universitat Internacional Menéndez y Pelayo, pp. 137-155.

Vila, F. X., L. Comajoan, V. Bretxa & L. Arroyo (2009) «El multilingüisme al Parc Científic de Barcelona: Coneixements, usos i necessitats lingüístics», Barcelona, Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació CUSC-PCB / Universitat de Barcelona.

MARIA JOSEP MARÍN
MARIA JOSEP CUENCA

DE L'ATRIBUCIÓ A LA MODALITAT: CONSTRUCCIONS AMB *ÉS QUE* EN CATALÀ ORAL*

1. INTRODUCCIÓ

Aquest article identifica diverses construccions que contenen l'aplec *és que*, les quals corresponen a configuracions estructurals que van des de la pura atribució a la modalitat, a partir de l'anàlisi de dos *corpora* orals: un de conversa espontània i l'altre d'entrevistes a informants. Entre aquestes construccions destaquen aquelles en què *és que* s'ha fossilitzat i actua com a marcador modal, funció a la qual dediquem una atenció especial per la freqüència que té en la llengua oral.

En efecte, l'anàlisi de qualsevol corpus oral posa de manifest la freqüència d'aparició i alguns dels usos de les construccions objecte d'estudi, com podem observar en l'exemple següent:

(1)
1316 NAA (. 0.90) *bueno*\
1317 NAA **la qüestió és que**_
1318 FAN jo: **la v(e)ritat és que** n'estic ben fart\

(*) Aquest estudi forma part del projecte Cohestil (FFI2008-01230/FILO), subvencionat pel Ministeri d'Educació i Ciència, i del grup consolidat de recerca Grup d'Estudi de la Variació (GEV, 2009-SGR 521), subvencionat per la Generalitat de Catalunya. Volem agrair als avaluadors els suggeriments fets per a la millora d'aquest text.

1319 NAA (.. 2.70)
1320 NAA *clar*\
1321 NAA [1 **és que** si- --]
1322 FAN [1 perquè] [2 *clar*\]
3223 HIL [2 {(??) jo_}]
1324 NAA (. 0.23) **és que**_
1325 NAA el que ens passa tant a nosatres com a vosatres_
1326 NAA **és que** no podeu prendre una decisió de dir_
1327 NAA *doncs mira*\
1328 NAA *va*\
1329 NAA (. 0.45) a[:_
1330 NAA tal mes_]
1331 HIL [fem això:_]
1332 NAA di- --
1333 NAA *va*\
1334 NAA dicidem-nos més o menys que pel:_
1335 NAA per: la:_
1336 NAA la tardor de l'any que ve ens casarem per exemple\
1337 NAA (. 0.33) no pots dicidir_
1338 NAA (. 0.29) perquè no saps el que tindràs o el que no tindràs\ (COC02: 1316-1338)

Aquest fragment del nostre corpus conversacional proporciona poca informació proposicional (els participants comenten les dificultats per a decidir la data d'un casament), però, en canvi, és ric en marcadors d'interacció i modalitat (*clar, doncs mira, és que, bueno, va*) que pauten la conversa i mostren la subjectivitat de l'emissor.

Analitzem l'exemple amb més detall. Amb la combinació de marcadors *bueno, la qüestió és que*, NAA intenta introduir el tema, però un altre parlant, FAN, pren la paraula amb una estructura semblant, *la veritat és que*, mitjançant la qual emfasitza el que ve a continuació. Aleshores, NAA hi mostra acord amb *clar*, alhora que fa un segon intent de manifestar el seu punt de vista, tot introduint-lo com una justificació encapçalada pel marcador *és que*. Les paraules de FAN, *perquè clar* (un marcador modal precedit d'una conjunció), s'encavallen amb la intervenció precedent. Finalment, NAA comença novament amb *és que* el seu enunciat. En aquesta ocasió, aconsegueix completar-lo (*el que ens passa tant a nosatres com a vosatres és que no podeu prendre una decisió..*) i enriquir-lo mitjançant el discurs citat (*a tal mes.. dicidem-nos més o menys, per la tardor de l'any que ve ens casarem..*), l'inici del qual és marcat per la combinació

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

doncs mira, que indica també continuïtat, i per *va*, que es torna a repetir més endavant i indica acord i resignació. L'exemple (1) mostra de manera evident la rellevància dels marcadors en la llengua oral i, més en concret, la varietat i el protagonisme de les construccions amb *és que*.

La bibliografia també dóna compte d'aquestes construccions en diferents llengües. Identificades com a peces conversacionals, les estructures amb *és que* solen considerar-se construccions inferencials (Declerck 1992; Bearth 1997; Delahunty & Watzkiewicz 2000; Delahunty 2001; Pusch 2006) o marcadors del discurs (Fuentes Rodríguez 1997; Porroche Ballesteros 1998; Berenguer & Salvador 1998; Pusch 2007;[1] Sancho 2010) relacionats amb la introducció d'explicacions o justificacions.

La nostra recerca parteix de la identificació de les ocurrències de *és que* en dos *corpora* orals complementaris, per tal com el primer (COC) és clarament conversacional, mentre que el segon (CAP) té una naturalesa més monologal.

El *Corpus Oral de Conversa Col·loquial* (COC, Payrató & Alturo 2002) consta de 10 converses espontànies d'uns 30 minuts cadascuna (70.493 mots), en les quals intervenen de 3 a 11 participants (la mitjana és de 4). Majoritàriament es tracta de parlants de català central, procedents en més del 50% dels casos de Barcelona i els voltants.

El *Corpus Audiovisual Plurilingüe* (CAP, Payrató & Fitó 2008) inclou entrevistes amb dotze parlants multilingües (català i espanyol amb coneixements d'anglès). Les entrevistades són dones, estudiants universitàries entre 18 i 30 anys, que van nàixer i viuen a l'àrea metropolitana de Barcelona.[2] Les dades van ser obtingudes mitjançant un protocol semiestructurat dissenyat per a obtenir dues mostres per informant i llengua (una d'experimental i una altra d'experiencial) de cinc tipus de text: narratiu, descriptiu, instructiu, expositiu i argumentatiu.[3] En aquest treball analitzem els 120 textos en català (c. 37.000 mots).

1. L'article de Pusch presenta un estat de la qüestió detallat sobre les construccions amb *és que* en diferents llengües.

2. Les dades van ser enregistrades amb una càmera de vídeo digital i recollides després en suport informàtic. Les transcripcions segueixen les convencions descrites en Payrató (1995), a patir de les quals el text se segmenta en grups entonatius i pauses; també es marquen inhalacions, exhalacions i altres trets rellevants (l'Apèndix 1 mostra el conjunt de convencions emprades en les transcripcions d'aquest treball).

3. Mostres experimentals: narrativa (narració del relat visual «Frog, where are you?»), instructiva (un mapa d'un poble fictici), argumentativa (a favor de viure al camp / a la ciutat), descriptiva (una casa del joc per a ordinador SIMS), expositiva (immigració: com s'està vivint l'experiència?). Mostres experiencials: narrativa (una situació perillosa o de risc que hages viscut), instructiva (dóna les indicacions necessàries per a anar de la

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

Una vegada identificades i descrites les construccions, analitzem en detall els usos de *és que* com a marcador, un dels més freqüents en català oral, juntament amb les conjuncions bàsiques *i, però* i *perquè* i marcadors parentètics com *clar, bueno* i *llavors/ aleshores*. Finalment, sintetitzem les característiques distintives de les construccions per tal de posar de manifest la relació que hi ha entre elles.

2. ESTRUCTURES AMB *ÉS QUE*

L'aplec *és que* pot formar part de diferents configuracions sintàctiques:

1. estructura copulativa:
SN + *és*$_{\text{verb}}$ + [$_{\text{atribut}}$ *que*$_{\text{conj}}$ + clàusula]
La solució és que lloguen un apartament al costat del nostre

2. estructura (pseudo)clivellada:
SN$_{\text{tema}}$ + *és*$_{\text{verb}}$ + [*que*$_{\text{conj}}$ + clàusula$_{\text{rema}}$]
El que volen és que lloguem un apartament al costat del seu

En aquesta configuració es pot diferenciar el cas en què el subjecte és un nom general:

2a. SN$_{\text{nom general}}$ + *és*$_{\text{verb}}$ + [*que*$_{\text{conj}}$ + clàusula$_{\text{rema}}$]
El problema és que no poden llogar un apartament al costat del nostre

3. *és que* (marcador):
És que$_{\text{partícula modal}}$ + Enunciat/Oració
És que han llogat un apartament al costat del nostre

La freqüència d'aparició de cada construcció en els *corpora* es mostra en la taula 1.

Facultat d'Economia a casa teua), argumentativa (recomana un llibre o una pel·lícula), descriptiva (com és la teua casa?), expositiva (què fas els caps de setmana?).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

Estructures	**COC**	**CAP**
Copulativa	0	0
Estructura (pseudo)clivellada	14 (7,6%)	12 (16,5%)
Estructura (pseudo)clivellada amb nom general	20 (10,8%)	6 (8,2%)
Marcador	151 (81,6%)	55 (75,3%)
Total	185 (100%)	73 (100%)

Taula 1. Ocurrències de les construccions amb *és que*

L'ús més freqüent és el de marcador, tant en el corpus d'entrevistes (55 casos de 73) com, sobretot, en la conversa espontània (151 casos de 185), la qual cosa palesa el caràcter dialogal del marcador. A continuació descriurem breument els tres usos: l'estructura copulativa, l'estructura clivellada i el marcador.

a) Estructura copulativa

La construcció bàsica és una estructura copulativa on l'atribut (B) correspon a una clàusula introduïda per *que*: 'A *és* [*que* B]':

(2)
301 LAU jo lo que sí sé que haig de fer és això\
302 LAU d'esperar-me a que vingui el que li toca entrar a les tres\
303 LAU (.. 2.53) p(e)rò una cosa_
304 LAU (.. 1.71) **és que** allargui la jornada una hora_
305 LAU i una atra cosa_
306 LAU **és que** tinguis d'anar a casa_
307 LAU després tornis_
308 LAU i dugues hores_
309 LAU i tornar a marxar\ (CoCo1: 301-309)

En l'exemple anterior tenim les estructures correlatives *una cosa és que X* i *una altra cosa és que Y*. Tanmateix, en els textos orals, la construcció copulativa és poc habitual i, de fet, en aquest cas, l'estructura té un subjecte genèric, la qual cosa l'aproxima a altres usos més fixats i idiomàtics com els que revisem més endavant.

b) Estructura (pseudo)clivellada

L'aplec *és que* pot fer d'unió entre un subjecte temàtic i un atribut focal, construcció amb la qual s'altera l'ordre normal de l'oració amb la finalitat de destacar de manera emfàtica i contrastiva un dels seus constituents (cf. Solà 2002: § 21.6.3; Vallduví 2002: § 4.8.2). Com hem vist abans, el segment final de l'exemple (1), que repetim en (3), és una (pseudo)clivellada, és a dir, una estructura copulativa on el verb separa sintàcticament, com a subjecte i atribut, la informació coneguda o pressuposada (el tema o pressuposició) i la informació nova i contrastiva (el rema o focus).

(3) [$_{\text{tema}}$el que ens passa tant a nosatres com a vosatres] *és* [*que* no podeu prendre una decisió de dir…]$_{\text{rema}}$

Aquesta construcció perd contingut proposicional i guanya intensitat modal quan el subjecte és un nom general (*El tema / el cas / la qüestió / la veritat / el fet / el mal / el problema és que* B) o una clàusula del tipus *el que passa és que* B, com podem veure en els dos primers casos de l'exemple (1), que apleguem en (4), *la qüestió és que*, *la veritat és que n'estic ben fart*:[4]

(4)
1316 NAA (. 0.90) bueno\
1317 NAA **la qüestió és que_**
1318 FAN jo: **la v(e)ritat és que** n'estic ben fart\
1319 NAA (.. 2.70)
1320 NAA clar\ (COC02: 1316-1320)

Seguint la proposta de Delahunty i Velazquez-Castillo (2002), Pusch (2009) descriu la construcció com 'the X is that S', on X és un nom general abstracte i S una unitat oracional, i considera que, tant si s'empra en la forma plena com en les possibles variants reduïdes, té la funció de modalitzar la clàusula on apareix, d'una manera semblant a com ho fan alguns adverbis oracionals epistèmics, avaluatius o evidenciadors.

Segons el nom general que les encapçala, podem diferenciar dos casos: quan el subjecte és un nom general objectiu (*la qüestió, el tema, el cas, el fet*) i quan és de tipus

4. Aquestes construccions apareixen més sovint en fragments monològics que les de marcador.

subjectiu o valoratiu (*el problema, el mal, la veritat, el cert*) o una clàusula (*el que passa és que*). En el primer cas, la funció és més propera a l'organització discursiva (síntesi, introducció d'un relat pertinent, represa de tema); en el segon (el més freqüent en els nostres *corpora*), el valor de la construcció està més lligat a la interacció i la modalització.[5]

(5)
202 doncs llavors sí\
203 que havien d'intubar\
204 (. 0.34) p(e)rò clar\
205 **el problema és que** per intubar-te_
206 m'havien d'adormi:r_ (C2CN16SS: 202-206)

(6)
339 ANI amb el cabell tan llarg no podia\
340 ANI (. 0.84) i ara sí\
341 ANI suposo que sí que podria\
342 ANI **el que passa és que** em fa molta mandra\ (COC06: 339-342)

Com noten Berenguer i Salvador (1998: 42-43), les (pseudo)clivellades genèriques integren un valor modalitzador i un valor connectiu relacionat amb la introducció de tòpic o subtòpic. En concret, consideren que proporcionen rellevància argumentativa a l'enunciat que introdueixen com a explicació o comentari avaluatiu i les defineixen així:

> [..] marcadores con función eminentemente modalizadora o evidenciadora, entendiendo el concepto, no solo como mostración de la actitud del hablante respecto al valor de verdad del enunciado, sino como una presentación del mismo que afecta la responsabilidad del enunciador en el cuadro de participación construido a través de la conversación.

A més, aquests autors, i també Fuentes (1997: 253) o Reig (2011), entre altres, atribueixen a fórmules introductòries com *el que passa és que* i *el cas és que* un valor contrastiu que permet la reconducció de la pertinència discursiva (Berenguer & Salva-

5. En aquest cas, la construcció sembla menys gramaticalitzada, atès que permet variacions del tipus *el meu problema, la pura veritat* + *és que*, que gairebé no es donen en les construccions amb subjectes més neutres. Es tracta de mots amb més càrrega semàntica d'origen, cosa que explica que *el problema és que* haja aparegut sempre en els nostres *corpora* introduint enunciats antiorientats i *la veritat és que*, majoritàriament coorientats.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

dor 1998: 45).[6] Aquestes fórmules són freqüents quan el parlant descarta la rellevància d'un fet o comentari anterior amb la intenció de focalitzar el discurs en la direcció que vol imposar a la interacció. D'ací deriva un valor contrastiu, antiorientat, més o menys prominent, que solen manifestar també aquestes construccions de focalització.

Quan el subjecte correspon a la clàusula *el que passa* o a la majoria de noms generals esmentats, perd valor semàntic i informatiu, de manera que passa a ser prescindible. El valor contrastiu es destaca i, de fet, les estructures són sovint substituïbles per *però* (*però per intubar-te m'havien d'adormir* (5); *però em fa molta mandra* (6)). El punt final del procés és un increment del valor pragmàtic de la construcció i una elisió del subjecte que dóna pas a *és que* com a marcador.

c) Marcador

La configuració més freqüent en la conversa, com hem notat, és aquella en què còpula i complementador esdevenen una unitat complexa que introdueix un enunciat: '*És que* B'. En l'exemple (1) ja hem vist alguns casos en què *és que* actua com a marcador: *és que si… és que el que ens passa tant a nosatres com a vosatres és que no podeu prendre una decisió de dir*. L'exemple següent il·lustra igualment aquesta configuració:

(7)
876 ONI el cervell no_
877 ONI no et funciona\
878 MEC (. 0.55) Toti_
879 MEC no parlis així\
880 ONI que no parli així\
881 ONI **és que** se'ls hi té que dir així_
882 ONI si no no ho entenen\ (COC04: 876-882)

En l'apartat següent analitzem amb detall els usos de *és que* com a marcador.

6. Sobre la construcció *lo que pasa es que* en castellà, es pot consultar Reig (2011) i Romera (2008). Reig hi atribueix un valor causal, que es relaciona amb els usos justificatius de *és que*, que comentem més endavant.

3. *ÉS QUE* COM A MARCADOR

Diversos autors han destacat el paper rellevant de *és que* en la conversa, tant en català (Sancho 2010) com en diverses llengües romàniques (Fuentes 1997; Porroche 1998; Delahunty & Gatzkiewicz 2000; Pusch 2006, 2007), en anglès (Declerck 1992; Delahunty 2001) o en swahili (Bearth 1997).

Com ha descrit Fernández Leborans (1992; cf. també Pusch 2006 i Sancho 2010), a diferència de les altres construccions, en el cas del marcador la còpula *és* ha perdut les propietats originàries (ja no regeix un subjecte i, a més, es troba fixada en tercera persona del present d'indicatiu) i *que* ja no s'integra en la clàusula que el segueix sinó que forma una sola peça amb *és*.[7] La nova peça lèxica, *és que*, introdueix oracions independents i alterna amb diferents marques modals i amb marcadors del discurs més fixats i identificables com a tals (Fuentes Rodríguez 1997; Porroche Ballesteros 1998).[8]

Els autors que han analitzat el tema solen considerar que *és que* s'ha gramaticalitzat a partir d'una estructura clivellada i ha esdevingut una unitat fraseològica, generalment considerada un marcador del discurs (Fuentes 1997: 240; Porroche 1998: 241; Pusch 2006: 173; Berenguer & Salvador 1998: 47; Sancho 2010). En aquests casos, *és que* expressa significats pragmàtics vinculats a la modalitat i realitza funcions discursives properes a la marcació discursiva, sobretot si apareix combinat amb connectors.

(8)
1506 MEC es veu que eren incompatibles a casa seva amb elzl\
1507 MAT hi\zzzz
1508 MEC (. 0.41) bueno\
1509 MEC **és que** la [mare és] de jutjat eh\ (COC04: 1506-1509)

En (8), *és que* ja no és un verb seguit d'una conjunció sinó que s'ha reanalitzat com una unitat fixada, la qual introdueix enunciats que indiquen una relació causal amb el context lingüístic. La fossilització de *és que* com a partícula modal que encapçala

7. De fet, s'observa una tendència en comunicacions com el xat a escriure junt l'aplec (*esque, eske*). Es tracta d'un fenomen paral·lel al que s'esdevé amb *és clar*, que de vegades s'escriu integrat (*esclar*) com a representació d'una unitat fonètica i funcional que diferencia aquest ús modal-connectiu del bàsic (còpula + adjectiu). Sobre *(és) clar*, cf. Cuenca i Marín (en premsa).

8. Porroche (1998) estudia *es que* en castellà, juntament amb *que (¡Que te caes!)* i *si* (*Pero si no me voy*), com a elements «enunciatius» introductors de construccions independents.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

enunciats li confereix un caràcter relacional, ja que introdueix una resposta o reacció al context previ (B: 'la mare és de jutjat') i alhora pressuposa un enunciat anterior (A: 'es veu que eren incompatibles a casa seva amb ell'). Així, el significat bàsic de l'exemple anterior respon a la paràfrasi 'La raó per / per la qual A és que B': 'La raó per la qual eren incompatibles és que la seua mare era de jutjat'.

'La raó per / per la qual A és B'
A = eren incompatibles a casa seva amb ell
B = la seua mare és de jutjat

Aquesta anàlisi és coherent amb propostes com les de Declerck (1988, 1992), Fernández Leborans (1992) i Pusch (2006, 2007) segons els quals *és que* com a marcador deriva d'una construcció clivellada (o la implica) el subjecte de la qual és un operador del tipus *la causa, la raó*…, que, quan no es realitza lèxicament, pot inferir-se del context.[9]

En aquest sentit, tracten aquestes construccions com a inferencials i les consideren de tipus causal. Per a Declerck (1992), la construcció «it is that…» és inferencial perquè la completiva expressa una explicació o interpretació basada en la inferència, de manera que, per a interpretar l'oració correctament, cal inferir una variable encoberta que es troba en el cotext o discurs anterior i se circumscriu als valors d'explicació i interpretació. En canvi, per a Delahunty (2001), com que la construcció no té un subjecte explícit, el valor exacte de l'enunciat introduït per la clàusula, que pot trobar-se tant en el cotext com en el context situacional, queda obert a d'altres interpretacions com ara explicacions, causes, raons, interpretacions i resultats. La proposició inferencial pot interpretar-se bé com a premissa, bé com a conclusió: si es pren com a premissa, pot manifestar valors d'explicació, raó o causa; si es pren com una conclusió, pot expressar un resultat, una conseqüència o una conclusió (Delahunty & Gatzkiewicz 2000: 301).

La bibliografia destaca, així mateix, els usos «reparadors» («inferential gap repair», Bearth 1999) i, en aquest sentit, metalingüístics, de les inferencials, per tal com instrueixen els receptors a l'hora de rebutjar algunes inferències i acceptar-ne d'altres i contribueixen així a la tasca del receptor d'inferir la relació entre la clàusula i

9. Delahunty i Watzkiewicz (2000: 301) descriuen l'estructura com «a finite clause embedded as the complement of an expletive copular matrix clause».

el context situacional (Horn 1989; Delahunty 1990 i 1995; Declerk 1992; Bearth 1999; Delahunty & Gatzkiewicz 2000).

Si la major part dels estudis remarquen el caràcter inferencial de la construcció, d'altres, en concret, els de Fuentes (1997) i Porroche (1998), incideixen més en el caràcter enunciatiu del marcador i consideren que l'element implícit és de tipus *dir*. En qualsevol cas, queda clar que, almenys en els usos bàsics, l'aparició de *és que* demana la identificació o la reconstrucció mental per part del receptor d'un element amb el qual relacionar l'enunciat que segueix.

D'altra banda, resulta difícil determinar el significat o els significats que pot tenir *és que* com a marcador; diferents autors parlen de justificació, excusa, èmfasi, queixa o contrast (cf. Fuentes 1997 o Porroche 1998, per a l'espanyol, i Sancho 2010, per al català). Segons Fuentes (1997: 241), aquest *enllaç conjuntiu* o marcador del discurs, prescindible i combinable amb conjuncions però de posició fixa, introdueix enunciats que indiquen justificació o excusa i també èmfasi, valors, en tot cas, orientats sempre al *dictum*. Porroche (1998) i Sancho (2010) hi atribueixen un valor d'explicació-justificació, proper però alhora diferenciat del causal connectiu, atès que les clàusules causals no presenten el valor modalitzador, sovint relacionat amb la cortesia, que presenta el marcador (Sancho 2010: 115) ni poden expressar matisos emfàtics (Porroche 1998: 242). Per a Pusch (2007), aquest marcador forma part de les «unitats pragmàtiques que impliquen subordinació sintàctica»; té com a funció primària l'estructuració discursiva, com a marcador causal o d'explicació i reformulador, però sovint actua en el nivell interpersonal o intersubjectiu, en el qual manifesta funcions relacionades amb la cortesia.[10]

En general, doncs, se sol destacar el valor d'explicació i justificació, tot i que hi ha qui considera que els matisos són molts i sovint tenen una naturalesa més aviat contextual (Delahunty 2001; Pusch 2006; Sancho 2010). En aquest sentit, Pusch proposa assignar al marcador un valor purament modal vinculat a l'atenuació: «l'indication d'un degré élevé de subjectivité, c'est-à-dire comme modalisation pure et simple de l'énontiation» (2006: 181). Tanmateix, per la nostra banda pensem que és possible identificar dos valors bàsics: la justificació és el significat principal del marcador, però

10. Sancho (2010: 120) identifica també significats de retret o desaprovació en la construcció.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

en altres contextos es tracta d'un element emfasitzador, segons veiem i exemplifiquem a continuació.[11]

3.1 justificació

Com hem vist, *és que* introdueix normalment una justificació, és a dir, una causa subjectiva o modalitzada que, des del punt de vista de la cortesia, sol implicar atenuació (Pusch 2006, 2007; Sancho 2010).[12]

(9)
383 NIA (. 0.58) què t'anava a di:r\
384 NIA (. 0.27) que em sap greu de no haver-te avisat al final de que venia aquí\
385 NIA (. 0.17) **és que** em pensava que t'ho havia dit\ (COC06: 383-385)

D'acord amb la paràfrasi 'La raó per / per la qual A és que B', la darrera intervenció de NIA significa: 'La raó per la qual no et vaig dir que venia aquí és que pensava que ja t'ho havia dit'. L'enunciat introduït per *és que* es presenta com una causa del que s'ha dit abans, però també com una justificació o excusa que demana i pressuposa alhora una disculpa per part del receptor.

Tanmateix, en alguns casos la paràfrasi no és 'La raó per / per la qual A és que B' sinó 'La raó per / per la qual ¬A és que B'. Analitzem l'exemple (10):

11. Aquesta proposta va en la mateixa línia del tractament lexicogràfic de Fuentes (2009), que distingeix dos usos de *es que* en castellà: el justificatiu, que considera connector, i l'emfàtic, que tracta com a operador informatiu. En l'ús justificatiu, diferencia tres casos: «introduce un enunciado que actúa como justificación de un acto o una enunciación previa», «aparece en intervenciones de respuesta o en enunciados introduciendo una explicación suficiente según el hablante, y necesaria para el oyente» o constitueix un enunciat o intervenció autònoma que indica disculpa. Com a operador informatiu, «enfatiza la información del enunciado que el hablante considera relevante» (Fuentes 2009: 157-158).

12. Sancho (2010) comenta les diferències sintàctiques i pragmàtiques entre les causals canòniques (amb *perquè*, per exemple) i les construccions amb *és que*, que només actuen introduint una unitat discursiva autònoma des del punt de vista distribucional i el valor de les quals està molt condicionat contextualment, per tal com el receptor sovint ha d'inferir la relació.

(10)
753 MMA em sembla que m'ho ha explicat de dos o tres maneres\
754 REP bueno\
755 DIT (. 0.32) i ho has [1 entès] al fi[nal\ 2]
756 REP [1 **és que**--]
757 REP [2 aquest] lli[bre_ 3]
758 MMA [3 sí\]
759 REP aquests proble[mes xx] de tants per cent {(??) que} els números no estaven massa clars\ (COC01: 753-759)

Quan DIT li pregunta directament si ha entès l'explicació del problema matemàtic (A, 'i ho has entès al final?'), REP justifica una resposta negativa (¬A, 'no ho ha entès'): «aquest llibre.. aquests problemes de tants per cent.. que els números no estaven massa clars» (*és que* B). La interpretació de l'exemple anterior inclou la inversió de la polaritat de A: 'la raó per la qual *no* vaig entendre el problema és que les xifres no eren gaire clares'. En aquests casos, *és que* implica un component negatiu relacionat amb el fet que el parlant sap que allò que dirà tot seguit contradiu les expectatives del receptor. Segons Pusch (2006: 182), aquest ús de la construcció s'origina sobretot en la intenció de reduir l'assertivitat per part del parlant, és a dir, de descarregar-se de responsabilitat comunicativa en relació amb el que s'acaba de dir.

Aquesta inversió de polaritat es dóna sempre que A és una petició i, de vegades, quan és una pregunta (afirmativa) (o A és l'equivalent a un d'aquests actes de parla, encara que presente forma assertiva).[13]

En l'exemple següent, A és una petició:

(11)
1 ECC: vinga\
2 m'has de convèncer eh\
3 I12: (. 0.28) **és que** no sé si:_

13. També existeix la construcció *no és que* A (*sinó* B), no identificada en el nostre corpus, en què es nega una causa (A), la qual cosa implica que n'hi ha una altra d'alternativa, que pot aparèixer explícita (B) o quedar implícita (cf. Sancho 2010: 118-119; Fuentes 1997: 246; 259). Des del punt de vista de Delahunty i Gatzkievicz (2000) i Delahunty (2001), basat en la teoria de la rellevància, aquestes inferencials negatives assenyalen com a probable la inferència de la proposició representada per la clàusula, però neguen la seua rellevància; en canvi, les inferencials positives mostren la proposició com a poc probable en el procés inferencial, però en remarquen la rellevància.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

4 es diu així eh\
5 no {(EXH)(P) me'n recordo} molt [bé_
6 p(e)rò em sem]bla que es di:u_ [..]
19 es diu {(L2) Soy Sam\} (C2CA12SS: 1-6; 19)

En (12), A equival a una pregunta:

(12)
1 ECC: xx quines activitats_
2 acostumes a fer\
3 I12: (.. 1.10) **és que** no_
4 te les podria dir_
5 no ho sé_
6 depèn_
7 del cap de setmana_ (C2CE12SS: 1-7)

En els contextos anteriors, B se suposa com a causa suficient per a no fer alguna cosa relacionada amb A ('no sé si puc parlar-te d'aquest llibre perquè no en recorde el títol') o per a no respondre, de la manera que l'interlocutor esperaria, a l'acte que A demana ('no puc dir-te les activitats que acostume a fer perquè depèn del cap de setmana'). Com indica Sancho (2010: 116), «l'interlocutor està protegint la seua autoimatge atenuant el caràcter no preferit que s'atribueix al rebuig respecte d'un oferiment-invitació».

D'aquesta manera, el comportament lingüístic de l'emissor entra en conflicte amb les expectatives del destinatari (Aijmer & Simon-Vandenbergen 2004: 1791) i la justificació esdevé excusa. *És que* introdueix un enunciat que, en opinió de l'emissor, s'oposa d'alguna manera a un altre d'anterior o a un fet previ, real o suposat, que creu que el receptor pensa o pot pensar.[14] Aquesta situació activa un acte amenaçador d'imatge que *és que* atenua (Delahunty 2001; Porroche 1998; Pusch 2007).

En resum, en els usos bàsics *és que* s'utilitza per a expressar valors modals relacionats amb la voluntat del parlant de justificar la seua resposta a un enunciat anterior (explícit o implícit, en forma literal o negada), sovint amb la intenció d'evitar un acte amenaçador d'imatge. Els exemples anteriors mostren, a més, la naturalesa inferencial

14. Cal remarcar que l'operació que activa *és que* es dóna en el nivell de l'acte de parla, no en el nivell proposicional, ja que el que es nega és la resposta esperada a l'acte de parla que l'altre participant ha dut a terme.

de les construccions introduïdes per *és que*, ja que el receptor ha d'inferir una relació causal entre l'enunciat que segueix i algun element del cotext o el context (Pusch 2006: 179; Sancho 2010: 116).

3.2 èmfasi

Tanmateix, alguns casos del nostre corpus no poden parafrasejar-se pròpiament com a justificació o excusa. Observem l'exemple (13):

(13)
9 NAA p(e)rò quanta gent hi cap a dins l'ermita El Puig\
10 HIL [1 mira\]
11 NAA [1 xx\]
12 SUS [1 no arri]ben a cent\
13 SUS (. 0.66) què va\
14 SUS **és que** ni ni cinquanta no hi caben\ (COC02: 9-14)

En aquest exemple, la paràfrasi 'La raó per la qual no arriben a cent les persones que caben dins l'ermita és que no hi caben ni cinquanta' no correspon exactament al significat de la intervenció: 'no hi ha lloc suficient per a cinquanta persones a l'ermita, menys encara per a cent'. Siga com siga, hi podríem atribuir una paràfrasi de tipus metalingüístic o formulatiu: 'La raó per la qual *dic que* no arriben a cent les persones que caben dins l'ermita és que no hi caben ni cinquanta'.

En aquests casos, *és que* indica generalment èmfasi i introdueix un argument coorientat amb l'argument anterior i que es presenta com a més fort respecte a la conclusió a què es vol menar el receptor. En l'exemple que acabem de veure, l'argument és que l'ermita és menuda. En l'exemple següent, l'argument pot formular-se així: 'és difícil expressar com és d'horrorós ofegar-se':

(14)
139 és una cosa que no_
140 si no ho:_
141 sents_
142 no saps lo que és\
143 vull dir_

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

144 **és que** jo no et puc explicar_
145 lo angoixós que és ofegar-te\
146 **és que** és horrorós\ (C2CN16SS: 139-146)

En (14), la informant expressa els seus sentiments en una situació en què no podia respirar i, encapçalant l'enunciat amb *és que*, intensifica cada nou intent d'elaborar la idea (*jo no et puc explicar lo angoixós que és ofegar-te*, 144-145*; és horrorós*, 146).

Un efecte semblant s'activa en alguns contextos en què *és que* inicia torn, com en (15):

(15)
696 NAA amb la despedida de soltera que vem (a)nar al Mercashow_
697 HIL (.. 1.49) **és que** totes les despedides de soltera acaben així_
698 HIL al Mercashow_ (COC02: 696-698)

HIL repeteix el que NAA acaba de dir i generalitza la idea alhora que l'arrodoneix (*totes les despedides de soltera acaben així, al Mercashow*). Els usos emfàtics són molt freqüents quan l'emissor, com en aquest cas, es fa eco de la intervenció prèvia del seu interlocutor.

Resulta interessant observar que, dins d'un torn, *és que* pot marcar el límit entre el discurs principal del participant i el discurs citat, com en (16):

(16)
1521 DIT (. 0.29) perquè avui deia amb una noia_
1522 DIT (.. 1.13) diu **és que** jo no sé quan gravar\
1523 DIT diu perquè a casa meva diu_
1524 DIT (. 0.51) només diem_
1525 DIT (. 0.59) puja el volum de la tele\
1526 DIT (. 0.34) baixa [el volum\] (COC01: 1521-1526)

Si en (16) *és que* intensifica un enunciat integrat en una enunciació diferent, en l'exemple següent, *és que* assenyala el pas del discurs citat al comentari posterior del parlant, que justifica però també emfasitza la idea principal:

(17)
120 p(e)rò va ser una situació bastant_
121 (.. 1.56) saps/

122 pensava_
123 (. 0.23) per què no frena/
124 **és que** no frenava\
125 ECC: (. 0.29) m[hm\]
126 I14: [i ve]nia directe cap a mi\ (C2CN14SS: 120-126)

Observem que sense *és que*, o algun altre marcador, la transició seria massa brusca.

Fixem-nos, d'altra banda, en la fórmula *és que és això*, que adopta un significat clar d'èmfasi coorientat:

(18)
763 SUS (. 0.19) ell va fer de padrí i de testimoni a la vegada\
764 NAA ah\
765 NAA [vale\
766 NAA **és que** és això\]
767 HIL [jo vaig fer les dues coses\]
768 NAA que a vegades e- el padrí i el testimoni és el mateix i [a vegades no\] (COC02: 763-768)

Finalment, en alguns contextos *és que* pot expressar queixa, especialment quan es combina amb determinats marcadors discursius com ara *però* o *home*:[15]

(19)
339 PEI (. 0.20) i de vegades també trobes_
340 PEI que els atres no deixen jugar\
341 RRR (. 0.48) [1 sí\
342 RRR és que és això\]
343 PEI [1 que es queden allà::] en_
344 PEI [2 tapant la porteria_
345 PEI i no deixen {(??) ni} jugar\]
346 RRR [2 esclar\
347 RRR guanyen_
348 RRR guanyen_
349 RRR **p(e)rò és**] **que** no han deixat que els demés fessin_ (COC08: 339-349)

15. Com apunta Sancho (2010: 120), el valor de queixa és més prominent quan *és que* apareix aïllat i és pronunciat amb allargament de la vocal final; aquest ús, que no hem trobat en els nostres *corpora*, indica reprovació i és proper al d'una interjecció.

El darrer enunciat de (19) es pot parafrasejar així: 'Em queixe que hagen guanyat perquè no han deixat jugar els altres'.

En síntesi, alguns usos de *és que* com a introductor d'enunciat tenen un valor emfàtic que indica que l'enunciat és coorientat amb un argument anterior i ha de ser considerat més fort argumentativament. En alguns contextos, destaca el valor contrastiu i sorgeix la interpretació de queixa. L'èmfasi té un valor més modal i formulatiu que la justificació, la qual, al seu torn, és més clarament connectiva i de naturalesa causal.

3.3 combinacions

Com ja han mostrat altres estudis (fonamentalment Fuentes 1997, però també Porroche 1998 i Sancho 2010), *és que* apareix sovint acompanyat d'altres elements. En el nostre corpus hem trobat *és que* combinat amb conjuncions (*però, i, perquè*) o marcadors parentètics (*home, clar, bueno*) (cf. Cuenca & Marín 2009).[16] En altres casos, també bastant habituals, no es pot parlar pròpiament de combinacions sinó de cocurrències (*no, és que; sí, és que; jo és que*). De fet, més del 40% de les aparicions de *és que* com a marcador modal identificades corresponen a exemples d'aquests dos tipus.

La combinació més freqüent en els nostres *corpora* (més de la tercera part del total de combinacions) és *però és que*, que destaca l'ús emfàtic del marcador i, a més, gràcies al significat contrastiu de la conjunció, manifesta matisos de queixa, com acabem de veure en (19) i es pot observar també en (20), o de disculpa, en (21):

(20)
1569 ARN ((a NAT)) això és [l'encant\]
1570 ??? [xx]x[xx]
1571 ??? [mhm mhm\]
1572 NAT p(e)rò si et desper[tés a les de:u_
1573 NAT a les onze_
1574 NAT **p(e)rò és que** a les sis del matí\] (COC03: 1569-1574)

16. De manera menys significativa també hem identificat al nostre corpus alguns exemples de *és que* combinat amb *i, o sigui, a més, així, oh, ai* i *vull dir*.

(21)
172 el noi aquest\
173 (. 0.14) {(L2) tú pa:sas_}
174 i jo_
175 però si ja ho sé\
176 **però és que** no puc\
177 és que no_
178 (INH)/
179 no em puc ficar aquí dins\
180 ECC: (. 0.55) {(P) no hi havia manera_} (C1CN25CS: 172-180)

La combinació *però és que* és més freqüent en contextos monològics com els que acabem de veure, tot i que també pot aparèixer en contextos dialògics; i el mateix s'esdevé amb la combinació *bueno és que*. En canvi, *home és que* inicia torn en contextos dialògics:

(22)
1230 JOJ sí que el vull tastar la crema aquesta\
1231 JOJ que has [fet tu\]
1232 MEC [p(e)rò has fet] coca mama pe[r acompa]nyar-la\
1233 MAT [no\]
1234 COC alça nena\
1235 COC {(??) coma:_}
1236 ONI coca xx\
1237 MEC **home**\
1238 MEC **és que** [jo {(??) la crema sola}] no m'agrada\ (COC04: 1230-1238)

En inici de torn trobem també *és que* precedit de *sí/no* (quan aquests elements fan funció de marcadors discursius que inicien torn o marquen lluita per obtenir-lo, cf. Cuenca & Marín 2006) i del pronom *jo* o el sintagma *a mi*.

(23)
1469 DDD (. 0.54) menys gent\
1470 SER (. 0.25) a [exacte\]
1471 IDA [**sí**\]
1472 IDA {(F) **és que** si no:_}
1473 T?? [xX(4.45)Xx]

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

1474 IDA [{(F) no ens entenem\
1475 IDA no-- (COC09: 1469-1475)

La coocurrència *sí, és que*, a més d'iniciar torn, té un caràcter coorientat, molt evident quan apareix com a part de l'expressió *sí, és que és això*:

(24)
339 PEI (. 0.20) i de vegades també trobes_
340 PEI que els atres no deixen jugar\
341 RRR (. 0.48) [1 **sí**
342 RRR **és que és això**\]
343 PEI [1 que es queden allà::] en_
344 PEI [2 tapant la porteria_
345 PEI i no deixen {(??) ni} jugar\] (COC08: 339-345)

En (25), *no, és que* se situa a l'inici del discurs citat, una posició on típicament apareixen elements de naturalesa connectiva:

(25)
100 i em deia_
101 {(L2) que estás mejor_}
102 (. 0.31) i jo deia_
103 **no**\
104 **és que** estic pitjor\
105 em poses el Ventolin i encara m'ofego més\
106 (.. 1.36) i llavos re\
107 (. 0.32) e::_/
108 em van tenir així_ (C2CN16SS: 100-108)

Per altra part, la juxtaposició de *jo* i *és que* apareix en contextos dialògics en què el parlant inicia torn i també sovint en contextos de lluita per mantenir el torn o agafar la paraula (26):[17]

17. De fet, només hem trobat aquesta coocurrència en el corpus de conversa (COC).

(26)
314 ANI [jo vaig pensar\]
315 NIA me l'alliso:\
316 NIA ara [{(??) p(e)rò és que_}]
317 ANI [**jo és que abans**] el duia llarg no/
318 ANI (. 0.59) llavors si me'l volia allisar tenia que anar a la peluqueria\(COC06: 314-318)

La suma del pronom de primera persona i el marcador palesen la voluntat de l'emissor de remarcar la seua subjectivitat.

D'altra banda, si bé presenta matisos diferents, entre els iniciadors de torn, cal esmentar també la fórmula *com és que* com a introductor d'enunciats interrogatius, que també hem trobat en el nostre corpus de conversa:

(27)
114 PUY p(e)rò ha de millorar un mo[gollon eh\]
115 EUU [tio\
116 EUU **com és**] **que** tens cervesa sense alcohol\
117 MJJ (.. 1.08) ai que bé\
118 MJJ jo en vull una\ (COC05: 115-118)

En aquests casos, el conjunt format per *com* i *és que* emfasitza l'enunciat que introdueix mostrant sorpresa per part de l'emissor, la qual cosa, en l'exemple que acabem de veure, contribueix a facilitar o justificar la presa de torn per part del parlant.[18]

Finalment, hem identificat alguns casos de combinacions o de concurrència de tres elements, com ara *home ademés és que, però és que ademés*, les quals presenten sempre un caràcter emfàtic:

(28)
672 MJJ i a Sitges_
673 MJJ la majoria de tios que hi han són gais **home**\
674 MJJ {(P) **ademés és que** es veu\} (COC05: 672-674)

18. Reprenent una idea ja expressada per Gili Gaya (1960), Fuentes (1997: 250-251) assenyala també la funció de *es que* en espanyol com a introductor d'enunciats en què l'emissor mostra la seua estranyesa mitjançant el que considera, en realitat, una pregunta confirmatòria que emfasitza el caràcter no esperat de l'enunciat que segueix. No hem trobat en el nostre corpus cap exemple de *és que* (sol) per a introduir pregunta, encara que, des del nostre punt de vista, la combinació *com és que* remarca, encara més, el caràcter emfàtic i de sorpresa de la construcció en aquests casos.

4. DE L'ATRIBUCIÓ A LA MODALITAT

Com hem vist, *és que* apareix en diferents construccions que manifesten relacions estructurals clares, però mostren propietats formals i funcionals diferenciades. La taula 2 resumeix les estructures identificades i mostra el procés de fixació estructural així com l'increment de valors modals que donen lloc a l'ús de *és que* com a marcador a partir d'una estructura atributiva o copulativa:

Tipus d'estructura	**Construcció**	**Fixació**	**Valor**
Estructura copulativa	SN + *és*$_{\text{verb}}$ + [$_{\text{atribut}}$ *que*$_{\text{conj}}$ + clàusula]	variable	proposicional (ordre no marcat)
Construcció (pseudo) clivellada	SN$_{\text{tema}}$ + *és*$_{\text{verb}}$ + [*que*$_{\text{conj}}$ + clàusula] $_{\text{rema}}$	variable	proposicional (ordre marcat)
Construcció (pseudo) clivellada (amb nom general)	[SN$_{\text{nom general}}$ + *és*$_{\text{verb}}$ + *que*$_{\text{conj}}$] + clàusula $_{\text{rema}}$	semifixat	proposicional + modal (inferència invitada)
Marcador *és que*	*és que*$_{\text{partícula modal}}$ + oració	fixat	modal (inferència convencionalitzada)

Taula 2. Estructures amb *és que*

L'ús de marcador il·lustra un procés de gramaticalització activat per implicatures o inferències modals, de caràcter subjectiu, contrastiu i negatiu alhora, activades a partir de la construcció clivellada. Així, partint de la construcció 'nom general / clàusula *és que* B', el subjecte perd significat proposicional i força informativa, i esdevé redundant, de manera que l'estructura es reanalitza i passa a ser '*és que* B', on *és que* es fossilitza i introdueix un enunciat. El procés de canvi sintàctic (fixació estructural i reanàlisi) i semàntic (aparició del valor modal de justificació o èmfasi) dóna com a resultat una partícula modal que, semblantment a com fan els connectors textuals, introdueix segments discursius. El punt d'arribada de l'increment de significat pragmàtic, a partir de la creació contextual d'una inferència (inferència invitada) i la posterior fixació d'aquest valor inferencial (inferència convencionalitzada), és un marcador

que, curiosament, prové de dues paraules buides semànticament (*és* i *que*).[19] Aquesta particularitat fa aquest procés especialment remarcable i digne d'estudi des d'un punt de vista diacrònic a partir de processos de subjectivació i intersubjectivació descrits per Traugott i Dasher (2002), objectiu que no podem abordar en aquest treball.[20]

Categorialment i funcionalment, el marcador *és que* planteja, així mateix, un gran repte, en la mesura que es tracta d'un element modal que en alguns contextos pot també realitzar funcions estructurals, atès que introdueix torns o enunciats dins d'un torn, però no té el caràcter parentètic típic de la major part de marcadors del discurs ni tampoc és una conjunció. Així, malgrat que són molts els autors que el consideren un marcador del discurs, entenent el concepte de manera àmplia (cf. Fuentes 1997; Porroche 1998; Berenguer & Salvador 1998; Pusch 2006, 2007), no creiem que la connectiva, funció típica d'aquesta classe, siga la funció predominant. Més aviat, en el sentit que defensa Sancho (2010: 121), pensem que la funció relacional és derivada o secundària:

> El valor connectiu, en tot cas, quan apareix, és contextual i es dóna en el nivell textual, atès que, entre els valors propis de l'estatut productiu de l'estructura, es troba el manteniment del caràcter predicatiu del verb i el fet que siga una estructura sintàctica amb autonomia distribucional.[21]

19. Segons la *Invited Inference Theory of Semantic Change* de Traugott i Dasher (2002: § 1.2.3), el canvi semàntic és un procés metonímic que parteix d'un significat codificat determinat i acaba en un significat codificat nou passant per dos estadis intermedis: els significats associats a usos concrets (*utterance-token meanings*), que es vinculen a inferències invitades, i els significats associats a un tipus de construcció concreta (*utterance-type meanings*), que donen lloc a inferències convencionalitzades.

(i) coded meanings > utterance-token meanings (invited inferences) >
utterance-type meanings (generalized invited inferences) > new coded meanings

Des d'aquesta perspectiva, la subjectivació és la codificació explícita del punt de vista del parlant, mentre que la intersubjectivació és l'expressió explícita de l'atenció del parlant cap a l'oient. En el cas de *és que*, la pragmatització del significat s'origina, precisament, en l'interès de l'emissor, ja assenyalat per alguns autors (Delahunty & Watzkiewicz 2000; Delahunty 2001), en una correcta interpretació per part del receptor de la inferència que activa la construcció. Així, el protagonisme del parlant com a motor del canvi (subjectivació) passa a ser compartit amb l'oient (intersubjectivació). Quan les inferències basades en l'atenció del parlant cap a l'oient es convencionalitzen, sorgeixen els significats nous, com s'esdevé en l'ús de *és que* com a marcador modal.

20. Sobre la gramaticalització de clàusules atributives similars a les estudiades ací («X es lo que tiene», en espanyol, i «That's X for you», en anglès), vegeu Gonzálvez (2007).

21. Menys clara ens sembla aquesta mateixa aproximació als valors modals quan Sancho (2010: 113) afirma que no es poden deduir dels seus constituents i sovint deriven del context, malgrat que puguen presentar un grau alt de convencionalització. Creiem que el grau de convencionalització ja és suficientment alt, segons

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

Ateses les seues característiques sintàctiques i pragmàtiques, *és que* pot considerar-se una partícula modal[22] mitjançant la qual el parlant expressa una causa subjectiva (introdueix una justificació o excusa), que atenua un acte amenaçador d'imatge, o bé emfasitza l'enunciat que encapçala i reprèn alhora un argument presentat prèviament en el discurs.[23] En tots dos casos, hi ha un valor de negació, pressuposada de manera més o menys implícita. La naturalesa fòrica que mostra i el fet que s'haja fixat en posició inicial d'enunciat el converteix en un marcador de relació entre segments discursius o actes de parla.

5. CONCLUSIÓ

En aquest article hem analitzat les diferents construccions on apareix l'aplec *és que* i ens hem centrat en els casos més freqüents en l'oralitat, sobretot en la conversa informal: aquells en què esdevé un marcador modal.

Les configuracions identificades il·lustren un procés de gramaticalització pel qual dos mots sense significat proposicional (una còpula i un complementador) s'han fixat i han convencionalitzat les inferències derivades de la construcció (pseudo)clivellada. Així, *és que* s'ha fixat com a peça lèxica, ha deixat de tenir subjecte i ha desenvolupat significats modals i funcions propers als d'un marcador del discurs, en la mesura que apareix al començament de l'enunciat i pot combinar-se amb conjuncions i amb altres marcadors. *És que* és, doncs, un marcador que introdueix enunciats i té una funció important relacionada amb la cortesia, com a mecanisme d'atenuació o bé d'èmfasi.

---

mostra el fet que, com destaca també Sancho (2010: 116, n. 31), en la conversa, quan algú intenta justificar-se o excusar-se amb un enunciat introduït per *és que*, pot trobar-se amb una reprovació del tipus «ni *és que* ni *esca*», semblant a l'ús substantivat de *però* (*sempre troba peròs*): *és que* s'associa amb excusa com *però* amb objeccions.

22. Les partícules modals poden definir-se com a unitats sintàcticament integrades però prescindibles que manifesten significats pragmàtics relacionats amb l'actitud o el coneixement del parlant i l'oient pel que fa a l'enunciat en què apareixen. Sobre partícules modals en català i espanyol, es pot consultar Ferrer Mora (2001a, 2001b), Torrent-Letzen (2009, en premsa). Per a una reflexió sobre la interfície entre modalitat i connexió, vegeu Cuenca & Marín (en premsa).

23. Des del punt de vista de la cortesia, quan *és que* introdueix una justificació, atenua l'acte amenaçador de la imatge positiva del parlant, que intenta no ser desaprovat pel seu interlocutor, però també mitiga l'acte amenaçador de la imatge negativa de l'oient en els casos en què el parlant es nega a alguna demanda d'aquest.

En concret, en el nivell funcional, hem identificat la justificació i l'èmfasi com a valors fonamentals i (relativament) diferenciats a partir de paràfrasis que permeten descobrir matisos interessants, com ara el fet que, de vegades, el context activa una inversió de polaritat interpretativa o la idea que l'excusa i la queixa es poden considerar, respectivament, variants dels significats bàsics.

L'estudi de l'ús de *és que* en la conversa permet observar els límits difusos entre els marcadors modals i els marcadors del discurs i alhora posa de manifest el desenvolupament i el funcionament de significats modals de tipus subjectiu en la llengua oral.

Maria Josep Marín
Maria Josep Cuenca
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aijmer, Karin & Anne-Marie Simon-Vandenbergen (2004) «A model and a methodology for the study of pragmatic markers: the semantic field of expectation», *Journal of Pragmatics* 36 (10), pp. 1781-1805.

Bearth, Thomas (1997) «Inferential and counter-inferential grammatical markers in Swahili dialogue», dins Rose-Marie Bech, Thomas Geider, Werner Graebner & Ingo Heine (eds.), *Swahili Forum* IV, *AAP*, 51, Colònia, Institut für Afrikanistik, pp. 1-22. [En línia: http://www.ifeas.uni-mainz.de/SwaFo/swafo4/4_2_Bearth.pdf]

— (1999) «The inferential gap condition», *Pragmatics* 9 (2), pp. 249-288.

Berenguer, Josefa & Vicent Salvador (1998) «Análisis de algunos marcadores discursivos en un corpus conversacional bilingüe español-catalán», dins Giovanni Ruffino (ed.), *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza*, vol. 4, Tubinga, Niemeyer, pp. 41-50.

Cuenca, Maria Josep & Maria Josep Marín (2006) «Estratègies d'inici de torn en el debat electoral», *Journal of Catalan Studies* 2006, pp. 20-47. [En línia: http://www.anglo-catalan.org/jocs/9/Articles%20&%20Reviews/Versio%20pdf/02%20Cuenca%20Marin.pdf]

— (2009) «Co-occurrence of discourse markers in Catalan and Spanish oral narrative», *Journal of Pragmatics* 41 (5), pp. 889-914.

— (en premsa) «Discourse markers and modality in spoken Catalan: the case of *(és) clar*», *Journal of Pragmatics*.

Declerck, Renaat (1988) *Studies in Copular Sentences, Clefts and Pseudo-clefts*, Lovaina/Dordrecht, Leuven University Press/Foris.

— (1992) «The inferential *it is that*-construction and its congeners», *Lingua*, 87, pp. 203-230.

Delahunty, Gerald (1990) «Inferentials: The story of a forgotten evidential», *Kansas Working Papers in Linguistics*, 15 (1), pp. 1-28.

— (1995) «On the Spanish inferential construction *ser que*», *Pragmatics*, 5 (3), pp. 341-364.

— (2001) «Discourse functions of inferential sentences», *Linguistics*, 39, pp. 517-545.

Delahunty, Gerald & Laura Gatzkiewicz (2000) «On the Spanish inferential construction *ser que*», *Pragmatics*, 10 (3), pp. 301-322.

Delahunty, Gerald & Maura Velazquez-Castillo (2002) «*The X Is That S*: a lexico-grammatical device for local discourse management», dins James F. Lee *et alii* (eds.), *Structure, Meaning and Acquisition in Spanish*, Somerville, Cascadilla Press, pp. 46-64.

Fernández Leborans, Mª Jesús (1992) «La oración del tipo: *es que*», *Verba*, 19, pp. 223-239.

Ferrer Mora, Hang (2001a) «Les partícules modals alemanyes i els seus equivalents en català des d'una perspectiva contrastiva», *Caplletra*, 30, pp. 95-110.

— (2001b) «De las partículas modales alemanas a los conectores pragmáticos en español: un puente», dins Hang Ferrer & Salvador Pons (eds.), *Quaderns de Filologia. Estudis lingüístics,* vi, *La pragmática de los conectores y las partículas modales*, València, Facultat de Filologia, Universitat de València, pp. 93-114.

Fuentes Rodríguez, Catalina (1997) «Los conectores en la lengua oral: *es que* como introductor de enunciado», *Verba*, 24, pp. 237-263.

— (2009) *Diccionario de conectores y operadores del español,* Madrid, Arco/Libros.

Gonzálvez García, Francisco (2007) «*That's a construction for you/las construciones es lo que tiene(n)*: Grammaticalization via subjectification in attributive clauses in English and Spanish», *IJEL*, 7 (1), pp. 65-99.

Gili Gaya, Samuel (1960) «¿Es que ..? Estructura de la pregunta general», *Studia Philologica. Homenaje ofrecido a D. Alonso*, ii, pp. 91-98.

Horn, Lawrence (1989) *A Natural History of Negation*, Chicago, University of Chicago Press.

Payrató, Lluís (1995) «Transcripción del discurso coloquial», dins Luis Cortés (ed.), *El español coloquial*, Almeria, Universidad de Almería, pp. 45-70.

Payrató, Lluís & Núria Alturo, eds. (2002) *Corpus oral de conversa col·loquial. Materials de treball*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona. [En línia: http:www.ub.edu/cccub]

Payrató, Lluís & Jaume Fitó, eds. (2008) *Corpus audiovisual plurilingüe*, Barcelona, Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona.

Porroche Ballesteros, Margarita (1998) «Sobre algunos usos de *que*, *si* y *es que* como marcadores discursivos», dins Mª Antonia Martín Zorraquino & Estrella Montolío (coords.), *Los marcadores del discurso. Teoría y análisis*, Madrid, Arco / Libros, pp. 229-242.

Pusch, Claus D. (2006) «Marqueurs discursifs et subordination syntaxique: La construction inférentielle en français et dans d'autres langues romanes», dins Martina Drescher & Barbara Frank-Job (eds.), *Les marqueurs discursifs dans les langues romanes. Approches théoriques et méthodologiques,* Frankfurt, Peter Lang, pp. 173-188. [En línia: http://www.romanistik.unifreiburg.de/pusch/Download/construction_inferentielle.pdf]

— (2007) «Pragmatic markers involving subordination in Romance: do they structure discourse or comment on it?», *10th International Pragmatics Conference*, Göteborg, juliol 2007.

— (2009) «Noun-based complement-taking construccions as modal markers: distributional and discourse-functional aspects in a Romance and crosslinguistic perpective», *Societas Linguistica Europaea, 42 Annual Meeting*, Lisboa, setembre 2009.

Reig Alamillo, Asela (2011) «The pragmatic meaning of the Spanish construction *lo que pasa es que*»,*Journal of Pragmatics* 43 (5), pp. 1435-1450.

Romera, Magdalena (2008) «La formación de una unidad funcional discursiva: *lo que* en el castellano de Mallorca», dins C. Sinner & A. Wesch (eds.), *El castellano en las tierras de habla catalana*, Frankfurt/Madrid, Vervuert/Iberoamericana, pp. 199–218.

Sancho Cremades, Pelegrí (2010) «Anàlisi de les unitats fraseològiques amb funció connectiva en un fragment de conversa col·loquial», *Caplletra*, 48, pp. 93-125.

Solà, Joan (2002) «Les subordinades de relatiu», dins Joan Solà, Maria-Rosa Lloret, Joan Mascaró & Manuel Pérez Saldanya (coords.), *Gramàtica del Català Contemporani,* Barcelona, Empúries, vol. 3, cap. 21.

Torrent-Letzen, Aina (2009) «Polifonía de las emociones. Estudio pragmático sobre la función emotiva de las partículas modales en castellano, catalán y rumano», *Estudis Romànics*, 31, pp. 7-34.

— (en premsa) «Modal particles in Catalan», dins Lluís Payrató & Josep M. Cots (coords.), *The Pragmatics of Catalan Language,* Berlín / Nova York, Mouton de Gruyter.

Traugott, Elizabeth C. & Richard B. Dasher (2002) *Regularity in Semantic Change*, Cambridge, Cambridge University Press.

Vallduví, Enric (2002) «L'oració com a unitat informativa», dins Joan Solà, Maria-Rosa Lloret, Joan Mascaró & Manuel Pérez Saldanya (coords.), *Gramàtica del Català Contemporani*, Barcelona, Empúries, vol. 2, cap. 4.

APÈNDIX 1. Convencions de transcripció

1. Aspectes prosòdics

Seqüència tonal terminal	
descendent	\
ascendent	/
de manteniment	_
Grup tonal truncat	--
Manteniment de l'entonació	
ascendent	{(A) text afectat}
descendent	{(B) text afectat}
Estrafer la veu	{(EV) text afectat}
Intensitat	
forta	{(F) text afectat}
molt forta	{(FF) text afectat}
fluixa	{(P) text afectat}
molt fluixa	{(PP) text afectat}
Temps	
accelerat	{(AC) text afectat}
desaccelerat	{(DC) text afectat}
Allargament breu, mitjà i llarg	: :: :::

2. Aspectes vocals

Riure simultani al discurs produït	{(@) text afectat}
Riure no simultani al discurs produït	
un símbol per síl·laba	@
fragment llarg amb la durada especificada	@R(durada)R@
Inhalació i exhalació	(INH) (EXH)

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 65-94

3. Pauses i encavalcaments

Pausa	
molt breu	(0.1 < p < 0.3) (. durada)
breu	(p < 1) (. durada)
mitjana	(1 < p < 3) (.. durada)
llarga	(p > 3) (.. durada)
Encavallament	[text afectat]

4. Regularitzacions i comentaris

Elisió	ús de parèntesis per marcar el so elidit
Comentari del transcriptor	
precís	(comentari)
general	((comentari))

5. Fragments conflictius

Dubte sobre el text transcrit	{(??) text afectat}
Fragment inintel·ligible	
un signe per síl·laba	x
fragment llarg amb la durada especificada	xX(durada)Xx

6. Altres aspectes

Segona llengua	{(L2) text afectat}
Truncament de mot	parau-

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH

EL *VOCABULARI DE LA LLENGUA CATALANA MEDIEVAL* DE L. FARAUDO DE SAINT-GERMAIN

1. LES OBRES DE LEXICOGRAFIA MEDIEVAL CATALANA

El lèxic català medieval està prou ben estudiat, gràcies a l'abundor d'obres que se n'ocupen. Disposem de tres importants repertoris lexicogràfics de la llengua antiga: el *Diccionari català-valencià-balear* (= *DCVB*), el «*Diccionari Aguiló*» i el *Diccionario Balari*.

El *DCVB* no cal presentar-lo. És sens cap mena de dubte una obra ben original en el seu gènere, car combina admirablement la documentació antiga (que ací ens interessa) i la moderna, la literària i la dialectal. Diríem que referma en si tres diccionaris: el de l'idioma antic, el diccionari normatiu modern i el diccionari dialectal.

El «*Diccionari Aguiló*» (remarqueu les cometes) no és en realitat un diccionari sinó un recull de cèdules de la llengua medieval que l'editor i folklorista Marià Aguiló anà formant a base de lectures fetes al llarg de la seva vida i que, alguns anys després de la seva mort, els lingüistes Manuel de Montoliu i Pompeu Fabra van editar selectivament (1914-1934), sota el patronatge de l'Institut d'Estudis Catalans. Ací moltes entrades estan sense definició i donen solament el passatge corresponent del document antic. És igualment una obra de consulta imprescindible.

Així mateix, el *Diccionario Balari* conté les fitxes que deixà el filòleg Josep Balari i Jovany (1844-1904) i que Manuel de Montoliu, per encàrrec de la Universitat de Barcelona, donà a la impremta. Aquest repertori recull també, a més de documenta-

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

ció antiga, esments d'autors catalans del segle XIX (especialment de Jacint Verdaguer). Desgraciadament la publicació d'aquests materials restà interrompuda amb l'esclat de la guerra civil espanyola a la lletra G- (s.v. *gutaperxa*) i els restants materials semblen perduts.

Ultra aquestes tres obres, també ofereix materials lexicogràfics el *DECat* de Joan Coromines, que conté força lèxic medieval, sobretot gràcies a la consulta que el seu autor pogué fer de l'inèdit lèxic rossellonès medieval, recollit per Julià-Bernat Alart.

A més, a la fi del 2009 es va presentar al públic el projecte d'un *Vocabulari del català antic* dirigit pel professor Joaquim Rafel que es podrà consultar en línia; encara, però, és un projecte.

La col·lecció de textos catalans antics «Els Nostres Clàssics» (= *ENC*) de l'Editorial Barcino té ara en línia un recull de tots els glossaris que acompanyen les seves edicions crítiques. S'han tingut en compte les dues sèries de publicacions. L'anomenada col·lecció A de format reduït i que comprèn 140 volums i la col·lecció B de format gran, que conté actualment 29 volums. A mesura que es van publicant nous texts, llurs glossaris passen a formar part d'aquest gran recull o glossari de glossaris. La direcció és a càrrec de Germà Colón, i l'obra es pot consultar a l'adreça: <http://www. glossaris. net/search.php>. Les consultes es poden fer d'acord amb diversos criteris (a partir del lema o del text; els mots es poden cercar sencers o truncats fent servir comodins).

2. FARAUDO: L'AUTOR I L'OBRA

Ara ens proposem de presentar el *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain.

Primerament voldríem parlar breument de l'autor. Lluís Faraudo de Saint-Germain va néixer a Barcelona el 1867 i morí a la mateixa ciutat el 1957. Fou militar i erudit bibliòfil. Representa una conjunció no gens freqüent a casa nostra de militar i estudiós de la llengua i la cultura medieval catalanes. Ingressà com a oficial del cos d'intendència i va arribar a general de brigada. Prengué part en la guerra de Cuba (1895-1898) i més tard fou destinat a Jamaica i al Canadà.

Un cop retornat a Barcelona, sense abandonar la carrera militar, es dedicà a l'estudi del català antic, a la bibliofília i a l'edició de texts, particularment a obres de caràcter científic, com ara tractats d'oftalmologia, manescalia, astronomia i botànica

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

medievals. Amb els seus companys Ernest Moliné i Brasés i Ignasi de Janer publicà la col·lecció amb finalitat bibliofílica titulada *Recull de textes catalans antichs* (1906-1912) en divuit fascicles agrupats en tres aplecs. A partir del fascicle vuitè, l'edició fou obra exclusiva del nostre erudit.

Faraudo publicà nombrosos texts, entre els quals destacarem el *Libre de la figura del uyl* d'Alcoatí (Barcelona 1933), aparegut sota el pseudònim de Lluís Deztany. És la versió catalana, feta en el segle XIV per mestre Joan Jacme, del llibre oftalmològic del segle XII del metge toledà Salomo ben-Arit al-Coatí. La transcripció, quasi diplomàtica, és acuradíssima i conté un glossari ple de termes tècnics. L'altre text, també rellevant, és *El Llibre de les Medicines particulars* (Barcelona 1943, com a publicació de la «Real Academia de Buenas Letras»), que és la versió catalana, realitzada al segle XIV, del tractat farmacèutic i receptari del metge hispanoàrab Ibn Wâfid (segle XI). Aquesta versió és d'un interès extraordinari, car forneix una bona quantitat de noms aràbics de plantes i minerals; Faraudo descriu en un índex alfabètic la nomenclatura catalana, aràbiga i llatina de les diverses substàncies.

A part d'alguns estudis apareguts en altres publicacions, com ara el llibre de les herbes de Macer, segons el manuscrit de París, aparegut als *Estudis Romànics* (V, 1955-1956, pp. 1-54) i la traducció dels *Viatges de Gulliver* (1913) i la del *Gargantua* de Rabelais en un saborós català arcaïtzant (1929) o l'intent de reconstruir, a partir de la versió francesa del 1554, el text català perdut de la *Disputa de l'ase* d'Anselm Turmeda (1922), la producció erudita de Faraudo pràcticament va aparèixer dins el *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (= *BRABLB*). Precisament ell havia entrat com a acadèmic numerari d'aquesta institució (1941) amb un discurs de recepció titulat *Semblanza militar de Jaime el Conquistador,* on fa una descripció de les concepcions estratègiques i tàctiques a Catalunya durant els segles XII i XIII i de les expedicions del rei conqueridor, en particular la que el dugué des de Morella a la presa de València. Cal destacar ací la revisió de la nomenclatura d'armes i ginys de guerra. També a l'Acadèmia va dedicar l'estudi «La historia literaria en la Real Academia de Buenas Letras» (*BRABLB*, XXV, 1953, pp. 391-420), on fa un repàs de tots els acadèmics que al si de la institució van cultivar la història literària, entre els quals van sobresortir personalitats com ara Manuel Milà i Fontanals, Antoni Rubió i Lluch o Ramon Miquel i Planas.

Un recorregut ràpid per les diverses publicacions, totes aparegudes a l'esmentat butlletí, ens farà veure la varietat dels interessos i la versatilitat de Faraudo. Fou ell el primer a publicar el famós llibre de cuina de Sent Soví («El 'Libre de Sent Soví',

Caplletra 52 (Primavera 20120), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

recetario de cocina catalana medieval», *BRABLB*, xxiv, 1951-1952, pp. 5-81), segons el manuscrit de la Biblioteca Universitària de València. El text és acompanyat d'un glossari, on Faraudo il·lustra els termes ressenyats amb abundoses citacions d'altres texts medievals, la qual cosa ja mostra la seva preparació lexicogràfica. També a l'alimentació, en un altre vessant, pertany el «'Llibre de totes maneres de confits', un tratado manual cuatrocentista del arte de dulcería» (*BRABLB*, xix, 1946, pp. 97-134).

Dins la veterinària hipiàtrica cau el tractat que va compondre el majordom i cavallerís del rei Alfons el Magnànim: «El texto primitivo inédito del 'Tractat de les mules' de mossén Manuel Dieç» (*BRABLB*, xx , 1949, pp. 23-62). A aspectes que podem situar entre l'astronomia i l'astrologia judiciària medieval corresponen articles com «Un lunario valenciano cuatrocentista» (*BRABLB*, xxiii, 1950, pp. 9-48), la «Noticia de un lapidario valenciano del siglo xv» (*BRABLB*, xviii, 1945, pp. 193-216) o els «Textos astronòmics en un manuscrit català medieval» (*BRABLB*, xxi, 1948, pp. 143-162), en col·laboració amb el semitista Josep M. Millàs Vallicrosa.

4. EL *VOCABULARI* DE FARAUDO

Una activitat molt important de Faraudo, que l'ocupà tota la vida, va ésser la de formar un vocabulari de la llengua catalana medieval. S'havia proposat en principi imitar el *Dictionnaire historique de l'ancien langage françois* de J-B. de La Curne de Sainte-Palaye. Al llarg dels anys despullà una quantitat ingent de texts de tota mena, tant literaris com no literaris, i formà un cedulari conservat en setze grans calaixos que, en morir, llegà a l'Institut d'Estudis Catalans. Els materials d'aquests setze fitxers provenen de diverses fonts, com ara del *Tresor de Pobres*, documents rossellonesos d'Alart, *Cançoner de Saragossa*, *Ordinacions de Mallorca, Novells Ardits*, *Històries Troianes* de Conesa, *Inventari de Pere Beset*, *Furs de València*, *Llibre de la Universitat d'Igualada*, versió catalana del *Decameró*, *Itinerari de l'infant Joan*, etc. Tot aquest material al costat de les *Cròniques* de Jaume I, Ramon Muntaner, Bernat Desclot i Pere el Cerimoniós o bé d'altres obres literàries de Bernat Metge, Antoni Canals, sant Vicent Ferrer, Eiximenis, Ausiàs March, Joanot Martorell, i molts més. A més, va recollir una quantitat abundosa de documentació inèdita, treta dels registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Ja l'any 1943 Faraudo va publicar a Buenos Aires en la *Miscel·lània Fabra* unes «Consideracions entorn d'un pla de Glossari raonat de la Llengua Catalana Medieval» (pp. 343-374), tast del que havia d'ésser el seu gran *Vocabulari*.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

5. CARACTERÍSTIQUES DEL *VOCABULARI DE LA LLENGUA CATALANA MEDIEVAL*

Faraudo no va despullar sistemàticament i completa els texts sinó que va recollir-ne els mots i expressions que li semblaven envellits o que, per qualsevol motiu, considerà dignes de fer-ne una fitxa. Així no ha de sorprendre que manquen al *Vocabulari* termes del tot corrents, o bé que aquests termes apareguin només en sentit figurat o en frases fetes, com ara *cadira* o *arbre*, etc. Però la riquesa dels seus despullaments és extraordinària.

Actualment els materials de Faraudo són en procés d'informatització a càrrec de Germà Colón; una bona part ja es pot consultar en línia (<htp://www.iec.cat/faraudo)>.

Per aquesta publicació en línia s'han revisat acuradament les cèdules i s'han fet les esmenes pertinents a la base de dades: creació o supressió d'entrades, comprovació de la remissió de mots, correcció i adequació de les definicions, etc.

Un problema que s'ha presentat és si calia prescindir de les cèdules procedents de les obres que més tard foren publicades amb tota garantia filològica. Pensem que força cèdules pertanyen als primers anys del segle passat. Es podrien eliminar, per exemple, les fitxes procedents de les obres de *Ramon Llull, Bernat Metge*, o del *Tirant lo Blanch* i de les cròniques de *Desclot* i Jaume I, Pere el Cerimoniós, etc. Així, per a la novel·la *Curial e Güelfa*, Faraudo va disposar només de l'edició d'Antoni Rubió i Lluch (1901); després, ja als anys trenta del segle xx, van aparèixer dues bones edicions curades respectivament per Ramon Miquel i Planas («Biblioteca Catalana»), d'una banda, i per Ramon Aramon i Serra («Els Nostres Clàssics»), de l'altra; ambdues publicacions aporten alguna correcció al text de Rubió. Amb tot, s'ha considerat convenient de mantenir l'estat actual dels materials, puix que el fet de substituir les cèdules antigues per les que hauríem tret d'aquestes edicions més recents desfiguraria el treball benemèrit de Faraudo.

Tampoc no s'han alterat gaire les definicions, si bé algunes són redactades en un estil un xic vuitcentista, i de tant en tant ha calgut modificar-ne alguna. S'han suprimit totes les indicacions etimològiques, puix que l'autor en la seva època només disposava, ultra una imaginació ben viva, d'obres que avui en general són superades (Diez, Körting, etc.). Es conserven igualment les indicacions gramaticals, encara que l'autor comet de temps en temps alguna incongruència. S'ha fugit de manipular massa a fons l'obra de Faraudo, amb criteris diferents, i s'ha corregit solament el que eren errades evidents.

Caplletra 52 (Primavera 20120), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

6. CONTINGUT DEL VOCABULARI

6.1 comparació amb altres repertoris

Vegem ara algunes característiques del *Vocabulari* de Faraudo comparades amb altres repertoris lexicogràfics del català antic. Prendrem com a terme de comparació principalment el *DCVB*, el més important dels diccionaris catalans. Tinguem en compte que, en una publicació en línia, es poden abocar totes les cèdules recollides, mentre que altres obres publicades en paper tenen necessàriament limitat l'espai. Així sabem que, a part el *DCVB*, es conserva el cedulari complet recollit per Antoni M. Alcover i per Francesc de B. Moll, la famosa *Calaixera*, que conté molta documentació no publicada en el *Diccionari*.

6.2 abundor

El *Vocabulari* de Faraudo presenta abundor d'esments, sovint superior al que reporten les altres obres. Així, si ens fixem en unitats lexicogràfiques començades pel prefix *sots* tindrem una quantitat de lexemes (grafiats amb guionet o sense) absents en altres reculls, com són ara: *sots-azembler, sotsbatlle, sotsentrar, sotzbatut/sotsbatut, sots-capità, sots-diac* (però *sots-diaca*, en el *DCVB*), *sots-dispenser, sots-escrit* (però *sotsescriure,* en el *DCVB*), *sotsagrista, sotscrit, sotscrivà, sotscrivania* (però *sotscrividor*, en el *DCVB*), *sots-monter, sotsindicat* (però *sots-síndic*, en el *DCVB*), *sotspendre, sots-protonotari, sots-següent, sotstraure, sotsvegueria, sotsvenció* o *sotsvenir*.

Alguns lemes apareixen molt més detallats que en els altres repertoris. Així, l'article *suor* conté, en el *Vocabulari* de Faraudo, composts com *suor de llana* i altres que manquen al *DCVB*. I mots absents d'aquest diccionari n'hi ha força en el *Vocabulari* de Faraudo. Per exemple, els beuratges eiximenians *xomaç* i *medó*,[1] o bé *sobresallent* 'home d'armes embarcat per al combat i l'abordatge', *vidral* 'vidratge format de panys i compartiments' i tants més. Heus ací alguns lexemes i sintagmes trobats a l'atzar d'unes lectures (els quals manquen en els altres repertoris): *allondre* adv. 'en un altre lloc'; *assuany* 'calma, assossec'; *becevar* 'lletrejar, confegir'; *bosicant* 'gafarró'*; calament*

1. Al *DCVB* el mot *medó* només surt com a variant del títol *madò* 'madona'.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

'Melissa calamintha'; *capçalinar* 'caplletrar'; *colcotar* 'peròxid de ferro'*; colongia* 'propietat rural'*; cubela* 'cantarida'*; cugorós* 'nuca, occípit'; *embavequir* 'tornar beneit'; *encamarada* 'deturpada'; *enversat* 'canviat a l'inrevés'; *enversia* 'contrarietat, oposició'; *esbalts* 'timbes'; *grinyons del morre* 'òrgan prènsil d'alguns insectes'; *membria* 'menció, nominació'; *memora* 'arrel nuosa, emprada en les malalties dels ulls'; *menjor* 'lloc del cos consumit per la malaltia'; *menjuçar* 'menjar poc i sovint'; *menuceria* 'obra de fusteria petita'; *moixardament* 'astutament'; *palop* 'mena de raïm, *uvae dactilae*?'; *reebetat* 'ràbia'.

6.3 anterioritat en els esments

Altres casos són aquells on el *DCVB* solament autoritza un lexema amb citacions d'autors moderns, mentre que el recull de Faraudo ofereix documentació antiga. Així *albereda* i *albareda* 'camp plantat d'àlbers' (= *Populus alba* L; castellà *álamo blanco*) solament és autoritzat amb un text de J. Pous i Pagès (1873-1951): «Fins a l'*albereda* del riu» (Empord. 5). En canvi, Faraudo duu (s.v. *albareda*) aquest esment dels *Novells Ardits* de 17 de novembre de 1454:

> […] havien provehit en Johan Cotxello, mercader ciutada de la dita Ciutat, de vida sua, de la *albareda* e clos de veda d aquella que la Ciutat ha e posseex prop lo riu de Lobregat, a ops e per servey del pont del Sant Boy, ab condicio que a ses messions e despeses haie sporgar e deneiar la dita *albareda*, e que los sporguims sien seus […]

El mateix podem dir del terme de pesca *volantí*, documentat, al *DCVB*, amb dos texts moderns de Teodor Llorente i de Joaquim Ruyra (segle xx), mentre que Faraudo els il·lustra amb un text mallorquí de 1398:

> Item, que tots los lauts dels *bolentins* e de palangres, haien plassa e loch de treure de la torre d en Axallo stro a la portella dels Boters […]

i un altre de 1416 sobre les robes d'un mariner:

> Item dos *bolentins* un nou altre vell e un palangre de pescar e .c. ams de *bolenti* de pescar peix, tot .vij. s.

El conegut verb *esgarrifar* només el tenim documentat en un text del segle xviii (el valencià *Rondalla de Rondalles*) i en un altre de Joan Maragall, mentre que el nostre

Caplletra 52 (Primavera 20120), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

vocabulari l'autoritza en un passatge de *Medea* de les *Tragèdies de Sèneca* (segle xv): «tinch tots los cabells descabellats, e tots los dits cabells *m'esgarifen* e·s leven en alt».

La cucurbitàcia *tuca* (*Bryonia dioica*) no duu autoritats al *DCVB*, mentre que al Faraudo n'hi ha dues de medievals: el *Tresor de pobres* i la *Tròtula*.

Igualment veiem en el compost *vent pluig* al *DCVB* (s.v. *vent*) que sols duu definició 'el que va acompanyat de pluja fina'; en canvi, en Faraudo és il·lustrat amb dos esments de texts del segle xiv:

> […] e de la altra part avia molt gran multitut de neu e gran gelade, ab gran *vent pluyg* qui segave com a reor.
>
> (*Visió de Tundal*: 205, dins «Llegendes d'altra vida»)

> E nevava·b mortal brisa
> Ab gran *ventpluig:*
> Aquest temps es ple de anuig
> A totes gents.
>
> (Francesc de la Via, *Llibre de fra Bernat*: 1.814)

I el mateix ocorre curiosament amb *vicari general,* dignitat o càrrec que va ostentar Alcover i que al *DCVB* apareix sense documentació i, en canvi, el Vocabulari duu un text del segle xv en sant Vicent Ferrer (s.v. *vicari*). Vegeu encara *meitadella* 'mesura de capacitat per als líquids', *melitot* 'planta lleguminosa papilonàcia (*Melilotus officinalis*, L)', *melis* 'fusta de pi ric en resina', *melna* 'groguenc', *metaplasme* 'alteració d'un lexema per l'addició o subtracció de lletres o síl·labes', *metatisme* 'classe de metaplasme', *migerola* 'mesura de capacitat', *minvós* 'que produeix minva', *moria* 'epidèmia', *morn* 'trist, abatut', *mosol* 'melsa', *ombrallum* 'imatge borrosa', *palla de Meca* 'esquinant', *pitjat* 'perseguit de prop, estalonat', *plebà* 'curat, dignatari de catedral o col·legiata', *quina* 'cop de daus que aporta dos cincs', *rucà* 'color cendrós del pèl d'un cavall', *trigós* 'tardívol, morós', etc., tots il·lustrats amb autoritats medievals.

6.4 riquesa de derivació

Faraudo també completa alguns termes amb representants de la mateixa família etimològica, que no són recollits enlloc. Així de l'adjectiu *enfrú* 'golafre, voraç, massa menjador' (cf. *FEW*, III, p.827), que el *DCVB* documenta només en Ramon Llull, al Faraudo, ultra texts lul·lians, tenim mots derivats; així *enfrunetat*, també adjectiu

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

en el *Cató*: «Usa menyant e bevent en tal manera que no sies agreviat o torbat de ton enteniment, e esquiva barayes, cor *enfrunetat* de menyar e de beura es rayel de barayles e de luxuria»; i el substantiu *enfruniment* en el *Terç* d'Eiximenis: «Vet que fa deffalliment de vergonya que ve per *enfruniment* e viltat de la golaça».

El verb *tuejar* 'parlar de tu, tutejar' és autoritzat en un passatge del *Procés de les Olives* del 1497, mentre que al vocabulari de Faraudo ja hi ha un text de 1321. També verbs com ara *esgarrifar* o *esgambar*, sense autoritats, són al Faraudo en documents dels *Ex proverbium arabum* i de la versió de les *Tragèdies* de Sèneca, respectivament. El mateix podem dir de *volp*, on el *Vocabulari* addueix derivats com ara *volpeïtat* i *volpeny,* absents en altres llocs.

Fins i tot de termes molt ben representats al *DCVB*, com ara el mot *tall* amb variades locucions (*a tall, al tall, de tall, en tall*), troben en el *Vocabulari* força esments complementaris. I el mateix podem dir d'altres lexemes com ara *afustar*, *esquira* (i variants), *estatut*, *estival*, *estancar*, *vaporar*, *virtut*, etc.

6.5 terminologia bèl·lica

Una característica del *Vocabulari* és l'abundor de termes guerrers. No és gens estrany, donat el cas que Lluís Faraudo ostentava el grau de general. Així, tenim força nomenclatura bèl·lica, com ara *taulagina* o *taulatxina* 'espècie de rodella, taulatxó' o d'armament, com *armes blanques* i *armes braves*, que no trobem documentades en lloc més, *galandart* 'llança curta', *palatis* 'palenc, palissada'. Remarquem les variants d'un dard, com ara *xalvina, xavallina*, *xavellina;* sens dubte es tracta de gal·licismes molt antics relacionats amb el francès *javelot* i amb el castellà *jabalina* (aquest prou més modern).

6.6 tecnicismes

Molt abundosos són al *Vocabulari* els tecnicismes. No oblidem que l'autor va publicar diversos tractats de botànica, oftalmologia, etc. Topem amb lexemes i expressions com ara *vena buida* 'nervi òptic', *axief* i *xief* 'coliri', *sunt* 'humor que decorre

Caplletra 52 (Primavera 20120), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

dels ulls', *uquet* (terme de música) 'frase harmònica en la qual una o diverses parts són entretallades o interrompudes per silencis', *guiscarda* 'mena de dansa', *verga d'Aaron* (*Polianthes tuberosa*), *verga pastor* (*Dipsacus sylvestris*), *vacuna* 'que és de cuir de vaca', *vidigàs* 'branquilló de vinya', *marvell* 'ressaca o retorn tumultuós de les onades mar endins quan encontren sobre la costa', *morfeat* 'atacat de morfea', *palacamell* 'esquinant, *Andropogon schoenanthus*', *orobi* 'planta lleguminosa, *Orobus tuberosus*', *ozimi* 'alfàbega', etc.

6.7 complementarietat

És interessant la complementarietat del *Vocabulari* amb el *DCVB*. Així, tenim termes que es troben documentats per texts relativament pròxims en el temps i que reforcen la validesa lexicogràfica. Així, l'italianisme *buonavoglia* apareix com a *volla (de bona _)* al *DCVB* en el *Procés de les olives* i un xic abans el registra el *Vocabulari* en el *Dietari del Capellà d'Alfons el Magnànim*; o l'adjectiu *volàtil* és als *Secrets d'agricultura* de l'Agustí (1617), segons el *DCVB*, i el nostre *Vocabulari* ja el recull en les *Sentències catòliques* de Jaume Ferrer de Blanes, que són del 1545. També esmentarem la diferent documentació del verb *vaporar* en tots dos repertoris; casos com el de *mestícia* 'tristor, aflicció', que el *DCVB* només il·lustra amb un passatge modern de Carner, el *Vocabulari* de Faraudo ja el documenta al segle xv en la *Guerra de Joan II*. Casos així són força freqüents.

En darrer terme, voldria afegir un cas singular. El *DCVB* esmenta sota *manescal* la sentència «Ase salvatge no ha ops menescal», treta d'un folklorista modern, però Moll mostra amb raó la seva sorpresa, car l'expressió no *ha ops* 'no li cal' és antiga.[2] Ara bé, el *Vocabulari* de Faraudo, independentment, addueix aquesta mateixa sentència («Asa salvatge no ha ops menescal»), treta de l'obreta *Ex proverbiis arabum*, manuscrit 201 de la Biblioteca Provincial de Tarragona, procedent del Monestir de Santes Creus (folis 107-117).

2. Heus ací les paraules de Moll: «"Ase salvatge no ha ops manescal": refrany que porta J. Amades (BDC, xxii, 161), sense indicar-ne la procedència; per l'expressió arcaica *ha ops,* es veu que és extret de qualque llibre antic».

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 95-105

7. CONCLUSIÓ

Aquestes petites mostres de la vàlua lexicogràfica del *Vocabulari del català antic* de Lluís Faraudo de Saint-Germain es podrien ampliar notablement. Però el que ara s'ha exposat ja deixa veure la riquesa i el profit que es pot treure de la seva consulta, posada juntament amb els repertoris de l'idioma antic ja existents. La llengua catalana hi té una eina importantíssima per a l'escorcoll del seu patrimoni medieval.

Germà Colón Domènech
Universität Basel
Institut d'Estudis Catalans

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BDC = *Butlletí de dialectologia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
BRABLB =*Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona.
DCVB = Antoni M. Alcover, Francesc de Borja Moll (1930-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., Editorial Moll, Palma de Mallorca.
DECat = Joan Coromines (1980-2001) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelona, Curial.
Dicc. Aguiló = *Diccionari Aguiló.* Materials lexicogràfics aplegats per M. Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, 8 vol., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918-1934.
Diccionario Balari. *Inventario lexicográfico de la lengua catalana*, compilado por José Balari y Jovany y dispuesto para su publicación por Manuel de Montoliu, Barcelona, Universidad de Barcelona, s.d.
ENC= «Els Nostres Clàssics», Barcelona, Barcino.
Estudis Romànics, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
Faraudo de Saint-Germain, L. (1943) «Consideracions entorn d'un pla de Glossari raonat de la Llengua Catalana Medieval», dins *Miscel·lània Fabra*, Buenos Aires, pp. 343-374.
FEW = Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn. Basel, 1928 ss.

Monogràfic
«El segle xvii i l'estètica barroca»
coordinat per Vicent J. Escartí i Gabriel Sansano

INTRODUCCIÓ

Des que el 1989 es varen publicar les actes del congrés celebrat un parell d'anys abans, a Girona, sobre la cultura, la literatura i la llengua del barroc, amb aportacions destacades d'Albert Rossich, Modest Prats, Pep Valsalobre, Francesc Massip, Kenneth Brown, Pep Vila i així fins a trenta-una (*El barroc català*, Barcelona, Quaderns Crema, 1989), l'interés per aquell període i per l'edat moderna en general no ha fet més que augmentar entre els estudiosos de les terres de llengua catalana i de fora. En aquest sentit, l'any següent, aquesta mateixa revista, sota la coordinación de Miquel Nicolàs, dedicava un volum monogràfic a la «Llengua i literatura de la "Decadència"», amb aportacions de Josep Romeu i Figueras, Albert Rossich, Vicent J. Escartí, Joaquim Martí Mestre i altres.

Onze anys després, el 2001, *Caplletra* tornava a dedicar un volum a aquest període —desterrant definitivament el concepte confús i pejoratiu de *decadència*—, sota el títol genèric de «Literatura i cultura a l'edat moderna», ara coordinat per Vicent J. Escartí. Allà s'aplegaven aportacions encara molt vàlides de P. Valsalobre, E. de Ahumada, V. J. Escartí, M. Conca i J. Guia, A. Rafanell i F. Feliu, J. Martí Mestre i E. Casanova, entre algunes altres. Com hem vist, no era la primera vegada que des de les terres valencianes s'impulsava una ullada global al període, però, seguramente, sí que fou el primer intent d'aplegar un conjunt d'estudis interdisciplinaris, des d'una òptica i metodologia noves i revaloritzadores d'un període que abandonava definitivament aquella etiqueta tan equívoca i limitadora.

Ara, una dècada després, *Caplletra* torna a endinsar-se en l'edat moderna però, fruit sens dubte de la major especialització a què assitim en els estudis dels «moderns», s'ofereix un acostament a una sola parcel·la temporal d'aquell dilatat interludi entre l'edat mitjana i la contemporània: el segle xvii, i a una estètica concreta, el barroc. Un barroc que hem volgut destacar com un període cutural ric i ben productiu i que, si bé sota les influències d'altres cultures —la castellana, la francesa i la italiana majorment—, no deixà de produir escrits originals i també en català, comparables en tot a altres productes que es donaven arreu d'Europa en aquell moment. Per altra banda, hem pretés que les aportacions específicament valencianes hi tinguessen un major relleu, atés que sovint, a les aproximacions més generalistes fetes des del Principat, solen restar relegades a un segon terme o, inclús, són ignorades.

A aquesta darrera intenció obeeix el treball panoràmic realitzat per Antoni Ferrando, el qual des d'una òptica literària, però també atent a les aportacions realitzades pels estudiosos de la història de la llengua, ha fet un repàs a la producció erudita i acadèmica realitzada des del País Valencià, sobre el barroc, i que vista ara sobre el paper, posa de relleu la vitalitat de l'època —molta més del que podíem sospitar fa unes dècades— i, també, l'esforç que s'ha fet, per part dels valencians, per posar de relleu obres i autors que, si en alguns casos eren conegudes i coneguts, sovint no havien estat editades o sabíem poquíssim sobre la seua història o els seus autors. Per altra banda, a aquesta tasca de recuperació de noms i d'obres en edicions crítiques i estudis, cal afegir les aportacions fonamentals de textos administratius en català i de l'anomenada literatura «popularista», que completen el conjunt dels estudis valencians sobre el barroc local, els quals, a més, de segur que obriran altres vies i generaran noves aproximacions.

Per la seua banda, Eulàlia Miralles s'acosta a la publicística catalana impresa durant la guerra dels Segadors, i aporta dades sobre autors com Gaspar Sala, Francesc Martí Viladamor, Josep Sarroca i d'altres que s'esforçaren a difondre els ideals polítics contraris als Àustria, des de Barcelona. També, per donar-nos una visió més completa, l'autora addueix dades sobre altres textos que varen aparéixer a la resta del Principat, tot i que amb molta menor freqüència que a la capital catalana. La manca de propaganda impresa a Perpinyà, Tortosa, Lleida, Girona o Tarragona cal entendre-la a la vista de les circumstàncies generals derivades del conflicte i, encara, perquè són les premses barcelonines les que monopolitzaran la publicística de la guerra. Miralles també fa un repàs als productes semblants impresos a la resta de la monarquia hispànica peninsular,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 109-112

on destaca el paper de Madrid, Sevilla i Saragossa; i finalment assenyala com, des de França o Portugal, les premses d'algunes ciutats es convertiren en portaveus de les aspiracions catalanes.

Al marge d'aquests dos treballs panoràmics, aquest dossier sobre el barroc en terres catalanes se centra en dues de les veus poètiques més destacades del període a Catalunya i, per altra banda, assenyala la persistència de models historiogràfics en català a les terres valencianes durant el segle xvii.

Així, Pep Valsalobre, després de repassar la bibliografia crítica i els textos poètics que se'n derivaren, fa una anàlisi del conegut sonet de Francesc Vicent Garcia, *A una hermosa dama de cabell negre, que es pentinava en un terrat ab una pinta de marfil*. Aquesta lectura permet a l'autor ubicar el rector de Vallfogona en el seu context estètic i històric, el barroc europeu, i finalment el compara amb una sèrie de sonets equivalents, sobre el mateix motiu, produïts per autors castellans, portuguesos, italians i francesos. Tot i això, l'anàlisi permet veure que Garcia fou molt original en les solucions aportades al seu text, la qual cosa remarca la sòlida personalitat poètica de l'autor.

Albert Rossich, per la seua banda, s'aproxima a les fonts i els préstecs literaris detectats a *Lo Desengany*, de Francesc Fontanella, redactat cap al 1650. L'estudi d'aquestes fonts fa veure que l'autor era un bon coneixedor de la literatura clàssica i de les literatures més importants del seu moment, des de la castellana a la francesa, passant per la italiana. Teòcrit, Ovidi, Lucà, però també Alonso de Ercilla i Pierre de Corneille són autors que el català va tenir presents a l'hora de confegir el seu text, on també es detecten els influxos de temes populars castellans ja aprofitats per altres autors. Tot plegat, aquesta aproximació a *Lo Desengany* ens permet veure com es va anar construint el patrimoni literari del barroc europeu.

Finalment, Vicent Josep Escartí estudia i edita una anònima *Suma de la vida del rey don Jaume*, publicada a València el 1699. Per tal de situar el text, es fa un repàs a la presència de la figura de Jaume I durant el barroc, sobretot a nivell historiogràfic, i tot seguit se'ns recorda l'existència de les edicions del *Sumari dels ínclits reis de València*, la darrera de les quals s'atribuí a Llorenç Mateu i Sanç. Aquells textos seguien en bona mesura l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, encara que, pel que fa a la *Suma*... ací editada, es va preferir com a model l'obra historiogràfica de Beuter.

El conjunt d'articles que ací oferim, sense voluntat d'aportar cap visió global, sí que són, clarament, ben representatius d'algunes de les tendències de la investigació dels nostres dies sobre l'edat moderna i, més concretament, sobre autors, obres i

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 109-112

fenòmens de molt diversa mena que es van donar en el marc cronològic del segle xvii i en una estètica, la barroca, un període que, a poc a poc, anem recuperant per a la història de la nostra literatura i de la nostra cultura.

Vicent J. Escartí
Universitat de València
Gabriel Sansano
Universitat d'Alacant

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 109-112

ANTONI FERRANDO

UNA REVISIÓ CRÍTICA DEL BARROC VALENCIÀ

0. PLANTEJAMENT

Manuel Sanchis Guarner (1963) i Joan Fuster (1976) van explotar a fons el volum III de la *Bibliografía de la lengua valenciana* (1943), de Josep Ribelles Comín, així com les aportacions d'alguns notables historiadors coetanis, com Joan Reglà i Sebastià Garcia Martínez, sobre la vida cultural del barroc valencià per tal d'oferir-nos sengles panorames sobre les actituds, els usos lingüístics i les aficions literàries o paraliteràries dels valencians i valencianes de l'època. Pocs anys després de l'assaig de Fuster, Antoni Ferrando (1983, 1987) abordava una de les manifestacions més prolífiques de la poesia barroca, la de certamen, i presentava un panorama de la literatura popularista de l'època. Etiqueta historiogràfica, aquesta de popularista, amb què l'autor proposava designar la producció literària del barroc que es complaïa a tractar temes populars, però sense adoptar un punt de vista popular. A partir dels anys vuitanta, són ja nombrosos els estudis que s'han dedicat a recuperar la memòria del barroc valencià. Un període que ací circumscrivim al segle XVII, o, més exactament, ajustant-nos a convencions cronològiques molt esteses dins la historiografia valenciana, als anys 1609-1707, dates de l'expulsió dels moriscos i de l'annexió del Regne de València al de Castella «por justo derecho de conquista», respectivament. En altres mots, un període delimitat, a l'inici, pel triomf dels ideals contrareformistes de Trento i dels designis uniformitzadors de la Monarquia hispànica, i, al final, per la supressió de les institucions pròpies del Regne i dels usos *oficials* del català. Cal dir, però, que l'estètica i l'espiritualitat barroques havien

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

arrancat unes dècades abans del segle xvii i que s'hi prolongaran fins ben entrada la segona meitat del segle xviii, època en què coexistiran amb el rococó i la il·lustració. El període comprés entre el 1609 i el 1707 se singularitza, des del punt de vista cultural, per la determinació de la noblesa, la cort i la jerarquia eclesiàstica de fer arribar els seus valors ideològics i estètics al conjunt de la població, en un intent d'induir al conformisme social i a l'adhesió als valors de les elits dominants (Ferrando & Nicolás 2011). El meu objectiu, ara i ací, és donar compte dels avanços més notables produïts al llarg de les tres darreres dècades en l'estudi i el coneixement de l'evolució sociolingüística i literària de la societat valenciana del barroc, remarcant-ne en cada cas les aportacions més interessants, assenyalant-ne els camps i els aspectes encara poc atesos i destacant l'especificitat valenciana en el conjunt de la llengua i la literatura catalanes.

1. ELS TRETS ESPECÍFICS DEL BARROC VALENCIÀ

Abans d'examinar els resultats de les recerques sobre el barroc valencià dels anys vuitanta ençà, caldria destacar alguns dels seus trets comuns, observació imprescindible per a valorar adequadament els canvis qualitatius i quantitatius que s'han produït respecte a la situació anterior.

Una primera constatació a remarcar és que s'ha superat clarament el recurs a l'etiqueta historiogràfica de Decadència per a designar la llarga etapa en la vida literària del país que aniria, convencionalment, des de la mort de Joan Roís de Corella (1497), el darrer gran escriptor *clàssic*, fins al triomf de la Renaixença, que en l'àmbit valencià es podria situar cap als anys vuitanta del segle xix, amb la fundació de Lo Rat Penat (1878) i la publicació del *Llibret de versos*, de Teodor Llorente (1885), que el consagra com a patriarca de la Renaixença valenciana. Joan Fuster, encara que havia qüestionat la susdita etiqueta (*Gran Enciclopèdia Catalana*, iv, 1974, s.v. *Decadència*), en considerar que seria preferible «establir una terminologia (barroc, neoclassicisme, pre-romanticisme, etc.) més concreta», no gosà prescindir-ne al títol del seu assaig, *La Decadència al País Valencià* (1976). No és difícil explicar-ne les raons: el precedent de Jordi Rubió, que l'usà en la seua encara imprescindible *Literatura catalana* (1953-1956, reeditada el 1985), la comoditat del terme per a designar una llarga etapa històrica certament amb dèficits de normalitat cultural i, probablement, la convicció que era més útil per a caracteritzar globalment la situació cultural i sociolingüística d'aquesta

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

etapa històrica, més enllà de la parcel·la estrictament literària. El 1978, Antoni Comas encara publicava un panorama literari sobre aquesta etapa sota el títol de *La Decadència*. Sanchis (1963) havia evitat l'etiqueta possiblement perquè considerava que calia singularitzar més nítidament cada un dels tres períodes en què va dividir aquesta etapa, i així proposà els termes de «postració», «enfonsament» i «desensonyament» per als segles xvi, xvii i xviii respectivament. Ara bé, en el prefaci al primer volum de la seua *Aproximació a la història de la llengua catalana* (1980), que subtitulà «Creixença i esplendor», anuncià la redacció d'una segona part, sobtadament avortada pel seu traspàs, que havia de portar el subtítol de «Postració i renaixença», en què el primer terme esdevé pràcticament sinònim de «decadència». Doncs bé, malgrat l'opció de Rubió i de Comas, els seus deixebles i les noves promocions d'investigadors han preferit seguir l'esmentat suggeriment de Fuster i la reivindicació d'Albert Rossich, ja pels anys vuitanta, d'abordar la periodització de la literatura catalana de la tardor de l'edat mitjana a la Renaixença en termes homologables als de les altres literatures veïnes i, doncs, de contribuir així a la normalitat cultural en el tractament de la nostra història literària. La literatura d'aquests segles és certament decadent quant a ambició estètica, originalitat, plenitud de manifestacions i abast quantitatiu, però respon als mateixos paràmetres estètics de la resta de l'Europa occidental (Renaixement, barroc, rococó, il·lustració, preromanticisme, romanticisme). La publicació, el 1989, de les actes del simposi celebrat a Girona dos anys abans sobre el barroc va encetar el camí per a l'abandonament definitiu de l'etiqueta de Decadència i per a l'adopció d'una nova visió d'aquella etapa, que al País Valencià han defensat i justificat particularment Vicent J. Escartí (1999) pel que fa a la literatura i Joaquim Martí Mestre (2005) i Antoni Ferrando i Miquel Nicolàs (2005, 2011) pel que fa a la història de la llengua. Ara bé, també cal advertir que la nova manera d'entendre i valorar el barroc dista encara prou de ser ben assumida pels estudiosos d'altres èpoques històriques i d'altres disciplines. Així, Josep Lluís Sirera encara titulava el capítol dedicat als segles xvi, xvii i xviii de la seua *Història i literatures* (1995) amb l'etiqueta de «La Decadència», si bé, seguint Sanchis, distingia entre «Un brillant segle xvi», «El segle xvii: en el cor de la decadència» i «El segle xviii: una modesta reacció». I, més recentment, Albert Branchadell (2006) l'ha presentat com «De l'esplendor a la misèria: la gran retracció».

Una segona constatació és que s'han ocupat del període barroc investigadors radicats en les tres universitats valencianes amb estudis de filologia, com Antoni Ferrando, Emili Casanova, Vicent J. Escartí, Biel Sansano, Joaquim Martí, Antoni López,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

Brauli Montoya, Maria Antònia Cano, Antoni Mas, Vicent Pitarch i Pasqual Mas i Usó, entre d'altres, efecte evident de la incorporació dels estudis d'història literària i lingüística de l'època moderna als *curricula* acadèmics i investigadors de les nostres universitats i prova irrefutable d'un creixent interés per una època caracteritzada per grans contrasts culturals i polítics. Més encara, el barroc valencià també ha estat i és objecte d'una atenció creixent per part d'investigadors d'altres universitats no valencianes (Josep Romeu, Eulàlia Duran, Pere Marcet, Albert Rossich, August Rafanell, Joan-Lluís Marfany, Pep Valsalobre, Eulàlia Miralles, Joan Mahiques), de la mateixa manera que també hi ha investigadors valencians que s'interessen per la situació de la llengua i la literatura catalanes de fora del seu àmbit territorial. *La llengua silenciada* (1999), de Rafanell, és un exemple excel·lent de tractament territorialment integrador de la història de la llengua catalana dels segles xvi-xviii. El propòsit dels nous estudis de presentar l'època en clau de normalitat cultural es constata no solament en la col·laboració entre investigadors procedents dels diferents territoris de la llengua catalana, com veiem, per exemple, a *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1682/85)* (2009), a cura de Gabriel Sansano i Pep Valsalobre, sinó també en la presa en consideració de tots els territoris de la llengua, com veiem, per exemple, al manual *Literatura i cultura catalanes (segles xvii-xviii),* de Pep Valsalobre i Albert Rossich, i en l'inseriment de les recerques sobre l'època en el context europeu, tal com ha fet Josep Solervicens en abordar «la poètica barroca a l'àmbit català» al volum *La poètica barroca a Europa. Un nou sistema epistemològic i estètic* (2009). Una actitud globalitzadora, la dels uns i la dels altres, que en general tracta de contrarestar les dinàmiques particularistes que, conscientment o inconscientment, sol generar la parcel·lació administrativa de les terres de llengua catalana. En tot cas, seria injust no reconéixer el mestratge que, en la visió global de la llengua i la literatura catalana de l'època, van exercir mestres com Rubió i Comas.

També s'ha superat entre els valencians el prejudici de menystenir la producció del nostre barroc en nom de la notable interferència dels motles estètics de la literatura veïna i dels castellanismes lingüístics de tota mena; més encara, s'han valorat positivament els millors intents d'adaptació literària del català als corrents conceptistes i culterans del barroc castellà, en la línia ja assenyalada per Rossich per a la producció barroca del Principat, i les propostes de modernització de la llengua, ja observades per Sanchis Guarner (1963). En aquest sentit s'ha argumentat que, si la presència de certs occitanismes en la poesia catalana del segle xv s'havia considerat com un recurs

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

bàsicament estètic, també s'hauria de valorar sota el mateix prisma la introducció de castellanismes en els textos més estrictament literaris del segle xvii. Ara bé, cal advertir que la situació no era ben bé la mateixa, ja que el context sociolingüístic i cultural del segle xvii (retracció dels usos cultes, substitució lingüística en la noblesa, qüestionament de les capacitats expressives de la llengua) era molt diferent de la del xv. El barroc fou una època de profunda castellanització cultural i literària. Amb tot, cal dir que la castellanització d'una part considerable de la producció literària depenia molt de la tipologia textual: era intensa en els textos de més ambició estètica i molt relativa en els de caràcter més tost denotatiu. En tot cas, aquella castellanització, fruit del prestigi social de la llengua veïna i dels imperatius de la impremta, no reflectia els usos socials reals, ja que es limitava només als estrats socials més enlairats i a l'àmbit urbà.

Així mateix s'ha de subratllar que els estudis sobre la llengua i la literatura del barroc valencià ja no descansen bàsicament en els repertoris bibliogràfics i en les poques edicions de llibres que ens han arribat, sinó en l'exhumació d'un bon nombre de textos inèdits. De fet, la majoria dels textos en català publicats en aquests darrers anys, i en són uns quants, provenen de manuscrits, no sempre coneguts. En gran part són textos administratius i dietaris, fidel reflex de dos dels àmbits en què es feia un ús normal de la llengua de país. Ben pocs són els de caràcter estrictament literari i no són molts els monolingües en català. Certament el mercat no afavoria la transmissió impresa dels productes literaris, però aquests, sovint de consum efímer, ús molt personal o destinació oral, no l'exigien tampoc. El suport material generalment feble dels manuscrits d'autor —com podem comprovar, per exemple, en el Ms. 666 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, que conté quasi tota la producció coneguda de Pere Jacint Morlà—, la circulació de les poesies, romanços i col·loquis de l'època preferentment en plecs solts i un creixent menysteniment de la llengua del país poden explicar la pèrdua de la major part de les còpies o exemplars coetanis. De la dificultat de reunir els papers dispersos d'un mateix autor, ja se'n va fer ressò Josep Rodríguez (1747: 377), quan, a propòsit de l'obra de Morlà, després d'assenyalar que «compuso infinitos poemas», constatà que «de los que a diversos assumtos tiene, y no los tiene a todos, quien escrive esto pudiera formarse un volumen capaz de treinta pliegos, todos en valenciano, sin los que discurrió en castellano, que no son pocos». Els textos memorialístics i administratius del barroc valencià concentren probablement el major nombre de pàgines conservades en la llengua del país. S'han fet reproduccions facsimilars d'alguns d'aquests textos, especialment si eren impresos, però, a diferència

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

d'abans, a hores d'ara es tendeix a editar aquesta mena de textos amb unes transcripcions rigoroses, acompanyades d'aparat crític i d'anàlisis lingüístiques, de manera que avui posseïm un bon coneixement de l'estat de la llengua al segle xvii.

Dit tot això, s'ha de remarcar que el barroc valencià presenta uns trets específics que el distingeixen del barroc principatí. Al Regne de València els canvis socioeconòmics provocats per l'expulsió dels moriscos i una prolongada recessió econòmica debilitaren les classes mitjanes i reforçaren la pressió castellanitzant de la Monarquia, l'Església i la noblesa. En paral·lel a l'escassa resistència política a la pressió uniformitzadora de la Monarquia, les resistències al canvi lingüístic i al canvi de llengua literària foren notablement menors que a Catalunya, i es traduiran, entre certes capes socials urbanes (representants de les institucions regnícoles, notaris, clero), en una actitud més acomodatícia respecte a la llengua dominant i, en el camp més estrictament literari, en una producció esquifida i, en general, d'escassa volada. En altres mots, el procés de transculturació entre els sectors socials dominants va ser molt més intens a València que no a Catalunya.

2. ELS ESTUDIS SOBRE EL BARROC VALENCIÀ

La convergència dels esforços de recerca als diferents països de llengua catalana ha facilitat la publicació de visions de conjunt sobre la llengua i la literatura catalanes del barroc, en què l'aportació valenciana ha deixat de ser una simple anècdota. Entre aquestes visions de conjunt hem de destacar les que presenten Pere Marcet a *Història de la llengua catalana* (1987), Ferrando i Nicolàs a *Panorama d'història de la llengua* (1993) i *Història de la llengua catalana* (2005; 2011) i August Rafanell a *La llengua silenciada* (1999), pel que fa a la llengua; i, pel que fa a la literatura, les que presenten Pep Valsalobre i Albert Rossich a *Poesia catalana del Barroc. Antologia* (2006) i a *Literatura i cultura catalanes (segles xvii-xviii)* (2008). Marcet tracta l'època com a «El segle xvii», Ferrando i Nicolàs li dediquen un capítol titulat «Dependència, transculturació i revolta. De l'expulsió dels moriscos (1610) a l'annexió castellana de la Corona d'Aragó (1715)», en què els talls cronològics vénen delimitats per esdeveniments històrics que afecten totes o la major part de les terres de llengua catalana i en què s'examina i s'interrelaciona l'evolució de les formes, els usos i la consciència lingüística en cada un dels diversos territoris catalanòfons, en la línia proposada per Nicolàs (1998). Rafanell, que narra la

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

història lingüística del barroc en una primera part del seu llibre titulada «1500-1700: nous usos i costums», n'aborda l'estudi sota quatre epígrafs: «La llengua i les llengües», «Els usos literaris», «Les idees lingüístiques» i «Les bones lletres». En la seua ben triada antologia, Rossich i Valsalobre han tingut bona cura d'integrar-hi totes les terres de llengua catalana, si bé amb una atenció només relativa en el cas de València, ja que els textos recollits d'autors valencians a penes representen el 15% del total.

Els avanços en la coneixença i l'estudi del barroc valencià han caminat en paral·lel als que s'han fet al Principat i a les Illes i han permés confirmar que la crisi socioeconòmica de la primera meitat del segle xvii provocà una innegable decadència cultural en general i una notable retracció dels usos lingüístics urbans i literaris del català. Ja en van donar compte monografies com *Els valencians i la llengua autòctona dels segles xvi, xvii i xviii* (1963), reeditada el 2001, de Sanchis Guarner, *Defensa de l'idioma* (1972), de Vicent Pitarch i *La Decadència al País Valencià* (1976), de Joan Fuster. Tanmateix, la coneixença i l'estudi dels textos impresos i manuscrits de l'època, fins fa pocs anys escassament aprofitats en els estudis d'història lingüística i literària, ens autoritzen a afirmar que no fou una època literàriament tan pobra i sociolingüísticament tan acastellanada com deixa entreveure la producció impresa. Així ho han posat en evidència els panorames crítics sobre la llengua i sobre la literatura catalanes de l'època que han publicat Martí Mestre (2005) i Escartí (1999, 2004), respectivament. Entre els textos estudiats i editats que han permés aqueixos avanços n'hi ha que són de naturalesa estrictament literària, com ara les antologies de poesia festiva i d'acadèmia; altres tenen un caràcter purament instrumental, com són les ordinacions, els reglaments protocol·laris o els tractats jurídics; i encara n'hi ha d'altres de paraliteraris, com ara els textos memorialístics. Uns i altres són de particular interés sociolingüístic. Els de caràcter més estrictament literari, fortament influïts pels grans corrents estètics del barroc castellà, són els més permeables a la influència d'aquesta llengua. En canvi, els de caràcter administratiu o historiogràfic són els més fidels a la tradició lingüística pròpia. Per a formar-se una idea més precisa de la situació lingüística i literària de la València siscentista encara ens caldria fer i explotar un buidatge sistemàtic no sols dels inventaris de les biblioteques públiques i privades del país i d'altres de fora que contenen una presència notable de fons valencians, com són la Biblioteca Nacional de España, l'Archivo Histórico Nacional i la Biblioteca de la Hispanic Society of America, sinó també d'inventaris de testaments i de vendes de biblioteques de l'època. També les actes muncipals ens podrien fornir molta informació, especialment pel que fa als

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

usos lingüístics, a les representacions parateatrals i a l'ensenyament. En aquest sentit, són, per exemple, de notable interés les *Ordinacions dels mestres de llegir i escriure* que promulgà el 1625 el Consell de la ciutat de València per tal de regular els locals, les titulacions i els textos docents.

3. L'EVOLUCIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA

Les darreres investigacions publicades no sols han fet progressar notablement els nostres coneixements sobre l'evolució interna de la llengua (dialectalització, interferències lingüístiques), sinó que han aportat nombroses dades per a conéixer amb més precisió la sociologia del fet literari al País Valencià i alguns dels trets més rellevants de l'evolució sociolingüística.

La castellanització lingüística i cultural de la noblesa valenciana no afectà substancialment la vitalitat sociolingüística del català. En termes estrictes, només entre la noblesa continuà donant-se el procés de substitució lingüística. Per això Josep Giner ([1961] 1998) propugnà reservar el concepte de «Decadència» a les manifestacions literàries de l'època, però no pas a la llengua. Ara bé, hi ha nombrosos testimonis de la receptivitat del castellà entre els lletraferits, l'alt clero, les autoritats municipals i els funcionaris vinculats a l'administració virregnal, inquisitorial i regnícola. Un dels més coneguts és la protesta dels jurats del Castelló de la Plana al bisbe de Tortosa, el burgalés Justino Antolínez, per les seues instruccions a favor de la predicació en català (Fuster 1976). Tant és així que al darrer terç del segle xvii podem constatar que textos com el *Llibre d'Antiquitats* de la Seu de València o el *Llibre de les assistències i funcions* de la ciutat de València, tot i no haver estat objecte d'impressió, acabaran sent redactats en castellà, com en el primer cas, o substituïts per la versió castellana, com en el segon, i en aquesta ocasió per manament exprés dels jurats de la ciutat de València. Ja sabíem que aquesta tendència s'observava en les acadèmies del darrer terç del segle xvii, però l'exhumació de dietaris i textos administratius ha permés confirmar i precisar la cronologia de la davallada de l'ús del català, fins i tot, com hem vist, en dues de les institucions més emblemàtiques del Regne: el capítol de la Catedral i la Sala de la ciutat de València. Un cert nombre de parròquies de l'arxidiòcesi de València invocaren la publicació en castellà de les disposicions del sínode diocesà de 1657, convocat per Pedro de Urbina, com una justificació del canvi de llengua als *Quinque libri*,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

praxi que comença a generalitzar-se a partir de la dècada dels setanta. Paral·lelament es degradà la prosa administrativa municipal i regnícola: les interferències del castellà, que a començaments del segle xvii eren infreqüents i es podien considerar recursos dignificadors de la llengua, acabaran sent massa freqüents i indiscriminades al darrer terç del segle. Les causes d'aquesta tendència s'han de buscar probablement més en la situació política, econòmica i social de la Corona d'Aragó a les darreres dècades del segle xvii que no en l'especificitat política i cultural valenciana, ja que Catalunya i Mallorca també hi van participar en grau divers. Així, el principatí Domènec Moradell afirmava, el 1676, que «de la lengua catalana han fenecido las admisiones y los aplausos, no sé si por mal entendida o por mal recibida [...]. Tan trocados miramos los tiempos que, si ahora escribiera en lengua catalana, aunque fuese un Salomón, no sería aplaudido» (Rafanell 1999); i a Mallorca es publicaven per primera vegada en «hispano idiomate relata» les disposicions del sínode que s'hi celebrà el 1692. Amb tot, es fa de mal explicar l'aparent contradicció entre la intensificació d'aquest procés castellanitzador a les terres de llengua catalana i la profunda decadència política, econòmica i cultural de Castella. Però la intensitat amb què aquest procés es dóna a València al darrer terç de segle xvii, que té el seu correlat en la quasi invisibilització editorial del català, és probablement fruit de la posició acomodatícia dels sectors socials que més es van beneficiar de la revifalla econòmica que experimenta València sota el regnat de Carles II (1661-1700). En tot cas, la intensificació de l'ús escrit del castellà, que tan bé pot il·lustrar la praxi lingüística de les tres generacions dels Ortí (Escartí 2007), és anterior al decret d'annexió del regne de València al de Castella (1707).

Una bona part de la producció literària de l'època fou generada pel clero, el sector social que potser ens il·lustra millor sobre les pautes i l'evolució de comportament lingüístic i literari de les capes mitjanes de la societat valenciana siscentista. Així, si sabem que fou molt intensa la pressió castellanitzadora de la jerarquia episcopal i dels superiors dels ordes religiosos, també constatem que una bona part de la literatura generada en català la devem al clergat secular (López 2011). Josep Giner ([1964] 1998) ha vist en la diferència entre l'estructura territorial de l'administració eclesiàstica de Catalunya, atomitzada en vuit bisbats, i la de València, en què l'arxidiòcesi de la capital ocupava la major part del Regne, una de les raons per les quals la pressió castellanitzant fou poc efectiva a l'església catalana i molt a la valenciana, ja que aquella atomització territorial neutralitzava la irradiació castellanitzadora d'un centre urbà important, com era el cas de la ciutat de València. En diverses ocasions, el poder polític i el poder

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

eclesiàstic es concentraren en una mateixa persona. Són ben coneguts els casos dels arquebisbes-virreis Juan de Ribera, Pedro de Urbina i Joan Tomàs de Rocabertí. La Monarquia procurà controlar en tot moment els nomenaments eclesiàstics. Pere Maria Orts (2006) ha il·lustrat la funció nacionalment repressora dels virreis de València a l'època moderna en exhumar les gestions de Vespasiano Gonzaga, virrei de València, davant Felip II de Castella, l'any 1576, perquè nomenés una «persona castellana» per al càrrec de prior del monestir de Sant Miquel dels Reis a fi d'evitar «los trabajos» que, a causa de la seua lleialtat a les institucions del Regne, havia hagut de suportar de l'anterior prior i diputat del Regne, fra Valeriola, «el qual es natural de este Reino y tan escrupuloso y disconforme en todas sus opiniones de lo que la razón requiere y conviene al servicio de V. M.». Tot i amb això, el procés de transculturació va ser molt més efectiu entre el clero regular, ja que els superiors dels ordes religiosos, generalment de nomenament i d'origen castellà, induïen els seus membres, en nom del vot d'obediència, al canvi lingüístic, especialment en les manifestacions comunitàries de la vida religiosa i en la lectura obligada de llibres de pietat. Per tal d'aconseguir aquest objectiu, els abats valencians solien enviar els monjos que més destacaven a formar-se en convents i universitats de Castella, i els superiors castellans nodrien de religiosos coterranis, no sense protestes, els nostres monestirs i convents. Pràcticament tots els religiosos lletraferits de l'època van publicar les seues obres en castellà. Hi van destacar els jesuïtes, els dominicans i els agustins. No cal dir que la castellanització de la vida religiosa en convents i monestirs fou ben efectiva no sols a la capital del Regne, sinó també en els llocs més allunyats de la ciutat de València. Així, fra Joan Canet, natural de Benicolet (Vall d'Albaida), que fou frare del convent dominicà de la veïna vila de Llutxent, d'on arribà a ser prior fins a la seua mort (ocurreguda el 1676) i on quasi tots els frares provenien de la mateixa Vall d'Albaida i de les comarques limítrofes, va utilitzar el castellà per a compondre diversos cants eucarístics i per a redactar un volum de sermons, que guardà el convent fins a la seua desamortització. En el cas de les monges, pràcticament l'únic estament femení fora de la noblesa que sabia de lletra, el monolingüisme castellà, doblement induït per les indicacions de les abadesses i per les orientacions dels confessors, va ser aclaparador (Herrero 2009).

La Monarquia hispànica, decididament decantada cap a la castellanització a partir de Felip II de Castella i cap a la imposició d'aquestes pautes sota el govern del comte-duc d'Olivares, va trobar un aliat providencial en el *patriotisme* hispànic que va suscitar la guerra dels Trenta Anys (1618-1648), el conflicte europeu que posà fi a

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

l'hegemonia política internacional de la Casa d'Àustria. A diferència de Catalunya, que es revolta l'any 1640, el regne de València, dominat per una noblesa agraïda pels privilegis amb què la monarquia havia tractat de compensar-la per la pèrdua de la mà d'obra morisca, accentuà el seu procés de submissió política i de transculturació. Se'n feia ressò Marc Antoni Ortí, secretari de la Sala de la ciutat de València, en denunciar (1640) que, si bé

> en algun temps (y no tan antich que yo no l'haja alcançat) solia fer-se tan gran estimació de la llengua valenciana, que, quant en les juntes de la ciutats, estaments y altres comunitats algú dels valencians que·s trobaven en elles se posava a parlar en castellà, tots los demés s'enfurien contra ell dient-li que parlàs en sa llengua; és ara tan al revés que casi en totes les juntes se parla en castellà, y encara ha arribat est costum a introduhir-se tan estremadament, que no sols se fa particular estudi en procurar saber la llengua castellana, però també en oblidar la valenciana, per la molta abundància que y ha de subjectes que els pareix que tota la sua auctoritat consistix en parlar en castellà.

Els mots d'aquest pròleg són doblement interessants perquè l'autor, a més de denunciar la tendència a la deslleialtat lingüística, també proposava remeis contra la percepció negativa del model culte de valencià llavors encara vigent en alguns cercles de lletraferits. La proposta de modernització de la llengua es produiria, segons Ortí,

> desterrant de ella les veus antigues, per les quals la solien nomenar llengua llemosina. Perquè yo só de parer de que en estos temps lo mateix seria, parlant en valencià, dir *llur, jatsia, celleshores* y altres vocables antichs que si parlant en castellà diguéssem *maguer, yantar, fincar, de hinojos* y altres; que també la nostra llengua, ab lo discurs de temps, se ha anat polint y enriquint com la castellana.

El programa modernitzador d'Ortí, que reiterà en la dedicatòria de la seua crònica del segon centenar de la canonització de sant Vicent Ferrer (1656), revela fins a quin punt els usuaris de la llengua escrita, com era ell, eren conscients de les dificultats d'adaptació a les noves realitats culturals. Una part dels lletraferits valencians tractaren d'adaptar-s'hi, sense abandonar la llengua; d'altres optaren per l'ús exclusiu del castellà i la majoria recorregué a ambdues llengües, ben sovint amb una distribució diglòssica d'usos.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

4. ELS USOS LITERARIS

4.1 L'AFALAC POPULARISTA: VERSOS DE CERTAMEN I DE CIRCUMSTÀNCIES

La coneixença de la producció poètica del barroc valencià s'ha vist beneficiada per la publicació d'una gran part de la poesia de certamen (Ferrando 1983) i de la poesia d'acadèmia (Mas 1998, 1999, 2009) i de l'edició de l'obra documentada de Pere Jacint Morlà (Ferrando 1994, 1995, 2004) i de Pere Esteve (Escartí 2005, 2009). I si dic «documentada» és perquè només en coneixem una part, almenys en el cas de Morlà, de qui encara no ens ha estat possible de localitzar cap exemplar de l'*Exhortació a l'ànimo invicte y obligacions en què està la fidelitat de la Nació Valenciana* (1644), adreçada al virrei Rodrigo Ponce de León, duc d'Arcos, plec poètic probablement relacionable amb l'ofensiva propagandística de la Monarquia contra la secessió catalana.

Un dels gèneres més conreat és la poesia, de manera notable la satírica i la religiosa. Els grans mentors de la poesia del barroc valencià són Quevedo i Vicenç Garcia. Mahiques (2005) ha estudiat, en concret, la forta influència dels *Sueños* de Quevedo en el *Somni de l'infern*, de Morlà. La fama del rector de Vallfogona assegura la persistència dels contactes culturals entre València i Catalunya. En la majoria dels casos, la poesia barroca ens ha arribat per la via del manuscrit, quasi sempre en còpies coetànies o un poc posteriors a la seua gènesi. Gràcies a la publicació d'algunes d'aquelles composicions, generalment en les pàgines preliminars dels llibres commemoratius, podem comparar la versió impresa amb la versió manuscrita i constatar així la tasca de correcció lingüística de la impremta del segle xvii, que elimina les grafies deturpades i en regularitza les vacil·lants, provant així la persistència de la consciència d'una llengua culta (Ferrando 1995; Ferrando & Nicolás 2011). La producció que ens ha arribat o la que coneixem fins ara deu ser una part molt reduïda de la que realment existí i circulà a l'època. Valdria la pena fer un inventari de tota la producció coneguda: ens donaria una llarga nòmina d'autors, dels quals a penes si ens ha pervingut alguna mostra dels seus versos. En podria ser un cas paradigmàtic Jacint Alonso Maluenda, autor d'unes reeixides *Endetxes*, la seua única composició lírica en català que ens ha arribat, però que degué conrear més o menys assíduament la llengua del país, vista la seua col·laboració amb Pere Jacint Morlà en diversos certàmens. En sentit contrari, podríem intuir que probablement no ens hauria arribat la majoria de la dotzena de composicions en català al *Sacro Monte Parnaso* (1687), del jesuïta Francesc Ramon

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

Gonzàlez, si ell no hagués estat l'editor d'aquest homenatge a sant Francesc Xavier. Amb un altre editor, haurien estat condemnades al silenci. D'altra banda, un recull de les composicions de l'època ens permetria constatar la diversitat de models estètics i mètrics i l'abast de l'ambició literària dels seus autors. Però també podríem aplegar un bon corpus de poesia cultista, massa desconsiderada fins ara, potser perquè no ens n'han arribat mostres tan nombroses. En aquesta línia, mereixeria un lloc destacat el susdit Francesc Ramon Gonzàlez, probablement oriünd de la ciutat de València, autor erudit i possiblement traductor al castellà d'obres franceses (Alemany & Sansano 1989). Comptat i debatut, la poesia del barroc fou una literatura predominantment de caràcter oral, efímer i manuscrit i de to popularista, de difícil conservació (Escartí 2004).

Una bona part de les poesies en català de l'època foren concebudes per a ser declamades en justes poètiques, part inseparable de la festa barroca. Com que les justes poètiques solien tenir un referent religiós, aquest era un component que no hi solia faltar. Ara bé, en el conjunt de la producció poètica aquest era un component marginal, ja que l'objectiu dels versos era l'entreteniment i la diversió de l'audiència. Ben sovint, la poesia de certamen s'articulava en forma de col·loquis, ja que, per la seua parateatralitat, es prestaven millor a concitar l'atenció del públic. Referint-se a la declamació, l'impacte i la temàtica dels versos de Pere Jacint Morlà (c. 1600 - c. 1656), el bibliògraf Josep Rodríguez (1747) comentava:

> Leía, y pronunciava, con mucha gracia, y propiedad. Llevóse los aplausos más generales; y públicos, porque eran sus versos, enseñança, y deleyte, para todos. Las Funcciones poéticas, sin Papel suyo, ya Soliloquio en algunas; ya Coloquios, en las mas; parece que, o no hazían labor, o se eclipsavan; porque indispensablemente, era el primer plato, el suyo, tan compuesto (con sal, y modestia) de unos, u otros sucessos, o ignorados; o no advertidos; modernos todos, que ocurrían en Valencia, en su Reyno, en la Monarquía, en Europa, y en el Mundo; que dexava deliciosíssimo sabor en los oyentes, para mucho tiempo!

La descripció de Rodríguez retrata molt bé el context de la poesia de certamen. En els col·loquis, on predominava la sàtira social innòcua, solia imposar-se el conceptisme. En canvi, el culteranisme solia prevaler quan la poesia de certamen perseguia un objectiu laudatori. En qualsevol cas, la proximitat al públic exigia la llengua autòctona. Per això no són poques les mostres de poesia de certamen en català que ens han arribat. Malgrat el convencionalisme del gènere, s'hi troben composicions reeixides, com són les dels poetes antologats per Verger (1983): Joan Baptista Roig, Onofre Funes de Munyós i Josep Oriola. D'altres són d'una vulgaritat remarcable,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

molt del gust de l'època. En tot cas, no puc deixar d'assenyalar que és en la poesia de certamen on podem trobar tant algunes de les manifestacions més clares de defensa de la llengua del país com també d'altres ben reveladores del seu desprestigi social com a llengua literària (Ferrando 1983, 1987). Els certàmens permeteren la visualització d'una reduïda presència femenina, limitada pràcticament a monges. En tots els casos coneguts, les dones concursants s'expressen en castellà. I això a pesar que els certàmens foren al segle xvi una plataforma que, d'acord amb una tradició ja ben reflectida en la justa poètica que donà lloc a les *Obres o trobes en llaors de la Verge Maria* (1474), es prestava al plurilingüisme (sobretot català, castellà, portugués, italià i llatí). L'escenari dels certàmens solia ser l'interior dels temples, però en l'època barroca se'n celebraren molts a les places públiques, sobre entaulats. En uns i altres casos, no devia faltar el complement ornamental i artístic, consubstancial a l'estètica barroca.

Els col·loquis, que tendien a la procacitat i a la sàtira, ens han arribat majoritàriament anònims, que era una manera d'evitar possibles condemnes o represàlies. Seria interessant inventariar tots aquells col·loquis que sorgiren a partir d'esdeveniments polítics o socials més o menys extraordinaris. La seua finalitat era incidir en l'opinió pública, com si es tractés d'un periòdic d'opinió. Així, la *Carta que ha escrit lo doctor Gregori Prats, de Perpinyà, ahon se dóna rahó de la entrada del Francés en lo comptat de Rosselló* (1639) (Martí Mestre 1990), en resposta a l'agressió militar francesa iniciada el 1635, aspirava a suscitar sentiments patriòtics; el *Col·loqui entre el dotor Chancleta i un orat o loco de l'Hospital* (c. 1680) (Tres & Clarasó 1999), possiblement obra d'un clergue, pretenia criticar l'actitud del virrei i de tres consellers eclasiàstics per la condemna a mort d'un frare bandoler; *El Succés per haver furtat lo Globo de la Iglésia de Sent Domingo* (1698) cercava reforçar els sentiments religiosos. La vitalitat del gènere, i no sols a València, sinó també a poblacions tan diverses com Gandia, Alzira o Manises, per posar uns exemples documentats, devia ser gran. El favor i l'atenció del públic s'aconseguien, sobretot, per mitjà dels jocs de paraules i de conceptes, dels equívocs, dels tòpics, dels idiotismes, de les parèmies, de les antítesis, de les frases fetes, de les paranomàsies, de les paradoxes, de les sinècdoques, dels refranys i girs popular, de l'anàfora, de l'homofonia i, en fi, de tota mena de contrafaïments còmics del castellà, prova evident de la incidència del teatre castellà.

Junt als col·loquis, succedani popular del teatre culte, gaudia de gran favor popular la poesia de circumstàncies, generalment laudatòria i més refinada quant al llenguatge i als metres de què se serveix. No solament Morlà excel·lí en les dues

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

facetes, sinó també els quatre germans Matheu i Sanç, especialment Llorenç i Isidor, que són assidus d'algunes de les acadèmies valencianes del regnat de Carles II. Llorenç és el més prolífic dels quatre (Romeu 1978, 1979). No sols es dedicà a la poesia i a la jurisprudència, sinó també a la traducció. En conservem la traducció al castellà (*Libro de los consejos*) de l'*Espill*, de Jaume Roig. En canvi, s'ha perdut la seua versió castellana del *Llibre dels feits*, de Jaume I. Si Vicent Mariner havia traduït les poesies d'Ausiàs March al llatí (1633) (Coronel 1997), en un intent d'eternitzar-ne la memòria, les dues traduccions de Matheu i Sanç al castellà il·lustren la profunditat del procés de transculturació que es produí aleshores al regne de València, fins al punt d'invisibilitzar-ne el llegat català medieval.

Al marge del format del col·loqui, les poesies religioses de Pere Esteve (1582-1658) i les satiricoburlesques de Francesc Mulet (1624-1675), autor del famós *Tractat del pet*, expressen respectivament la cara i la creu d'una altra manifestació popularista, que recorre als metres castellans més populars i a un llenguatge senzill i desimbolt per incidir més eficaçment en les masses: el primer, buscant l'adhesió de les masses a la causa de la Monarquia hispànica contra l'actitud rebel dels catalans o procurant instruir-les en la fe; el segon, embaladint-les amb la seua sàtira implacable del capteniment de la noblesa i del clero, dels conflictes matrimonials, de les convencions religioses, dels ideals de la cavallerositat i de l'honor i de tota mena de prejudicis socials, fins al punt que la seua producció ja meresqué de fra Josep Teixidor una alta valoració pels seus «intencionados epigramas, graciosos chistes, pensamientos agudos, bellas imágenes» i per la seua «fácil, suelta y natural versificación». Tant és així que tots dos poetes van reeixir a conservar el favor del públic valencià al llarg de dos segles (Bellveser 1989; Escartí 2007).

Dins l'àmbit de la poesia popularista, encara hauríem d'incloure gèneres com els goigs i les nadales, que s'expressaren generalment en la llengua del país i que tingueren una gran vitalitat. La immensa majoria dels goigs de l'època no sols s'emmotlen plenament en la tradició mètrica i conceptual dels dos segles anteriors, sinó que solen presentar una llengua genuïna, que contrasta notablement amb la tònica general de la poesia popularista de factura barroca. Generalment són anònims, però també en coneixem d'autor, com els que, conscient de la seua popularitat, va compondre Pere Esteve. Així mateix gaudiren del favor popular les cançons de bandolers. Quant al romancer popular, convé remarcar el fet que, per damunt de les diferències administratives i polítiques entre les terres de llengua catalana, romanços com *L'hereu*

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

Riera, El Testament d'Amèlia, El Rei Mariner, La dama d'Aragó i nombroses cançons de bressol i de pietat popular corrien de boca en boca, amb retocs i adaptacions, entre els catalans, valencians i balears siscentistes i testimoniaven així la pervivència de la profunda unitat cultural entre les nostres terres.

4.2 els versos de protesta o la literatura oral submergida

La dissidència política es manifestà sovint en forma de pasquins i sota formes versificades. Blasco Laguna (1983b, 1985) encetà aquesta línia d'investigació, que mereixeria la màxima atenció, si bé l'oralitat inherent a aquesta mena de literatura política la fa quasi invisible. De la vitalitat d'aquestes manifestacions en dóna fe la crida de la Reial Audiència del 20 de juliol de 1615 «contra unes cançons que cantaven, molt deshonestes», segons el testimoni de Pere Joan Porcar, destinada presumiblement a neutralitzar el clima de contestació política. No altrament es pot interpretar la crida del 13 de juny de 1627 manant que no s'estampessen «relaciones ni cartas, ni apologías, ni panegíricos, ni gacetas, ni nuevas, ni sermones, ni discursos, ni coplas, ni diálogos, ni otras cosas, aunque sean de cosas muy menudas, sin la correspondiente autorización». En aquesta ocasió, es tractava en concret de sufocar les crítiques a l'autoritarisme i a la gestió política del comte-duc d'Olivares —de funestes conseqüències per al regne de València—, que algú satiritzà cruelment amb una dècima en castellà que comença: «Aquí yace un Reyno entero / que en lealtad no tuvo igual, / pues enfermó de leal / y murió del mal primero». No hi ha dubte que, en expressar-se en castellà, l'anònim versaire pretenia aconseguir millor els seus objectius: facilitar l'arribada del missatge a les altes instàncies del poder.

La crítica contra la passivitat dels valencians davant els abusos dels poders polítics de Madrid, que reconeixien de grat «la natural blandura de aquellos naturales» i que «en aquel Reyno nada puede haver sospechoso, por su acostumbrada fineza», era satiritzada així en un pasquí aparegut a la ciutat de Valencia el 10 de setembre de 1647: «Cert que·m tens molt espantat, / poble noble y valerós, / de que, rabiant com un gos, / no busques la llibertat. / Gran plaga tens que curar: / qui·t governa te atropella / y, si hui sofrixes sella, / demà et voldran albardar. / No boueches, poble orat, / que, si busques bon govern, / Nàpols, Messina y Palerm / bon exemple te an donat». La passivitat política dels valencians també era censurada per algunes personalitats

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

catalanes, com Pau Duran, bisbe d'Urgell, per a qui «els valencians s'acontenen només amb el nom de regne».

A vegades, la protesta política, que anava adreçada sobretot als virreis i als arquebisbes, podia aparéixer més o menys explícitament en col·loquis anònims. Així, l'actuació del virrei Diego Felipe de Guzmán, marqués de Leganés (1667-1669), provocà la protesta d'un anònim versaire en aquests termes: «De Leganés los rigors / publiquen los xics i grans, / perquè si açò fa en los sants / ¿què farà en los pecadors?». Al·ludeix el versificador a la venjativa decapitació de Ramon Sanç, ordenada pel virrei. Desconeixem, en canvi, els motius que s'amaguen darrere d'una cobla dedicada a l'arquebisbe Luis Alfonso de los Comeros (1668-1676): «Y tu, senyor, que encubert / fit a fit me estàs mirant, / molts anys vixques, / però a mi Déu me guard de tes mans». Anònim és també el romanç que el notari Bartomeu Blasco Siurana recollí en la seua *Relació* de 1687, on feia burla del fracàs de tot l'aparat repressiu del virrei —més de 3.000 homes armats— per a impedir la fugida dels cinc bandolers que havien assaltat la casa d'En Romuald Pallarés. És interessant constatar que la llibertat d'expressió hi era invocada com una de les principals causes de la impopularitat del virrei: «Si vols tenir esta terra / grata, alegre i de la part, / dóna llicència de màixqueres, / i en açò quieta estarà». Aquestes mostres serveixen per a il·lustrar el to i el registre lingüístic d'una literatura, essencialment de transmissió oral, que, per raons òbvies, ens ha arribat amb comptagotes.

4.3 un marge estret per als gèneres cultes

La situació política i cultural del segle xvii deixava molt poc de marge per al conreu en català dels gèneres cultes. S'ha atribuït al pare Mulet l'autoria de gairebé les dues úniques peces teatrals del barroc valencià, *Los amors de Melisendra* i *La infanta Tellina y el rei Matarot,* comèdies burlesques datables a la darreria del segle xvii. I si he dit «gairebé» és perquè Carme Morell (1986), per certs indicis lingüístics, també considera de possible autor valencià *La famosa comèdia de La gala està en son punt*, una paròdia de la comèdia palatina castellana. El teatre culte, representat sovint en els convents, s'expressà en castellà. I és invariablement en castellà que ens ha arribat un bon nombre d'entremesos, balls, lloes i altres modalitats de teatre breu profà representats a València, en què també destacaren els ja esmentats Pere Jacint Morlà i Jacint Alonso Maluenda.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

Dins del teatre religiós s'ha de situar la versió definitiva del *Misteri d'Elx*, la consueta conservada més antiga del qual és de 1639, en què sobre un fons medieval incorpora alguns versos del segle xvii i, sobretot, una escenografia plenament barroca. Una de les mostres més conegudes de la passió de Jesús teatralitzada datable al segle xvii és *La Passió de Cristo nostre Senyor*, localitzada al nord del Regne de València, però probablement d'origen no valencià, on confluixen elements primitius i barrocs. El segle xvii és l'època daurada de la representació, a la ciutat de València, dels *misteris* sobre les *roques* de la festa del Corpus i dels *miracles* de sant Vicent Ferrer sobre els *altars* muntats als carrers.

La decadència de les lletres catalanes no es manifesta en cap gènere tan visiblement com en el de la prosa narrativa de ficció: només en tenim succedanis, com els dietaris i els llibres de memòries. Però es reedità *Les estilades y amoroses lletres trameses per Berthomeu Sirlot a la sua esposa y per ella a ell* (1646), obreta que havia gaudit del favor popular dels valencians al segle xvi. Si disposéssem d'inventaris de llibres, podríem conéixer fins a quin punt es consumien a València proses de ficció tan populars a Barcelona com el *Partinobles*, el *Pere Porter* o el *Pierres de Provença*, però és probable que només hi circulessen en castellà.

Els principals reductes de la producció culta en català van ser l'oratòria sagrada i la historiografia. Aquella era impulsada sobretot per les grans celebracions civicoreligioses, i produí algunes peces memorables com el *Sermó de la Conquesta* (1666), de Gaspar Blai Arbuixech. Aquesta derivà en cronicons, falsificacions històriques destinades a enaltir determinats llocs o personatges, que, en intentar imitar la llengua antigua, produïren uns textos lingüísticament dignes. La persistència del català administratiu contribuí a mantenir les convencions gràfiques i gramaticals tradicionals en la literatura culta.

4.4 de la literatura devota a l'oratòria sagrada

Al segle xvii a penes trobem al regne de València mostres d'hagiografia, textos catequètics, guies espirituals i, en general, literatura devota en català. Només tenim constància de la circulació manuscrita d'algun d'aquests textos, com l'anònim *Notícies, vida y miracles del venerable pare Doménec Sarrió* (c. 1677), que podria ser obra de Joaquim Aierdi (Roca 1997). I no tenim notícia que hi circulés la versió catalana de la *Imitació de Crist*, de Tomàs de Kempis, realitzada per Pere Gil (Barcelona, 1621).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

La major part de la literatura devota va ser produïda per monjos i frares, que també conrearen la historiografia religiosa. Les monges més instruïdes ens han deixat càntics religiosos i, en algunos casos, autobiografies espirituals (Herrero 2009). Tant en un cas com en l'altre només ens n'han arribat textos en castellà. Per cert, és en una d'aquestes obres, la *Vida del venerable y apostólico siervo de Dios el P. M. Fr. Agustín Antonio Pascual* (València, 1699), d'Agustí Bella, on es documenta per primera vegada el sintagma País Valencià, que començarà a difondre's a partir del segle xviii: «Porque no le tenía el Señor destinado para Apóstol de las Indias, sino de nuestro País Valenciano».

La predicació en les principals ciutats també es veié afectada per la pressió cultural castellana, sobretot amb motiu de les festivitats religioses més solemnes, però fou el gènere en què el català conservà, per raons pastorals, una inevitable preeminència (López 2011). No s'ha conservat cap sermonari valencià escrit en català i no sabem fins a quin punt hi van circular els dos volums dels *Sermons dels diumenges y festes principals de l'any per a utilitat dels rectors y tots aquells que tenen cura de les ànimes* (Sanaüja 1593-1594), del valencià Andreu Capella, bisbe de la Seu d'Urgell. Lletraferit i predicador amb provada vocació, Pere Esteve també en degué redactar alguns, o almenys en degué fer esborranys, però no ens n'ha arribat cap. En canvi, sí que ens han arribat impresos tres sermons valencians relacionats amb les dues grans festes civicoreligioses valencianes, la de la commemoració de la conquista i la de sant Vicent Ferrer. A diferència de Catalunya, no conservem cap sermó en català, ni imprés ni manuscrit, sobre sant Jordi, el patró històric del Regne de València i de l'estament militar, tot i que la festivitat gaudia de la mateixa solemnitat que la del dia 9 d'octubre i que el seu sermó, a càrrec del predicador de la ciutat, era pronunciat invariablement en la llengua del país (Ferrando 2010). Els sermons impresos d'Antoni Bonaventura Guerau, Gaspar Blai Arbuixech i Joan Baptista Ballester són sens dubte unes de les millors expressions de la literatura i de l'espiritualitat del barroc valencià. Antoni López (2011), que ha reeixit a reunir mitja dotzena més de sermons manuscrits, els ha analitzats com a peça integrant de la retòrica. En concret, ha examinat l'estructura del sermó, la presència i paper que hi feien les fonts clàssiques, els recursos intertextuals, la relació amb les arts plàstiques i l'especificitat valenciana, caracteritzada per l'absència de les truculències típiques de l'espiritualitat barroca. El mateix López ha fet observar, tot matisant Vicent Pitarch (2001) i qüestionant-ne alguns dels enfocaments presentistes, que és entre part del clero secular valencià que es van manifestar més resistències a la castellanització de la vida religiosa.

4.5 la literatura historiogràfica i memorialística

La historiografia original valenciana del segle xvii ja no sol expressar-se en català. L'època que estudiem s'obre amb una ambiciosa crònica sobre la ciutat i el Regne de València: les *Dècadas de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia* (1610), del cronista i predicador oficial de la ciutat de València, Gaspar Escolano, redactada íntegrament en castellà, si bé amb observacions interessants sobre la llengua del país i sobre l'especificitat de la llengua valenciana dins el conjunt de la llengua catalana, que han tingut una gran projecció en la història de les idees lingüístiques al País Valencià (Rafanell 1999; Ferrando & Nicolás 2005; 2011) i encara a Catalunya. Bé ho podem advertir al *Sumari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* (1628), del jesuïta rossellonés Andreu Bosch, quan, capgirant els arguments d'Escolano, reconeix que

> sols la [llengua] valenciana ha restat ab més memòries vives, si bé aprés, ab lo discurs del temps, s'és afectada ab lo molt que es serveix de les lletres *s* i *c*, i noves invencions de noms i vocables, segons lo natural i clima de ternura i dolçura, ab mescla d'aràbics, venint en estat de tenir-se ja per llengua impròpia i viciosa i, d'aquí, condemnada.

L'altra obra historiogràfica important de començaments de segle és *Anales del reino de Valencia* (1613), del dominicà Francesc Diago, del qual només es publicà el tom i, que és en certa manera una rèplica a Escolano. En tots dos casos, l'objecte de la narrativa històrica és el regne de València. La llarga estada de Diago a Catalunya li permeté mantenir contactes estrets amb historiadors i cronistes principatins com Francesc Calça i Jeroni Pujades. Es preservaven així en certa manera els vincles interterritorials. Després d'Escolano i de Diago, la historiografia valenciana decau i tendeix a convertir-se en narració de successos puntuals, com és, per exemple, la *Memoria de los sucesos particulares de Valencia y su reino* (1651), de Francisco Gavaldà, crònica dels trasbalsos que ocasionà la pesta valenciana dels anys 1647-1648. Encara que anecdòtic, no deixa de ser sociolingüísticament interessant assenyalar que, en *La Fénix troyana* (1681), Vicente Marés, natural de Xelva i, doncs, de la zona aragonesòfona del país, es referís a la llengua catalana del regne de València com a «nuestra lengua». Per trobar l'ús del català, caldrà recórrer a cròniques manuscrites d'abast més local, com és el cas de l'anònima *Notícia general de la vila d'Albalat de la Ribera del Xúquer* (1704) (Hernandis 2007), o a textos no originals, que solen presentar un bon ús de la llengua pel fet d'imitar models anteriors. Així, Escartí (en premsa) ha demostrat que l'edició del

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

Sumari de la successió dels ínclits reys de València, que va realitzar el 1656 Llorenç Matheu i Sanç, s'inspira en bona mesura en el *Breu sumari* publicat el 1598, i que aquest és al seu torn, en gran part, còpia quasi literal de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* (1588), atribuït als catalans Francesc Calça o Antoni Viladamor, sense cap adaptació lingüística substancial. L'editor actual del *Sumari* descarta, amb raó, l'existència d'una edició intermèdia, datada el 1617, imputable a algun error bibliogràfic. En efecte, el títol d'aquesta suposada edició intermèdia fa referència a Felip IV de Castella, i no a Felip III: *Sumari de la successió dels ínclits reys de València des de lo serenissim rey en Jaume Primer lo Conquistador, de gloriosa memòria, fins al cathòlic rey don Felip Tercer, nòstron senyor, lo Gran, lo Pio, lo Just, que hui ditchosa y christianament regna en les Espanyes*. La confusió sembla provocada per l'ús de la numeració del rei d'acord amb l'ordenament jurídic propi del Regne de València. El mateix Escartí (2012) ha fet veure que la *Suma de la vida del rey don Jaume*, que publica el 1699 el capítol de la Seu metropolitana de València com a complement de la *Sentència donada per lo ínclit y serenissim rey en Jaume sobre los delmes e primícies*, *ab una Suma de la vida del rey don Jaume*, s'inspira en la *Crònica* de Beuter.

L'adhesió tel·lúrica al Regne implicava la veneració pels seus textos historiogràfics més solemnes i, doncs, un respecte per la seua llengua més genuïna. Tant és així que els textos originals del barroc que presenten un lèxic i una estructura gramatical més purs són les falsificacions historiogràfiques, com és el cas de les *Trobes de mossén Febrer*, atribuïdes a Onofre Esquerdo (1635-1699), que l'autor de la impostura pretengué passar com a text coetani de Jaume I. D'aquest segle procliu a les falsificacions és la invenció literària del suposat sant mossàrab Pere Pasqual, una impostura dels mercedaris, que li atribuïren diverses obres religioses anònimes dels segles xiv i xv, amb l'objectiu de poder comptar amb un nou sant de l'orde, que finalment Roma va reconéixer (Riera 1986).

A falta d'historiografia original en la llengua del país, ens han previngut nombroses mostres de literatura memorialística, en què és freqüent l'ús del català. Dins d'aquesta denominació, Escartí (1998) inclou i distingeix diverses manifestacions del gènere: dietaris, llibres de memòries, relacions de successos i actes notarials. Totes quatre comparteixen l'objectiu de deixar memòria a la posterioritat d'uns fets generalment viscuts en primera persona i només es diferencien per l'estructura formal. Encara que algun d'aquests textos, com és el cas de *Coses evengudes en la ciutat e regne de València* (1585-1629), de Pere Joan Porcar (1560 - c.1629), ja havien estat editats,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

no sempre de manera satisfactòria, la major part havia romàs inèdita. Darrerament, gràcies a la publicació d'un bon nombre d'ells de la mà de bons editors, tenim una imatge més completa i contrastada de la societat valenciana del barroc i podem fer-nos una idea aproximada de la llengua col·loquial i dels principals centres d'interés dels seus autors, majoritàriament capellans i notaris. Entre els textos més llargs destaca sens dubte *Notícies de València y son Regne (1661-1679),* de mossén Joaquim Aierdi (c. 1613-1688), el millor dietari de l'època, editat per Escartí (1999), o la nova edició del dietari de Porcar, a cura de Josep Lozano (2008); entre els més breus, generalment menys coneguts, podem adduir el del notari Bartomeu Blasco Siurana, bilingüe, a cura del mateix Escartí (1992), el del canonge Melcior Maurici Fuster, a cura de Joaquim Martí (1995), *Les memòries curioses*, de mossén Vicent Torralba, també bilingüe, a cura d'Antoni Ferrando (1995), el de Josep Aznar i Francesc Sanç, a cura de Vicent Boluda, Vicent Pons i Joan P. Galiana (1995), la *Relació* del notari Baptista Montesinos, a cura d'Escartí (1998), o el dietari del palmiter Miquel Ferrer, a cura de María Luz Mandingorra (2007).

Dins de la literatura memorialística mereixen un lloc especial per la seua dimensió institucional i pública les cròniques dels grans esdeveniments, les quals, a diferència de les altres modalitats del gènere, han estat objecte en alguns casos d'impressions acurades i sovint il·lustrades amb iconografia barroca. Entre aquestes, en destaquen dues, redactades en castellà, però amb nombroses seccions en català, i en ambdós casos a càrrec de Marc Antoni Ortí: la crònica de la celebració del quart centenar de la conquista de València (1640) i la del segon centenar de la canonització de sant Vicent Ferrer (1656), que serviren a l'autor per a exposar el seu ideari lingüístic. De la primera, reproduïda en facsímil (1985), ens falta encara un bon estudi sobre la ideologia lingüística de l'autor. De la segona i d'una relació paral·lela manuscrita en català, se n'ha ocupat, amb una atenció especial a l'apologia de la llengua, Escartí (1994, 1997, 2007).

La preservació de les institucions del Regne explica l'interés per la jurisprudència, que generalment s'expressà en llatí. En la reproducció de textos jurídics en vulgar, l'antiguitat i desconeixença del vocabulari jurídic expliquen la presència de glossaris de «mots obscurs», com ara el de l'edició dels *Furs* de 1645, titulat *Vocabulario u Onomasticón de Voces de los Fueros*, confegit per Gaspar Gil Polo i Josep Llop. El jurista valencià més conegut de l'època va ser Llorenç Matheu i Sanç (1618-1680), que ja hem vist que conreà el català per a versos de certamen i de circumstàncies. Ara ens interessa remarcar que aprofità el pròleg del seu tractat *De Regimini Urbis et Regni*

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

Valentiae (1667) per a expressar, per primera vegada en la història lingüística del País Valencià, una concepció diferencialista del valencià respecte del català. Extremant la posició lingüística d'Escolano, Matheu i Sanç considerà que el valencià s'hauria format a Llemotges, raó per la qual rebé i rebia el nom de llengua llemosina, i que, si bé transmesa pels catalans, hauria estat perfeccionada de tal manera pels valencians que se n'havia diferenciat fins a formar-ne una *speciem distinctam* (Romeu 1978).

4.6 la prosa administrativa: el pes de la tradició lingüística

L'*oficialitat* de la «llengua valenciana» es manifestava especialment en els textos administratius de les institucions del Regne. Entre els publicats darrerament, sovint amb edició crítica i estudi introductori, hem de destacar el *Llibre del Mostassaf d'Elx* per Maria Antònia Cano (1995), el *Libre de Capítols de la governació y batlia de Oriola y Alacant*, de Luis de Ocaña, editat per David Bernabé (1999), i el *Libre de tots los actes, letres, privilegis y altres qualsevol provisions del Consell d'Oriola,* d'Antoni Almúnia, per Antoni Mas (2008), que, junt amb l'exhumació i la reproducció d'altres documents administratius i judicials de la governació d'Oriola per Brauli Montoya (1986, 2006), Mercedes Abad (1994) i Antoni Mas (1994), ens han permés conéixer amb precisió els trets lingüístics del català siscentista del migjorn valencià i la cronologia dels inicis del procés de retracció territorial i de substitució lingüística en la governació d'Oriola. Així mateix, l'edició dels *Capítols dels oficis i col·legis de la ciutat de València [del segle xvii],* a cura d'Isabel Amparo Baixuali (2001), la de les *Ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)*, a cura de Joaquim Martí Mestre (1991), i la del *Libre de les assistències y funccions dels molt il·lustres senyors jurats, racional y síndichs de la insigne, leal, noble y coronada ciutat de València* (1667), de Joan Baptista de Valda, a cura de Vicent J. Escartí i Antoni López (1998), permeten constatar la persistència dels usos institucionals de la llengua del país fins a la fi de l'època foral. Aquesta mena de textos es caracteritza per una llengua relativament acurada, fruit de la tradició administrativa. Ja ho va observar Rafanell (1993), i ara ho han confirmat aqueixes edicions. Així, la bona llengua de l'edició de 1673 de les *Ordinacions de la costa marítima*, text probablement redactat per Josep Ortí i Moles (Martí Mestre 1991), seria inexplicable sense els models preexistents del segle xvi. També és el cas del text de Valda sobre les «assistències y funccions» de les autoritats municipals de València,

ja que se'ns indica que és «tret i novament recopilat dels libres antichs, memòries, órdens reals y observàncies de la Casa de la Ciutat». Si es pogués descobrir el parador del manuscrit de Marc Antoni Ortí, titulat *Presedències y graduacions de puestos en los acompanyaments y assientos en les funcions ordinàries de la ciutat ab concurrència de altres* (1654), que Valda consultà, ben probablement podríem comprovar que n'havia estat la font bàsica. A mitjan camí entre el text administratiu, de caràcter públic, i el llibre de memòries, de caràcter privat, es poden considerar el *Llibre d'Antiquitats de la Seu de València,* editat per Joaquim Martí (1994), i especialment la *Consueta de la Seu de València dels ss. XVI i XVII,* suara estudiada i editada per Joaquim Martí Mestre i Xavier Serra (2009), on alternen el llenguatge tècnic propi dels rituals litúrgics i la llengua espontània dels redactors. Altrament, aquest tipus de textos ens il·lustra sobre el grau de lleialtat lingüística dels màxims representants polítics i religiosos del cap i casal del Regne. En general, molts d'aquests serven la llengua del país, sobretot si ho comparem amb les vel·leïtats lingüístiques d'un bon nombre de literats. La inèrcia de la tradició autòctona encara hi devia comptar, i no poc, a les acaballes del segle XVII. Però l'impacte de la cultura castellana no pogué impedir que finalment es decantessen per la llengua del rei. El 1696, és la Ciutat que encarrega a Fèlix Cebrià i Aracil de traduir l'esmentat text de Valda, sota el títol de *Ceremonial de las asistencias y funciones*. En el *Llibre d'Antiquitats*, el canvi de llengua es produeix el 1680. La castellanització de textos solemnes com aquests confirma la pèrdua de posicions del català en els àmbits cultes de la ciutat de València, situació que no sols observem en les acadèmies literàries i científiques del regnat de Carles II, sinó també en la praxi lingüística dels *novatores*. No cal dir que la situació sociolingüística no era exactament igual en la resta de Regne. Així, de vora 1699 és el manuscrit de la *Pràctica civil y criminal del regne de València*, descrit per Josefina Mateu Ibars (1985), encara inèdit, que pertangué al notari Nicolau Santjoan, de Catí, tan útil per al coneixement del lèxic jurídic valencià. Però l'ús *oficial* de la «llengua valenciana» es prolongà fins a el decret d'annexió del regne de València a Castella, de 29 de juny de 1707, exactament fins a el mes de setembre. I és en català que el 25 de juliol de 1707 els jurats de la ciutat de València s'adrecen a Felip V sol·licitant la revocació de l'esmentat decret, amb un registre lingüístic continuador del bon llenguatge administratiu valencià.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 113-152

5. CONCLUSIONS

Aquesta breu panoràmica sobre el barroc valencià posa de manifest que, malgrat la retracció *in crescendo* dels usos i del prestigi social del català i malgrat les mancances i limitacions de la seua producció literària, som davant d'una època que es debat entre, d'una banda, el servilisme polític i l'adaptació completa als nous corrents culturals, que comportaven l'adopció del castellà, i, d'una altra, una certa resistència a la despersonalització cultural. Aquesta resistència oscil·la així mateix entre el conformisme social i l'acomodació als nous models estètics, ideològics i religiosos castellans, però en la llengua del país, i la dissidència política i les manifestacions de lleialtat lingüística que observem en versos com els que el 1656 escrivia el prevere Josep Rostrojo: «Si algun resabut dirà / per què en castellà no escric, / dic jo que de aquella llengua / sols me valc per a mentir».

Des de l'angle més estrictament sociolingüístic, es constata que, a pesar de la intensitat del procés de transculturació, es preservaren no sols els usos socials i institucionals del català de València en totes les capes socials, tret de l'alta noblesa, sinó també la consciència de la personalitat històrica de la llengua valenciana al si d'una comunitat superior impròpiament denominada llemosina.

Des de l'angle més estrictament literari, observem que no s'estroncaren del tot ni la tradició anterior ni els vincles amb la resta de l'àmbit lingüístic, i que es féu un lloable esforç d'adaptació a la nova situació cultural. Es pot dir que es gestà una literatura subordinada culturalment i marginada socialment, però fou, al capdavall, una literatura barroca, exactament com la que es produïa en els països veïns. I cal dir que, en ocasions, amb la mateixa dignitat que la literatura dominant.

Antoni Ferrando
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aierdi, Joaquim (1999) *Dietari. Notícies de València i son regne (1661-1679)*, ed. de Vicent J. Escartí, Barcelona, Barcino.

Alemany, Rafael & Gabriel Sansano (1989) «El valencià Francesc Ramon Gonzàlez i les seues composicions catalanes del *Sacro Monte Parnaso* (1687)», dins *Actes*

del vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, *Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988*, vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 247-265.

Almarche, Francesc (1919) *Historiografia valenciana*, València, Anales del Instituto General y Técnico de Valencia.

Almúnia, Antoni (2008), *Libre de tots los actes, letres, privilegis y altres qualsevol provisions del Consell d'Oriola [1620],* ed. d'Antoni Mas, València, Publicacions de la Universitat de València.

Alpera, Lluís (1966) «A propòsit del Vocabulari dels *Furs*, de Gaspar Gil Polo i Josep Llop», *Revista Valenciana de Filología*, VII (1963-1966), pp. 77-86.

Ariño, Antonio, dir. (1999) *El teatre en la festa valenciana*, València, Generalitat Valenciana.

Baixauli, Isabel Amparo (2001) *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis [de la ciutat de València]*, València, Publicacions de la Universitat de València.

Baldoví, Vicent (1999) «Aportacions lèxiques dels notaris de la Ribera (s. XVI i XVII) a la lexicografía catalana», dins V. J. Escartí i R. Roca (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià,* València, Saó, pp. 131-150.

Batlle, Carles & August Rafanell (1989) «Algunes consideracions sociolingüístiques sobre els dietaris de Porcar, Vic i Sòria», dins A. Ferrando (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Àrea 7. Història de la Llengua*, València, Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 259-288.

Baydal, Vicent & Vicent J. Escartí (en premsa) «El record personal i familiar: la memòria de Pere Sabata (1572-1630)».

Belenguer, Ernest, coord. (1989) *Història del País Valencià*, volum III, Barcelona, Edicions 62.

Bellveser, Ricardo (1989) *El «pare» Mulet (1624-1675), un enigma desvelado*, València, Edicions Alfons el Magnànim / Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.

— ed. (1990) Francesch Mulet, *Tractat del pet*, Altea, Aitana Edicions.

Blasco, Ricard (1974) *Goigs valencians*, València, Editorial Gorg, València.

— (1983a) *Col.loquis i Raonaments*, València, Societat Bibliogràfica Valenciana, S. A.

— (1983b) *Societat i comunicació al País Valencià*, separata de *La premsa del País Valencià (1790-1983),* València, Diputació Provincial.

— (1985) *La insolent sàtira antiga (Aproximació a la poesia valenciana de caire popular),* Xàtiva, Ajuntament de Xàtiva.

Branchadell, Albert (2006) *L'aventura del català. De les* Homilies d'Organyà *al nou Estatut*, Barcelona, L'esfera dels llibres.

Brown, Kenneth & Vicent J. Escartí (1990) «Edició i estudi d'alguns poemes catalans en un manuscrit de don Francesc de la Torre i Sebil», *Caplletra*, 9, pp. 59-117.

Boluda, Alfred, Vicent Pons & Joan P. Galiana (1995) *Les pestes de 1600 i 1648: el dietari de Josep Aznar i Francesc Sanç*, estudi i edició, Ontinyent, Ajuntament d'Ontinyent.

Campos, Àngels (1999) «Autobiografia de Català de Valeriola: una ullada a la situació lingüística del Barroc valencià», dins V. J. Escartí i R. Roca (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià,* València, Saó, pp. 151-158

Carreres, Francisco (1949) *Las fiestas valencianas y su expresión poética (siglos XVI-XVIII)*, Madrid, Instituto Jerónimo Zurita.

Carreres, Salvador (1925) *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino*, València, Imprenta Hijo de F. Vives Mora.

Casanova, Emili (1991) «Sermó de la Invenció de la Creu, predicat per mossén Rafel Andrada en 1654: Edició i estudi», dins *Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta, 1990,* Alacant, Institut Gil Albert, pp. 421-428.

— (1993) «La beata Agnés de Benigànim (segle XVII) i la seua llengua", *Almaig*, IX, pp. 53-55.

— (1998) «El valencià del paborde Esteve Dolç del Castellar a través de l'Oració Fúnebre del padre Gregorio Riudaura (1704)», dins *Actes del 20n Congrés d'Estudis sobre el Camp de Morvedre, Sagunt, 1996. Braçal,* 17-18, vol. II, pp. 363-367.

— (1999) «La comunicació administrativa castellà-valencià com a font de castellanismes al segle XVII», *Alba,* 13-14 (Homenatge a Alfredo Bernabeu), pp. 71-84.

— (2003) «El lèxic de la Decadència en els estudis etimològics: El cas del *DECat* de Joan Coromines», dins Marie-Claire Zimmermann i Anne Charlon (eds.), *Actes del Dotzè Col·loqui Intenacional de Llengua i Literatura Catalanes-Universitat de París IV-Sorbonne, 2000,* vol. III, Barcelona, AILLC / Publicacions de l'Abadia de Montserat, pp. 189-221.

— (2008) «L'estat del valencià a través dels sermons de Pere Soler (Bèlgida, 1672-València, 1745)», dins *Actes del II Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida*, València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 369-400.

Casey, James (1981) *El regne de València al segle XVII*, Barcelona, Curial.
Castaño, Joan (1994) *Repertori bibliogràfic de la Festa d'Elx*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació / Ajuntament d'Elx.
Climent, Josep D. (2003) *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX),* València, Consell Valencià de Cultura.
Colomina, Jordi (1987) «Notes sobre la llengua de la Decadència», dins R. Alemany (ed.), *Estudis de literatura catalana al País Valencià*, Alacant, Universitat d'Alacant / Ajuntament de Benidorm.
— (1989), «Dos vocabularis d'oficis valencians del segle XVII: G. Tarraga (1636) i V. Exulve (1643)», *Caplletra*, 6, pp. 179-208.
Comas, Antoni (1978) *La Decadència*, Barcelona, Dopesa.
— (1989) «La literatura catalana del Barroc», a *El Barroc català. Actes dels Jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 507-511.
Coronel, Marco Antonio (1997) *L'Ausiàs March llatí de l'humanista Vicent Mariner*, València, Institució Alfons el Magnànim.
Duran, Eulàlia (1997) «Renaixement i Barroc: la il·lusió de la modernitat», dins Pere Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana*, II (*Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*) Barcelona, Edicions 62, pp. 119-144.
Elliott, John H. (1998) *La España imperial (1469-1716),* Barcelona, Vicens Vives.
Escartí, V. J. (1990) «Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII», *Caplletra*, 9, pp. 119-127.
— (1992) «Les *Notícies* en català del notari valencià Bertomeu Blasco i Siurana (s. XVII)», dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 5-26.
— (1993) «Joan Fuster i la Decadència», dins *Fuster entre nosaltres*, València, Generalitat Valenciana, pp. 100-113.
— (1994) «La *Relació del segon centenar de la canonització de sant Vicent Ferrer* (1655) del canonge Vicent Gil», dins *Miscel·lània Germà Colón*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, pp. 25-75.
— (1994) «Sobre morfologia i fonètica del valencià del segle XVII i l'actual», dins *Miscel·lània 94. Estudis sobre morfologia valenciana*, València, Conselleria de Cultura. Generalitat Valenciana, pp. 31-75.

— (1994) «Els dietaris valencians del Barroc», dins *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del v convegno dell'Associazione italiana di studi catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*, Padova, Editoriale Programma, pp. 281-295.
— (1994-1995) «Intimitat i *publicitat* a l'àmbit de l'escriptura privada en el segle xvii: El cas de mossén Aierdi», *Estudis castellonencs. Miscel·lània d'estudis dedicats a la memòria del professor Josep Trenchs i Òdena*, 6 (2 vols), vol. 1, pp. 459-466.
— (1997) «Els centenaris de la canonització de sant Vicent Ferrer: Testimonis en valencià dels segles xvi i xvii», dins *Paradigmes de la història, i. Actes del Congrés «Sant Vicent Ferrer i el seu temps» (València, 13-16 maig, 1996)*, *Saó*, València, 1997, pp. 135-153.
— (1998) *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles xv al xviii*, València, Edicions 3 i 4.
— (1998) «Joan Baptista de Valda i els manuscrits del *Llibre de assistències y funccions*», dins Joan Baptista de Valda, *Llibre de assistències y funccions*, València, Ajuntament de València, pp. 13-29.
— (1999) «Literatura del Barroc a València», dins *Cabanilles i el Barroc valencià*, València, Saó / Ajuntament d'Algemesí, pp. 15-26.
— (2001) «Joaquim Aierdi i les *Notícies de València i son regne* (1661-1679)», *Caplletra*, 31, pp. 75-88.
— ed. (2004) *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
— (2004) «Unes reflexions sobre la poesia del Barroc en valencià», dins V. J. Escartí (ed.), *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 177-192.
— (2005) «Nota sobre la Decadència», dins *Les lletres hispàniques als segles xvi, xvii i xviii*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I / Fundació Germà Colón Domènech, pp. 59-69.
— (2005) «Literatura, llengua i societat al segle xvii: Una lectura de la *Célebre centuria* de Vicent Carbonell», dins *Alcoi: Societat i cultura. vi Jornades d'Història Local*, Alcoi, Arxiu Municipal d'Alcoi / Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics, pp. 13-43.
— (2006a) «Escrits valencians del Barroc: Textos i contextos d'una literatura en català, especialment en poesia», dins *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de Girona 8-14 de setembre de 2003*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 17-42.

— (2006b) *La Vida del pare Pere, de Leopold Ignasi Planells (1760)*, Dénia, Parròquia de l'Assumpció.
— (2007) «Notícia de la *Vida del pare Pere Esteve*, de Leopold Ignasi Planells (1760)», dins *El (re)descobriment de l'Edat Moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de Barcelona, pp. 251-271.
— (2007) «Memòria i poder: Sobre els memorialistes algemesinencs dels segles xvi al xvii», dins *Arxius, memòria i literatura*, Algemesí, 2007, pp. 111-128.
— (2007) «Notes sobre l'ús del valencià en alguns escrits sobre els centenaris de la canonització de sant Vicent Ferrer (segles xvi-xviii)», dins *El fuego y la palabra. San Vicente Ferrer en el 550 aniversario de su canonización, Actas del Ier Simposium Internacional Vicentino (Valencia, 26-29 de abril de 2005)*, València, Biblioteca Valenciana, 2007, pp. 277-296.
— (2007) *El* Diario *(1700-1714) de Josep Vicent Ortí i Major*, València, Fundació Bancaixa.
— (2008) «A propòsit de l'ús del valencià en els centenaris de la canonització de sant Vicent Ferrer (1555, 1655 i 1755)», dins *En el món de sant Vicent Ferrer*, Teulada/ València, 2008, pp. 51-70.
— (2009) «An almost unknown literature: Catalan language writers in Valencia's Kingdom in the Early Modern Age (1500-1800)», *Catalan Review*, 23, pp. 17-35. [Versió espanyola, «Aproximación a la literatura en catalán en el reino de Valencia durante la Edad Moderna (ss. xvi-xix)», *Espéculo. Revista de estudios literarios*, 47 (març-juny 2011). [<http://www.ucm.es/info/especulo/numero47/licatval.html>]
— (2009) «Pere Esteve (1582-1658): predicador i poeta», dins *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Barcelona, pp. 34-68.
— (2011) «Joan Baptista de Valda: Literatura i poder municipal a la València del Barroc», *Estudis Romànics*, 33, pp. 187-207.
— (2012), «La *Suma de la vida del rey don Jaume* (València, 1699)», *Caplletra*, 52, pp. xx.
— (en premsa) «Llorenç Matheu i Sanç i el *Sumari de la successió dels ínclits reys de València* (1656)».
Esponera, A. & E. Callado (2004) *Memoria escrita, historia viva. Dos dietarios valencianos del seiscientos*, València, Ajuntament de València.
Esteve, Pere (2005) *Escrits valencians*, ed. de Vicent J. Escartí, València, Institució Alfons el Magnànim.

Ferrando, Antoni (1983) *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Edicions Alfons el Magnànim.
— (1986) «La gènesi del secessionisme idiomàtic valencià», dins Rafel Alemany (ed.), *La cultura valenciana ahir i avui*, Alcoi, Universitat d'Alacant / Ajuntament de Benidorm, pp. 117-133.
— (1987) «La literatura popularista al País Valencià durant la Decadència», dins R. Alemany (ed.), *Estudis de literatura catalana al País Valencià*, Benidorm/Alacant, Universitat d'Alacant / Ajuntament de Benidorm, pp. 55-74.
— (1989) «La llengua del *Misteri d'Elx*», dins G. Holtus, G. Lüdi i M. Metzeltin (eds.), *La Corona de Aragón y las lenguas románicas / La Corona de d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1989, pp. 75-89. [Reproduït dins Joan Castaño i Gabriel Sansano (eds.), *Història i crítica de la Festa d'Elx*. Alacant, Universitat d'Alacant, 1998, pp. 127-142.]
— (1994) «Un poeta inèdit del Barroc valencià», dins Carlos Romero i Rossend Arqués (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V convegno dell'Associazione italiana di studi catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*, Padova, Editoriale Programma, pp. 297-319.
— (1995) «Les *Memòries curioses* (1609-1651) de mossén Vicent Torralba», *L'Aiguadolç*, 21 (primavera, 1995), pp. 37-64.
— (1995) «Introducció» a Pere Jacint Morlà, *Poesies i col·loquis*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
— (2004) «L'obra literària de Pere Jacint Morlà (ca. 1600-ca.1656)», dins Vicent J. Escartí (ed.), *Escriptors valencians de l'edat moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 161-176.
— (2010) «Sant Jordi en la simbologia històrica, el culte i la literatura al regne de València», dins E. Mira (ed.), *Joanot Martorell i la Tardor de la Cavalleria*. València, Conselleria de Cultura, pp. 119-131.
Ferrando, Antoni & Miquel Nicolás (1993) *Panorama d'història de la llengua.* València, Tàndem.
— (2005) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Pòrtic / UOC. [Reedició revisada: Barcelona, UOC, 2011.]
Fresquet, Rafael (1999) «El valencià en la Ribera al segle XVII», dins V. J. Escartí i R. Roca (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià,* València, Saó, pp. 27-45.

Furió, Antoni (2001) *Història del País Valencià*, València, Edicions 3 i 4.
Furió, Joan Maria (2001) «Els poemes valencians de Josep Vicent Ortí. Estudi i edició», *Caplletra*, 31, pp. 115-149.
— (2004) «El record a la València del Barroc», dins Vicent J. Escartí (ed.), *Escriptors valencians de l'edat moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 139-148.
Fuster, Joan (1962) *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
— (1962) *Poetes, moriscos i capellans*, València, L'Estel.
— (1968) *Heretgies, revoltes i sermons*, Barcelona, Editorial Selecta.
— (1972) «La cultura (1479-1714)» dins Joan Reglà (dir.), *Història de Catalunya*, 2 vols., Barcelona, Aedos, vol. II, pp. 94-138.
— (1974) «*Decadència*», dins *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. IV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
— (1976) *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial.
— (1986) «Decadència i castellanització», *Caplletra*, 1, pp. 29-35.
— (1989) «Llengua i societat», dins Ernest Belenguer (ed.), *Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta*, vol. III, Barcelona, Edicions 62, pp. 219-232.
Fuster i Taroncher, Just Pastor (1830) *Biblioteca Valenciana*, vol. II, Imprenta de José Ximeno.
Gandia, Marc (1999) «L'administració eclesiàstica i la llengua al Barroc tardà: La Col·legiata de Santa Maria de Xàtiva», dins V. J. Escartí i R. Roca (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià. Actes de les Segones Jornades Culturals*, València, Saó, pp. 167-185.
Garcia Cárcel, Ricardo (1987) «El concepte d'Espanya als segles XVI i XVII», *L'Avenç*, 100, pp. 38-51.
García Martínez, Sebastià (1971) *Valencia bajo Carlos II. Bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía,* València, Universitat de València.
Gavaldà, Francisco (1651) *Memoria de los sucesos particulares de Valencia y su reino*, València, Silvestre Esparsa.
Giner, Josep (1998) *Obra filològica (1931-1991)*, ed. d'A. Ferrando, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Denes.
Gonzàlez, Francesc R. (1687) *Sacro Monte Parnaso de las Musas Católicas de los reynos de España,* València, Francisco Mestre.
Gregori, Joan (1994) «Aspectes lingüístics del *Registre de batejos* de l'església parroquial de Sant Bartomeu de Benicarló (1669-1730). Cala en el període 1700-1715», *Centro de Estudios de Maestrazgo. Boletín*, 45 i 46, pp. 151-162.

Guardiola, Celia (2006) «*Llibre dels fets meus propis*: Don Francisco Alconchell (1646-1684)», tesi de llicenciatura, València, Facultat de Geografia i Història.

Hernandis, Pere J. (2007) *Vila de Albalat de la Ribera de Xúquer. Notícia general recopilada en lo any 1704*, Albalat de la Ribera, Ajuntament d'Albalat.

Herrero, María de los Ángeles (2009) *Lletraferides modernes. Catàleg d'escriptores valencianes dels segles XVI-XVIII*, Alacant, Centre d'Estudis sobre la Dona / Universitat d'Alacant.

Lario, Dámaso de (1986), *El comte-duc d'Olivares i el Regne de València*, València, Edicions 3 i 4.

Llombart, Constantí (1879) *Los fills de la morta-viva. Apunts biobibliogràfichs per a la història del renaiximent lliterari llemosí en València*, València, Emili Pasqual.

Lop, Joseph (1679 [1973]) *De la Institució, Govern públich y jurídich, Costums y Observancies de la Fàbrica Vella, dita de Murs e Valls y Nova del Riu, per lo Dr. Joseph Lop* (València, 1679). Introducció per Manuel Sanchis Guarner, València, Federico Doménech S.A.

López Quiles, Antoni *et alii* (1987) «Les determinacions temporals en les *Constitucions* de l'Estudi General de València durant el segle XVI», *Revista de Llengua i Dret*, 9, pp. 51-64.

— (1988) «Construccions del llenguatge administratiu municipal del segle XVII al País Valencià», *Revista de Llengua i Dret*, 11, pp. 157-190.

López Quiles, Antoni (1991) «La trona o la plaça. Opció lingüística i predicació en la Decadència», *Revista de Catalunya*, 54, pp. 49-58.

— (1998) «Enfrontaments i celebracions. El *Llibre de les Assistències i Funccions* i la València del segle XVII», dins Joan Baptista de Valda, *Llibre de les Assistències i Funccions*, València, Ajuntament de València, pp. 31-51.

— (2011) «Església valenciana i llengua als segles XVII i XVIII», tesi doctoral, València, Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació.

Lozano, Josep (2001) «La *Relació verdadera* de Maximilià Cerdà de Tallada», *Caplletra*, 31, pp. 41-74.

— (2004) «Mossén Pere Joan Porcar: testimoni crític de Barroc valencià», dins Vicent J. Escartí (ed.), *Escriptors valencians de l'edat moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 149-160.

— (2008), «El *Dietari* de mossén Porcar (1585-1629). Estudi i edició», València, tesi doctoral, Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació.

Mahiques, Joan, «El *Somni de l'Infern* de Pere Jacint Morlà i la tradició satírica en el barroc», *Estudis Romànics*, xxvii (2005), pp. 161-174.
Mandingorra, María Luz (2007) *Llibre de Miquel Ferrer, palmiter (1612-1634),* Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
Maravall, José Antonio (1975) *La cultura del Barroco*, Madrid, Ariel.
Marcet, Pere (1987), *Història de la llengua catalana*, vol. i, Barcelona, Teide.
Marfany, Joan-Lluís (2001) *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya del segle xvi al xix,* Barcelona, Empúries.
Martí, Francesc (1927) *Ensayo de un Diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid, Imprenta de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
Martí, Manuel (2004) «Cultura literària de la dona en la València dels segles xvi i xvii», dins Vicent J. Escartí (ed.), *Escriptors de l'Edat Moderna*, Valencia, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 121-137.
Martí Mestre, Joaquim (1999) «Aportacions de les edicions de textos a coneixement de la llengua catalana dels segles xvi, xvii i xviii», *Catalan Review*, 1-2, pp. 117-134.
— (1990) «Un col·loqui valencià del segle xvii», *Caplletra*, 9, pp. 129-145.
— (1991) *Les Ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)*, València / Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
— (1992) «Unes ordenances del càrrec de sots-sagristà de la Seu de València dels segles xvi i xvii. Edició i notes lingüístiques», *Revista de Llengua i Dret*, 18, pp. 25-66.
— (1994) *El Libre de Antiquitats de la Seu de València. Estudi i edició*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
— (1995a) «Aproximació a la llengua del segle xvii a través de les cartes de població del Camp de Morvedre», *Braçal*, 11-12, pp. 345-360.
— (1995b) «L'obra en català del canonge valencià Melcior Maurici Fuster (1607-1687)», *A sol post. Estudis de Llengua i Literatura*, 5, pp. 157-178.
— (1997) «Josep Giner i el valencià de l'anomenada Decadència», *Alba*, 12, pp. 169-180.
— (1999) «El català del País Valencià dels segles xvii i xviii», *Caplletra*, 27, pp. 167-188.
— (2004), «Els col·loquis valencians», dins Vicent J. Escartí (ed.), *Escriptors valencians de l'edat moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 193-211.
— (2005) «Una valoració sobre la llengua catalana dels segles xvi, xvii i xviii», dins Tomàs Martínez (ed.), *Les lletres hispàniques als segles xvi, xvii i xviii*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, pp. 93-125.

—(2006) *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)*, València, Universitat de València.
— (2007) «El registre juridicoadministratiu català al segle XVII. L'obra de Josep Llop», *Revista de Llengua i Dret*, 47, pp. 113-144.
— (2009) «El llenguatge juridicoadministratiu català del segle XVII», *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, a cura de Gabriel Sansano i Pep Valsalobre, Girona, Documenta Universitària, pp. 69-85.
— (en premsa) «El català de mitjan segle XVII a través del testament i de l'inventari dels béns del sotssagristà Teodor Tomàs», *Afers*.
Martí Mestre, Joaquim & Xavier Serra (2009) *La Consueta de la Seu de València dels ss. XVI i XVII. Estudi i edició del Ms. 405 de l'ACV*, València, Facultad de Teología San Vicente Ferrer.
Mas, Antoni (1994) *La substitució lingüística del català (L'administració eclesiàstica d'Elx e l'edat moderna*, Alacant, Diputació d'Alacant.
— (2002) *La variació lingüística en la Consueta de la Festa d'Elx*, València, Denes.
Mas, Pasqual (1998) *Poesia acadèmica valenciana del barroc*, Kassel, Reichenberger.
— (1999) *Academias literarias valencianas del Barroco y diccionario de poetas*, Kassel, Reichenberger.
— (2009), *Justas valencianas barrocas*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura.
Mas, Pasqual & Javier Vellón (1997) *Literatura barroca en Castellón: María Egual (1655-1735). Obra completa*, Castelló, Sociedad Castellonense de Cultura.
Massip, Francesc (2007) *Història del teatre català. Dels orígens fins a 1800*, Tarragona, Arola Editors.
Mateu, Josefina (1985) «Un manuscrito de *Pràctica civil i criminal del Regne de València* en el reinado de de Carlos II de Austria», dins *Una oferta científica iushistórica internacional al doctor J.M. Font Rius*, Barcelona, pp. 215-226.
Merimée, Henri (2004) *Espectáculos y comediantes en Valencia (1580-1630),* València, Institució Alfons el Magnànim.
Mínguez, Víctor (1997) *Emblemática y cultura simbólica en la Valencia barroca (jeroglíficos, enigmas, divisas y laberintos),* València, Institució Alfons el Magnànim / Generalitat Valenciana.
Molines, Antoni & Joan-Lluís Monjo, coords. (2010) *I Jornades de repoblació mallorquina al sud valencià. Segle XVII . Tàrbena, 2007,* Tàrbena, Ajuntament de Tàrbena / Associació d'Estudis Folklòrics "Grup Alacant".

Montoliu, Manuel (1912) «Les *Trobes* de Jaume Febrer», *Revue Hispanique*, 27, pp. 285-389.

Montoya, Brauli (1989) «Comunicació bilingüe i tractament personal a la governació d'Oriola (segles xvi, xvii i xviii)», dins A. Ferrando (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Àrea 7. Història de la Llengua*, València, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 631-640.

— (2003) «L'oriolà: una varietat siscentista de la llengua catalana», dins *Actes del Dotzè Col.loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de París iv-Sorbonne, 4-10 de setembre de 2002),* i, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 7-54.

— (2006) *Història de la llengua catalana en un territorio de frontera: Petrer (Vinalopó Mitjà),* València, Denes.

Morell, Carme, ed. (1986) *La famosa comèdia de la gala està en son punt*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Morlà, Pere Jacint (1995) *Poesies i col·loquis*, ed. d'A. Ferrando, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.

Mouyen, Jean (1994) «Un témoinage valencien de la controverse éthique sur la licité du théâtre: la *Sátira en defensa de las comedias* de mosén Pedro Jacinto Morlá», *Bulletin Hispanique*, 96/2, pp. 301-334.

Mulet, Carles (1989), «Fra Pere Esteve, un representant paradigmàtic de la Decadència al País Valencià» (i), *L'Aiguadolç*, 8, pp. 67-74, i (ii), *L'Aiguadolç*, 9 i 10, pp. 123-140.

Nadal, Josep Maria (1979) *Dos segles d'obscuritat*, Barcelona, Dopesa.

— (1989) «Problemes lingüístics en els segles xvi i xvii», dins A. Ferrando (ed.), *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana, viii. Àrea 7. Història de la llengua,* València, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 53-64.

Nicolás, Miquel (1998) *La història de la llengua catalana: la construcción d'un discurs*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Ocaña, Luis de (1999) *Libre de Capítols de la governació y batlia de Oriola y Alacant [1613]* [facsímil]. Introducció de David Bernabé, Alacant, Universitat d'Alacant.

Ortí, Marc Antoni (1640), *Siglo quarto de la Conquista de Valencia*, València, Joan Baptista Marçal.

— (1656) *Segundo centenario de los años de la canonización del valenciano apóstol san Vicente Ferrer*, València, Jeroni Vilagrassa. Edició facsímil: Librerías París Valencia, 1985.

Orts, Pere Maria (1986) *Per la memòria històrica dels valencians*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Pedraza, Pilar (1982), *Barroco efímero de Valencia*, València, Ayuntamiento de Valencia.

Pérez Aparicio, Carme (2008) *Canvi de dinastia i Guerra de Successió. La fi del Regne de València*, 2 volums, València, Edicions 3 i4.

Pitarch, Vicent (1972), *Defensa de l'idioma*, València, Edicions 3 i 4.

— (1980), «La llengua de l'administració eclesiástica (País Valencià, segles xvii-xviii)», *L'Espill*, 6/7, pp. 41-76.

— (2001) *Llengua i església durant el Barroc valencià*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Prats, Modest & Albert Rossich (1988) «El *Llibre dels secrets d'agricultura* i la prosa catalana a l'època del Barroc», dins Miquel Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, Barcelona, Editorial Alta Fulla, pp. 21-38.

Rafanell, August (1989) «Notes sobre la interferència lingüística», a *El barroc català. Actes de les Jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987.* Barcelona, Quaderns Crema, pp. 613-630.

— (1993) «El bon ús del valencià al segle xvii», *Alba*, 8, pp. 109-122.

— (1996) «La llengua: els límits de la castellanització», dins Eva Serra i Xavier Torres (eds.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. Crisi institucional i canvi social. Segles xvi i xvii*, vol. iv, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pp. 238-55.

— (1998) «La llengua dels valencians vista des de la Catalunya de l'edat moderna», *Afers*, 7, pp. 321-249.

— (1999) *La llengua silenciada. Una història del català, del Cinccents al Vuitcents*, Barcelona, Empúries.

— (2000) *El català modern*, Barcelona, Empúries.

Reglà, Joan (1968) *Aproxinació a la història del País Valencià*, València, L'Estel.

Ribelles, Josep (1943) *Bibliografía de la lengua valenciana*, *iii (Siglos xvii y xviii),* Madrid, Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

Riera, Jaume (1986) «La invenció literària de sant Pere Pasqual», *Caplletra*, 1, pp. 45-60.

Riquer, Martí de (1964) *Història de la literatura catalana*, vol. iii, Esplugues del Llobregat, Ariel.

Roca, Rafael (1997) «Notícies, vida i miracles del venerable pare Doménec Sarrió (1609-1677)», *Quaderns d'investigació d'Alaquàs,* 16, pp. 27-52

Rodríguez, Josep (1747) *Biblioteca Valentina*, València, Josep Tomàs Lucas.

Romeu, Josep (1978-1979) «Poesies en català del Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle xvii» (i) *Els Marges*, 14, pp. 97-111; (ii) *Els Marges*, 16, pp. 65-92.

Rossich, Albert (1985) «El Barroc», dins Joan Manuel Prado i Francesc Vallverdú (dirs.), *Història de la literatura catalana*, i i iv, Barcelona, Edicions 62 / Ediciones Orbis, pp. 165-176 i 35-36.

— (1985) *Poesia eròtica i pornogràfica del segle xvii*, Barcelona, Quaderns Crema.

— (1989a) «Subordinació i originalitat en el barroc literari català: alguns paral·lelismes», dins *El Barroc català. Actes de les Jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987,* Barcelona, Quaderns Crema, pp. 531-557.

— (1989b) «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana», dins *Actes del Vuité Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. ii, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 149-179.

Rossich, Albert & August Rafanell, eds. (1989) *El Barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona, Quaderns Crrema.

Rossich, Albert & Pep Valsalobre (2006) *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la.

Rubió, Jordi (1953-1956) «Literatura catalana» dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida per G. Díaz-Plaja, vols. iii-iv, Barcelona, Barna. [Traducció catalana a Jordi Rubió i Balaguer, *Història de la literatura catalana*, vols. ii i iii, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985-1986].

Sanchis Guarner, Manuel (1963) *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles xvi, xvii i xviii*, València, Institució Alfons el Magnànim. [Reedició: València, Publicacions de la Universitat de València, 2001.]

— (1971) «El Regne de València en el segle xvii vist pels viatgers estrangers», separata d'*Anales del Centro de Cultura Valenciana*, xxx (1969).

— (1972a) *La llengua dels valencians*. Vint-i-quatrena edició amb pròleg d'Antoni Ferrando. València, Eliseu Climent editor.

— (1972b) *La Ciutat de València. Síntesi d'Història i de Geografia Urbana,* València, Publicacions del Cercle de Belles Arts. [Reedició augmentada: València, Editorial Albatros 1976. Reimpressió: València, Ajuntament de València, amb pròleg de Ricard Pérez Casado, 1981, 1983, 1989.]

Sansano, Gabriel (2009) *Un cabàs de rialles. Entremesos i col·loquis dramàtics valencians del segle XVIII*, Valls, Cossetània.

Sansano, Gabriel & Pep Valsalobre, eds. (2009) *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona, Documenta Universitària, pp. 69-85.

Sastre, Maria Roser (1984) «Formulisme jurídic i llenguatge popular en un llibre de consells del segle xvii», *Revista de Llengua i Dret*, 4, pp. 135-150.

Satorres, Vicent (1988), «Aproximació a l'estudi lingüístic d'un llibre de capítols [dels segle xvii i xviii]", *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 235-251.

Segarra, Mila (1997) «El conflicte català-castellà als segles xvi i xvii», dins P. Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana. ii. Renaixement i Barroc*, Barcelona, Edicions 62, pp. 169-192.

Sirera, Josep Lluís (1995) *Història de la literatura valenciana*, València, Institució Alfons el Magnànim.

Solano, Antonio (2004) «Les relacions de successos en la València de l'Edat Moderna», dins Vicent J. Escartí (ed.), *Escriptors valencians de l'edat moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 107-120.

Tres, Joan & Montserrat Clarasó (1999), «Un altre col·loqui valencià del segle xvii», *Els Marges*, 63, pp. 39-57.

Valda, Joan Baptista de (1998), *Llibre de les Assistències y Funccions.* Estudi i edició per Vicent J. Escartí i Antoni López Quiles, València, Ajuntament de València.

Valsalobre, Pep & Albert Rossich (1998) *Literatura catalana moderna*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.

— (2007) *Literatura i cultura catalanes (segles xvii-xviii),* Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.

Verger, Eduard (1983) *Antologia dels poetes valencians*, vol. i, València, Institució Alfons el Magnànim.

Vich, Àlvaro & Diego de Vich (1921), *Dietario valenciano (1619-1632),* ed. de F. Almarche i S. Carreres. València, Acción Bibliográfica Valenciana.

Viciano, Pau (1999) «Mirar el passat amb ulls barrocs: l'edat mitjana en la Crònica d'Escolano», dins V. J. Escartí i R. Roca (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià,* València, Saó, pp. 119-127.

Vila Moreno, Alfons (1983) *La lengua valenciana en la administración parroquial (siglos xvii al xix),* València, Del Senia al Segura.

Villafranca, Encarna (1999) «Notes lingüístiques al voltant d'uns processos judicials de Cullera (s. xvii)», dins V. J. Escartí i R. Roca (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià,* València, Saó, pp. 225-234.
Ximeno, Vicent (1747), *Escritores del reyno de Valencia*, vol. ii, València, Josep Esteve Dolç.

PEP VALSALOBRE

VICENT GARCIA, POETA EUROPEU*

Si hi ha un període postmedieval similar al nostre d'avui en la història literària catalana en el qual els nostres escriptors —trencant radicalment amb una tradició ja obsoleta (com era la del cinc-cents en la seva major part)— es posen a l'alçada dels corrents literaris europeus, aquest és el període barroc (cf. Rossich 1984). El text que em proposo analitzar i comparar il·lustra perfectament aquesta circumstància.

UN TEXT PROLÍFIC

Tradicionalment, el sonet de Francesc Vicent Garcia, Rector de Vallfogona, que comença «Ab una pinta de marfil polia» ha estat un text ben considerat per la tradició historiogràfica catalana, generalment tan adversa a l'autor (veg Rossich 2010). Sense anar més lluny, va ser avaluat molt positivament per Martí de Riquer (1964 [1985: IV, 488]: «Sens dubte un dels més alts graus d'elegància atesos per la poesia de Vicent Garcia»), com també, per exemple, per Jaume Vidal (1982: 175: «És tota una bella galanteria del més bon estil») quan analitzava un sonet de Bartomeu Rosselló-Pòrcel que deriva del del Rector i al qual ret homenatge. Més enllà d'aquestes afirmacions puntuals, el primer que va situar el sonet del Rector en el seu context literari precís

(*) Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca FFI2009-09630 del MICINN. He d'agrair les orientacions i els comentaris que m'han ofert Eulàlia Miralles, Rafael Ramos, Albert Rossich i Verònica Zaragoza.

va ser Joaquim Molas (1976): dins d'una sèrie de sonets tardorenaixentistes i barrocs, castellans i italians, el quals tracten del mateix motiu, la dama que es pentina, des d'aproximacions retòriques similars. Per tal de facilitar-ne la comparació, Molas va acarar nou sonets quasi coetanis (un de Camões, dos de Góngora, dos de Lope, un de Marino i dos de Villamediana, a més del del Rector); va completar el panorama amb dues versions del sonet de Garcia fetes per Bartomeu Rosselló-Pòrcel i una versió que Josep Palau Fabre havia fet, al seu torn, sobre una de les del poeta de Mallorca. En la sèrie de sonets de l'edat moderna, entre aquells «grans poetes europeus que s'imitaven descaradament els uns als altres», Molas singularitzava el de Garcia: «compongué amb prou personalitat un dels seus sonets més famosos. [...] el sonet de Garcia prova fins a quin punt el poeta estava a l'avantguarda de la poesia europea del seu temps». Ben poc després, Giuseppe Grilli posava en circulació el concepte de «poètica de l'horitzontalitat» arran del text que ens ocupa, i la verificava en altres sonets més del Rector. La definia com una horitzontalitat «que traspassa les concrecions de sèrie nacional, d'acord amb una opció de cosmopolitisme» i parlava també de «la determinació d'un àmbit europeu per al projecte poètic de Garcia» (1979: 16).

Al llarg del segle xx, i ara en el camp de la creació poètica, com acabem d'esmentar, el sonet del Rector ha fecundat algunes felices composicions poètiques. En efecte: diversos poetes de primera línia s'han implicat a fer tant versions del text barroc com reflexions poètiques entorn d'aquest mateix text: són els casos citats de Bartomeu Rosselló-Pòrcel («Amor, senyor de l'ampla monarquia» i «Conflicte del negre i el blanc»; veg. Vidal 1982) i del *contrafactum* de Josep Palau i Fabre («Conflicte entre negre i el blanc»); hi hem d'afegir encara les versions i homenatges de Gabriel Ferrater (*El distret*: «Segur que avui hi havia núvols»), Gerard Vergés («Miro la serp benigna de la trena») i un anònim («Va ser la pinta, no pas jo»); no oblido la versió porno de Martina Bas («Amb una mà com de marfil punyia»; dins Martinabàs 2000: 16). I segur que n'hi ha d'altres.

Aquest sonet és avui el text de Garcia més reproduït en antologies i edicions escolars, mentre que un cop d'ull a l'espai cibernètic ens mostra el bon nombre de comentaris i reflexions que encara ara genera des de les instàncies més diverses i els registres més extrems, sovint pintorescos.

Tot i aquests antecedents, paradoxalment, el sonet del Rector de Vallfogona no ha estat objecte de cap treball monogràfic fins fa ben poc. Així és: quasi podríem dir que és un text que està de moda, per tal com, l'any 2007, Miquel-Lluís Muntané

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

i Joan Alegret el van triar com a objectiu de l'anàlisi de les seves perspicaces lectures. Alegret (2007), que proposa una edició del text basada en un manuscrit mallorquí (vegeu la nota 1), analitza aspectes rítmics i fonètics, alhora que ressalta algun altre feliç tret expressiu del sonet de Garcia, els quals enriqueixen la nostra lectura del text i la percepció general de l'habilitat poètica del Rector. Muntané (2007), tot partint de la inserció del sonet de Garcia en la coneguda sèrie de sonets sobre el mateix motiu, en selecciona tres, un de Lope de Vega, un de Góngora i un de Villamediana; en el de Garcia destaca tres aspectes que el singularitzen respecte dels anteriors: la «relativa economia retòrica», l'ambient urbà i els cabells negres de la dama, trets que desmarquen el text català de l'epigonisme culterà i li atorguen una «veu personal».

En fi: som davant d'un text poètic de notable predicament i descendència poètica en la tradició historiogràfica i literària catalanes, la qual cosa contrasta amb la percepció encara avui de vegades confusament negativa de la literatura de l'època en què va ser produït. La raó és ben simple: es tracta d'un prodigi poètic més enllà de tota etiqueta. Aquest paper té el propòsit d'objectivar i descriure tal afirmació. I, més enllà, vol també fer una aproximació comparatista tot posant-lo en paral·lel amb altres versions poètiques del mateix tema en l'època renaixentista i barroca europea, des de Portugal a França, passant per Castella i Itàlia.

EN EL TEXT

A una hermosa dama de cabell negre,
que es pentinava en un terrat ab una pinta de marfil

Ab una pinta de marfil polia
los cabells de finíssima atzabeja,
a qui los d'or més fi tenen enveja,
en un terrat la bella Flora un dia.
Entre ells, la pura neu se descobria
del coll, que ab son contrari més campeja,
i, com la mà com lo marfil blanqueja,
pinta i mà d'una peça pareixia.
Jo, de lluny, tan atònit contemplava
lo dolç combat que ab extremada gràcia
aquestos dos contraris mantenien

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

12 que el cor enamorat se m'alterava,
i, temerós d'alguna gran desgràcia,
de prendre'ls treves ganes me venien.[1]

Vet aquí un sonet de versos decasíl·labs amb rima femenina segons l'esquema: ABBA ABBA CDE CDE. Manté l'estructura canònica, amb els quartets expositius i els tercets conclusius. Notem com els quartets descriuen la imatge de la dama —o més exactament els símbols de la bellesa d'aquesta, els cabells negres i la pell blanca— i de l'escena que aquesta duu a terme, mentre que el tercets dramatitzen la sensació que provoca en la veu poètica la contemplació de la imatge evocada en els quartets. En definitiva: la «dama» protagonitza els dos quartets i la veu poètica, els tercets. Hi ha, doncs, una disposició narrativa d'estructura AB / CD (en què les lletres identifiquen els dos quartets i els dos tercets): descripció-narració dels quartets: la «dama» / descripció-narració dels tercets: la veu poètica. Filant més prim, diríem que la primera unitat —els quartets— està disposada en dues subunitats: A / B (descripció de la dama que es pentina / descripció de l'aparició de l'oposició entre el negre dels cabells i el blanc de la pell).

En els quartets assistim a un desplegament descriptiu, potenciat per la presència d'adjectius (com a tals: «bella», «pura»; o en forma de CN: «de finíssima atzabeja», «d'or més fi») que desvetlla en l'oïdor/lector una sensació de bellesa i elegància. Observem, en fi, la dualitat dels quartets: el primer està reservat als elements negres, els cabells; el segon, als elements contraposats quant al color: el coll, la mà i la pinta, blancs.

La identificació de tots els elements concrets de l'escena apareix simètricament i conjunta en una disposició trimembre en el vers 4: l'acotació topogràfica («en un terrat») + la identificació de la persona («la bella Flora») + l'acotació cronològica («un dia»).

El primer tercet s'inicia amb un trencament brusc de la imatge idíl·lica contemplada als quartets mitjançant la irrupció sobtada del «Jo». Un «Jo» que fins aleshores era tan espectador com nosaltres mateixos. Un «Jo» que ve seguit al poema per un incís rítmic, «de lluny», que, juntament amb el sentit de l'expressió, deixa aïllada dramàticament l'aparició d'aquesta primera persona i fa més colpidora la seva aparició violenta.

1. El text prové de l'edició de Rossich i Valsalobre (2006: 41). L'opció per «venien», el darrer mot del sonet, es basa en criteris d'edició crítica, i no coincideix amb la tria de «prenien» que fa Alegret (2007), per bé que l'argumenta amb raons convincents. Pensem que «prenien» seria una lectura errònia d'aquell manuscrit per atracció de la forma «prendre'ls» que apareix prèviament al mateix vers.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

El sonet està conjuntat per un munt de paral·lelismes, correlacions, simetries i ressons interns. La simetria en la disposició enunciativa entre quartets i tercets és del tot manifesta:

descripció
(1-6, de l'escena del pentinat, = 9-12 de l'impacte sentimental damunt de la veu poètica)

+ conjunció *i*
(7 = 13)

+ frase coordinada que anuncia un element no precisat anteriorment
(*mà*: 7; *desgràcia*: 13)
(7 = 13)

+ frase conclusiva amb valor d'efecte de la coordinada anterior
(8 = 14).

L'element objectiu principal del primer quartet és el substantiu «cabells» (2), un objecte denotat, literal, i el del segon, en canvi, és la qualitat de «blancor» (de la pell), metaforitzada ara en «pura neu»; ara bé: els cabells són presents també en el segon quartet a través del pronom «ells» (5): notem que en ambdós versos el primer cim accentual recau en la tercera síl·laba, «cabells»/«ells», tot fent coincidir els elements referencials. Tots dos elements, els «cabells» del primer quartet, la «neu» del segon, són sintàcticament objecte directe de la frase en qüestió i donen pas a continuació a subordinades que els revaloren (3 «a qui los d'or...» / 6 «que ab son contrari...»). Al seu torn, l'encavalcament entre els versos 5-6 (hi tornarem més avall) té la seva correspondència en el dels versos 9-10, essent ambdós sengles enunciats que revelen l'aparició sorpresiva d'un element (la «neu» i el «combat»). En els versos 2-3 es desplega una comparació, cabells foscos / cabells rossos, en què els primers superen els segons; l'element de comparació és una metàfora «mineral» dels colors respectius, «atzabeja» / «or», i ambdós apareixen acompanyats per un adjectiu del mateix ordre, «fi», però usant el superlatiu en el cas del negre, «finíssima», i només el comparatiu «més fi» en el del ros, la qual cosa abunda en l'enunciat del caràcter superior de l'un respecte de l'altre. Observem també la localització dels mots «gràcia» (10) i «desgràcia» (13), el segon derivat del primer però contradictori semànticament amb ell; tots dos apareixen en posició de rima i amb un adjectiu anteposat equivalent, «extremada»/«gran»; la «gràcia» pertany a l'àmbit de la dama (o als seus atributs simbòlics, els cabells negres

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

i la pell blanca), la «desgràcia», al de la veu poètica, formant un contrast nou, ara de qualitats abstractes, anímiques.

De fet, el poema està construït a partir del contrast absolut dels colors negre i blanc, és evident. Ara: tal oposició està desenvolupada en forma d'una al·legoria bèl·lica. I si bé és als tercets on aquesta s'explicita i es desplega, algunes al·lusions guerreres han estat disseminades prèviament al segon quartet: quan s'anomena «contrari» un color respecte de l'altre —mot que es repetirà, en el sentit d'enemics, al v. 11, ja en plena metàfora castrense— i també en la forma verbal «campeja», que no solament prové del sema 'camp', també 'lloc de batalla', sinó que té l'accepció antiga 'Estar en campanya en disposició de guerra' (*DCVB* s.v. *campejar*). Ja al primer tercet, l'oxímoron «dolç combat» i «dos contraris» expandeixen de manera completa l'al·legoria.

Parem atenció ara a algunes troballes expressives d'interès. L'articulació sintàctica del sonet consta de tres unitats: A / B / CD. Al primer quartet, una oració completa, hi ha un hipèrbaton molt extremat: el subjecte de l'oració, «Flora», no el trobem fins al vers 4. Sens dubte, el poeta pretén la creació d'una expectativa de tensió que esclatarà amb l'aparició sobtada d'aquell «Jo» del vers 9: sota l'aparent bellesa i calma de l'escena s'anuncien elements inquietants.[2] De menor abast és l'hipèrbaton dels versos 5-6 on el complement del nom «del coll» apareix abruptament separat del nucli «neu» per la forma verbal «se descobria», la qual cosa evoca l'aparició sobtada del coll blanc entremig dels cabells negres. Alhora, entre aquests versos 5-6 hi ha un encavalcament

2. No tothom ho ha vist de la mateixa manera. Arthur Terry, en parlava en un comprimit capítol dedicat a tota la literatura catalana dins d'un volum divulgatiu de començament dels setanta sobre les literatures hispàniques per a un públic anglès. Terry, després d'afirmar (ho fa en la traducció castellana d'Albert Hauf publicada pocs anys després) que «En realidad, por mucho que simpaticemos con su intento [= de Vicent Garcia] de ampliar el vocabulario poético de su tiempo, sus obras están llenas de castellanismos mal asimilados y de giros sintácticos forzados», afegia aquesta nota, relativa al nostre text: «El primer cuarteto de uno de sus sonetos más conocidos deja ver alguna de las dificultades. [Transcriu a continuació el primer quartet] (Literalmente: "Un día, en una terraza, Flora estaba puliendo sus cabellos de finísimo azabache, a los que los de oro más fino tienen envidia".) Aparte de un castellanismo obvio como "atzabeja" (= azabache) y la desmañada repetición de "finíssima - més fi", el tercer verso es, rítmicamente, muy cojo, y el hipérbaton del cuarto suena mucho más forzado en catalán que en castellano» (Terry 1972 [1977: 152-153 i 157]). Sobre la recriminació que l'admirat hispanista anglès fa dels «giros sintácticos forzados» de Garcia, no tinc res a dir, més enllà d'observar que no era del seu gust una de les constants retòriques barroques, de la qual aquí n'hem precisat la funció, com també la de la parella *finíssima - més fi*; pel que fa a *atzabeja*, convé corregir l'apreciació de Terry: Joan Coromines ens diu que és un mot provinent de l'àrab, com els corresponents castellà i portuguès, i en mostra exemples en el *Spill* de Roig i en documents del xv i del xvi (*DECat*, s.v.). Vet aquí una mostra més de com l'etiqueta «Decadència» ofusca els esperit més afinats i els permet engaltar els retrets que els vénen de gust sense mirar-s'hi gaire.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

que pot voler expressar, simultàniament, el moviment d'ondulació lateral dels cabells que permet la visió del coll —un desplaçament equivalent al dels nostres ulls per anar del final del vers 5 a l'inici del vers 6 per mirar de trobar el necessari complement del nom escamotejat pel poeta en el vers anterior, un desplaçament de dalt a baix i de dreta a esquerra per cercar la continuació del sentit. Visualitzar la imatge que probablement tenia el poeta al cap en dissenyar aquest fragment potser ens pot ajudar i entendre'n millor l'efecte: veiem la dama d'esquena, i fins a un moment donat els cabells llargs[3] cobrien coll i espatlles; en agafar amb la pinta un grup de cabells i separar-los lateralment de l'eix del cos, cap a fora, apareix de sobte el triangle blanc del coll —del clatell, per ser més exactes—, tancat per baix pel vestit. Aquesta aparició imprevista i fulgurant del blanc, fruit d'un moviment d'ondulació del negre, és el que el poeta ha volgut expressar, amb prodigiós encert, a través de la suma de l'hipèrbaton i de l'encavalcament. La tensió expressiva que crea l'encavalcament s'acumula a la de l'hipèrbaton coincident i se suma a la de l'hipèrbaton citat del quartet inicial, en un context que en principi expressa una escena idíl·lica i plaent, per tal d'avançar indicis que vaticinen la tensió que esclatarà als tercets.

Dèiem que el primer tercet desplega l'al·legoria bèl·lica, el combat entre els dos contraris, el negre i el blanc. Notem com la disposició dels elements també tendeix cap a la duplicitat: el v. 10 és bimembre mitjançant les expressions paral·leles adjectiu + nom («dolç combat» i «extremada gràcia») situades als extrems del vers mentre que al vers següent, l'11, s'explicita la duplicitat en el centre del vers, «dos contraris», expressió flanquejada en els extrems per dos mots trisíl·labs.

A banda de l'antítesi basada en el contrast de colors que abraça tot el sonet, n'hi ha d'altres més puntuals, com l'oxímoron esmentat: «dolç combat» (10). Però també n'hi ha que presenten un desplegament més estructural: l'oposició dels quartets entre ells pel que fa al color, com hem vist; el fet que el segon quartet està dividit al seu torn entre els dos primers versos (5-6), que contenen una oposició entre el blanc acabat d'aparèixer i el negre al·ludit («contrari», del primer quartet), i els dos darrers versos (7-8), que exposen ara una identitat, la de la mà i la pinta pel que fa a la blancor; dos versos per a una contradicció, dos versos per a una identitat, ambdues simultànies, com ho remarca la conjunció «i» a l'inici del v. 7. Si mirem ara el text en el seu conjunt,

3. El cabell de les dames objecte de desig poètic —i alhora signe d'estatus social i d'honra— és sempre llarg: les dones eren castigades amb el tall del cabell en cas de delictes contra la castedat o violació (Masera 1998).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

ens adonem d'un seguit d'antítesis que circulen com latents, subterrànies. Observem com l'escena, en ella mateixa, de la dama que es pentina i l'expressió poètica utilitzada per a descriure-la, evoquen una ondulació harmoniosa, un moviment elegant que contrasta vivament amb el sotrac psicològic, quasi violent, de l'espectador de l'escena. En els tercets, tot contrastant amb la immobilitat física, exterior, del jo poètic espectador atònit, percebem una tensió interior d'aquest a punt d'esclatar. En fi: en conjunt, copsem l'oposició entre el moviment harmònic i ondulant que executa la dama —un moviment perceptible, exterior— però que contrasta internament —en l'expressió mateixa— amb la quietud que evoca l'escena, d'una banda, i la quietud aparent, externa, però tensa de l'espectador que es tradueix en un moviment interior, psicològic, de l'altra.

Notem la magnífica troballa del vers 7: «com la mà com lo marfil». L'al·literació en *m*, la coincidència gràfica i fonètica (*com la mà* / *com lo ma*...) i, finalment, el paral·lelisme sintàctic en l'expressió reforcen formalment —de manera triple— la identitat en l'albor entre mà i ivori de la pinta que expressa la semàntica.[4] En aquest punt, diríeu que el poeta ha comès un error sintàctic, un error de concordança. En efecte: al vers 8, «pareixia» no concorda amb el subjecte plural («pinta» i «mà»). Ara: vistos els elements precedents, aquesta discordança no pot ser sinó voluntat del poeta amb l'objectiu de reforçar encara més la identitat dels dos elements. No ens passa per alt el disseny quiasmàtic entre els versos 7-8, *mà-marfil* / *pinta-mà*, el qual enforteix encara la paritat dels elements.

L'abundor de consonants nasals al llarg del poema és ben patent a qualsevol oïda, i probablement el so persistent que en aquest sentit percebem en llegir el poema en veu alta —considerat tradicionalment un recurs expressiu que cerca evocar una certa monotonia— suggereix en l'oient/lector el moviment monòton, calmós i rítmic, aquí dels cabells que la dama pentina. Aquest tret sonor que dominava la major part del poema dóna pas en els tercets a la combinació amb l'al·literació de [r], i potser vol manifestar fonèticament l'hesitació, el neguit del jo poètic davant de l'espectacle del combat. D'altra banda, notem que l'al·literació de [r] és més manifesta en el darrer tercet que no pas en el primer, la qual cosa comporta un *crescendo*.

A l'inici del primer tercet ens sobtava la irrupció d'aquell «Jo», hiperbòlicament «atònit» per l'espectacle dels opòsits. El qual, «temerós d'alguna gran desgràcia» (13),

4. Aspecte que havia detectat, i expressat en altres termes, també Alegret (2007: 518).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

anhelava la imposició de la pau (14). Quina és la «gran desgràcia» que vaticina i tem la veu poètica? Potser pretén evitar que es pugui produir la victòria d'un dels contendents, i doncs la derrota de l'altre, immerescudes ambdues vista llur excel·lència i bellesa extremes; d'aquí que la veu poètica opti per la proclama d'una treva en la pugna. Ara: també pot ser que auguri una «desgràcia» personal, fruit del *crescendo* tensional del jo espectador enamorat davant d'un tal «dolç combat»: un esclat passional o alguna cosa per l'estil.[5] El misteri al respecte de tal enigma adopta una magnitud més clamorosa pel fet que l'acció que descriu el poema ja fa temps que s'ha clos: tots els verbs són en passat; en canvi, el poeta en manté l'ambigüitat. Em sembla més convincent la segona interpretació: la «desgràcia» només pot estar vinculada a l'alteració del «cor enamorat» anunciada immediatament abans (v. 12), perquè hem de suposar que el «dolç combat» és una lluita fictícia en la qual no se n'espera un triomfador, és un combat sense fi, etern; el fet que la veu poètica no desitgi que s'imposi la pau, així, impersonalment, sinó que és ell qui pretén anar a imposar-la, m'inclina en el sentit de la interpretació que vincula la «desgràcia» a l'estatus del jo poètic; i, de pas, afegeix un vernís burlesc al sonet.

Tots aquests elements, disposats amb un mestratge incontestable per Vicent Garcia, ens obliguen a admetre la qualitat poètica del Rector de Vallfogona, massa recordat només per altres realitzacions poètiques, sovint falsament atribuïdes, o per llambregades esbiaixades sobre el seu quefer poètic. Som davant d'un poeta, sense adjectius i sense matisos.

EL TEXT EN EL CONTEXT

Ara: el nostre autor, com no pot ser d'altra manera, no és aliè a una època històrica i a un corrent estètic ben determinats, l'Europa barroca. Per això, el text del poema, a més, ens permet analitzar-hi el lligam amb la mentalitat i l'estètica del període.

Els elements inequívocament barrocs del poema són diversos i evidentíssims. Per començar la tria d'un motiu quotidià i banal com l'escena d'una dona que es pentina, com a objecte artístic, poètic. I fer-ho, paradoxalment, a través d'una expressió cultíssima i retòrica, artificiosa. De la mateixa manera, l'exposició del dinamisme plàstic

5. Amb aquesta expectativa el versiona Martinabàs (2000: 16).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

de l'escena de la dama pentinant-se és pròpia de la sensualitat expressiva de l'estètica esmentada, sovint tan elegant. Pròpia de la poètica barroca és la inclinació cap a l'ús de contrastos, començant pel de l'oposició del blanc i el negre que és el motiu que sosté el text. Una antítesi, a més, que el poeta exposa amb un tractament metafòric hiperbòlic, tant pel que fa a aquesta oposició (a través d'un plantejament bèl·lic, violent i desmesurat en relació al que es descriu: pentinar-se) com per les sensacions desaforades que evoca en el jo poètic. En aquest punt, és evident que el tractament hiperbòlic del contrast entre el blanc i el negre com un combat, el qual culmina en l'expressió «temerós d'alguna gran desgràcia» (v. 13), denota una pinzellada lleugerament burlesca del tema en el sonet de Garcia. El lèxic culte i els hipèrbatons extrems, amb la funció aquí de dotar de tensió subreptícia a una escena en principi delicada i inofensiva, són trets habituals també en la poesia culta barroca.

Fixem-nos encara com Garcia ha disposat els elements del sonet com si es tractés d'una escenografia teatral: hi ha un espectacle damunt d'un escenari i un espectador que resulta afectat pel desenvolupament de l'escena. La descripció d'una escena anodina resulta així transformada pel poeta en un espectacle amb clars trets de teatralitat. I no estic segur que hàgim de descartar que l'espectador no és només la veu poètica, sinó que aquell «jo» abrupte que apareix a l'inici del primer tercet, trencant l'encantadora escena que «contemplàvem» fins a aquell moment tots plegats, veu poètica i lectors, aquell «jo», dic, no impliqui també tots els *jo* que llegim/escoltem el text, espectadors també, doncs, afectats per la visió delectable.[6]

Ara bé: hi apareixen també de manera ben ostentosa aspectes anticonvencionals, més exactament antipetrarquistes, tendents a contradir els tòpics de la poesia amorosa culta de la tradició occidental, perfectament vigent a l'època: en el sonet de Garcia la dama no és rossa com marca la convenció petrarquista i, en general la de la poesia amorosa culta, sinó que té els cabells negres. Més encara: els cabells rossos, daurats, personificats aquí, l'envegen. Un altre element que se situa enfront de la convenció de la poesia amorosa és que, tot i que la dama rep el nom de Flora, coincident amb el de la deessa llatina vinculada al floriment primaveral, aquesta, en lloc d'estar situada pel poeta en un entorn bucòlic com reclama la tradició poètica, apareix instal·lada en un

6. La voluntat d'implicació del lector en l'obra és un tret habitual en la poesia de Garcia: recordem ara aquell famós sonet que solia encapçalar les edicions antigues, «Ara baixes la vista envers la immunda», un sonet també excel·lent que algun dia s'haurà de comentar detingudament. Tal voluntat d'implicació del lector/espectador és una característica recurrent en l'obra d'art barroca.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

prou més prosaic i quotidià «terrat». És una localització de totes totes inesperada, que contraposa un espai urbà al convencional *locus amoenus*. Notem encara la dissonància que busca el poeta per remarcar la discordança amb la tradició poètica: l'efecte brusc i desagradable de la fonètica del mot *terrat* enmig d'aquests versos de dicció dolça i harmònica paral·lela a la visió idíl·lica i refinada de la dama que es pentina. Els dos efectes se sumen i el mot *terrat* representa el trencament per partida doble de l'idil·li dels versos anteriors: paral·lelament al trencament sonor amb l'harmonia i elegància de l'elocució fins aquell mateix moment, representa també el trencament poètic amb la tradició/convenció literària del *locus amoenus*.

Quin pot ser el propòsit de l'acumulació d'ingredients que contravenen la convenció poètica petrarquista? Segons Pérez Romero (1994), el motiu de la dona bruna en la poesia amorosa renaixentista i barroca mostra uns trets comuns que apunten cap a la bellesa inquietant i, en l'etopeia, «la sensualidad, la lascivia, la promiscuidad, la infidelidad y todo un acopio de "virtudes" que convierten a esta actante en el reverso de la medalla de la dama petrarquista» (Pérez Romero 1994: 301). Els poemes que analitza Pérez certament presenten una dama contraposada a l'ideal petrarquista: «My mistress' eyes are nothing like the sun» de Shakespeare o «Sol os llamó mi lengua pecadora» de Quevedo. Són, és evident, casos paral·lels als d'alguns textos de sàtira antipetrarquista de Garcia mateix, com el romanç que comença «Què se'm dóna a mi que el Sol», la rúbrica dels testimonis del qual diu *Refereix son amor, satirisant als poetes*. Però no és ben gens el cas del sonet que ens ocupa. Notem: la dama bruna, convencionalment antipetrarquista, està situada en el sonet de Garcia en un context petrarquista —prescindim ara del «terrat»—, de bellesa i elegància sublims, tot superant la rossor de la dama objecte poètic convencional.[7] En canvi, en la sèrie de sonets en què s'inclou el de Garcia —com veurem més avall—, la dama és de cabells daurats, tot i que, com la de Garcia, passa de ser una *donna angelicata* a l'inici del poema a ser una *femme fatale* al final; de fet és les dues coses simultàniament. En tot cas, en el sonet de Garcia no hi ha revers de la moneda de la dama petrarquista: és una dama

7. En una glossa culta d'una endreça popular castellana («A la sombra de mis cabellos, / mi querido se adurmió / ¿si le recordaré o no?») d'Arias Pérez (*Primavera y flor de romances*, 1621) una dama es pentina el cabell de color fosc: «Díceme que le da pena / el ser en extremo ingrata; / que le da vida y le mata / esta mi color morena» (*apud* Masera 1998: 167). Recordem aquí que el motiu de la dama bruna té sovint en la poesia occidental un tractament positiu, fruit del record del «Nigra sum, sed formosa» del *Càntic dels càntics* (veg., sense anar més lluny, el sonet de Malleville, en l'apèndix).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

petrarquista. Podríem pensar que Vicent Garcia tria la dama bruna simplement per poder establir el contrast que estructura el poema sencer, entre el blanc i el negre, i així bastir l'al·legoria bèl·lica. Però la cosa no és tan planera: per què, aleshores, l'anomena Flora? La deessa és convencionalment rossa. I per què la instal·la en un terrat? Amb tal localització s'enfronta de nou amb la tradició de la poesia amorosa i alhora amb l'expectativa que crea l'aparició del nom Flora, la qual exigeix un *locus amoenus*.

Probablement el coneixement de les circumstàncies de la composició permetria dilucidar aquests misteris. Si és que es tracta de misteris. Però pel que fa a la possible avinentesa que genera el text, ni tan sols en podem aventurar una data. Sabem que el primer poema datat de Garcia és del 1608, quan el poeta tenia 28-29 anys. És ben probable que n'escrigués des de força temps abans i part dels textos conservats siguin anteriors a aquella data. Podem perfectament suposar que devia començar a fer versos al voltant de 1600, quan devia tenir uns vint anys. El període poètic de Garcia acaba amb la seva mort, l'any 1623. En aquest llarg espai de temps, no s'ha pogut establir una periodització de la poesia d'atribució segura, de manera que el nostre sonet pot haver estat compost en qualsevol moment d'aquests vint anys llargs.

I, amb tot, l'antipetrarquisme de Vicent Garcia en aquest text no és tan superficial com la mera presència dels ingredients esmentats podria fer pensar. Ens consta que la poesia amorosa de tradició cortesa i més concretament la de Petrarca, sublima el sentiment amorós i divinitza la dama fins a tals extrems que l'expressió del desig purament carnal, humà, es fa impracticable; paral·lelament, la dama esdevé inaccessible. En canvi, l'actitud de l'espectador-jo poètic que endevinem en els tercets del sonet rectoral, esquitxada d'una nota burlesca, trenca amb la sublimació petrarquista i remet a un impuls carnal tensament reprimit. També és un sentiment frustrant, com el de l'amor idealitzat de la tradició cortesa, però per una altra raó. Aquí, si bé la dama no existeix més que com a materialització dels colors contraris —conjunt que remet a una bellesa idealitzada en una acció concreta, el fet de pentinar-se—, la parsimònia i elegància de l'escena engeguen una contemplació angoixada fruit d'una mirada voluptuosa, però que esdevé impotent en la llunyania.

Sigui com sigui, és un fet incontrovertible que amb els materials i condicionaments propis de l'estètica i l'expressió poètica del seu temps, Garcia assoleix un resultat excel·lent.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

EL TEXT I ELS ALTRES TEXTOS

És prou coneguda la sèrie de sonets que desenvolupen un motiu tòpic al Renaixement tardà i al barroc europeus: el de la dama que es pentina.[8] N'he fet esment a l'inici d'aquest paper. El treball més aprofundit que conec sobre la qüestió és el de César Nicolás (1987), el qual retreu com a primer text de la sèrie el sonet en castellà «A la margen del Tajo en claro día» atribuït al portuguès Luís de Camões.[9] En efecte, alguns dels elements clau de la successió d'imitacions/recreacions apareixen ja en aquest text: el motiu de la dama que es pentina, la matriu estròfica (sonet), fórmules compositives i lèxic similars, el tema de la bellesa i el perill amorós associat, etc.

Amb tot, hi ha un text del valencià comanador Escrivà, aparegut a l'edició del 1514 del *Cancionero general*, que desenvolupa el tema prèviament a la famosa sèrie de sonets, amb bon nombre dels ingredients que retrobarem després.[10] És el primer text que figura a l'apèndix. Tot i això, parlant amb rigor, el text d'Escrivà és excèntric (per començar, per la forma mètrica) a la sèrie que ens ocupa.

Deia Nicolás d'aquestes composicions que «partiendo de idénticos tópicos, escritas por autores coetáneos en un período relativamente breve (1598-1634) y de considerable homogeneidad estilística, son, ciertamente, ejemplos de amplificación de un modelo inicial, según los conceptos de *imitación-transformación-perfección* y de *traducción-recreación* de la época», i constitueixen també «relevantes manifestaciones de intertextualidad literaria (tópica y retórica)» (1987: 266). Ara bé: Nicolás desconeixia

8. Segons Bernucci (1997: 81), el motiu procedeix d'Ovidi (*Met.* xiii, 738), tot i que allà s'esmenta simplement que una nereida, Galatea, és pentinada per la jove Escil·la, i no hi ha cap element, ni un, dels que compareixeran a la sèrie de sonets. Malgrat que es tracta d'un tema notòriament conegut avui, la bibliografia específica sobre el tema no fa molt de gruix: remeto a les primeres notes de l'article de César Nicolás (1987), amb referències a treballs de Joseph G. Fucilla, Dámaso Alonso, Luis Rosales o José M. Rozas, els quals tracten aspectes parcials de la qüestió, generalment els deutes de Marino respecte de Lope, de Villamediana en relació als anteriors, i conjectures sobre l'ordenació cronològica de la sèrie. Veg. també Molho (1978), Rueste (1992: 179 i 205-206) i Carreño (1998: 934). Masera (1998) analitza el tòpic dels cabells com a atribut eròtic en el *Cancionero musical de Palacio*.

9. L'atribució a Camões procedeix de Faria e Sousa (*Fuente de Aganipe*, 1646) i, en general, és acceptada per la bibliografia sobre la sèrie de sonets. Ara bé, sembla que els darrers editors de l'obra camoniana la rebutgen (Labrador, DiFranco & Montero 2006: 36, n. 59). Per això, a partir d'ara el definiré com a «atr. Camões».

10. Dec l'orientació cap al poema d'Escrivà a l'amic Leonardo Francalanci. Sobre el misteriós comanador Escrivà, veg. els darrers treballs, sobre la seva identitat (identificat amb Baltasar Escrivà de Romaní), d'Ivan Parisi (2009), i sobre la seva poesia al *Cancionero general*, de Pérez Bosch (2009).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

un sonet atribuït en ocasions al murcià Diego Ramírez Pagán (v. 1523-1564?), «Riberas del Danubio a medio día» (López 2003: 80),[11] que hem de considerar probablement anterior a l'atribuït a Camões, el qual va imitar-ne de prop l'estratègia i bona part del text del primer tercet. Això potser ens obliga a ampliar el període global del fenomen literari i proposar una data inicial de cap a mitjan segle xvi. Aquesta matriu inicial —la presentació d'una dama que es pentina, la bellesa de la qual genera un desig amorós—, va engegar diversos models tipològics innovadors o dissenys retòrics estables que van propiciar derivacions imitatives-recreatives o variants. A l'apèndix, ordenats cronològicament, he reproduït els textos de tota la sèrie separats en dos grans models, i i ii, tot seguint la proposta de Nicolás (1987). Dissenteixo d'aquest estudiós, però, en l'establiment de tres dissenys o models retòrics perquè considero que el sonet «Al Sol peinaba Clori sus cabellos» de Góngora, del 1607, no és sinó una variant del model i. Seria molt prolix i extens comentar ara un per un els textos que constitueixen la sèrie, per la qual cosa em limitaré a oferir unes indicacions succintes sobre els models o dissenys retòrics que recreen un precedent i les variants subsegüents, i remetré a la bibliografia del cas.

El primer model o disseny retòric l'obre probablement l'esmentat sonet «Riberas del Danubio...» i el prenen com a paradigma l'atribuït a Camões i Góngora. Molt esquemàticament, podríem resumir les seves característiques principals en la situació de l'escena en un *locus amoenus*, en un escenari pastoral, doncs, amb el desplegament del símil cabells (o ulls) que superen la llum del Sol; al final, pren la veu un implicat, en grau divers, en l'escena descrita per exposar una queixa/consol amorosa (aquest aspecte no apareix en Góngora 1607, dedicat a l'exaltació hiperbòlica de la dama a qui dedica el sonet, Brianda de la Cerda). L'esquema corresponent és una exposició-narració als quartets i una dramatització als tercets. Les variacions són accessòries: la pinta és d'argent («Riberas del Danubio...») o d'ivori (la resta); la llum dels cabells rossos («Riberas del Danubio...», Góngora 1620) o dels ulls (atr. Camões) supera la del Sol, per bé que en Góngora (1620) també s'al·ludeix, en paral·lel a la dels cabells, a la llum dels ulls, i a Góngora (1607) aquesta darrera supera, finalment, també la

11. El sonet és atribuït a Ramírez Pagán en manuscrits de l'època, per bé que l'autoria no és segura (López 2003: 68). Hi ha altres testimonis manuscrits que l'atribueixen a d'altres autors: Diego de Zúñiga, Diego de Mendoza o Hernando de Acuña (veg. Labrador, DiFranco & Montero 2006: 36). A partir d'ara l'identificaré com a «Riberas del Danubio...».

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

dels cabells (que havien superat al seu torn la de Sol); «Riberas del Danubio...» i atr. Camões usen la imatge dels cabells com a llaç o ham enganyador.

El model II, si bé la imatge dels cabells com a llaç, ham, xarxa o cadena enganyadors també hi és present, i que la pinta pot ser igualment d'argent (Villamediana) o d'ivori (Lope, Marino, Fontanella), ve definit, d'una banda, per l'absència d'al·lusions pastorals i, de l'altra, per l'al·legoria nàutica, en què la pinta es transforma en un vaixell que solca els cabells de la dama; aquesta al·legoria enllaça amb la de l'Amor, el qual implica la veu poètica (excepte en Lope 1598, més abstracte en aquest punt), atrapat en la contemplació de la bellesa de l'escena; des de Marino, la interpenetració de metàfora nàutica i metàfora amorosa s'aprofundeix amb el motiu del naufragi per amor del jo poètic. El primer sonet de Villamediana, traducció-recreació del de Marino, «acentuando la técnica metafórica elusiva, hace desaparecer ahora cualquier referencia explícita a los cabellos» (Nicolás 1987: 271).

Notem: indefectiblement, tots els sonets, tots, presenten una dama de cabells daurats, d'acord amb els cànons de la tradició literària amorosa occidental, particularment la petrarquista. Tal circumstància permet, en el model I, desplegar el símil amb la llum del Sol i/o dels ulls.

Un cop llegida la sèrie completa, és evident que el sonet de Vicent Garcia no s'inclou dins cap dels dos dissenys retòrics o models establerts, malgrat que presenti alguns paral·lelismes amb algunes variants.[12] Ni el podem vincular al model I («Riberas del Danubio...», atr. Camões, Góngora), basat en el símil amb el sol i amb els ulls com a element principal, ni al model II (Lope, Marino, Fontanella, Villamediana), singularitzat per l'al·legoria nàutica. En els quartets de Garcia domina l'afany per l'expressió plàstica, perfectament perceptible en imatges visuals, a diferència de l'intel·lectualisme conceptista de la major part dels sonets de la sèrie, especialment del model tipològic II, i més concretament dels de Villamediana. La doble estructura del sonet, amb els quartets descriptius i narratius i els tercets dramàtics o que exposen la

12. Un excurs: sorprèn (relativament) que els estudiosos que han abordat l'estudi de les realitzacions del motiu, generalment espanyols, no hagin esmentat mai el cas de Vicent Garcia, mentre que han estat ben atents a la lírica italiana o la portuguesa. És un problema de menyspreu de la tradició literària catalana per part dels estudiosos esmentats? A ningú no se li ha acudit parar atenció a què fan els poetes catalans? Ara: saben que n'hi ha, de poetes catalans a l'època? Fins a quin punt és una inèrcia a menysprear les tradicions literàries en llengües no estatals (avui) o és un desconeixement innocent? Fins a quin punt en tenim la culpa nosaltres, que no hem difós la realitat de la nostra cultura literària completa?

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

reacció/impressió de l'escena en un segon personatge coincideix amb els textos del model I («Riberas del Danubio...», atr. Camões, Góngora 1620, en els quals el segon personatge és una tercera persona que pren la veu). El sonet rectoral també mostra ressons o coincidències amb alguns textos del model II (Marino i continuadors: Villamediana, Fontanella) perquè expressen la implicació amorosa de la veu poètica respecte de l'escena narrada prèviament. Pel que fa als cabells de la dama com a element únic que en simbolitza la bellesa (i el desig) coincideix amb el primer sonet del model I i amb el conjunt de textos del model II. La identitat entre l'albor de la pinta i la de la mà és un motiu repetit en alguns dels textos de la sèrie, tant del model I (Góngora) com del model II (Marino, Villamediana II i, menys explícitament, en Fontanella). El trobo encara en un text de Manuel Botelho de Oliveira (1636-1711; veg. Bernucci 1997: 84), també col·lateral a la sèrie:

> Peine de marfil aplica,
> mas dudará quien la viere,
> si se peina los cabellos
> con la mano o con el peine.

El cas és que les coincidències expressives entre el text de Garcia i la resta de sonets escassegen. En canvi, potser més espectaculars (per menys esperades) són les que presenta amb un text de Góngora (Carreira 1998: 195) aliè a la sèrie:

> Los rayos le cuenta al Sol
> con un peine de marfil
> la bella Jacinta, un día
> que por mi dicha la vi
> en la verde orilla
> *de Guadalquivir*.

Observem com els versos 2 i 3 de Góngora coincideixen amb les expressions «Ab una pinta de marfil» i «la bella Flora un dia» dels versos 1 i 4. La font sembla clara, encara que no en traiem conclusions més enllà de destacar encara més la voluntat anticonvencional de Garcia, en contrast amb el lloc amè i la dama rossa de Góngora.

Qualsevol altra coincidència entre el sonet rectoral i els altres de la sèrie de sonets és poligenètica. P.e., l'expressió del v. 12 («el cor enamorat se m'alterava») és equivalent a la del v. 11 del sonet de Marino («agitato il mio core a morte gia»). En l'ordre lèxic les confluències (més enllà dels imprescindibles cabells, pinta, mà) són

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

pràcticament nul·les; i en el de les metàfores, igualment. Fins i tot les sintonies en els mots rima són escassíssimes: *dia*/*día*, és el mot més recurrent en tota la sèrie (en tots els textos excepte en Villamediana i els italians); en canvi, l'altre gran mot rima, *cabellos*/*capelli*,[13] present arreu (fora de Villamediana I i Fontanella) no té equivalent en el text de Garcia.

Finalment, pel que fa a la disposició de les rimes, la diversitat és notable: si bé, fora de Fontanella, tots coincideixen en la rima creuada als sonets, la meitat són sonets de quatre rimes (atr. Camões, Marino, Fontanella, Lope 1634 i Góngora 1607), mentre que l'altra meitat són de cinc, la disposició més freqüent dels quals és CDE CDE («Riberas del Danubio...», Góngora 1620, Lope 1598, Villamediana II), amb la qual coincideix Garcia.[14]

Quant a la datació, el text de Garcia, que com hem vist abans es troba dins d'un llarg ventall d'anys, de 1600 a 1623, és coetani de la producció dels textos cronològicament centrals. La datació establerta per als sonets de la sèrie és: «Riberas del Danubio...»: a. 1564?; atr. Camões: a. 1580; Lope 1598 i 1634; Góngora: 1607 i 1620; Marino 1614; Villamediana: vers 1614-1618; Fontanella: 1632-1644; Malleville: 1635-1637.[15]

A partir de les observacions precedents, crec que hem de concloure que la proposta de Garcia enceta un model nou, un disseny retòric o model tipològic III, singularitzat bàsicament per dues grans variants respecte de tots els anteriors: el caràcter fosc dels cabells de la protagonista[16] i l'al·legoria bèl·lica basada en el contrast del blanc de la pell (i la pinta) i el negre dels cabells. Garcia ha practicat la imitació composta en paral·lel a la reducció de tots els elements a un sentiment poètic personal, la qual cosa li permet d'obtenir un resultat paradoxalment original.

Dins d'aquest mateix model III conec una variant en la poesia barroca francesa. Es tracta del sonet *Imitation du cavalier Marin* de Claude Malleville (darrer text de

13. En devessall ja fixat amb *ellos*, *bellos*, *dellos*, *cogellos*, etc.

14. Coincidència que no té cap significació per tal com és la segona combinació majoritària a l'àmbit hispànic de l'època (Navarro 1983: 205 i 252-253).

15. Sobre les dates dels textos, veg. les notes corresponents a cadascun d'aquests a l'apèndix.

16. Convé recordar que un altre autor català fa bruna la seva protagonista, de cabells i ulls negres: es tracta de la Venus (Venus!) de *Lo Desengany* de Francesc Fontanella. Per bé que es tracta d'una obra burlesca, Venus ens és descrita en dues ocasions, la paròdica de Vulcano (vv. 435-474), però també l'elegantment petrarquitzant *descriptio puellae* que en fa Marte (vv. 685-768) (Miró 1988).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

l'apèndix), cronològicament posterior al de Garcia.[17] També aquí, com en el Rector, la dama té els cabells foscos, el qual venç igualment els trets característics de la convenció petrarquista («l'or et l'ambre»); també aquí el poeta identifica mà i pinta alhora que exposa el contrast entre el negre dels cabells i el blanc de la pell en termes vagament combatius; és nova, però, l'exaltada divinització de la dama i la victòria, no del blanc sobre el negre o viceversa, sinó del conjunt sobre el Sol mateix: la bellesa de la dama és compendi de la bellesa universal car unifica el dia i la nit.

Vénen molt al cas, en relació a la sèrie completa de sonets que desenvolupen un mateix motiu tòpic, unes reflexions que ens permeten avaluar totes aquestes produccions des de dins de la poètica de l'època (Nicolás 1987: 273-274):

> A poco que reflexionemos sobre esta curiosa serie de fenómenos literarios, descubriremos que términos como «plagio», «despojo», «hurto» y otros similares, con que los mencionados críticos historicistas [Fucilla, Alonso, Rosales, Rozas...] califican y valoran estas semejanzas, son epidérmicos, y completamente inadecuados para definir un proceso que esconde claves compositivas y estructurales más profundas. Nos hallamos ante una concepción deliberadamente *imitativa* e intertextual de la creación literaria. Imitación (variación o ampliación) que no sólo era procedimiento común, sino que estaba alentada por el contexto cultural y estético de la época, y estimulada por los propios manuales y tratados de poética literaria. Imitación era sinónimo de perfección —o, al menos, un paso imprescindible para su consecución estética.

Després de la comparació del sonet rectoral amb els altres textos, no ens resta sinó admetre que, tot i assumir un motiu tòpic amb molts elements fixats, amb una extraordinària codificació dels materials i formes compositives, Vicent Garcia assoleix un resultat poètic excepcional. Ho fa, no a la manera més general —molt vistent en Villamediana, tot intensificant els elements retòrics i expressius dels models—, sinó trastocant alguns dels elements clau. Trenca així amb bona part del convencionalisme d'un joc tan codificat. Tenim al davant un sonet bellíssim, d'una gran sensualitat i plasticitat, ple de lluminositat i elegància, el qual recull una reflexió sobre els perills amorosos que comporta la bellesa: símbol doble, de bellesa i presó, d'aparença enganyosa. Tot això sense oblidar la inclinació burlesca, vagament carnal, tan pròpia de la

17. El poeta parisenc no sembla imitar un text concret de Marino, sinó alguns trets esparsos de la poesia amorosa del napolità, especialment el motiu de la bella bruna.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

personalitat poètica de Vicent Garcia,[18] en aquest sonet tot just apuntada. Som, en fi, davant d'un poeta, un poeta europeu.

Pep Valsalobre
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alegret, J. (2007) «Edició i anàlisi del sonet "Ab una pinta de marfil pulia"», dins Eulàlia Miralles i Josep Solervicens (eds.), *El (re)descobriment de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de Barcelona, pp. 515-520.

Bernucci, L. M. (1997) «Disfraces gongorinos en Manuel Botelho de Oliveira», *Cuadernos Hispanoamericanos*, 570, pp. 73-94.

Carreira, A. (1998) «Góngora y su aversión por la reescritura», *Criticón*, 74, pp. 65-79.

— ed. (1998) Luis de Góngora, *Romances. I*, Barcelona, Quaderns Crema.

Carreño, A., ed. (1998) Lope de Vega, *Rimas humanas y otros versos*, Barcelona, Crítica.

Ciplijauskaité, B., ed. (1969) Luis de Góngora, *Sonetos completos*, Madrid, Castalia.

Croce, B. (1938) «Per la biografia di un poeta barocco: Girolamo Fontanella», *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia diretta da B. Croce*, 36, pp. 378-383.

DECat: J. Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Caixa de Pensions «La Caixa», 1980-1991.

Dutton, B. (1991) *El cancionero del siglo XV c. 1360-1520*, vol. VI (=Impresos), Salamanca, Biblioteca Española del Siglo XV / Universidad de Salamanca.

18. El vessant més vitalista i desvergonyit de Garcia hauria de ser més justament valorat que no ho ha estat tradicionalment, a la vista de la consideració de *poeta ludens* que aplica la crítica hispànica a l'obra de poetes barrocs com, per exemple, Baltasar del Alcázar (Núñez 2001: 66-97). Seria interessant també d'analitzar l'obra rectoral a la llum de la contraposició burlesc-satíric, amb el que té de contravenció i desmitificació el primer i de ratificació dels valors imperants el segon, en la línia dels estudis de Robert Jammes sobre Góngora (cf. Núñez 2001: 68-71).

Felici, L. (ed. 1993) «Il Seicento», dins G. Ferroni i L. Felici (eds.), *Poesia italiana. II. Il Cinquecento. Il Seicento*, Milà, Garzanti.
Getto, G., ed. (1996) Giovan Battista Marino, *Opere Scelte*, vol. I, Torí, UTET.
González Cuenca, J., ed. (2005) *Cancionero General*, vol. IV, Madrid, Castalia.
Grilli, G. (1979) «Pròleg», dins Francesc Vicenç Garcia, *Sonets*, Barcelona, Edicions 62, pp. 5-26.
Grotescos y bizarros (1995) *Grotescos y bizarros. Cincuenta y un sonetos del Barroco francés*, trad. de Luis Martínez de Merlo, Madrid, Hiperión.
Jannaco, C. & M. Capucci (1966) *Il Seicento*, Milà, Vallardi.
Labrador, J. J., R. A. DiFranco & J. Montero, eds. (2006) *Cancionero sevillano de Toledo. Manuscrito 506 (fondo Borbón-Lorenzana). Biblioteca de Castilla-La Mancha*, Sevilla, Universidad de Sevilla.
López García, D. (2003) «Otros sonetos de Diego Ramírez Pagán», *Murgetana*, 108, pp. 67-82.
Martinabàs (2000) Martina Bas & Martí Nabàs, *(Per)versions. Trenta poemes obscens i una cançó desenfadada*, Barcelona, La Magrana.
Masera, M. (1998) «Tradición oral y tradición escrita en el *Cancionero de Palacio*: el cabello como atributo erótico de la belleza femenina», dins Alan Deyermond (ed.), *Cancionero Studies in Honour of Ian Macpherson*, Londres, Dept. of Hispanic Studies, Queen Mary and Westfield College, pp. 159-173.
Miró, M.-M., ed. (1988) Francesc Fontanella, *Tragicomèdia d'Amor, Firmesa i Porfia. Lo desengany, poema dramàtic*, Barcelona, Institut del Teatre.
Molas, J. (1976) «El tema barroc de la dama que es pentina», *Serra d'Or*, 196, pp. 38-39.
Molho, M. (1978) «Sobre un soneto de Quevedo. "En crespa tempestad del oro undoso"» dins Gonzalo Sobejano (ed.), *Francisco de Quevedo*, Madrid, Taurus, pp. 343-377.
Muntané, M.-L. (2007) «Cabelleres barroques», *Revista de Girona*, 240, pp. 107-109.
Navarro Tomás, T. (1983) *Métrica española*, Barcelona, Labor.
Núñez Rivera, V., ed. (2001) Baltasar del Alcázar, *Obra poètica*, Madrid, Cátedra.
Nicolás, C. (1987) «"Al sol Nise surcaba golfos bellos...": Culteranismo, conceptismo y culminación de un diseño retórico en Villamediana», *Anuario de Estudios Filológicos*, 10, pp. 265-294.
Ortali, R., ed. (1976) Claude Malleville, *Œuvres poétiques*, vol. I, París, Librairie Marcel Didier.

Parisi, I. (2009) «La verdadera identidad del comendador Escrivà, poeta valenciano de la primera mitad del siglo xvi», *Estudis Romànics*, xxxi, pp. 141-162.

Pérez Bosch, E. (2009) *Los valencianos del* Cancionero General: *estudio de sus poesías*, València, Publicacions de la Universitat de València.

Pérez Romero, C. (1994) «El motivo de la mujer morena como antiheroína petrarquista: retrato y etopeya», dins *Actas del ix Simposio de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*. Zaragoza, 18 al 21 de noviembre de 1992, vol. i [=La mujer: elogio y vituperio], Saragossa, Universidad de Zaragoza, pp. 301-311.

Riquer, M. de (1964) *Història de la literatura catalana*, iii, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1964. [4a ed., vol. iv, Barcelona, Ariel, 1985.]

Rosales, L. (1966) *El sentimiento del desengaño en la poesía barroca*, Madrid, Cultura Hispánica.

Rossich, A. (1984) «Francesc Vicent Garcia i el Barroc hispànic», *Els Marges*, 31, pp. 3-8.

— (2010) «La fortuna literària i crítica de Vicent Garcia», dins Eulàlia Miralles (ed.), *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, pp. 505-574.

Rossich, A. & P. Valsalobre, eds. (2006) *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la.

Ruestes, M. T., ed. (ed. 1992) Conde de Villamediana, *Poesías*, Barcelona, Planeta.

Terry, A. (1977) «Catalan Literature», dins R.O. Jones (dir.), *A Literary History of Spain*, Londres, Ernest Benn Limited, 1972. [Trad. esp.: «Introducción a la literatura catalana», dins Arthur Terry i Joaquim Rafel, *Introducción a la lengua y la literatura catalanas*, Barcelona, Ariel, 1977, pp. 73-223.]

Vidal Alcover, J. (1982) «Dos poemes suggerits pel Rector de Vallfogona», *Affar*, 2 (1982), pp. 173-183. [Reed. dins Pere Anguera i Magí Sunyer (eds.), *Doctor Jaume Vidal Alcover: estudis de literatura catalana contemporània*, Barcelona / Tarragona, Publicacions de la Universitat de Barcelona / Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 1993, pp. 321-334.]

APÈNDIX

Coplas del comendador Escrivá a un villancico viejo que dice:

Los cabellos de mi amiga
d'oro son;
para mí, laçadas son.

Rayos son que el alma encienden
de llamas que no se matan,
lazos tienen con que atan
los que más se les defienden:
no tienen los que ellos prenden
defensión;
para mí, laçadas son.

Y si los está peinando
en lugar que pueda vellos,
veo en cada uno dellos
estar mi vida colgando,
veo que están relumbrando
el coraçón;
para mí, laçadas son.

En mirallos conoscí
ser mi muerte en su desvío,
pues vi el nombre en favor mío
y sus obras contra mí:
cabe ellos lejos me vi.
¡Gran pasión,
tal nombre y tal condición![19]

Model tipològic I

«Riberas del Danubio...»[20]

Riberas del Danubio a medio día,
con un peine de plata se peinava

19. El text prové de Dutton (1991: 151-152). Corregeixo l'error més que probable de l'original «lançadas» per «laçadas», seguint les argumentacions de González Cuenca, que em semblen molt encertades (González ed. 2005: 127; el text a les pp. 158-159).

20. Autor discutit, anterior al 1564? Sobre l'autoria d'aquest sonet, veg. la nota 11.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

cabellos una ninfa, que quitava
con ellos el poder quel sol tenía.
Por do podréis bien ver lo que sentía
un pastor que de lejos la mirava,
y no pudiendo llegar dondella estava,
con suspiros y lágrimas decía:
«Si tantos como tú tienes cabellos
vidas tuviera yo, me las quitaras,
mas bástate quitarme una que tengo.
Y pues tantas con tantos me llevaras
si uno solo gozase de ellos,
verás cómo de muerte a vida vengo». (López 2003: 80).

atr. Luís de Camões (v. 1524 -1580)

A la margen del Tajo en claro día,
con rayado marfil peinando estaba
Natercia sus cabellos, y quitaba
con sus ojos la luz que al Sol ardía.
Soliso, que cual Clicie la seguía,
lejos de sí, más cerca della estaba,
al son de su zampoña celebraba
la causa de su ardor y así decía:
«Si tantas como tú tienes cabellos
tuviera vidas yo, me las llevaras
colgada cada cual del uno dellos;
de no tenerlas tú me consolaras
si tantas veces mil como son ellos,
entre ellos la que tengo me enredaras». (Rosales 1966: 177).

Luis de Góngora (1620)[21]
Del rey y reina, nuestros señores, en el Pardo, antes de reinar

Peinaba al sol Belisa sus cabellos
con peine de marfil, con mano bella;
mas no se parecía el peine en ella
como se escurecía el sol en ellos.
En cuanto, pues, estuvo sin cogellos,
el cristal sólo, cuyo margen huella,
bebía de una y otra dulce estrella
en tinieblas de oro rayos bellos.

21. Sobre aquests dos sonets gongorins, veg. Carreira (1998). El primer està dedicat al matrimoni dels prínceps Felip (Fileno al poema) i Isabel (Belisa) a Aranjuez.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

Fileno en tanto, no sin armonía,
las horas acusando, así invocaba
la segunda deidad del tercer cielo:
«Ociosa, amor, será la dicha mía,
si lo que debo a plumas de tu aljaba
no lo fomentan plumas de tu vuelo». (Ciplijauskaité 1969: 152)

Luis de Góngora (1607)
A doña Brianda de la Cerda

Al sol peinaba Clori sus cabellos
con peine de marfil, con mano bella;
mas no se parecía el peine en ella
como se oscurecía el Sol en ellos.
Cogió sus lazos de oro, y al cogellos,
segunda mayor luz descubrió, aquella
delante quien el Sol es una estrella,
y esfera España de sus rayos bellos:
divinos ojos, que en su dulce Oriente
dan luz al mundo, quitan luz al cielo,
y espera idolatrallos Occidente.
Esto Amor solicita con su vuelo,
que en tanto mar será un arpón luciente,
de la Cerda inmortal mortal anzuelo. (Ciplijauskaité 1969: 147)

Model tipològic II

Lope de Vega, *La Arcadia* (1598)
Celso al peine de Clavelia

Por las ondas del mar de unos cabellos
un barco de marfil pasaba un día,
que humillando sus olas deshacía
los crespos lazos que formaban dellos.
Iba el amor en él cogiendo en ellos,
las hebras que en el peine deshacía,
cuando el oro lustroso dividía,
que este era el barco de los rizos bellos.
Hizo dellos Amor escota al barco,
grillos al albedrío, al alma esposas,
oro de Tíbar, y del sol reflejos;
y puesta de un cabello cuerda al arco,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

así tiró las flechas amorosas,
que alcanzaban mejor cuanto más lejos. (Carreño 1998: 84)

Gian Battista Marino (*La Lira*, 1614)
Donna che si pettina

Onde dorate, e l'onde eran capelli,
navicella d'avorio un dì fendea;
una man pur d'avorio la reggea
per questi errori preziosi e quelli;
    e mentre i flutti tremolanti e belli
con drittissimo solco dividea,
l'or de le rotte fila Amor cogliea,
per formarne catene a' suoi rubelli.
    Per l'aureo mar, che rincrespando apria
il procelloso suo biondo tesoro,
agitato il mio core a morte gia.
    Ricco naufragio, in cui sommerso io moro,
poich'almen fur ne la tempesta mia
di diamante lo scoglio e 'l golfo d'oro. (Getto 1996: 228)

Girolamo Fontanella (1633-1643/1644)[22]
Il pettine rotto

Candida e delicata navicella,
ch'era di terso avorio opra gioconda,
d' una chioma fendea dorata e bella
l'aurato flutto e la tempesta bionda.
    Guidata da una man polita e monda,
prendea de' miei sospir l'aura novella;
ed un cristallo ch'ebano circonda
innanzi avea per tramontana e stella.
    Vago di gir con peregrino errore,
senza temer di rimanere assorto,
v'ascese incauto il semplicetto core.
    Ecco, mentre attendea vicino il porto,
per quello biondo pelago d'amore
si divise la nave e restò morto. (Felici 1993: 553)

22. Les dates corresponen al període de producció literària del napolità Fontanella, des de la publicació de les *Ode* a Bolonya fins a la seva mort (Croce 1938: 378-383).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

Villamediana I(1614-1618)[23]
A una dama que se peinaba

En ondas de los mares no surcados
navecilla de plata dividía;
una cándida mano la regía
con viento de suspiros y cuidados.
Los hilos que, de frutos separados,
el abundancia pródiga esparcía,
dellos avaro Amor los recogía,
dulce prisión forzando a sus forzados.
Por este mismo proceloso Egeo,
con naufragio feliz va navegando
mi corazón, cuyo peligro adoro.
Y las velas al viento desplegando,
rico en la tempestad halla el deseo
escollo de diamante en golfos de oro. (Ruestes 1992: 136)

Villamediana II
A una dama que se peinaba

Al sol Nise surcaba golfos bellos
con dorado bajel de metal cano,
afrenta de la plata era su mano,
y afrenta de los rayos sus cabellos.
Cuerda el arco de Amor formaba en ellos
del pródigo despojo soberano,
y el ciego dios, como heredero ufano,
lince era volador para cogellos.
Bello pincel, no menos bello el mapa
en piélago de rayos cielo undoso
era, y su menor hebra mil anzuelos,
que en red que prende más al que se escapa
cadenas son, y de oro proceloso,
trémulas ondas, navegados cielos. (Ruestes 1992: 159)

Lope de Vega (*Rimas... de Tomé de Burguillos*, 1634)
A un peine que no sabía el poeta si era de boj u de marfil

Sulca del Mar de Amor las rubias ondas,
barco de Barcelona, y por los bellos

23. La datació d'aquest sonet i del següent, de Juan de Tassis, comte de Villamediana, és una conjectura de Nicolás (1987: 291-292).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

lazos navega altivo, aunque por ellos
tal vez te muestres, y tal vez te escondas.
Ya no flechas, Amor, doradas ondas
teje de sus espléndidos cabellos;
tú con los dientes no le quites dellos
para que a tanta dicha correspondas.
Desenvuelve los rizos con decoro,
los paralelos de mi sol desata,
boj o colmillo de elefante moro,
y en tanto que esparcidos los dilata,
forma por la madeja sendas de oro
antes que el tiempo los convierta en plata. (Carreño 1998: 757)

Model tipològic III

Claude Malleville (1635-1637)[24]
Imitation du cavalier Marin

Que Partenice est belle, encor qu'elle soit noire!
C'est le plus digne objet où s'adressent nos voeux;
A l'ebene esclatant qui luit en ses cheveux,
L'or et l'ambre ont cédé l'honneur de la victoire.
Quelle si blanche main, ou d'albastre ou d'yvoire,
De ses liens si noirs peut deffaire les nœuds?
Quelle clarté de teint brille de tant de feux
Que les ombres du sien n'en offusquent la gloire?
Qui jamais vit en terre une divinité
Paroistre soubs un voile avec tant de beauté?
Qui vit jamais sortir tant d'esclairs d'un nuage?
Soleil, retirez-vous, un autre est en ces lieux,
Un autre qui, pourvu d'un plus riche partage,
Porte la nuit au front et le jour dans les yeux.[25]

24. Les dates d'aquest i altres sonets d'influència marinista en Malleville les dóna Ortali (1976: 46). Veg. també Jannaco & Capucci (1966: 294-299).

25. Ortali (1976: 45); cf. *Grotescos y bizarros* (1995: 106-107), amb traducció a l'espanyol.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 153-179

EULÀLIA MIRALLES

ELS ESCRIPTORS CATALANS EN UNA EUROPA EN CONFLICTE: LA PROPAGANDA POLÍTICA IMPRESA DE LA GUERRA DELS SEGADORS*

1. L'anomenada «guerra de papers» ha esdevingut un lloc comú dels estudis que s'ocupen de la guerra dels Segadors. La guerra transcorre paral·lelament al camp de batalla i per escrit, com en altres indrets d'Europa. Tot i que ens podríem remuntar abans en el temps, només hem de recordar els casos coetanis, tantes vegades citats, de la Revolució Anglesa de 1640 o de la guerra de Restauració Portuguesa que comença el mateix any. Pel que fa al conflicte entre Catalunya i la monarquia hispànica d'aquells anys que es dirimeix a cop de ploma, encara ara no hem establert un corpus complet de les obres que es van escriure. Ni de les impreses ni de les manuscrites.

L'estudi de la publicística impresa de la guerra de Separació s'ha fet majoritàriament a partir del catàleg de fullets Bonsoms (*Catálogo* 1974) i de la compilació documental d'Ettinghausen (1993), dos treballs utilíssims però sense voluntat de completesa: el primer es restringeix al fons Bonsoms dipositat a la Biblioteca de Catalunya, mentre que el segon només té en compte els fullets breus de premsa. Per entendre des d'un punt de vista global l'abast de la importància del missatge escrit són útils els estudis de Simon (1999, 2004) i Torres (2006, 2008); un i altre s'aturen a comentar amb detall

(*) El present estudi s'inscriu en la línia de recerca dels projectes CIRIT, 2009 SGR 808, i MCeI, FFI2009-09630.

sobretot el contingut i el missatge ideològic dels principals opuscles de propaganda política i no tant les relacions de successos de to popular, molt divulgades. Per a aquestes últimes s'ha d'anar de nou a Ettinghausen (1993), que es pot completar de manera parcial amb el recull de plecs poètics d'Escobedo (1988).[1] Partint d'aquests treballs avui sabem que el taller propagandístic de la revolució és abundant quant a nombre (cap a mig miler de títols), que cronològicament el punt més àlgid de la publicística catalana es troba entre els anys 1641 i 1646 i que la de 1641 és l'anualitat més pròdiga. La necessitat de justificar uns posicionaments polítics enfrontats amb la voluntat de legitimar-los és la raó de l'existència dels primers textos justificatius, dirigits a un públic amb cultura, però aviat entren en joc tota mena de textos pensats per arribar a uns sectors socials més amplis: són, majoritàriament, relacions en vers i en prosa, però també altres escrits com ara edictes, cartes o proclamacions.[2] La majoria relaten fets i tots volen construir una imatge, comunicar i justificar un ideari; n'hi ha d'innegable valor literari i d'altres que són, en canvi, purament circumstancials.

De manera paral·lela, s'ha pogut establir un mapa geogràfic de la propaganda política. D'acord amb la lògica de la guerra, a la península les premses de Barcelona concentren la publicística del bàndol profrancès, mentre que Madrid, Sevilla, Saragossa o València són felipistes. I, encara, hi ha alguns textos que per diverses raons superen els límits fronterers i s'editen per tot Europa (entre d'altres, a París, Rouen, Lisboa i Amsterdam). Com és d'esperar, responen a la necessitat de comunicar un ideari, i les notícies favorables als interessos dels seus promotors ajuden a crear literatura; així, les premses adeptes als catalans treballen sobretot els primers anys de la guerra, mentre que les partidàries de Felip IV tenen més activitat en els últims anys del conflicte. I com és d'esperar, també, són fins a cinc les llengües principals de comunicació: català, castellà, llatí, francès i portuguès.

En general, els historiadors de la literatura catalana han prestat poca atenció al gran *boom* que representa la publicística de la guerra dels Segadors i si ho han fet

1. Veg. també Reula (1991), Burgos & Peña (1984), García Cárcel (1985: 137-178), Villanueva (2004) i Baró (2009); els estudis de Ricard Expósito, encara inèdits pel que fa a aquests anys, ajudaran a completar el panorama que fins ara tenim. Per al terme «propaganda», veg. Arredondo (2008: 85-87).

2. Simon (1999: 166-167) dibuixa una cronologia en l'aparició de les tipologies textuals de les obres ideològiques: primerament s'escriuen memorials per a les classes dirigents i la cort; després, textos justificatius d'autors de renom d'ambdues opcions, per a un ambient selecte i cultivat; finalment, arriba la pamfletística, la poesia, la premsa, etc., per a amplis sectors socials.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

ha estat per ocupar-se sobretot de les manifestacions poètiques (Rubió 1985: espec. 98-100 i 224-226; Torrent 1984; Miralles 2010a). Però no s'ha de deixar de banda la prosa, ni els pamflets justificatius ni tampoc les notícies, unes peces fonamentals que s'han d'encaixar en els estudis de les múltiples manifestacions de prosa del període.[3] Ens trobem davant un nombre extraordinari d'obres consumides per un gran nombre de lectors i/o oïdors i amb una gran incidència entre la població. Ens trobem, i s'ha de tenir ben present, amb la literatura que es consumia de manera majoritària i amb uns models de llengua literària que hem de valorar en la seva justa mesura.

En aquest breu estudi em centraré en els escrits d'autor català que van accedir a la impremta i que en conseqüència van assolir una difusió més àmplia, independentment de la llengua vehicular emprada, i en la geografia de les premses que els van acollir; i tot això, amb la voluntat de remarcar la importància i extensió del fenomen i, alhora, de fer notar la necessitat d'emprendre estudis que s'hi aproximin des de diverses perspectives, més enllà del contingut teòric i ideològic dels discursos.

2. Al Principat és Barcelona, com a capital, qui aglutina la majoria de la publicística de guerra provinent dels defensors de la unió amb França. Els primers anys del conflicte representen un veritable punt d'inflexió quant a la producció tipogràfica barcelonina, especialment si la comparem amb la que es produeix durant la dècada dels anys trenta (Lluch 1996; Pizarro 2004). En aquest context és fonamental tenir present el paper de les institucions catalanes en la promoció i difusió d'aquestes obres, un fet que s'ha de posar al mateix nivell que el patrocini reial directe en la propaganda política castellana, francesa i portuguesa.

Gaspar Sala, nascut a Bujaraloz de pares catalans, és una figura de primer ordre en la publicística catalana de l'època, i la seva *Proclamación católica*, l'obra més difosa. Es tracta d'una obra de «caràcter efectista, arrauxat i emocional […], amb un estil molt propi del barroc, on l'erudició històrica, teològica i jurídica es mescla amb la mitificació o manipulació de la memòria històrica», i alhora, d'un text desordenat, possiblement per la rapidesa amb què s'hagué de compondre (Simon 2007: 98). Se'n

3. Sobre els models de prosa literària barrocs, veg. Rossich & Prats (2010). Val a dir que, en algun cas, l'oratòria (generalment tendent a l'exhibició retòrica) escrita en català ha estat matèria d'estudi en parlar de la prosa del període.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

van fer cinc edicions en castellà a Barcelona entre 1640 i 1641, una altra en castellà a Lisboa (1641), quatre en francès (una sense peu d'impremta i les altres tres a Rouen i Amsterdam el 1641 i Tolosa el 1645) i una neerlandesa a Amsterdam (1641); també van ser traduïts a l'italià diversos extractes (Casale, 1644). Un total, aproximadament, de vuit mil exemplars de la *Proclamación* circularen per Europa i donen fe de la seva difusió continental (Neumann 1998; Neumann & Simon 2003; Simon 2007). Em sembla que no m'equivoco gaire en afirmar que, a l'edat moderna, no hi ha cap altra obra d'autor català que assoleixi una difusió i un èxit semblants tret, és clar, de l'excepcionalíssim cas (i incomparable), de la novel·la al·legòrica *Spill de la vida religiosa* o *Desitjós,* amb prop d'un centenar d'edicions documentades a hores d'ara.[4] Sigui com sigui, la prosa castellana barroquitzant de Sala és la prosa facturada a Catalunya que, gràcies als esforços de les institucions catalanes, els contemporanis europeus van arribar a conèixer. Cap altre text assoleix aquesta divulgació; cap altre text supera les fronteres com ho fa la *Proclamación*.

Un altre opuscle a destacar de Sala és el seu *Secrets Públics, pedra de toc de les intencions de l'enemic* (Barcelona, Gabriel Nogués, 1641). El públic d'aquest text és un altre que el de la *Proclamación*: la llengua, el català, ja ho indica d'entrada: «el llenguatge […] és planer i simple, molt distanciat dels retòrics discursos jurídics; però, per sota d'aquesta senzillesa, es pot detectar un estil molt depurat que compleix el seu objectiu de convèncer i de facilitar la comprensió i assimilació del llenguatge» (Simon 1999: 211). L'ús abundós de frases fetes, les imprecacions al lector, les preguntes retòriques i l'estructuració externa del discurs (reprodueix literalment fins a cinc arguments de l'enemic i ofereix una resposta a cadascun), ens evoquen el llenguatge dels sermons o el mecanisme de les preguntes i respostes tan habitual en els catecismes; altres textos coetanis, com l'anònim *Apoyos de la verdad catalana*, fan servir el mateix mecanisme. Sala fou un home conscient que calia guanyar les voluntats de tota la societat i actuà en conseqüència: va escriure poesia, panegírics, sermons, memorials i opuscles, i ho va fer en català, castellà i llatí, i en més d'un registre. Com altres contemporanis seus, de vegades no signava els textos, o ho feia amb les seves inicials o amb acrònims, o encara amb pseudònim;[5] al cap i al a fi, el nom de l'autor no era el més important:

4. Veg. una de les darreres aportacions sobre la difusió de l'obra a Valsalobre (2009).

5. Podria ser seu, p. e., l'imprès *Al sereníssimo y altíssimo y potentíssimo señor Luis de Bourbón, príncipe de Condé, primer príncipe de la sangre, primer par y gran maestro de Francia... Poema* (Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1647) signat per «H. y O. C. D. V. A.» (Humilde y obligado capellán/cronista de Vuestra Alteza) i amb

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

sovint prevalia la institució que actuava de mecenes o bé era preferible amagar-lo (bé per evitar represàlies, bé per no condicionar la lectura o bé per no veure sempre repetits els mateixos noms en els títols i oferir una imatge més plural). *Secrets públics* va comptar amb una bona fortuna editorial: durant els primers anys de la guerra fou publicat més d'una vegada en català i també en castellà (Barcelona, 1641), portuguès (Lisboa, 1641) i francès (Rouen, 1642), i se'n traduïren fragments a l'italià (Serra 1995: 6-11). Encara una altra obra de Sala, l'*Epítome de los principios y progresos de las guerras de Cataluña en los años 1640 y 1641 y señalada vitoria de Monjuyque* (Barcelona, Pere Lacavalleria, 1641), aparegué impresa a Portugal (Lisboa, 1641) i a França (Rouen, 1642).

Francesc Martí Viladamor fill és un altre dels publicistes més actius, amb una producció que abraça des de 1639 fins a 1648 (Anton & Jiménez 1991; Torres 1995; Capdeferro 2007; Arrieta 2008). Com Sala, Martí Viladamor és conscient que s'ha de convèncer a l'interior (i en dues direccions: a les elits i al poble) i a l'exterior. Tot i que escriu en català i en llatí, normalment publica en castellà:

> Y para que lo afectado de éste [discurso] supla la senzillez del catalán idioma, evocando su universal jurisdicción al más dessabrido pecho, dexo industrioso por remissa la lengua de mi querida nación y hurto lícitamente al enemigo la suya, no para destemplar los filos de su harto destemplado corte, sino para que la misma que persigue falsa, defienda verdadera y juntamente esplaye las plumas de mi coraçón, propriedad que mi naturaleza nueva nunca ha comunicado a vanidades de lengua sino a eficacias de las manos, pero tal vez el publicar la excecución, aunque sirve de aviso al contrario, despide sus temeridades.[6]

El fragment citat és de la *Noticia universal de Cataluña*, de Martí Viladamor, i serveix per mostrar quin és el model de prosa de l'autor, alhora que permet de visualitzar un cop més l'argumentari, freqüent en tota la producció literària d'autor català del període, a favor de l'ús del català o del castellà (o, encara, tot i que no és el cas de Martí Viladamor aquí, del llatí). Uns anys més tard, però en el mateix context bèl·lic,

el locatiu «De S. Cugat», d'on Sala era abat (l'autor és un escriptor i no un home d'acció: «Perdona mi osadía viendo que está obligada / a servir con la pluma, pues no ciñe espada»). Es tracta d'un poema de gairebé trescents versos, d'autor culte i amb ressons èpics (com altres poemes d'època); l'autor, conscient que usa el castellà però també l'alexandrí apariat típic del teatre francès de l'època, ho remarca com a homenatge a l'origen del príncep de Condé: «Ofreceré un poema que mi afición expressa / en lengua castellana, vestido a la francesa». No és l'únic poema que sembla que s'ha d'atribuir a Sala (Miralles 2010a: 183), i tot apunta que hi ha altres textos propagandístics sense signar que podrien ser seus.

6. Torres (1995: 31-32); veg. Rafanell (1999: 52-58) sobre aquest fragment i els usos lingüístics i la inexistència d'una «guerra lingüística» català vs. castellà. Per a la propaganda política i llengües d'ús, veg. Torrent (1983).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

Francesc Fornés (1646: 1) tornava a dir el mateix, amb un llenguatge més planer, a propòsit d'un sermó seu:

> Prediquéle en mi lengua materna, pero si en la impresión he mudado el lenguaje, sepa Dios y el mundo todo que no he mudado de coraçón, sino que por ser el lenguaje castellano más común y entendido de todos, no sólo en España sino en Francia, Italia y en casi toda la Europa.

No m'ocuparé ara de les preferències lingüístiques dels propagandistes de la guerra de Separació, però val a dir que aquests no fan altra cosa que repetir els arguments justificatius de molts altres escriptors de l'època sobre la «senzillesa» o «llanesa» de l'idioma propi i la universalitat del castellà, una llengua més entesa i estesa; d'altra banda, el prestigi de la literatura castellana del segle xvii és incontestable i natural que els catalans s'hi emmirallin. Durant el conflicte bèl·lic s'afegeix sovint, als arguments habituals, un altre a favor de l'ús del castellà: la ràbia de l'enemic de llegir en una llengua que és la seva les pròpies derrotes. De la *Noticia*, que parteix i es basa en la *Proclamación* de Sala, se'n van treure el 1641 almenys tres edicions barcelonines i una a Lisboa.

Les premses catalanes els primers temps del conflicte tenien una activitat frenètica i és impossible dreçar una llista de tots els títols publicats a Barcelona, entre els quals *Apoyos de la verdad catalana* (Gabriel Nogués, 1640) o la *Justificació en conciència* (Gabriel Nogués, 1640). Escrit en una prosa culta i amb un nivell d'èmfasi retòric remarcable hi ha l'obra de Josep Sarroca, *Política del comte de Olivares, contrapolítica de Cathalunya y Barcelona* (Jaume Romeu, 1641). Però n'hi ha d'altres. Dels citats fins ara, i dels que no he pogut esmentar, se n'hauria de fer un estudi tipobibliogràfic a consciència, com el que s'ha fet amb la *Proclamación*, que segurament ens duria a descobrir l'existència de diferents tiratges i hauria de permetre adscriure els que no porten peu d'impremta (que no són pocs) a un impressor determinat.

L'al·legat religiós és un dels factors que més es repeteixen en aquests textos inaugurals de la guerra de papers, que veu en la força i potencialitat del sentiment religiós de la revolta una manera d'acostar-se al públic i de justificar-se, i serà també, tot al llarg del conflicte, un dels arguments més repetits en tota mena d'escrits. Així, catalans i castellans alhora, religiosos i seglars, reivindiquen llur religiositat i catolicitat en contraposició a l'enemic (González 1984; Terrón 1998; Torres 2001, 2010; Simon 2003; Arredondo 2008). La producció de Sala torna a ser paradigmàtica en aquest sentit. A banda del contingut del missatge d'obres com la *Proclamación*, ja he

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

assenyalat que l'estil i l'estructura d'altres textos seus s'acosten a la literatura devota. Sala fou un predicador prestigiós i reclamat per les institucions, l'encarregat d'oficiar per exemple els sermons per a la mort de Pau Claris i el de sant Jordi de 1641. Hi ha moltes altres prèdiques que arribaren a les premses fent gala del sentiment patriòtic i cercant conformar opinió, algunes escrites amb una notable exigència literària, com ara el *Sermó predicat en lo aniversari que, ab exemplar devoció i magestosa ostentació, celebra cada any la casa de la Deputació de Cathalunya... per las ànimas de sos antepassats* (Barcelona, Gabriel Nogués, 1643), de (Francesc) Josep de Jesús Maria (Serra 1995: 137-186).[7] D'una volada molt superior és l'oratòria cultista de Fontanella, autor d'un panegíric a la mort del diputat Pau Claris que no es pot qualificar d'estrictament propagandístic però que s'ha d'emmarcar en l'estat de convulsió i agitació posterior a la traumàtica mort del canonge que tanta literatura generà. Escrit en prosa i vers, i trilingüe (català, llatí i francès), la seva consistència retòrica, tot i la joventut de l'autor, és aclaparadora (Clarasó & Miró 2008).

Els opuscles justificatius o l'oratòria barroca amb missatge polític tenen una difusió dissemblant: mentre que els opuscles són fets pensant en un mercat interior i exterior alhora (molts s'escriuen en castellà i alguns es tradueixen), els sermons volen abastar un públic més de casa (la presència del català creix substancialment en la predicació —però alguns es publiquen en castellà— i no s'exporten). Uns i altres, amb ambició literària, conviuen amb notícies i versos de caire popular, menys treballats estilísticament i pensats sobretot per saciar la demanda creixent d'informació entre les capes més populars, encoratjar i influir en la col·lectivitat (el català és majoritari i també n'hi ha que es tradueixen). La impremta va permetre la difusió del missatge polític més enllà de les elits dominants i, al Principat com en altres indrets que van suportar una situació bèl·lica, especialment a partir del segle xvii, es va anar conformant un espai de debat públic al voltant dels temes d'actualitat. Aquest missatge es va vehicular majoritàriament en la llengua pròpia del territori, el català, gràcies sobretot a l'extraordinari nombre de relacions de successos existents.

La literatura popular que transmet notícies, en vers o en prosa i breu, sovint, com els grans textos justificatius, no està signada. Els títols, que són explícits quant al seu contingut, de vegades ennoven el lector sobre la procedència de l'autor, fan saber si aquest és testimoni presencial del fet que narra, o delaten el seu ofici (soldat,

7. Per a l'autor, Clarasó & Miró (2008: 173).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

notari, etc.), però poca cosa més: amb aquestes dades es volia principalment reforçar la veracitat del text imprès, no tant de conèixer el nom de l'autor. Es tracta, d'altra banda, de relacions de successos que relaten esdeveniments recents, notícies sobre el curs de la guerra, que són directes, clares i contundents des de les primeres línies, amb un llenguatge planer i sense floritures retòriques:

> El intento principal de esta Relación es referir con brevedad y succintamente las crueldades, tiranías, extorciones y execraciones que hizieron los castellanos de la villa de Perpiñán [...], lo que ha de servir para estimarles el amor natural tuvieron [los perpiñaneses] a su patria y también para compadecerse dellos en lo que padecieron.
>
> (*Relación verdadera* 1641: f. [A2])

Prosa i vers conviuen en la difusió de notícies i l'exaltació propagandística, i una i altra són complementàries. Entre els lectors la percepció devia ser que la prosa servia per a relats més «seriosos» i verídics (és a dir, notícies estrictament), mentre que en la poesia s'hi podia també trobar una mica de picardia i ficció. Això és el que sembla dir aquesta *Còpia d'una carta que envia Simon Vergés a Bertran Gayris*, la qual,

> [...] compta un succés
> de gran espant,
> que ha succeït
> i ja està escrit
> (emperò en prosa,
> que és poc graciosa).
>
> (*Còpia d'una carta* 1642: f. [Aiv])

Tot amb tot, alguns fullets en prosa també deixaven clar al lector que la ficció hi era present si l'argument ho mereixia: *Relación verdadera de todo lo que ha passado en Perpiñán el tiempo que estuvieron cercados..., y de algunas cosas particulares más para causar admiración que para ser crehídas, que se han sucedido en dicho cerco. Escrita y apuntada puntualmente por un natural de la misma villa de Perpiñán que estuvo presente a todo* (Barcelona, Jaume Romeu, 1642). Així, és permesa la llicència de barrejar veritat i ficció si la finalitat, enfervorir i convèncer, ho justifica.

Pel seu valor informatiu, algunes de les relacions en prosa van ser traduïdes i van circular per l'estranger; no, en canvi, la poesia, que també s'usava per justificar i conformar opinió, però que era de consum intern. La poesia popular o popularitzant d'autor català (en català i en castellà), que és la que arriba a les impremtes de Barcelona, que jo sàpiga, no es va exportar. Pel que fa a la poesia culta, per a cercles més

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

restringits, com a norma general no va gaudir d'una difusió impresa tret d'algun cas puntual i esporàdic; de fet, aquesta poesia ni relata fets de guerra ni és estrictament propagandística, i els canals habituals de difusió són els de la poesia barroca en general, el manuscrit.[8]

Les obres propagandístiques d'alta volada, l'oratòria i les relacions populars en vers i en prosa que fan referència al conflicte entre Catalunya i la monarquia hispànica no són, però, les úniques armes de la maquinària propagandística catalana. A Barcelona s'imprimeixen també notícies de tota mena que arriben de l'estranger i que enalteixen majoritàriament tota mena de victòries no favorables a la monarquia hispànica, ja sigui a propòsit de la guerra dels Segadors, ja sigui sobre altres fets de guerra o diplomàtics. Aquests opuscles de poques pàgines que recullen notícies d'actualitat, permetien (com les relacions en prosa, i la poesia) una doble lectura, en privat o en veu alta, i generaven, segons sembla, molta expectació. Joan Nadal narra com es llegien públicament les cartes que arribaven a la ciutat, davant un públic nodrit, com corrien de mà en mà i com de vegades se'n feien còpies manuscrites per facilitar-ne la propagació.[9]

Les notícies foranes eren publicades al Principat d'acord amb els interessos profrancesos i anticastellans de les elits catalanes, àvides de poder explicar als coetanis qualsevol informació que afeblís la monarquia hispànica, i pel nombre que en coneixem és clar que les premses catalanes, franceses i portugueses s'abastien entre elles. S'estampaven en la llengua original o eren traduïdes amb la voluntat d'arribar a un públic ampli. A París en francès i a Barcelona en català i en castellà, passaven per les premses sovint les mateixes relacions. Els impressors barcelonins van usar material produït a França (sobretot la *Gazette*, de Renaudot) i el van traduir i adaptar als seus interessos (Ettinghausen 1993: I, 21-30).

A Portugal, la situació és pràcticament la mateixa. Hi havia relacions institucionals i diplomàtiques entre portuguesos i catalans, així com la voluntat que la societat conegués, d'una i d'altra banda, què passava i quin era l'enemic comú. L'interès entre els dos territoris fou recíproc i la solidaritat popular, mútua: tenim constància de títols

8. Per la preferència de la poesia barroca pel suport manuscrit, és difícil fer valoracions generals sobre aquest gènere literari a partir únicament dels impresos.

9. Citat per Pérez Samper (1992: 316). Si calia es feia també més d'una còpia dels impresos: *Tercera còpia de lo que ha succehit a la nostra armada. Dóna avís un mestre de camp ab una carta enviada a un cavaller d'esta ciutat, de la victòria que sa Altesa ha tinguda contra de l'enemich en la vila y pont de Camarasa…* (Barcelona, Gabriel Nogués, 1645).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

que s'imprimeixen paral·lelament a les premses de Barcelona i de Lisboa; així, foren molts els fullets publicats a Catalunya sobre Portugal (en català, castellà o portuguès) i també nombrosos —tot i que menys— els que es publicaven a Portugal sobre la situació catalana (Pérez Samper 1992: 314-395; Ettinghausen 1993: I, 22 i ss.).

La demanda d'informació estava a l'ordre del dia i és prou clar que els fullets viatjaven amunt i avall i que els impressors estaven amatents a les novetats que podien interessar els possibles lectors. Com a prova, aquest imprès que dibuixa un recorregut francès, portuguès i català: *Copia de una carta de Lisboa, de un cortezano de Madrid… En esta segunda impressión van muchas cosas enmendadas, sacadas de una copia que ha venido de Paris. Impressa en Lisboa y agora ab llicencia en Barcelona* (Jaume Romeu, 1641).

Més endavant, a Barcelona també arribarà informació provinent de la revolució napolitana de 1647 (Ivo 1998; Serra 1998). El 1647 es publiquen els primers impresos i, de nou, títols i peus d'impremta són il·luminadors de com es movien les notícies: *Còpia o relació verdadera dels últims sucessos de Nàpols, enviada a un cavaller de aquesta ciutat... Ab llicència, estampada en Nàpols per Jaume Gassato, y ara en Barcelona per Pere Joan Dexen*, o *Relació verdadera de las rebolucions de Nàpols segons los avisos que se són rebuts de Roma de 22 y 29 de octubre de 1647* (Antoni Lacavalleria).

Aquests fullets informatius que circulaven amunt i avall i superaven fronteres són, com és visible, fàcilment indentificables: s'hi explicita de manera clara que són opuscles traduïts i/o es deixa constància d'on han estat prèviament impresos. Però, qui els traduïa? Tret de comptades ocasions en què coneixem el nom del traductor, sembla que hem de creure que la traducció es feia en l'àmbit de la impremta que els publicava.

Hi ha altres obres impreses a Barcelona en aquells anys que potser d'entrada no se'ns acudiria relacionar amb el conflicte bèl·lic, però que hi estan estretament lligades. És el cas per exemple de l'edició barcelonina de la *Brevísima relación de la destruición de las Indias* de Bartolomé de las Casas. Fa temps que la historiografia ha assenyalat l'ús que en fa sobretot Gaspar Sala, però s'ha d'insistir a remarcar que l'edició barcelonina de 1646 de la *Brevísima relación* fou una maniobra més de propaganda anticastellana i que l'obra també s'usà a França en el mateix sentit (Schaub 2004: 135-136).

En aquest context, és necessari recordar el paper que jugaren alguns dels impressors barcelonins quant a la publicística. Part de les obres de propaganda els eren pagades per les institucions (Serra 2001: 221); tot amb tot, no s'han de circumscriure tots els impresos a les corporacions oficials, sinó que molts s'imprimien a despeses dels mateixos impressors (Rubió 1985: 98), que van saber veure en la demanda de notícies

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

també un bon negoci. Els estudis sobre la impremta catalana són encara parcials i no estem en condicions de poder traçar un bon panorama de la seva activitat durant els anys de la guerra de Separació. Ara bé, sí que es pot constatar que impremtes com les de Matevat, Lacavalleria, Gabriel Nogués o Jaume Romeu, entre d'altres, treballaven al servei dels interessos catalans facturant els grans textos justificatius de la Revolució Catalana i, alhora, fullets de notícies de cost reduït, breus i pràcticament sense gravats (Burgos & Peña 1984; Fontcuberta 2003; Pizarro 2004).

3. Pel que fa a la resta del territori principatí, la publicació de propaganda impresa és migrada. A Tarragona, al taller dels Robert s'imprimeixen, que sapiguem, un parell d'opuscles tot just començada la guerra,[10] el 1644 dos opuscles del pamfletista profelipista Joan Pere Moliner (*Lágrimas del Geremías catalán, ilergete pastor*, viuda Roberta;[11] *Apologia in orationem reverendissimi episcopi La Marca*…, s.i.) i el 1645 una relació del setge de Tarragona, de Bonaventura Dessí, impresa per la vídua Roberta per ordre dels cònsols de la ciutat (*Verdadera relación del sigundo sitio que a tenido, i algunas cosas notables, esta mui antigua, mui noble i fidelísima ciudad de Tarragona…*; veg. Jordà 1993: 66-67). Pel que fa a Girona, abans de 1652 només tinc notícia d'un fullet que tira Jeroni Palol: *Avisos sens mentida y relació sens afectes de alguns successos que y ha hagut entre los soldats de Castelló de Ampúries y los de la força de Rosas* (1641). D'altra banda, a Lleida, Enric Castany publica notícies i pamflets que s'han de relacionar amb el conflicte; per exemple, una *Relación verdadera de las vitorias que ha tenido la armada naval de christianíssimo rey de Francia Luys XIII, conde de Barcelona, y de la ciudad de los castellanos que el exército del rey de Portugal ha saqueado* (1641) o la *Cataluña defendida de sus émulos,* d'Antoni Marquès (1641); amb l'entrada de les tropes de Felip IV, la vídua Castany, Jerònima Estall, publica fullets profelipistes: *Relació de la entrada de la S. C. y R. Magestat el rey, nostre senyor, don Felip Quart, en la sua ciutat de Leyda als VII de agost MDCXXXXIIII, manada imprimir per los molt il·lustres senyors paers de dita ciutat…* Retirada Estall (1645), no hi tornarà a haver una

10. Conec aquests dos, només per referències: *D. Pedro Faxardo Zuñiga y Requesens, Marqués de los Velez... Aviendo entendido, no sin gran dolor nuestro, el lamentable estado en que se halla la provincia de Cataluña...* (s. i., 1640), i *Orde que han de tenir los capitans y officials de les companyies de la present ciutat de Tarragona… als quals toca la defensa de la dita ciutat...* (Gabriel Robert, 1640).

11. N'hi ha com a mínim una altra edició, sense peu d'impremta, amb variants en el títol.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

impremta activa a Lleida fins passats els estralls de la guerra. Un escorcoll sistemàtic dels catàlegs disponibles ens oferiria de ben segur més notícies, però és clar que es tracta bàsicament de casos aïllats. El mateix passa a Tortosa i a Perpinyà, a la frontera amb el regne d'Aragó una i amb França l'altra, en les quals, per la seva situació estratègica i la marxa dels desencadenants bèl·lics, ens esperaríem trobar potser una activitat més pronunciada a les premses. No és el cas. Amb tot, analitzaré breument la situació de les dues ciutats perquè valen com a exemple, pel que tenen d'emblemàtiques en el desenvolupament del conflicte, de la situació que es produeix arreu del Principat.

Així, i més enllà de les circumstàncies generals a tot el país, sembla obligat començar preguntant-nos per quina raó pràcticament emmudeixen les premses als Comtats. Quan comença el conflicte, Perpinyà té una impremta prou consolidada que, un cop acabada la guerra, tornarà a revifar i mostrar una vitalitat eloqüent (Comas 2007; Miralles 2007). Des de 1639 fins a 1642 les premses de l'impressor aleshores actiu a Perpinyà, Esteve Bartau, s'aturen (o no tenim constància que funcionin).[12] Més endavant, durant el període 1643-52, són certament pocs els textos que publica i en gran part es tracta de causes judicials, tot i que no únicament: de 1643 és la *Relación verdadera de la batalla y victoria de nuestro señor dio al príncipe duque de Anguien…*, traduïda del francès. A partir de 1652, en què la impremta perpinyanenca va recuperant un ritme més continuat, les plomes dels propagandistes catalans ja fa temps que no es prodiguen amb assiduïtat i és lògic no trobar escrits d'aquest tipus en un territori marcadament profrancès. Serà el 1659 que es publicarà la *Defença de las regalias, constitucions, privilegis, y llibertats del principat de Cataluña y comtats de Rosselló y Cerdaña. Per orde dels molt il·lustres señors deputats y oïdors de comptes del General de Cataluña, en Perpiñà residints*, sense peu d'impremta però possiblement imprès a la capital del Rosselló, i l'any següent, el *Trachtat de paus entre les curones de França y Espanya…* (Joan Figuerola, 1660).

El cas de Tortosa és, d'entrada, diferent, perquè la impremta no hi tenia el mateix arrelament que a Perpinyà quan esclata la guerra. Coneixem algunes obres impreses anteriorment per Francesc Martorell i de Luna, però el gruix i la importància d'aquests llibres és relativa, i el 1642 el llibreter Francesc Mayner, que s'havia fet càrrec del taller tipogràfic de Martorell, hi tirà *Tarragona ab amor y veritat diu a sos germans*

12. Podria ser seu un fullet sense peu d'impremta que actualment estudia Mercè Comas (*Señor. La fidelíssima villa de Perpiñán…*; post. 1640?), tot i que no es pot descartar encara que es tracti d'una impressió barcelonina.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

los catalans, un text contra els francesos, en llenguatge col·loquial, demagògic i en què l'autor increpa contínuament el lector:

> Dos enemichs són los que òbran aquesta desditxa: lo engany y los francesos [...]. Oferex lo rey, nostre señor, conservar a Cataluña en los privilegis y libertats inviolablement, perdona[r] los quints a totes les universitats [...] y disposar los medis per a la observança a nòstron modo. Ha-y més que demanar? De qu[è·s] quexarà lo qui vol cambiar aquestas mercès ab las calitats de la guerra? Ningú se aconsole en sos mals pensant que per ells se deslliura de altres majors. No diga ningú: «mal ho passam però, en fi, vivim», que no y ha altre mal mayor ni menor que patir. Si estos [mals] no·s patissen, en pau viuríem y viuríem així com abans solíem, que lo rey, nòstron senyor, pau nos vol donar y pau a nòstron modo.
>
> (*Tarragona ab amor* 1642: [1] i [2], respectivament)

Tot i ser a Perpinyà i a Tortosa la situació de partida diferent quant a l'arrelament de la impremta, els resultats durant la contesa són els mateixos: les premses locals emmudeixen mentre les ciutats esdevenen protagonistes dels escrits. Les notícies sobre Tortosa permeten exemplificar el que deia més amunt sobre la geografia de la impremta en relació amb la guerra dels Segadors: entre 1642 i 1651 les noves sobre la ciutat s'han d'anar a buscar a fora i les victòries i derrotes d'un i altre bàndol s'endevinen en funció dels peus d'impremta.[13] Prèviament, el desembre de 1640 i estant Tortosa controlada per les tropes castellanes, teòricament s'hi va imprimir la *Súplica de la muy noble y muy leal ciudad de Tortosa* (Tortosa, Pere Martorell) de l'inquisidor Juan Adam de la Parra, una resposta a la *Proclamación* de Sala, sense signar i feta amb la voluntat que els lectors creguessin que era obra del Consell local, desafecte a la Diputació; tot amb tot, és possible que fos impresa a Madrid i que el peu d'impremta sigui fals i respongui a la voluntat de «catalanitzar» l'obra (Arredondo 1999; Querol 2006: 292-297).

La resposta a la manca de propaganda impresa a Perpinyà, Tortosa, Lleida, Girona o Tarragona la trobem en les circumstàncies generals derivades del curs del conflicte, perquè, com ha quedat clar, són les premses centrals les que monopolitzen la publicística de guerra. Ettinghausen (1993: 16 i ss.) ha fet veure l'estranyesa que produeix el fet que pràcticament no hi hagi, en la premsa catalana, notícies referents

13. La informació sobre Tortosa prové de Querol (1999, 2006). Els primers anys de guerra a Sevilla i Madrid es publiquen opuscles, de poques pàgines, referents a la situació de Tortosa. L'any 1543, com a conseqüència dels progressos de l'exèrcit català a les terres de l'Ebre, apareixen tres «cartes» publicades a la impremta Matevat de Barcelona. Els anys 1645 i 1646 de nou les impremtes de Barcelona (Matevat, Dexen i Nogués) concentren les notícies sobre Tortosa, però a partir d'aleshores seran les impremtes felipistes que capitalitzaran la informació sobre la ciutat.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

a Barcelona, tret d'algunes excepcions com ara la victòria de Montjuïc sobre el marquès de los Vélez (i més endavant, per bé que de designi contrari, sobre la caiguda de Barcelona), i ho justifica dient que segurament a la ciutat interessaven les notícies de fora. Efectivament, els textos conservats confirmen que hi ha una voluntat per abastar notícies provinents de tot el territori i que les notícies estrictament barcelonines són comparativament poques. Hi deu pesar, també, que la notícia era on es trobava el front de guerra, on hi havia interessos territorials en conflicte: la capital ho fou el 1641 i el 1652, moments en què sí que es troba en el punt de mira de la publicística. En el fet que les premses locals no actuessin com a altaveus hi van contribuir el centralisme barceloní, àvid de controlar la propaganda, i els efectes de la guerra. D'altra banda, els continguts diguem-ne «locals» dels opuscles i el seu ús (per exemple en dietaris i memòries) fan pensar que, a més a més d'un públic barceloní, la propaganda es distribuïa i arribava arreu —potser no amb la mateixa intensitat, però ben cert que hi arribava.

4. Quant a la resta dels territoris de la monarquia hispànica, són sobretot Sevilla, Madrid i Saragossa, i en menor mesura València, els que concentren la propaganda profelipista. Per contrarestar els textos justificatius promoguts per les institucions catalanes, la monarquia i Olivares van activar una sèrie de plomes afilades: ja he parlat del cas d'Adam de la Parra i la seva *Súplica de Tortosa*, que vol passar per un text d'autoria catalana publicat a Tortosa, però també s'han d'esmentar l'*Aristarco*, de Francisco de Rioja (Madrid, 1641) o la *Idea del principado de Cataluña*, de José Pellicer y Tovar (Anvers, 1642). Aquestes tres obres m'interessen perquè mostren prou bé la diversió geogràfica existent (o que es vol mostrar) quant a les impremtes reialistes; són obres que circulen, arriben, i són llegides i contestades a Catalunya. Més enllà del cercle estrictament olivarista, alguns catalans usen les impremtes a Madrid i Saragossa per difondre el seu ideari; ho fan Vicent de Miravall i Forcadell amb *Tortosa ciudad fidelísima y exemplar* (Madrid, Imprenta del Reyno, 1641), obra impulsada per l'oligarquia tortosina després de l'aparició de la *Súplica* d'Adam de la Parra i gestada en un ambient cortesà (Querol 2006: 297-304), l'alguerès Francesc Boïl, amb *Bozina pastoril y militar* (Madrid, s. i., 1642), de la qual se'n feren almenys dues edicions, Gabriel Agustí Rius, amb el seu *Cristal de la verdad, espejo de Cataluña* (Saragossa, Pedro Lanaja y Lamarca, 1646), o Ramon Dalmau de Rocabertí, autor de *Presagios fatales del mando francés en Cataluña* (Saragossa, Pedro Lanaja y Lamarca, 1646).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

Alguns d'aquests autors havien hagut d'abandonar Catalunya i per això es van valer de les premses que tenien més a l'abast, alhora que aprofitaven per fer-ho en moments en què el conflicte ideològic era naixent o ben viu el descontentament a Catalunya per les pràctiques de l'administració francesa; al Principat els impressors no els eren ideològicament propers i publicar-hi propaganda castellana no era gens fàcil. Altres catalans reialistes, que s'havien quedat o havien marxat i aconseguit tornar, aprofitaren el moment en què les tropes castellanes controlaven algunes ciutats catalanes per publicar els seus pamflets en territori principatí: és el cas ja citat de Moliner a Tarragona. La llengua de la publicística felipista orquestrada per plomes catalanes és el castellà i, més excepcionalment, el llatí.

Entre els partidaris de la monarquia hispànica les notícies i relacions d'actualitat van augmentar progressivament, sobretot a partir de 1646 (tot i coincidint amb l'augment de textos pamfletaris felipistes d'autor català), però desconeixem qui són els seus artífexs. Un estudi sistemàtic de la llengua d'aquests textos que són en castellà potser ens indicaria si n'hi ha, o no, d'autor català. Les notícies circulen i s'imprimeixen simultàniament o es reimprimeixen a les premses sota el mateix signe polític, especialment entre Sevilla, Saragossa i Madrid.

La guerra entre els catalans i la monarquia hispànica va generar literatura i demanda de notícies d'actualitat arreu de la península. Després de la caiguda de Barcelona el 1652, les ciutats organitzaren festes per a celebrar-ho i els escriptors en van deixar testimoni escrit (veg. p. e. Rodríguez de la Flor & Blasco 1994); coincidint amb la presa de la Barcelona per les tropes castellanes, les premses de la monarquia tornaran a treballar en una única direcció, les de la capital del Principat incloses.[14]

Les relacions impreses, dirigides sobretot a un públic proper ideològicament, arribaven a un i altre bàndol? El seu contingut i la contrapropaganda fan pensar que sí. Els estudis que s'han ocupat sobre la literatura de consum popular del període, especialment la didàctica o religiosa, noten la necessitat que les obres fossin en català per tal de ser compreses per tothom, però de la publicística de guerra es dedueix que una part important dels lectors havia de ser competent per a llegir en castellà. Així, sembla clar que els fulletons profelipistes «no anaven únicament adreçats als súbdits castellans, aragonesos o valencians fidels a Felip IV sinó també als naturals catalans»

14. P. e.: Girona, Barcelona, Madrid, Saragossa i Granada tiren notícies sobre el socors a Girona per Joan d'Àustria (Ettinghausen 1993: núm. 204-211).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

(Simon 1999: 252), però si es volen treure conclusions sòlides sobre l'arrelament i comprensió de la llengua castellana al Principat s'haurien de mirar de conèixer les preferències de lectura per segments (lectors masculins, femenins i infantils; rurals i de ciutat, etc.). D'altra banda, la contrapropaganda a la premsa (més escassa que la que generen els grans textos justificatius) és indicativa de la circulació dels escrits. Partint dels exemples que ofereix Ettinghausen (1993: I, 35-36), és clar que la dita contrapropaganda era necessària en indrets fronterers o en moments en què confluïen ambdós exèrcits, quan circulaven entre els soldats i la població civil papers amb ideologies enfrontades que calia contrarestar. Són, doncs, textos fets i pensats per a un públic que consumia literatura de guerra independentment de l'idioma dels escrits.

5. A l'exterior de la península, França i Portugal es converteixen en portaveus de les aspiracions catalanes (i de les pròpies). A França, és sobretot a les ciutats de Rouen i de París on veuran la llum els textos francesos que justifiquen l'annexió del Principat d'acord amb les aspiracions franceses, les relacions de successos o gasetes sobre la guerra catalana i les traduccions dels textos justificatius catalans.

Coincidint amb el punt àlgid de la publicística institucional catalana, s'imprimeixen a Rouen quatre traduccions importants: la *Proclamación (Plainte catholique des Catalans*; Jaques Cailloue, 1641), els *Secrets públics* (*Secrets publiques de la Catalogne*; Jean Berthelin, 1642) i l'*Epítome* (*Abbregé du commencement et des progrez de la guerre de Catalogne*; Jean Berthelin, 1642), de Gaspar Sala, així com l'anònima *Apoyos de la verdad catalana* (*Appuy de la verité catalane*; Jean Berthelin, 1642). A Rouen hi havia un gremi de llibreters i impressors molt actiu i important, entre els quals destacava especialment Berthelin, que tenia relacions comercials freqüents amb la Península, i les institucions catalanes se'n van aprofitar a l'hora d'escampar la seva propaganda.

L'apologia de la unió entre el Principat i la monarquia francesa i la justificació dels drets d'aquesta última sobre la primera la feren també historiadors francesos: *La déffence des Catalans*, de Charles Sorel (París, N. de Sercy, 1642), *La Catalogne française*, de Pierre de Caseneuve (Tolosa, Pierre Bosc, 1644) o la *Marca Hispanica*, de Pèire de Marca (París, F. Muguet, 1688, però escrita entre 1644-1651); paral·lelament, s'imprimien gasetes i notícies d'actualitat que relataven els progressos de les armes franceses algunes de les quals, com hem vist més amunt, arribaren a Barcelona.[15] En aquest

15. Sobre el tractament de la secessió catalana (i portuguesa) a França, veg. Schaub (2004).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

context s'ha d'esmentar l'obra del franciscà Francesc Fornés, predicador i cronista del rei de França i que s'ha de situar en l'òrbita de Pèire de Marca. Fornés va viure a París almenys entre el 1642 i 1643 i allà hi va publicar un parell de títols: *Nueva descripción de todo el principado de Cataluña y condados de Rossellón, Cerdaña, Barrabés y Ribagorça, dispuesta según el drecho propietario que el dicho Principado tiene en todas las tierras que en sí encierran los dos ríos Segre y Cynca… Nouvelle description de toute la principauté de Catalogne et de ses comtez de Roussillon, Cerdagne, Barrabes et Ribagorça disposée selon le droit legitime que la dite Principauté à sur tout le territoire qui est entre les deus rivières de Segre & Cynca* (Sebastien Cramioisy, 1643) i *La catalana verdad contra la emulación. Cataluña electora según drecho y justicia. Luis XIII verdaderamente electo en conde de Barcelona. Las leyes godas no derogadas del todo, sino suplidas y mejoradas. El conde de Barcelona con el* Ius Patronatus *de las iglesias del Principado y sus Condados* (Teodoro Perpingue, 1643). Els títols són prou eloqüents de llur contingut. El primer és una edició bilingüe, castellana i francesa, i el segon, en castellà, va veure dues edicions, aquesta parisenca i una altra barcelonina del mateix any, sortida de la impremta de Gabriel Nogués (Miralles 2010b: 29-30). Posteriorment, Fornés (1646: 15) publicà a Barcelona un *Sermón que predicó... en la festividad de san Juan Evangelista en la iglesia del religiosíssimo y real convento del seráphico padre san Francisco de la misma ciudad, año 1645* (Viuda Matevat, 1646), endreçat al comte d'Harcourt i en què mostra la seva filiació profrancesa i l'argumentari religiós tan habitual en aquests textos:

> No se puede negar que la christiandad en los reynos de Francia no sea la más acendrada, la más limpia y pura, la más ardiente, fervorosa y llena de erudición que aya en todo el orbe, y eso se echa de ver claro por razón de la oposición de los hereges.

Per la seva banda, Martí Viladamor, en ple conflicte amb les institucions catalanes, publicà l'opuscle *Manifiesto de la fidelidad catalana, integridad francesa y perversidad enemiga de la justa conservación de Cataluña en Francia*. No porta peu d'impremta però s'estampà a París entre finals de juny i principis de juliol de 1646, amb la voluntat que semblés tirat a Catalunya. El *Manifiesto* va costar que circulés per territori català: com a mínim, a la Diputació tenien dificultats per aconseguir-ne exemplars (Capdeferro 2007: 443-444).

A Lisboa es publiquen *Noticia universal de Cataluña*, de Martí Viladamor (Antonio Álvares, 1641), tres de les obres més importans de Gaspar Sala (*Proclamación Católica*, Antonio Álvares, 1641; *Segredos públicos, pedra de toque*, Lourenço de Anveres,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

1641, en traducció portuguesa com indica el títol; i *Epítome de los principios y progresos...* Antonio Álvares, 1641), així com l'anònim *Apoyos de la verdad catalana* (Jorge Rodríguez, 1642). Sabem que les institucions catalanes es trobaven rere les impressions europees de textos justificatius, però caldria explorar el món de les relacions comercials entre els impressors barcelonins, lisboetes i rouenesos per a conèixer més a fons com es produïen els intercanvis dels opuscles propagandístics i les relacions de successos.

Anveres, Álvares (impressor del rei) i Rodrigues són tres dels impressors més importants a Lisboa a l'època, i el llibreter Lourenço de Queirós, promotor d'algunes d'aquestes impressions, era un home que gaudia del patrocini reial. Anastácio (2009: 117) ha fet veure la importància d'aquests títols en l'univers dels papers de la Restauració: són d'obres que arriben a Lisboa de la mà de l'ambaixador del Principat i s'imprimeixen a la ciutat per ordre de Joan IV. Bona prova del pes específic d'aquesta propaganda de guerra i de la seva influència sobre la literatura de l'època són els escrits de Francisco Manuel de Melo, que valora i consumeix i fa un ús extens d'aquests «papers» en la *Historia de los movimientos y separación de Cataluña* (Lisboa, Paulo Craesbeeck, 1645).

A Lisboa també arriben relacions de fets de poques pàgines, traduïdes, que provenen de Catalunya o de París: *Relação verdadeira de tudo o que succedeo na entrega de Perpinham ao Christianíssimo rey de França, & a sahida do Marqués de Flores de Ávila... Impressa na cidade de Barcelona & hora traduzida novamente em lingoa portugueza* (Domingo Lopes Rosa, 1642), *Relação da tomada da villa de Colibre pello exército del rey christianíssimo de França… conforme ao impresso em Paris no anno de 1642… & hora traduzido da lingoa francesa em português* (Lourenço de Anveres, 1642).

A diferència de Rouen, París o Lisboa, les altres ciutats europees que acullen a les seves premses escrits d'autor català sobre la guerra de Separació ho fan de manera circumstancial (el cas de la revolució napolitana, ja ho he dit, podria posar-se en paral·lel al de Catalunya-Portugal si no fos perquè arriba massa tard), tot i que, ara per ara, falten elements per valorar l'abast real d'aquesta publicística. Amsterdam i Tolosa, per exemple, imprimeixen edicions de la *Proclamación* de Sala, mentre que a Nàpols s'hi publica la *Cataluña desengañada* del profelipista Alexandre de Ros (Egidio Longo, 1646), que és traduïda a l'italià i publicada un any després a la mateixa impremta.[16] Les obres posteriors de Ros es van publicar sense peu d'impremta fins

16. Querol (1999: núm. 220-225; 2006: 304 i ss.). Possiblement és de Ros un text primerenc de la publicística reialista, tradicionalment atribuït a Alonso Guillén de la Carrera, *La estrecha amistad que profesamos* (Simon 1999: 233).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

que el 1653, caiguda ja la capital del Principat en mans castellanes, serà la impremta d'Antoni Lacavalleria, a Barcelona, l'encarregada d'imprimir el *Sermón de la puríssima concepción de la Virgen nuestra señora y en acción de gracias de la reducción de Cataluña a la obediencia de Su Magestad*.

6. Menció a banda mereixen les obres escrites en llatí, pensades, a partir del moment que la llengua escollida és aquesta i no una altra, per a un públic europeu evidentment culte i interessat a conèixer el discurs polític que hi havia al darrere de la guerra (Coroleu 2011). És a dir, escrites per ser llegides dins, però sobretot fora, de les fronteres del país, independentment de la geografia del peu d'impremta. A Barcelona i coincidint amb la primera ofensiva publicística catalana, es publiquen dos textos que són conseqüència de les ànsies justificatives de la Generalitat: l'anònim *Catalonia iterum ad Lilia perfugiens* (Pere Lacavalleria, 1642) i *Catalonia sub Urbano foeliciter renata, amota vi iustitiaque eminente,* del citat Francesc Martí Viladamor i publicat sota el pseudònim de Marc Tixell (Sebastià de Cormellas, 1642). Dos anys més tard, el mateix Martí Viladamor desenvoluparia les idees del *Catalonia* en un altre tractat polític en llatí, més madur: *Praesidium inexpugnabile Principatus Cataloniae pro iure eligendi Christianissimum Monarcham* (Sebastià de Cormellas, 1644). El *Praesidium inexpugnabile* circulava per Münster durant les converses de pau i fou promogut pel Consell de Cent, que el degué veure com una carta de presentació excel·lent dels interessos de les institucions catalanes; va ser enviat a París i editat en llatí per ordre de la reina Anna. Paral·lelament, el rei francès mirà d'aconseguir que el Consell de Cent l'imprimís i el difongués en castellà (Simon 1999: 265; Capdeferro 2007: 430).

D'un altre signe és el breu opuscle de Pere Moliner, *Apologia in orationem reverendissimi episcopi La Marca Galli contra Hispaniarum Regem apud Gotholanum clerum declamantis* (Tarragona, 1644), una resposta de to bel·ligerant contra Pèire de Marca.[17] Moliner (1644: 4) es pronuncia, amb rotunditat, sobre el visitador general de Catalunya:

> O illustrissime La Marca, virtutum animatum simulachrum, nobilitatis phosphore fulgentissime, eruditionis ditissimum aerarium, eloquentiae Rodane, orationem comprime,

17. No he pogut veure els documents que cita Jordà (1993: 112-113) sobre Moliner però, si no hi ha referència al títol que aquest es proposava d'imprimir, pot tractar-se d'aquesta *Apologia.*

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

> pernicioso exuberantem stillo injuriis periodis in Philippum Magnum infectam, estremi eloquutione praecipitem, inurbana narratione deformem.

Étienne Baluze, en les seves notes a l'edició de l'*Epistola de Judaicis Superstitionibus*, d'Agobard de Lió, conta amb detall les circumstàncies que van activar la rèplica de Moliner a Marca, i valora sense pietat l'*Apologia* i el seu autor: «Caeterum adversus hanc orationem Marcae, puerilem admodum declamatiunculam eodem anno Tarracone edidit frater Petrus Moliner Trinitarius magister, theologiae doctor ac vespertinus cathedraticus in Ilerdensi Lycaeo. His enim se titulis ornavit homo opinione sua doctus et eloquens; sed, quantum ex ipsius declamatiuncula colligi potest, Musis non tam invisus, quam ignotus» (PL 104, 81A-82B).

7. Els opuscles polítics i les relacions de successos impresos d'ascendència catalana viuen un moment extraordinari a la dècada dels anys quaranta, coincidint sobretot amb els inicis de la guerra dels Segadors. La impremta incentiva la difusió de les notícies i genera una necessitat de consum. Són textos que s'escriuren majoritàriament en català i en castellà pensant en un públic de casa i peninsular; d'entre tot aquest gruix de literatura de guerra, alguns dels memorials impulsats per les institucions es tradueixen en altres llengües i accedeixen a un públic europeu.

Europa rep la literatura catalana de guerra selectivament. Els grans textos justificatius, escrits per plomes de renom i impulsats per les institucions, es distribueixen més enllà de les fronteres entre un públic cultivat i desitjós de notícies polítiques, ja sigui en la llengua en què foren escrits (majoritàriament castellà), ja sigui en traducció; la publicística catalana s'expressa en castellà, català i llatí, però també és traduïda al francès, portuguès, neerlandès i italià.[18] Per una altra banda, la literatura de consum intern, destinada a un grup social més ampli, és a dir, les relacions de successos, compta sobretot amb uns lectors locals, del Principat o dels territoris de la resta de la monarquia hispànica, amb alguna excepció. La situació de Portugal, també en guerra amb la monarquia hispànica, fa que algunes de les relacions publicades a Catalunya i escrites originàriament en la llengua del país o en castellà siguin difoses com a material publicístic allà, un fenomen que també ocorre a la inversa: Catalunya i Portugal segueixen

18. La publicística portuguesa es vehicula en les mateixes llengües (Marques 1989; citat a través d'Anastácio 2009: 113).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 181-205

un camí paral·lel, per bé que els resultats siguin molt diferents, i és comprensible que es produeixi aquesta anada i vinguda de textos de tota mena que suporten els argumentaris polítics i les inquietuds socials. En canvi, França es troba involucrada en el conflicte en primera persona, com a agent actiu, i ella mateixa s'interessa per produir notícies més que no pas per traduir o fer circular les d'origen català. Pel que fa al cas de la revolució napolitana, més tardà, quan s'hauria pogut produir el transvasament d'informació de Catalunya cap a Nàpols la situació al Principat no era precisament falaguera per als profrancesos, i la propaganda política ja havia començat a perdre força a les premses.

A l'interior del país, la propaganda catalana de l'època de la guerra contribueix a popularitzar la política i la història, alhora que hem de creure que l'efecte multiplicador de la impremta actua com a revulsiu per a la lectura (de manera individual o a través de la lectura en veu alta). A l'exterior, permet de fer conèixer no només un ideari sinó també i alhora la literatura que més es conreava en aquell moment al Principat: la prosa dels propagandistes catalans va rebre, gràcies al suport institucional i a les bones arts dels impressors, un impuls enorme per ser difosa arreu d'Europa.

Eulàlia Miralles
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Anastácio, V. (2009) «Apontamentos sobre D. Francisco Manuel de Melo, a História de guerra da Catalunha e os papéis da Restauração», *Península. Revista da Estudos Ibéricos*, 6, pp. 111-120.

Antón, J. & M. Jiménez (1991) «Francisco Martí i Viladamor: un pro-francés durante la *Guerra dels Segadors*», *Manuscrits*, 9, pp. 289-304.

Arredondo, M. S. (1999) «Noticia de la *Súplica de Tortosa* (1640), atribuida al Inquisidor Juan Adam de la Parra», *Cuadernos de Historia Moderna,* 22, pp. 139-156.

— (2008) «Transmitir y proclamar la religión: una cuestión de propaganda en las crisis de 1635 y 1640», *Criticón*, 102, pp. 85-101.

Arrieta, J. (2008) «La *lex regia* en la obra de Francisco Martí Viladamor: recepción y evolución del concepto», *Pedralbes*, 28, pp. 103-140.

Baró, X. (2009) *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Burgos, F. X. & M. Peña (1984), «Aportaciones sobre el enfrentamiento ideológico entre Castilla y Cataluña en el s. xvii. (La publicística catalana)», dins *Primer Congrés d'història moderna de Catalunya*, ii, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 557-567.

Capdeferro, J. (2007) «Francesc Martí i Viladamor (1616-1689), un catalan (trop?) fidèle au roi de France?», dins J.-M. Bercé (ed.), *Les procès politiques (xive-xviiie siècle)*, Roma, École Française de Rome, pp. 425-449.

Catálogo (1974) *Catálogo de la colección de Folletos Bonsoms relativos en su mayor parte a historia de Cataluña*, Barcelona, Casa Provincial de Caridad, 1974.

Comas, M. (2007) «La vitalitat de la impremta a Perpinyà del segle xvi al segle xix: de Rosenbach a Alzina», *Mirmanda*, 2, pp. 77-85.

Còpia d'una carta (1642) *Còpia d'una carta que envia Simon Vergés a Bertran Gayris, en la qual li dóna relació de la derrota y rendiment de l'exèrcit del rei de Castella, del qual era general don Pere d'Aragó. En rima de Jaume Roig*, Barcelona, Jaume Romeu.

Coroleu, A. (2011) «Latin and political propaganda in early-modern Catalunya: the case of the *Guerra dels Segadors*», *Renæssanceforum*, 8.

Delgado, I. (1986) *Escritores políticos de Seiscentos*, Lisboa, Ministério da Educação e Cultura.

Escobedo, J. (1988) *Plecs poètics catalans del segle xvii a la Biblioteca de Catalunya*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya.

Fontcuberta, C. (2003) «Art i conflicte: l´ús de la imatge a la guerra dels Segadors», *Pedralbes,* 23, pp. 147-164.

Fornés, F. (1646) *Sermón que predicó... en la festividad de san Juan Evangelista en la iglesia del religiosíssimo y real convento del seráphico padre san Francisco de la misma ciudad, año 1645*, Barcelona, viuda Matevat.

García Cárcel, R. (1985) *Historia de Cataluña. Siglos xvi-xvii*, i, Barcelona, Ariel.

González Peiró, M. R. (1984) «Los predicadores y la revuelta catalana de 1640. Estudio de dos sermones», *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, ii, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 435-443.

Ivo, V. (1998) «Barcelona y Nápoles en la búsqueda de un modelo político: analogías, diferencias, contactos», *Pedralbes*, 18-ii, pp. 439-452.

Jordà, A. (1993) *Església i poder a la Catalunya del segle XVII. La seu de Tarragona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Marques, J. F. (1989) *A Parenética Portuguesa da Restauração 1640-1668. A Revolta e a Mentalidade*, Porto, INIC, 2 vol.

Miralles, E. (2007) «La llengua de la impremta a Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII (1650-1699)», dins P. Valsalobre i B. Sansano (eds.), *Francesc Fontanella: una vida, una obra, un temps,* Girona, Edicions Vitel·la, pp. 93-123.

— (2010a) «Poesia i política en la guerra dels Segadors», dins O. Jané (ed.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI: un model en construcció*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, pp. 177-187.

— (2010b) *Sobre Jeroni Pujades*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Moliner, P. (1644) *Apologia in orationem reverendissimi episcopi La Marca Galli contra Hispaniarum Regem apud Gotholanum clerum declamantis*, [Tarragona].

Neumann, K. (1998) «La justificación 'ante el mundo': difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en 1640», *Pedralbes*, 18/2, pp. 373-381.

Neumann, K. & A. Simon (2003) «Estudi introductori», dins G. Sala, *Proclamación Católica a la Magestad Piadosa de Felipe el Grande*, Barcelona, Base. [Reimpr. facs. de Barcelona, 1640.]

Pérez Samper, M. À. (1992) *Catalunya i Portugal el 1640*, Barcelona, Curial.

Pizarro, C. (2004) «La imprenta oficial del Consell de Cent en el siglo XVII: Sebastián y Jaime Matevat (1631-1644)», dins *La memoria de los libros. Estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*, I, pp. 519-538.

Querol, E. (1999) *Tortosa, república literària (1475-1800)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre.

— (2006) *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'edat moderna,* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Rafanell, A. (1999) *La llengua silenciada*, Barcelona, Empúries.

Relación verdadera (1641) *Relación verdadera de todo lo que ha passado en Perpiñán el tiempo que estuvieron cercados..., y de algunas cosas particulares más para causar admiración que para ser crehídas, que se han sucedido en dicho cerco*, Barcelona, Jaume Romeu.

Reula, J. (1991) «1640-1647: Una aproximació a la publicística de la Guerra dels Segadors», *Pedralbes*, 11, pp. 91-108.

Rodríguez de la Flor, F. & E. Galindo (1994) *Política y fiesta en el barroco. 1652. Descripción, Oración y Relación de Fiestas en Salamanca con motivo de la conquista de Barcelona*, Salamanca, Ediciones de la Universidad.

Rossich, A. & M. Prats (2010) «La prosa catalana a l'època del barroc», dins E. Miralles (ed.), *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Girona, Edicions Vitel·la, pp. 125-157.

Rubió i Balaguer, J. (1985) *Història de la literatura catalana*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Serra, E., ed. (1995) *Escrits polítics del segle XVII*, II: *Secrets públics, de Gaspar Sala, i altres textos*, Barcelona, Eumo / IUHJVV.

Serra, G. (2001) «La Vint-i-quatrena de Guerra. Mesures del Consell de Cent en començar la guerra dels Segadors», *Barcelona Quaderns d'Història*, 5, pp. 217-223.

Serra, I. (1998) «La recepció a Catalunya de la revolució napolitana de 1647», *Pedralbes*, 18-II, pp. 209-212.

Schaub, J-F. (2004) *La Francia española*, Madrid, Marcial Pons.

Simon, A. (1999) *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2003) «Un *alboroto católico*: el factor religiós en la Revolució Catalana de 1640», *Pedralbes*, 23, pp. 123-146.

— (2004) «La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)», dins A. Balcells (ed.), *Història de la historiografia catalana,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 93-116.

— (2007) «La història en l'estratègia política dels dirigents catalans per enderrocar Olivares. Encara sobre la *Proclamación católica*», *Pedralbes*, 27, pp. 97-112.

Tarragona ab amor (1642) *Tarragona ab amor y veritat diu a sos germans los catalans*, Tortosa, Francesc Mayner.

Terrón, C. (1998) «La visión de Francia durante la Guerra dels Segadors a través de sermones catalanes», *Pedralbes*, 18/II (1998), pp. 383-390.

Torrent, A. M. (1983) «Els intents de recuperació de la llengua a mitjan XVII», Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral en xarxa: <http://www.tdx.cat/TDX-0719110-183752>.]

— (1984) «Poesia barroca de la Guerra dels Segadors», *Els Marges*, 31, pp. 81-100.

Torres, X., ed. (1995) *Escrits polítics del segle XVII*, I: *Noticia universal de Cataluña, de Francesc Martí Viladamor*, Barcelona, Eumo / IUHJVV.

— (2001) «Els naturals i el rei natural en la Catalunya de la guerra dels Segadors: a propòsit d'un *Sermó* de Gaspar Sala (1641)», *Estudi General*, 21, pp. 221-240.
— (2006) *La guerra dels Segadors*, Lleida, Eumo / Pagès.
— (2008) *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, Universitat de València.
— (2010) «El paradigma ambrosià. Devoció i patriotisme a la guerra dels Segadors», dins O. Jané (ed.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI: un model en construcció*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, pp. 153-160.
Valsalobre, P. (2009) «*Il Desideroso*: un successo editoriale permanente. Note sulla fortuna del romanzo *Desitjós* o *Spill de la vida religiosa* in Italia, dal Cinquecento all'Ottocento», dins *La Catalogna in Europa. L'Europa in Catalogna. Transiti, passaggi, traduzioni*, Venècia. [Edizione in linea - ISBN 978-88-7893-009-4.]
Villanueva, J. (2004) *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante.

ALBERT ROSSICH

INTERTEXTOS: SOBRE LES FONTS I ELS MOTIUS LITERARIS DE *LO DESENGANY* DE FONTANELLA

En el panorama literari barceloní de mitjan segle XVII, la figura de Francesc Fontanella emergeix d'una manera fulgurant.[1] La seva fecunditat, la versatilitat de la seva producció, la seguretat del seu estil només s'expliquen per una marcada capacitat d'assimilació dels models del seu temps —i anteriors. No es tracta d'imitacions directes, sinó de l'adopció d'estilemes i de préstecs literaris que no s'han de confondre amb deutes globals, i que no impliquen la identificació de Fontanella amb el món poètic d'altres autors.

Per exemple, tots pensem en Garcilaso quan llegim

> ¡Oh, dures fletxes de mon fat rompudes,
> rompudes per ferir més doloroses...
> (Miró 1995a: I, 185)

però el record dels versos «¡Oh dulces prendas por mi mal halladas / dulces y alegres cuando Dios quería» ens podria fer oblidar que el tema d'un i altre sonet coincideixen ben poc. En Fontanella, fletxes i flames són apostrofades perquè provoquin la mort del poeta: les fletxes són trencades, les flames ja són ombres, i només si són capaces d'emportar-se'n la vida del poeta es podran reivindicar. En Garcilaso és el contrari: les penyores —els records— són sol·licitades perquè portin el poeta al costat de la seva dama. Les influències, en Fontanella, són estímuls per a desenvolupar altres temes, són

1. Vull agrair a Pep Valsalobre els seus suggeriments en la redacció d'aquest article, un treball que s'emmarca dins el projecte «La literatura catalana del renacimiento y el barroco en el contexto europeo. Edición de textos», núm. FFI2009-09630. He d'advertir que al llarg d'aquest article, regularitzo l'ortografia i la puntuació dels textos.

peces de construcció del vers amb una intenció no necessàriament coincident amb el seu model. Des d'aquest punt de vista, crec que és extrapolable a Fontanella una afirmació que feia Dámaso Alonso (1970: 369-370) a propòsit de Góngora:

> En el siglo xvii dominan netamente las fuerzas de imitación [...]. La originalidad tiene un ámbito muy reducido: casi no llega a más que a renovar el orden de elementos antiguos para engañar y halagar la imaginación de un mundo que ya se estaba ahitando. [...] Góngora, fiel a su época, imita tenazmente. A veces sobre una sola estrofa, y aun sobre un solo verso, se proyectan al mismo tiempo tres o cuatro sombras venerables. [...] Para juzgar una obra suya hay, pues, que colocarse dentro de esa tendencia de su tiempo, hay que saber encontrar la originalidad dentro de la imitación.

Són molts els estudiosos que han assenyalat influències d'altres autors sobre Fontanella. L'esment de Garcilaso és el més freqüent (Ruiz Calonja 1954: 388; Riquer 1964: 650; Herrero 2006), perquè anys endarrere es treballava amb les poques obres de Fontanella que hi havia a l'abast: alguns sonets i poca cosa més. Però Jordi Rubió (1953: iv, 1ª part, 576), que havia explorat els seus manuscrits, va apuntar més enllà:

> Un estudio de sus fuentes, de las leves modificaciones a que somete los versos de sus modelos al traducirlos al catalán (recuérdense las transparentes imitaciones de Garcilaso en sus sonetos), de las adaptaciones de los clásicos, como la versión tan literal de la elegía lx del primer libro de los amores de Ovidio, [cuyos dísticos latinos intercala en algún manuscrito] entre sus octosílabos en romance, o las *Fúnebres obsèquies a una eclipsada bellesa*, escritas en 1648, etc., sería fecundo y aleccionador. Cita también a Ovidio, a Marco Jerónimo Vida y al Tasso. Su teatro deja ver a cada paso reminiscencias de la lírica castellana. El joven autor no se había creado todavía un estilo propio. Hay también una adopción de formas líricas populares.

No acabo d'estar d'acord amb la suggestió de Rubió que tots aquests calcs revelen una inseguretat estilística. De fet, una de les coses que sorprèn més en Fontanella és veure la seva consistència retòrica des del primer poema que va publicar, una poesia liminar per al llibre del seu pare *Cataloniae Decisiones* (Barcelona, 1639):

> De la que el Llobregat verda ribera
> de plata argenta, si de flors colora,
> quan ja de Doris lo safir venera
> i ab boca de cristal los seus adora,
> nasqué una font suau, mansa i sonora,
> a qui ab sagrada rama
> ha coronat la Fama,
> i els marges que hermosea
> Minerva honora i fertilisa Astrea.
> (Rossich i Valsalobre 2006: 234)

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

Podríem recordar aquí els versos del *Polifemo* de Góngora: «Donde espumoso el mar sicilïano / el pie argenta de plata al Lilibeo» (*Polifemo*, 25-26). Tenim aquí tots els «llocs comuns de les muses de Castella», igualment com passa en altres autors contemporanis; però no fa l'efecte d'una provatura vacil·lant, i això que l'autor només tenia setze anys quan es va imprimir el poema.

Fontanella és un autor prolífic i exuberant. Assimilava amb avidesa les lectures, que havien de ser abundoses. Maria-Mercè Miró (1995a: 1, 76) ho posava de relleu a propòsit de les seves èglogues: «Virgili i Teòcrit li proporcionen els noms dels pastors i cavallers i el de les dames i nimfes-pastores; adopta de la tradició grecollatina (poetes hel·lenístics, Teòcrit, Virgili, Ovidi), de la italiana (Petrarca, Sannazaro, T. Tasso) i de l'espanyola (Garcilaso, Góngora) temes i tècniques, metres i vocables». Però abans Miró (1989) ja s'havia referit a les fonts del seu teatre en un treball pioner, on al·ludia a coincidències dels textos de Fontanella amb aspectes de l'obra de Guarini, Quiñones de Benavente, Sannazaro, Tasso, Urfé, Lope, Racan, Shakespeare, Corneille, Calderón, Gryphius, Bernini o Rotrou. Uns anys més tard s'hi referia així: «Coneixia els clàssics: Virgili, Ovidi, Estaci, Tàcit, i potser participà en les representacions de teatre universitari en llengua sàvia —Plaute i Terenci—, coneixia els italians —Tasso, Ariosto, Vida—, i durant els viatges abans esmentats entrà possiblement en contacte amb el teatre francès» (Miró 2001: 359). (No serà sobrer recordar, per completar la perspectiva d'aquesta cruïlla d'influències de diverses literatures damunt Fontanella, que, a més de la seva obra en català, ens han arribat alguns poemes o versos seus compostos en castellà, en francès i en llatí.)

Darrerament han entrat en l'estudi de les fonts del teatre de Fontanella Gabriel Sansano (2006) i Josep Solervicens (2008). A aquests treballs em remeto pel que fa a l'altra gran peça dramàtica de Fontanella, la *Tragicomèdia pastoril d'Amor, Firmesa i Porfia*. Al seu article, Sansano relativitza la dependència d'aquesta obra respecte d'*Il pastor fido*, i remarca la influència que hi exerceix Lope de Vega (per l'*Arte nuevo de hacer comedias*; des del punt de vista teòric, i per la comèdia *La Arcadia*, tant des del punt de vista temàtic com l'estructural). Per a Sansano, el model dramàtic que segueix Fontanella no és el *dramma pastorale* a la manera de Guarini sinó la *comedia pastoril* que representa Lope. En canvi, Solervicens (2008: 218) insisteix en l'ascendent temàtic d'*Il pastor fido* sobre *Amor, Firmesa i Porfia*, tot fent notar, això sí, l'absència de passatges literals comuns i, consegüentment, la dificultat d'aplicar a Fontanella el mètode tradicional de detecció de fonts textuals:

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

El modelo de la *Tragicomèdia pastoril d'Amor, Firmesa i Porfia* es *Il pastor fido* de Guarini y, muy posiblemente, no sólo la praxis tragicómica sino también los diversos textos teóricos con que Guarini justifica sus osadías: *Il Verrato*, el *Compendio della poesia tragicomica* y las *Annotazioni sopra Il pastor fido*. Las huellas textuales directas son difíciles de rastrear; sin embargo, son más que evidentes los paralelismos estructurales y las múltiples conexiones conceptuales.

INFLUÈNCIES SOBRE *LO DESENGANY*. LA PEÇA MARC

Per la meva banda, em limitaré en aquest treball a notar algunes influències —no tinc pas la pretensió de ser exhaustiu— sobre *Lo desengany*, una obra de datació incerta, però sens dubte anterior a 1652, és a dir, inclosa dins l'etapa barcelonina de la producció de Fontanella. Procuraré seguir l'ordre del desenrotllament de la peça, analitzant primer la part que fa de marc i després la peça inserida. Com veurem, s'hi combinen elements de caràcter extern amb altres que són més estructurals.

L'escena 1 del primer acte, la descripció de la cova del màgic Mauro, presenta clares ressonàncies de l'episodi de la caverna del mag Fitón, de *La Araucana* d'Alonso de Ercilla (publicada en tres tongades entre 1569-1589). Amb tot, com veurem, ni l'ordre és concordant, ni el sentit de les paraules el mateix. S'evidencia així la idea que Fontanella utilitza els manlleus com a ingredients literaris que fan de *ciment* constructiu, no de coixí ideològic ni de deixa argumental. El que en l'obra d'Ercilla és un relat explicat pel vell Guaticolo, seguit després per la veu del narrador, en Fontanella constitueix un diàleg entre els pastors Tirsis i Mireno. Marcaré en cursiva les coincidències lèxiques, tot i que hi ha més elements iguals si considerem el sentit dels dos fragments. Encara que poso de costat estrofes amb algunes coincidències, és al llarg del passatge, sense un ordre, que es veuen els paral·lelismes:

Al pie de una asperísima montaña,
pocas veces de humano pie pisada,
hace su habitación y vida extraña:
en una oculta y *lóbrega* morada
que jamás el alegre sol la baña
y es a su condición acomodada
por ser, fuera de término inhumano,
enemigo mortal del trato humano.

Mas su saber y su poder es tanto
sobre las piedras, plantas y animales
que alcanza por su ciencia y arte cuanto

Tirsis Esta que veus nativa arquitectura,
de pardo i negre marbre fabricada,
cenyida de la bàrbara *espessura*,
dels caçadors i *feres* ignorada,
és la *porta* fatal, *lòbrega*, obscura,
de la cova de Mauro celebrada:
escola singular de sa doctrina,
temple funest de Pluto i Proserpina.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

pueden todas las *causas* naturales;
y en el escuro reino del espanto
apremia a los callados *infernales*
a que digan, por áspero *conjuro*,
lo pasado, presente y lo futuro.

En la furia del sol y luz serena
de nocturnas tinieblas cubre el suelo,
y sin fuerza de vientos, llueve y truena,
fuera del tiempo, el sosegado cielo;
el raudo *curso de los ríos enfrena*,
y las aves, en medio de su vuelo,
vienen de golpe abajo amodorridas,
por sus fuertes palabras compelidas.

La hierbas en su agosto reverdece
y entiende la virtud de cada una;
el mar revuelve, el viento le obedece
contra la fuerza y orden *de la luna*;
tiembla la tierra firme y se estremece
a su voz eficaz, sin causa alguna
que la altere y remueva por de dentro,
apretándose recio con su centro.

Los otros poderosos elementos
a las palabras de éste están *sujetos*,
y a las *causas* de arriba y movimientos
hace perder la fuerza y *los efetos*:
al fin. por su saber y encantamientos
escudriña y entiende los secretos,
y alcanza por los astros influentes
los destinos y *hados* de las gentes.»

[...] Debajo de una peña socavada,
de espesas ramas y árboles cubierta,
vimos un callejón y angosta entrada,
y más adentro una pequeña *puerta*,
de cabeza[s] de *fieras* rodeada,
la cual de par en par estaba abierta;
por donde se lanzó el robusto anciano
llevándome trabado de la mano.

[...] ¡Oh, gran Fitón, a quien es dado
penetrar de *los cielos* los secretos,
que del eterno curso arrebatado

Aquí lo Màgic, amb *sa veu* horrible,
confon lo mar, *refrena la ribera*,
i en lo llibre dels *fats* imperceptible
los contingents possibles considera,
la força dels caràcters invencible;
los influxos pertorba de l'esfera;
los aspectes *revoca de la lluna*,
i, ab ella, pot mudar nostra *fortuna*.

Mireno: Esta, Tirsis, vaníloca doctrina
de deliris horrendos està plena,
puix sols idea arquetipa divina
sens *fat* algun, nostra salut ordena.
D'esta primera *causa* s'origina,
constant, de les segones la cadena,
que ministra, ab eterna dependència,
ordes de la suprema Providència.

Tirsis: La cadena, oh Mireno, fabricada
de *causes* a l'Arquètipe *subjectes*,
prevenint *los efectes*, tal vegada
ab les senyals declara *los efectes*;
ab les terrenes ombres ofuscada,
ignora nostra vista los objectes,
però de Mauro la ciència rara
ab los raigs de son geni los declara.

Mes si en lo *venidor* és poc segura
de Mauro la fatídica destresa,
almanco en la passada desventura

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

no obedecen a la ley, a ti sujetos!
Tú, que de la *fortuna* y fiero *hado*
revocas, cuando quieres, los decretos,
y el orden natural turbas y alteras,
alcanzando las cosas *venideras* [...]
(*La Araucana*, cant XXIII, 313-464)

pot mitigar lo curs de ta tristesa.
Mireno: En va *lo cel*, en va l'*infern conjura*
per vèncer de mes penes la feresa,
que lo dolor que mos sentits domina,
més que la *causa*, sent la medicina.[2]
(*Lo desengany*, acte I, escena I, 1-40)

Notem les coincidències lèxiques o semàntiques: «*el ... curso de los ríos enfrena ... el mar revuelve*» *vs*. «*confon lo mar, refrena la ribera*»; «Los ... elementos a las palabras de éste están *sujetos*, y a las *causas de arriba* y movimientos hace perder la fuerza y *los efetos*» *vs*. «La cadena ... fabricada de *causes a l'Arquètipe subjectes* ... ab les senyals declara *los efectes*»; «*peña socavada*, de *espesas ramas y árboles cubierta*» *vs*. «*nativa arquitectura ... cenyida de la bàrbara espessura*»; «Tú, que de la *fortuna* y fiero *hado revocas, cuando quieres,* los decretos» *vs*. «en lo llibre dels *fats* imperceptible ... los aspectes *revoca* de la lluna, i, ab ella, *pot mudar* nostra *fortuna*». Els sentits o el context no sempre són coincidents, però els ressons del text d'Ercilla sobre el de Fontanella semblen bastant clars. Com ja van fer notar Miró (1988: 34) i Valsalobre (2006: 298), es pot trobar igualment en *Lo desengany* un ressò de la descripció de l'anada dels pastors Salicio i Nemoroso al castell del màgic Severo, a l'ègloga II de Garcilaso de la Vega (1050-1055), i del relat dels poders del mag (1077-1085) —però Valsalobre mateix ja explicava que «el report de les accions dels màgics damunt rius, mar i lluna» era un tòpic des d'antic: Ovidi o Sannazaro ho testimonien.

Si la dependència de Fontanella dels models castellans no pot ser una sorpresa en aquesta època, tampoc no ho haurien de ser les reminiscències d'escriptors italians i francesos, alguns dels quals constitueixen en l'obra de Fontanella un estímul força clar. Ja hem vist al començament que els estudiosos han assenyalat la influència de Guarini sobre la *Tragicomèdia pastoril d'Amor, Firmesa i Porfia*.[3] I sobre *Lo desengany*? Recordem altra vegada la primera escena de l'obra tot just transcrita. Com havia apuntat Maria Mercè Miró (1995b: 30), i ha tractat més a fons Pep Valsalobre (2006: 298-300), a *L'illusion comique*, de Pierre Corneille (estrenada el 1636), hi ha un començament semblant al de *Lo desengany*, amb dos pastors (Pridamant i Dorante) que van a tro-

2. Segueixo inicialment la versió de Miró (1995b). Al vers 8, esmeno «Plutó» en *Pluto* i «Arquetipe» en *Arquètipe* per raons mètriques, i restitueixo la forma *ab* dels manuscrits.

3. La suposició que el simple esment de Pòrcia i Marc Brut havia de derivar dels *Triomphi* de Petrarca (Miró 1988: 34) ja és més gratuïta.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

bar un màgic en una gruta amagada. La figura del màgic remet a una tradició que, originada a Itàlia en el context de la *commedia dell' arte*, acaba donant obres que en fan un personatge arquetípic (Ariosto, *Il Negromanto*; Honoré d'Urfé, *L'Astrée*; Jean de Rotrou, *La bague de l'oubli*, *L'innocente infidelité*) (Garapon 1965: xxi-xxii). Com a *Lo desengany*, dins *L'illusion comique* el primer pastor arrossega el segon, més aviat escèptic sobre les capacitats del màgic de solucionar els seus problemes, a visitar-lo. Vegem-ne alguns fragments, que segurament ens semblaran familiars:

Dorante: Ce grand Mage dont l'art commande à la nature
n'a choisi pour palais que cette grotte obscure;
la nuit qu'il entretient sur cet affreux sejour,
n'ouvrant son voile espais qu'aux rayons d'un faux jour,
de leur esclat douteux n'admet en ces lieux sombres
que ce qu'en peut souffrir le commerce des ombres.
N'avancez pas! Son art, au pied de ce rocher,
a mis de quoi punir qui se n'ose approcher,
et cette large bouche est un mur invisible
où l'air en sa faveur devient inaccessible.
[...]

Pridamant: J'en attends peu de chose et brusle de le voir,
j'ai de l'impatience et je manque d'espoir.
[...]

Dorante: Ne traitez pas Alcandre en homme du commun:
ce qu'il sait en son art n'est connu de pas un.
Je ne vous dirai point qu'il commande au tonnerre,
qu'il fait enfler les mers, qu'il fait trembler la terre,
que de l'air, qu'il mutine en mille tourbillons,
contre ses ennemis il fait des bataillons,
que de ses mots savants les forces inconnues
transportent les rochers, font descendre les nues
et briller dans la nuit l'esclat de deux soleils.
Vous n'avez pas besoin de miracles pareils;
il suffira pour vous qu'il lit dans les pensées,
et connoist l'avenir et les choses passées:
rien n'est secret pour lui dans tout cet univers
et pour lui nos destins sont des livres ouverts.
(*L'illusion comique*, acte i, escena i, 1-60)

Els dos amics, el màgic com a *deus ex machina* de l'obra, la gruta, la inaccessibilitat del lloc, el poders sobrenaturals del mag... I no goso retreure la coincidència

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

de la rima inicial, perquè l'estructura mètrica de les dues peces és diferent. Com a *Lo desengany*, el màgic anul·la totes les reticències de Pridamant quan endevina els motius que porten cap allà els pastors protagonistes. Només que en l'obra de Corneille no vénen a consultar les seves penes amoroses, sinó a saber on és el fill de Pridamant, que havia fugit feia temps de casa seva.

D'altra banda, trobem més ressons d'Ercilla en la descripció dels ingredients que Cassolano confessa utilitzar en els seus conjurs:

> Moho de calavera destroncada
> del cuerpo que no alcanza sepultura;
> carne de niña por nacer, sacada
> no por donde la llama la natura;
> y la espina también, desconyuntada,
> de la sierpe cerastas, y la dura
> lengua de la emorrois, que [a] aquel que hiere
> suda toda la sangre hasta que muere.
> (*La Araucana*, cant XXIII, 401-408)

> Cassolano: Qui ha empleat millor que jo
> del gat guineo los ulls,
> lo cor del negre moltó,
> les entranyes dels difunts,
> la maneta de l'albat,
> ales del gall i del xup,
> i del calàpet la sang?
> (*Lo desengany*, acte I, escena II, 145-151)

Valsalobre (2006: 288) va apuntar també un paral·lelisme entre el màgic Mauro i Cassolano de *Lo desengany* amb el mag Cipriano i el seu ajudant Clarín de l'obra *El mágico prodigioso*, de Calderón de la Barca (estrenada el 1637), quan Cipriano dissuadeix Clarín de fer un conjur (tercera jornada, escena III); però no sembla pas que aquí hi hagi cap manlleu literari. En canvi, les semblances que he anat desgranant abans sí que pressuposen un coneixement de l'obra d'Ercilla i de la de Corneille. És clar que en darrer terme totes aquestes descripcions terribles, les de la cova del mag i els ingredients repulsius dels conjurs, tenen origen en la figura de la malvada Erictho, de la *Farsàlia* de Lucà (VI, 570 i ss.), que Fontanella no podia desconèixer. En tot cas, faig notar que un autor que utilitza paraules o conceptes procedents de l'èpica per posar-los en boca de dos pastors dins una peça teatral no és un imitador servil, i més encara si es confirma, com és el cas, que en la seva obra hi ha ressons d'èpoques i literatures diverses.

Un altre recurs destacat en *Lo desengany* és la correlació, que prové de Luis de Góngora —amb antecedents en la poesia italiana i els autors llatins—, encara que no he trobat una correspondència exacta en els termes concrets que apareixen en els dos autors. Com en l'obra de Góngora (Alonso 1970: 222), en la de Fontanella la correlació presenta sovint discontinuïtats, d'una manera que crec que hem de considerar volguda, com volguda —o no especialment rebutjada— ha de ser aquesta irregularitat en l'obra del poeta cordovès. Vegem-ho en un celebèrrim sonet:

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

Mientras por competir con tu *cabello*
oro bruñido al sol relumbra en vano,
mientras con menosprecio en medio el llano
mira tu blanca *frente* el lilio bello,
mientras a cada *labio*, por cogello,
siguen más ojos que al clavel temprano,
y mientras triunfa con desdén lozano
del luciente cristal tu gentil *cuello*,
goza *cuello*, *cabello*, *labio* y *frente*...
(Ciplijauskaité 1969: 222)

Notem que l'ordre de les parts del cos segueix, als quartets, una successió que es desplaça de dalt a baix respecte del físic d'una persona: primerament els cabells, després el front, els llavis, el coll. La disposició dels termes en correlació de l'últim vers hauria hagut de ser, per tant, *cabello*, *frente*, *labio* i *cuello*. O, si es volia fer un joc simètric, *cuello*, *labio*, *frente* i *cabello*. És clar que això obligava, en el primer cas, a reestructurar les rimes del sonet d'una altra manera, o, en el segon, a redistribuir-ne els accents; però el cas és que Góngora no va veure la necessitat de fer-ho. Potser perquè l'ordre queda restablert després:

antes que lo que fue en tu edad dorada
oro, lilio, clavel, cristal luciente...
(Ciplijauskaité 1969: 222)

Etcètera. En l'últim tercet, bellíssim, la correlació queda incompleta. No hi entrem, doncs. I comparem aquest joc retòric amb una correlació trimembre que apareix dins un parlament del màgic Mauro:

Mauro No penseu, no, mos amics,
que la *Tessàlia* famosa,
que l'apacible *Pancaia*,
o l'*Amèrica* remota,
fertilitza, *oculta*, *exhala*
herbes, *minerals*, *aromes*,
que puguen donar remei
a les penes amoroses,
puix per obrar sos efectes
ningun medi proporciona
a passions de l'esperit
la medecina corpòrea.
(*Lo Desengany*, acte I, escena III, 243-254)

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

Com els seus lectors, Fontanella sabia que als boscos de Tessàlia vivia Medea, gran coneixedora dels secrets de les plantes medicinals, i que aquí preparava els seus apòzemes màgics i els seus beuratges: la famosa Tessàlia fertilitza herbes, en efecte, però aquestes herbes —diu Mauro— no poden guarir les penes de l'amor. Com sabia que la regió de Pancaia era la terra de l'encens, i que les seves aromes llegendàries eren preades des de l'antiguitat (Virgili, *Geòrgiques*, II, 139): Pancaia exhala aromes, doncs, igualment ineficaces contra les ferides d'Amor. I Amèrica? Amèrica és la terra d'on s'extreu l'or i la plata, les maragdes i les turqueses, riqueses precioses per afegir, convertides en pols, als filtres amorosos; és el nou món que oculta minerals. De manera que el tercer element de la correlació (*Amèrica*) es correspon amb el segon dels versos trimembres: *oculta*, *minerals*. L'ordre de la correlació l'han de reconstruir els lectors, o els oients, amb el pòsit de la seva cultura.

Vegem-ne ara un exemple molt més complicat, al final de l'obra:

Tirsis Ja romp los aires, lleuger.
Mireno Cometa vola animat
sobre les ales del vent.
Tirsis Mes de ses veus lo sentit
restarà en mon cor imprès.
Mireno Serà caràcter constant
contra el dolor més cruel.
Tirsis I los gelos, les mudances
que sentírem altre temps,...
Mireno I l'amor primer de Venus,
vençut del temor primer,...
Tirsis ...en la memòria...
Mireno ...en lo cor...
Tirsis ...sempre clars,...
Mireno ...sempre presents,...
Junts ...de Mauro m'advertiran
los saludables consells.
Tirsis Puix la Venus més bella i més hermosa...
Mireno Puix la Venus més dolça i més afable...
Tirsis ...és inconstant,...
Mireno ...és fàcil,...
Tirsis ...és mudable,...
Mireno ...és fràgil,...
Tirsis ...és lleugera,...
Mireno ...és enganyosa,...
Tirsis ...com lo vent,...
Mireno ...com l'esfera,...

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

Tirsis ...com la lluna,...
Mireno ...com lo mar,...
Tirsis ...com lo temps.
Mireno ...com la fortuna.
(*Lo Desengany*, acte ii, escena vii, 1848-1867)

Es tracta d'un diàleg entre els dos pastors, que es van alternant en la seva al·locució. Al mig del discurs bimembre, hi ha un moment que uneixen les seves veus en una frase que centra els dos raonaments paral·lels: «de Mauro m'advertiran / los saludables consells». El discurs bimembre és perfecte fins al final. Ho veurem reconstruint els dos parlaments. Primerament l'exposició de Tirsis: «Ja romp els aires, lleuger. Però el sentit de les seves paraules restarà en mon cor imprès i, tot i que sempre perviuran en la memòria la gelosia i les mudances que sentírem altre temps, *els saludables consells de Mauro m'advertiran*, ja que la Venus més bella i més hermosa és inconstant com el vent, és mudable com la lluna, és lleugera com el temps». Vegem ara el discurs de Mireno: «Com un cometa, vola animat sobre les ales del vent. Serà caràcter constant contra el dolor més cruel, i, tot i que sempre es mantindrà viu al meu cor l'amor primer de Venus (que va ser vençut al primer contratemps), *els saludables consells de Mauro m'advertiran*, ja que la Venus més dolça i més afable és fàcil com l'esfera, és fràgil com el mar, és enganyosa com la fortuna». La correspondència entre *fàcil* i *esfera* (celeste) queda més clara si recordem el sentit antic de fàcil (dòcil, voluble, canviant).

Hi ha un gènere en què aquest tipus de recitació alternada és un procediment característic: l'òpera. Però, quina òpera podia conèixer Fontanella, a mitjan segle xvii? Recordem que quan Mauro anuncia la representació de les bodes de Venus i Vulcano no s'està de proclamar la singularitat compositiva d'aquesta peça dramàtica:

No és tragèdia, ball, comèdia,
ègloga, entremès ni lloa,
però de tot lo dramàtic
és una harmonia nova.
(*Lo Desengany*, acte i, escena v, 329-332)

Amb això, Fontanella feia referència a la importància de l'element musical dins l'obra? Recordem que un dels personatges que hi apareix és la Música (versos 871-874, 1339-1386), que diverses frases al·ludeixen a la música o als cants que tenen lloc en la representació (915-917, 1191-1204, 1267-1268, 1327-1328, 1617-1618, 1913-1914) i a les danses que s'hi ballaven (1264-1273, 1452, 1475-1482, 1604-1606, 1612-1616), i que

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

molts passatges tenen inequívocament estructura de cançó (1543-1572, 1599-1602). O al·ludia al teatre dins el teatre? No, perquè hi havia precedents il·lustres —ja m'hi referiré després— que feien que això no es pogués considerar una novetat. Tal vegada al·ludia a l'estructura en dos actes? En tot cas, era una novetat prou marcada perquè titulés la seva obra *Lo desengany. Poema dramàtic*, i no comèdia o tragicomèdia.

Fos com fos, els dos actes en què s'estructura l'obra esdevindran una característica del teatre musical castellà, la *sarsuela*, dita així perquè es representaven davant els reis al palau de la Zarzuela de Madrid. La primera —hipotèticament—, de la qual no conservem la música, es va escenificar davant els reis el 1629. L'autor era Lope de Vega; el títol, *La selva sin amor*. Però després d'aquesta mostra aïllada, no tenim notícia de cap peça operística fins al 1659 (Subirà 1945: 64-66). De tota manera, ara com ara, coneixem massa poc els inicis de la sarsuela per valorar possibles influències del teatre líric sobre Fontanella.

INFLUÈNCIES SOBRE *LO DESENGANY*: LA PEÇA INSERIDA

Hi ha un element essencial en l'estructura de *Lo desengany*: la representació en clau burlesca dels amors de Venus i Vulcà que té lloc dintre l'obra, en la qual els dos pastors participen també com a actors. Els estudiosos anomenen aquest procediment *teatre dins el teatre*. És un artifici metateatral típicament barroc (Forestier 1996: 36-39) que compta amb mostres importants a Anglaterra —Shakespeare—, Portugal —Camoẽs—, Castella —Lope, Calderón—, França —Routrou, Corneille— o Itàlia —Bernini. No entraré a explicar-ne l'origen ni la significació, perquè només em proposo assenyalar les concomitàncies que puguin suposar alguna influència sobre Fontanella.

El recurs a una representació dins una obra teatral és un element més que l'obra de Fontanella té en comú amb *L'illusion comique* de Corneille, que ja ens havia cridat l'atenció perquè tenia un començament molt semblant al de *Lo desengany*. En totes dues obres, el màgic actua com un demiürg que fa possible la contemplació de l'obra inserida. Com escriu Georges Forestier (1996: 208 i 305),

> La corrélation démiurge-théâtre dans le théâtre constitue l'un des éléments les plus importants de la thématique de notre procédé, puisque ce personnage —magicien, précepteur ou châtelain— joue un rôle non négligeable dans la création de l'illusion aussi bien que dans le processus de la révélation [...]. Ce personnage concentre sur lui les attributs de l'auteur et du metteur en scène par le pouvoir qu'il exerce sur l'action de la pièce intérieure et sur les personnages.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

> D'où la fortune du *démiurge*: le démiurge est l'homme qui, magicien ou, plus simplement, honnête homme, a pris conscience de la comédie humaine et cherche à *guérir* ses congénères des illusions dans lesquelles ils se complaisent. Il reçoit les aveugles dans sa grotte ou dans son château et, après les avoir soumis au classique processus illusion-rupture de l'illusion, les renvoie, sinon guéris, du moins aptes à comprendre le monde et porteurs d'une nouvelle sagesse.

Sembla ben bé que Forestier estigui parlant de *Lo desengany*. Tot i això, ni l'argument de les dues obres té res a veure, ni la intenció moral de la peça, ni el sentit de la representació inserida: en el cas de Corneille, una visió que els protagonistes inicials creuen autèntica quan és una representació fingida; en el cas de Fontanella, una representació en la qual també participaran, com a personatges secundaris, els protagonistes inicials. Tampoc no coincideix la manera d'introduir l'obra interior, que a *L'illusion comique* són al·lucinacions provocades pel mag Alcandre, i a *Lo desengany*, l'aparició d'un mirall, convertit en un escenari interior on es representa una ficció.

A diferència de la majoria d'obres que fan servir aquest procediment dramàtic, tant en *L'illusion comique* com en *Lo Desengany* la peça inserida constitueix la major part del text, de manera que el plantejament inicial —l'obra primitiva— és el *marc* que posa de relleu el sentit pedagògic global de l'obra. Parlar en aquests casos de peça *principal* en relació amb la peça inserida potser no és del tot precís. A *L'illusion comique* de Corneille el pas de la peça inicial a la representació inserida —i viceversa— es repeteix sovint; a *Lo desengany* hi ha un transvasament al principi vers l'obra interior, que cap al final es trenca amb interferències entre els dos plans dramàtics. En aquest sentit, Valsalobre observa una altra coincidència entre les dues obres: de la mateixa manera que al final de *Lo desengany* surten els actors de l'obra inserida fents voltes al teatre al·ludint als papers que els ha tocat representar, a l'últim acte de l'obra de Corneille «els personatges de *L'illusion* apareixen com a actors que representen personatges d'una obra dramàtica. Une *mise en abîme* teatral nova, una tercera dimensió dramàtica» (Valsalobre 2006: 300).

Un dels encerts de *Lo desengany* és la contraposició de dues descripcions de Venus, la primera de Vulcano, amb connotacions vulgars, i la segona de Marte, en un estil elegant (Valsalobre 2006: 290-293). Contra allò que sol ser habitual en el barroc, no hi ha de primer la descripció refinada, represa després en clau burlesca, sinó primerament la relació més ordinària, seguida de la més elevada. De manera que qui descriu Venus en primera instància és Vulcano. Maria-Mercè Miró (1988: 34), i Valsalobre (2006: 297) amb més detall, van situar-la encertament com el reflex d'un

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

model específic: el de la Galatea descrita per Polifem. La parella Galatea-Polifem, en efecte, té molts punts en comú amb la parella Venus-Vulcà: Polifem, el més fort dels ciclops, viu a l'oest de Sicília, com Vulcà, i, com ell, s'enamora d'una bellesa que contrasta amb la seva lletjor: «La contraposición entre los rasgos de Polifemo y Galatea, la bestia y la bella, la monstruosidad y la belleza, la oscuridad y la luz, es sin duda uno de los elementos que más han contribuido a despertar el interés de los poetas por esta fábula» —explica Ignasi Ribó (2006). Góngora mateix en va fer un cèlebre poema, el *Polifemo*, on va posar en joc tota la seva capacitat retòrica. Doncs bé: en la tradició literària, l'element repetit en la descripció de Galatea és, sempre, la blancor de la seva pell. Podríem pensar que aquest és un tòpic general en qualsevol elogi antic de la bellesa femenina; però hi ha un tret específic en la descripció de Galatea per Polifem que remunta als orígens de la faula, a Teòcrit i a Ovidi: Galatea és blanca *com la llet*. El mateix nom de la nimfa hi fa pensar (γαλα = 'llet'). «Tan fundamental es esta comparación pleonástica —Galatea es (blanca) como la leche— que el Polifemo de Teócrito, después de la primera exclamación, describe a su amada con una imagen que hace explícita la relación: "más blanca que la cuajada"» (Ribó 2006). No és la llet, simplement, per tant, sinó tot un ventall d'imatges rústiques que s'hi relacionen: «Oh, blanca Galatea, més blanca, sí, als meus ulls, que no pas el mató, més tendra que l'anyell, més joganera que una vedella, més lluent que el raïm verd [...]. Jo ja sé, donzella encisadora, per què fuges de mi: perquè, d'orella a orella, em corre, sobre el front, grossa i peluda, una cella tan sols; perquè tinc un sol ull i, damunt els llavis, un nas tot aixafat. Però, malgrat ésser com sóc, meno un ramat de mil ovelles, que, en munyir-les, em donen, per a beure, la llet més bona del món. De formatge, no me'n falta pas mai [...]» (Teòcrit, *Idil·li* xi, 19-36; Alsina 1963: 27-28). En la descripció que reporta Ovidi, aquest enfocament es repeteix: «Ets més blanca, Galatea, que la fulla de la nívia troana, [...] més brillant que el cristall, més joganera que el tendre cabrit, més llisa que les petxines polides per la mar incessant, més agradosa que el sol d'hivern, que l'ombra estival, més noble que els fruits, més majestuosa que l'alt plàtan, més resplendent que el glaç, més dolça que el raïm madur, més delicada que les plomes del cigne i que la llet presa [...]» (Ovidi, *Met.*, xiii, 789-796; Trepat i Saavedra 1932: 71). Com diu Ignasi Ribó, Ovidi fa servir «un lenguaje más artificial y amanerado que el de Teócrito [...], pero sin salirse nunca del marco de referencia rural que exige el tema» (2006). En canvi, al *Polifemo* de Góngora, la imatge de la llet —i, no cal dir, la del mató o formatge fresc— ha desaparegut. «¿Adónde ha ido a parar la leche?»

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

—es pregunta Ribó. I continua: «Tal vez encontremos alguna explicación a esta omisión, ciertamente sorprendente, indagando en la poesía que hace de puente entre las fuentes clásicas y el Barroco, es decir, en el Renacimiento italiano. Lo primero que constatamos es que la "leche", como elemento de comparación de la tez femenina, se vuelve extremadamente inusual en la tradición que se inicia con el *dolce stil nuovo*. Así, no hay ningún rastro de esta metáfora en la *Vita nuova* de Dante (1293), como tampoco en el *Canzoniere* de Petrarca (1374)». Però és que en aquella tria d'imatges —com observa també Ribó— hi havia una altra cosa: la ironia. «Cuando Polifemo canta: "Blanca Galatea, ¿por qué rechazas a quien tanto te ama, tú que pareces más blanca que la cuajada, más tierna que un cordero, más vivaz que una ternera, más suave que la uva en agraz?" (*Idilios*, XI, 19-21), ¿está describiendo a la amada con las comparaciones más hermosas del mundo? ¿O bien se está poniendo en ridículo?» Si tenim presents les imatges que fa servir Vulcano per referir-se a Venus —en què no falta tampoc el formatge fresc—, la resposta a aquesta pregunta, traslladada al nostre *Desengany*, no ofereix cap dubte:

Està atent a la pintura
i veuràs que los cabells
caputxos són de baieta
sobre una cara de neu;
de sa columna de marbre
és lo front lo capitell,
tan blanc, que pot ésser blanc
de l'amor més ballester;
naveguen sos ulls hermosos
sens timó, veles ni rems,
negres barques de gaieta
sobre dos estanys de llet;
lo vistós arc de les celles
està de pelfa cobert,
celles que a muntar conviden
al més altaner genet;
la piràmide mocosa
és terme dels pensaments,
i en l'afilat serviria
per llanceta d'un barber;
i les vergonyoses galtes,
dos atzeroles de gel,
dos gessamins de coral,
dos perles són de clavell;
ensenya un clot la barbeta

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

que mort i vida promet
a qui del niu d'alabastre
fóra lo ditxós ocell;
és fet de cristall lo coll,
tan clar i tan transparent
que se li veu coll avall
com baixa lo vi claret;
la blancura de les mans
sembla de formatge fresc,
mes, lo càndido color
apar de mans de paper;
lo demés de sa hermosura
cobre, Piragmon, un vel,
que sols podré retratar-ho
quan clave allí lo pinzell.
Tinc raó, o no tinc raó
d'estar alegre i content?
A no ser coixo, faria
uns salts com uns escambells!
(*Lo desengany*, acte I, escena VII, 435-478)

Naturalment, en el parlament de Marte la llet no apareix. La descripció de Marte té tot un altre to, i l'única concessió al burlesc, si es vol, són els cabells negres —i no rossos— de la deessa. Com era d'esperar, abunden les imatges que beuen de les fonts de la descripció de la bellesa femenina segons els cànons clàssics:

Marte: Descuidadament airosos,
negres, los cabells gentils
de les desditxes que sento
eren lo prenunci trist.
Llaç de mos colors encesos
sa llibertat reprimí:
feliç llaç, que ho era menos
dels cabells que de mon pit!
Nevat, lo front resistia
a mos encesos desigs,
que ni lo sol de sos ulls
tanta neu pot derritir.
En sa cara s'ajuntaren
en competència feliç
los lliris i los clavells,
la púrpura i lo marfil;
càndida, afilada punta

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

la competència finí,
punta que a l'arquer alat
és la fletxa més subtil.
Tranquil·litat apacible
mostrava amb descuit lasciu;
les més estimades perles,
entre amorosos robins,
baix los animats corals
eren alabastres vius,
dolcíssima sepultura
de ma esperança infeliç.
(*Lo desengany*, acte I, escena VIII, 697-724)

Passem endavant. L'hispanista Raymond Foulché-Delbosc va exhumar unes «Coplas de trescientas cosas más», anònimes, i unes altres que se'n deriven, *a lo divino* (Foulché-Delbosc 1902). Després se n'han localitzat molts més exemples, utilitzant sempre aquest refrany (cf. Rodríguez Marín 1918: 94; Chevalier & Jammes 1962: 358-393; Periñán 1979: 16; Arellano *et alii* 1994: 73-74 i 116; hi hauríem d'afegir una nova mostra en català, posterior a la de Fontanella: Pujades 1660). Devien respondre a un model popular, i es troben a l'arrel d'un passatge còmic de *Lo desengany* protagonitzat per Vulcano. Són cobles desbaratades —excepte les segones, *a lo divino*, o contrafetes a l'espiritual—, i segurament l'enumeració caòtica era una característica comuna a aquestes composicions, perquè el passatge de Fontanella recorre també a aquest procediment. La versificació de les peces, en canvi, no és coincident:

Parió Marina en Orgaz,
y tañeron y cantaron
y bailaron y danzaron
y trescientas cosas más.

Parió un hijo corcovado,
sordo, ciego, cojo y manco,
medio prieto, medio blanco,
medio azul y colorado,
muy barbado
y engreído.
Nació vestido,
con espada apercibido
y esgrimiendo,
muy horrendo
dando tajos, y en naciendo

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

le llamaron Fie rabrás
y trescientas cosas más.

Hízose luego un torneo
con caballos de melcocha,
lanzas de hebras de Atocha,
y danzaron un guineo.
Salió Orfeo
y Aratusa
y una musa,
la cabeza de Medusa,
Pañalón
y Plutón,
Rodamonte y Faraón,
Mandricardo y Barrabás
y trescientas cosas más
(Foulché 1902, 262-263)

I heus aquí les tres primeres dècimes del parlament de Vulcano a *Lo desengany*:

Vulcano: Callen, callen los cantors,
cessen eixos instruments,
perquè en altres diferents
vull sonar los meus amors!
Ma Venus, tos resplendors
tenen mon cor tan encès
que estic fet un portuguès,
salamandra, mariposa,
gira-sol, fènix i rosa,
i tres-centes coses més!

De tan bella gentilesa,
de bellesa tan gentil,
ni mon ingeni subtil
pot descriure la grandesa;
aquí acaba ma agudesa,
puix, admirat i suspès,
ton donaire me té pres
i m'abrasa ta hermosura,
cervell, cor, tripes, freixura,
i tres-centes coses més!

Lo menos de mon ardor
no cap en lo que t'he dit,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

millor ho veuràs al llit
per més que hi hage foscor;
allí diré mon amor
amb afecte més encès,
i si per cas no dic res,
parlaran més encertades
les festes, les abraçades,
i tres-centes coses més!
(*Lo desengany*, acte II, escena II, 1203-1232)

Altres vegades no hi ha una influència visible, però sí coincidència de temes, arguments i estratègies retòriques. Comparem, per exemple, els consells de Celia a Doña Ana perquè aprofiti el desengany per menysprear el petulant Don Mendo, dins *Las paredes oyen* de Juan Ruiz de Alarcón[4] (estrenada el 1617 i publicada el 1628, i imitada per Corneille a *Le Menteur*), amb uns fragments del parlament del *Desengany* dissuadint Marte d'obsessionar-se amb la gelosia i recomanant-li que oblidi l'amor cap a Venus:

Celia: Mudar consejo es de sabios:
hasta aquí nada has perdido;
tu misma vista y oído
te han avisado tu daño.
Agradece el desengaño
que a tan buen tiempo ha venido.

Quien así te injuria, ausente,
y, presente, lisonjea,
o engañoso te desea
o deseoso te miente;
y cuando cumplir intente
lo que ofrece, y ser tu esposo,
si ordinario y aun forzoso
es el cansarse un marido,
¿cómo hablará arrepentido
quien habla así deseoso?
(*Las paredes oyen*, acte II, escena IV, 1452-1467)

Lo Desengany: De ta ceguetat injusta
les ombres penoses romp:
obre los ulls agravats
d'una enganyosa afició [...].
Ah! Desterra d'una ingrata
los mal estimats ardors:
no pots amar-la sens culpa;
sens culpa olvidar-la pots.
Venus t'olvida, i adora
son indigníssim espòs:
qui per Vulcano t'olvida
mai meresqué ta afició.
[...] I qui contra les mudances
s'obstina més amorós,
o estima molt l'apetit
o l'honor estima en poc.
(*Lo desengany*, acte II, escena V, 1666-1710)

4. Kenneth Brown (1989: 517) ja havia apuntat coincidències temàtiques de *Lo Desengany* amb les comèdies de Ruiz de Alarcón.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

Fontanella podia haver conegut altres peces espanyoles o franceses perdudes, de les quals evidentment no podem rastrejar manlleus directes. Potser més endavant sortiran més peces que completin el conjunt. Jo acabo aquí. He valorat alguns elements formals, he analitzat coincidències de tipus estructural i em quedarien algunes fonts argumentals per tractar. M'estalvia d'entrar-hi l'existència de dos articles de Pep Valsalobre sobre la procedència de l'obra inserida a *Lo desengany*, les noces de Venus i Vulcano (2006: 301-314; 2009). El relat mitològic, el reporten Homer, Ovidi i d'altres. Valsalobre sosté que a Fontanella no li interessava la història canònica dels amors adulterins de Venus i Mart, sinó inventar-se un episodi previ a les noces amb Vulcà per introduir el tema de la inconstància femenina des d'una perspectiva que no fos el punt de vista, necessàriament grotesc, d'un Vulcà enganyat (2009: 320-322). Tot plegat confirmaria que, encara que parteixi de models clàssics, Francesc Fontanella sempre acaba essent original. En canvi, en el tractament burlesc que fa Fontanella dels personatges mitològics no hi sé veure cap dependència respecte de les faules mitològiques burlesques atribuïdes a Vicent Garcia, com va insinuar Maria-Mercè Miró (2001: 362).

Què es deriva d'aquestes coincidències? Jo crec que seria un error plantejar-ho prioritàriament en termes de mèrit o demèrit en relació amb els autors de què s'ha parlat. No crec que il·lustri molt situar-ho en el terreny del valor literari. Diria que la primera conclusió és que Fontanella havia de ser un gran lector. I l'última, potser, és que tot aquest conglomerat d'influències, manlleus, manipulacions i refoses no fa sinó corroborar el caràcter acumulatiu de l'estètica barroca. A vegades, els arbres no ens han deixat veure el bosc. Els arbres, aquí, són els préstecs literaris que circulen; el bosc, la construcció del gran patrimoni literari del barroc.

Albert Rossich
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alonso, D. (1970) *Estudios y ensayos gongorinos*, Madrid, Editorial Gredos. [1955, 1a ed.]
Alsina, J., trad. (1963) Teòcrit, *Idil·lis*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, vol. 2
Arellano, I. *et alii*, eds. (1994) Anónimo, *La ventura sin buscarla. Comedia burlesca parodia de Lope de Vega*, Pamplona, EUNSA.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 207-228

Brown, K. (1989) «El barroc literari català i castellà: contextos, textos i intertextos», dins A. Rossich i A. Rafanell (eds.), *El barroc català*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, pp. 513-530.

Chevalier, M. & R. Jammes (1962) «Supplément aux "Coplas de Disparates"», dins M. Chevalier, R. Ricart i N. Salomon (eds.), *Mélanges offerts à Marcel Bataillon par les hispanistes français*, Bordeus, Féret & Fils, pp. 358-393.

Ciplijauskaité, B., ed. (1969) L. de Góngora, *Sonetos completos*, Madrid, Editorial Castalia.

Forestier, G. (1996) *Le théâtre dans le théâtre*, Ginebra, Librairie Droz.

Foulché-Delbosc, R. (1902) «Coplas de trescientas cosas más», *Revue Hispanique* ix, pp. 261-267 i 612, i x (1903), pp. 234-235.

Garapon, R., ed. (1965) P Corneille, *L'illusion comique*, París, Librarie Marcel Didier.

Herrero Herrero, M. À. (2006) «El ressò de la lírica de Garcilaso de la Vega en la poesia amorosa de Francesc Fontanella», dins P. Valsalobre i G. Sansano (eds.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, pp. 175-195.

Lazzarin Dante, O., ed. (1977) A. de Ercilla y Zúñiga, *La Araucana*, Buenos Aires / Santiago de Chile, Editorial Francisco de Aguirre.

Miró, M.-M., ed. (1988) F Fontanella, *Tragicomèdia pastoral d'Amor, Firmesa i Porfia. Lo Desengany, poema dramàtic*, Barcelona, Institut del Teatre.

— (1989) «Circe i Proteu en el teatre de Francesc Fontanella o la innovació barroca en l'efímer de l'espai escènic», dins *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 2, pp. 235-246.

— ed. (1995a) F. Fontanella, *La poesia de* ..., Barcelona, Curial, 2 vol.

— ed. (1995b) F. Fontanella, *Lo Desengany*, [Madrid], Editorial Bruño.

— (2001) «Diversitat de temes i de registres en el teatre de Francesc Fontanella. Algunes reflexions», dins A. Rossich (coord.), *El teatre català dels orígens al segle xviii*, Kassel, Edition Reichenberger, pp. 357-364.

Periñán, B. (1979) *Poeta ludens. Disparate, perqué y chiste en los siglos xvi y xvii*, Pisa, Giardini Editori.

Pujades (1660) *Pronostich de un señal que aparagué en lo Cel en lo any 1660. Compost per* ..., ms. 1183 de la Biblioteca de Catalunya, fs. 20-21.

Reyes, A., ed. (1937) Ruiz de Alarcón, *Teatro*, Madrid, Espasa-Calpe.

Ribó Labastida, I. (2006) «Galatea o la leche. La descripción de la belleza femenina en Teócrito, Ovidio y Góngora», *Lemir*, 10, s.p.

Riquer, M. de (1964) *Història de la literatura catalana*, Esplugues de Llobregat, Ariel, vol. 3.

Rodríguez Marín, F., ed. (1918) L. Vélez de Guevara, *El diablo cojuelo*, Madrid, Espasa-Calpe.

Rossich, A. & P. Valsalobre, eds. (2006) *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la.

Rubió Balaguer, J. (1958) «Literatura catalana», dins G. Díaz-Plaja (dir.), *Historia general de las literaturas hispánicas*, Barcelona, Barna, vol. 4, 1ª parte. [Trad. cat.: *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, vol. 2.]

Ruiz Calonja, J. (1954) *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Editorial Teide.

Sansano, G. (2006) «Algunes notes sobre les fonts dramàtiques de la *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia*, de Francesc Fontanella: *Il pastor fido*, de Guarini i les comèdies de pastors de Lope de Vega», dins S. Martí (coord.), M. Cabré, F. Feliu, N. Iglésias i D. Prats (eds.), *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 1, pp. 281-293.

Solervicens, J. (2008) «Belona, una convulsa Arcadia barroca: la *Tragicomèdia pastoril de amor, firmesa y porfia* de Francesc Fontanella», dins R. Friedlein, G. Poppenberg i A. Volmer (eds.), *Arkadien in den romanischen Literaturen*, Heidelberg, Universitätsverlag, pp. 215-233.

Subirà, J. (1945) *Historia de la música teatral en España*, Barcelona, Editorial Labor.

Trepat, A. M. & A. M. Saavedra, trads. (1932), P. Ovidi Nasó, *Les Metamorfosis*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, vol. 3.

Valsalobre, P. (2006) «Mitologia burlesca, invenció barroca i catarsi: l'ànima frondosa de Fontanella o notes disperses a *Lo Desengany*», dins P. Valsalobre i G. Sansano (eds.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, pp. 281-318.

— (2009) «De mudances i manipulacions: retorn a *Lo Desengany*», dins P. Valsalobre i G. Sansano (eds.), *Fontanellana*, Girona, Documenta Universitaria, pp. 303-325.

VICENT JOSEP ESCARTÍ

LA *SUMA DE LA VIDA DEL REY DON JAUME* (VALÈNCIA, 1699)

1. JAUME I, DE L'EDAT MITJANA AL BARROC: EL RECORD DEL REI

És evident que la imatge de Jaume I ja va ser reverenciada pels seus immediats successors —i fins a l'actualitat—, com s'ha dit sovint. I així, els poetes, i els cronistes especialment, s'encarregaren de difondre-la i d'augmentar-ne la dimensió, quasi elevant-lo a la categoria de *sant*, com ja podem veure clarament en el cas de Muntaner (Ferrando & Escartí 2008a: 13). De fet, l'endemà mateix de la mort del rei en Jaume, dos trobadors d'àmbits diferents —Cerverí de Girona, amb *Lo plant del rey en Jacme* (Riquer 1947: 115-117), i Matieu de Caersí, amb *Tant suy marritz que no·m puesc alegrar* (Riquer 1975: III, 1541)— li dedicaven sengles peces que ens han pervingut i que devien tenir la funció de divulgar pel món la trista pèrdua d'un monarca que s'havia distingit enormement en la lluita contra els musulmans i pel seu esperit de croada, tan present encara al XIII. D'altra banda, la mateixa *Crònica* redactada pel rei, el seu conegut *Llibre dels feits* (Jaume I 2010) s'anava a encarregar de fixar el record de les seues virtuts i difondria la seua memòria d'una manera ben concreta —rei just, valent, guerrer, i, sobretot, creient—, que més tard, aprofitada per cronistes i literats, aniria construint una determinada imatge reial que s'instal·laria en el referent col·lectiu de la Corona d'Aragó, però especialment als regnes de València i de Mallorca. Al segle XVI, a més, s'anaven a produir alguns fets decisius en la fixació i la difusió del record del Conqueridor, impulsats en bona mesura des de València. En aquest sentit, el 1515, a l'edició de l'*Aureum Opus*, realitzada per Lluís Alanyà, s'incloïa per primera vegada

en lletres de motlle el fragment de les memòries reials que narrava la conquesta de la ciutat i del nord del regne de València. Un text que, segons sembla, és de major valor lingüístic del que es pensava (Colón 2008: 333-334).

Pere Antoni Beuter, per altra banda, s'acostà a la figura jaumina ja el 1539, arran de la publicació de la seua *Primera part de la Història de València* (Escartí 1998: 20-22), però tractarà monogràficament del rei i les seues gestes a la *Segunda parte de la Corónica general de España, y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia* (València, 1551) —títol prou significatiu del canvi d'orientació que el mateix cronista havia adoptat—, tot adreçant-se al públic del context hispànic, on calia usar el castellà, un extrem que es justificava a la mateixa obra de Beuter (Escartí 2010b) i com també faria Martí de Viciana, poc després (Escartí 2009d: 621-623; 2009e: 286-287). Cal dir, d'entrada, que aquesta *Segunda parte...* és, en molts passatges, una traducció al castellà, amb comentaris i anotacions, de la *Crònica* del rei en Jaume. I Beuter, tot i el canvi de llengua amb intencions polítiques i comercials clares, no s'està mai de lloar el rei fundador del regne de València. Per això, després de relatar-ne la mort exemplar, fa un «plany» que exalça un rei just i ortodoxament creient, i on se'ns mostra la preocupació de l'autor per la qüestió morisca (Escartí 2009c: 176-177).

El 1557, a més, la corporació municipal de la ciutat de València, obeint els desitjos del monarca llavors regnant, li regalava un còdex amb la *Crònica* del rei i, al mateix temps, feia imprimir el *Llibre dels feits* amb la intenció d'arribar a dos tipus de públic, com demostren les dues portades diferents dels volums eixits de les premses de Felip Mei, amb l'escut del rei i amb el del regne de València, respectivament. Gràcies al vernís renaixentista del pròleg, i al mateix títol amb què era publicada, la *Chrònica o commentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme*, aquesta edició aproximava el nostre monarca a una figura tan reverenciada a l'època com era l'emperador romà Juli Cèsar. No debades, també, segurament va ser el cèsar Carles el peticionari d'aquell còdex que en motivà l'edició i que no és el conservat actualment al Palacio Real de Madrid, com s'havia pensat (Ferrando 2010: 39-40). Però de tota aquella maniobra editorial, que ja ha estat explicada en bona mesura per diferents estudiosos (Ferrando 2008), convé destacar que el text i la figura del rei esdevenien, així, dignes de la mateixa veneració que es professava per les obres que provenien de l'antiguitat clàssica, propiciada sense dubte pels intel·lectuals i els humanistes del període. Com també ho va fer, tot i que mudant-li la llengua, l'ardiaca de Morvedre i canonge de la Seu de València, que arribaria després a bisbe d'Albarrasí, l'alcanyisà Bernardí Gómez Miedes. Aquest, el

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

1582, sense que ens conste cap iniciativa oficial, veia eixir de les premses valencianes la seua paràfrasi llatina de l'obra literària del Conqueridor i la dedicava al príncep hereu Jaume —fill de Felip I d'Aragó—, que moriria al poc de temps. Amb el títol *De vita et gestis Jacobi Expurgatoris primi regis Aragonum...*, Gómez Miedes pretenia aportar un referent «familiar» modèlic als Àustries, i per això recorria a l'escrit d'un avantpassat d'aquests. Però no només, perquè afegia algunes pàgines, tot reflexionant sobre les virtuts de València, i sobre les diferències entre catalans, valencians i aragonesos, com ja hem posat de relleu en algun altre lloc (Escartí 2008: 50-53; 2009a: 65-66 i 70-72). Tanmateix, aquell treball en llatí que pretenia elevar a la categoria de clàssic el text jaumí i universalitzar-lo, potser no arribà on aspirava el seu autor i, només un parell d'anys més tard, publicava la seua propia traducció castellana del text anterior, que ara portava per títol *La Historia del rey don Jayme de Aragón* (València, 1584), i s'apartava en nombrosos passatges de la versió llatina. A més, a l'epístola dedicatòria, Bernardí Gómez Miedes justifica el seu afany per traduir el text reial en llatí i castellà al·legant que aquell monarca el deixà escrit «en su lengua corta y peregrina», encara que «tan verdadera y llena de hazañas, quanto falta de eloquencia y ornamento». L'opinió d'aquell canonge humanista, no podia ser-ne una altra, i és per això que es va esforçar tant per traduir el *Llibre dels feits* del rei en Jaume «en las dos más generales y más estendidas lenguas que hoy se hallan en el universo: latina y española». De fet, Gómez Miedes, seguint la moda del moment, va considerar que el castellà i el llatí eren les llengües més apropiades per difondre arreu les seues idees (Ramos Maldonado 2000) i també la forma idònia per divulgar l'obra jaumina.

Aquestes darreres aportacions a la difusió erudita de la figura del rei en Jaume —a les quals caldria afegir l'historiador Viciana, malgrat que, estranyament, no li dedica l'atenció que hauria estat presumible (Escartí 2009: 177-178)—, segurament constitueixen la base de tots els escrits que, amb diferents pretextos, es redactaran i es publicaran durant el barroc i que, si bé no assoliran les dimensions dels precedents, caldrà interpretar-los correctament per veure fins a quin punt la figura del rei medieval va ser usada amb determinades intencionalitats que s'ajustaven a les situacions polítiques de cada moment concret.

Així, tant Escolano com Diago contribuiran decisivament a la construcció de la imatge «ideal» del rei Jaume, en bona part influïts per Gómez Miedes (Belenguer 1984: I, 69). En concret, Escolano recull la vida i les gestes del rei en Jaume en els capítols IV-X del *Libro Tercero de la Década primera de la Historia de Valencia* (València, 1611) i

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

segueix, en general, la mateixa *Crònica* del rei, de la qual diu que és una «historia» que «el mesmo» va composar «en lemosín», segons la terminologia de l'època. També afirma que la part final del *Llibre dels feits* devia haver estat redactada per un «secretario» que hauria portat a cap «el remate de la historia que el mismo rey andaba escribiendo, de sus hechos». Mossén Escolano, però, no tractà de fer una anàlisi definitiva del regnat, sinó de realitzar-ne només un «perfil» (Belenguer 1984: I, 71) i en aquest sentit, sí que va reeixir en el seu propòsit.

Per la seua banda, Diago, als *Anales del Reyno de Valencia* (València, 1613), s'ocupa igualment del regnat de Jaume I i segueix en general el *Llibre dels feits*, bé que intercalant un bon nombre de documents i altres fonts. Dedica el seu *Libro séptimo* al període i, inspirant-se en la introducció a l'edició de la *Crònica* del 1557, apunta que Jaume I l'hauria escrita imitant Juli Cèsar —amb voluntat ennoblidora i humanística—, i, després de referir la seua mort, no s'oblida de fer un panegíric de clara orientació antimusulmana, en referència a un problema religiós i social que feia ben poc que havia somogut els fonaments de la societat valenciana, remarcant que calia reivindicar per a Jaume I el qualificatiu de «gloriosíssim» (Diago 1613: I, 392) amb què el va presentar la citada edició de 1557, mostrant els interessos protocol·laris barrocs, tan de moda al moment.

Caldria afegir que Jaume Bleda a la seua *Corónica de los moros de España* (València, Crisòstom Gòrriz, 1618), intercala, en versió castellana, i allà on l'argument li ho demana, fragments del text jaumí més o menys retocats (Escartí 2009b: 41-42). Cal fer notar que, per a Bleda, l'anomenada *Reconquesta* no acabava amb la incorporació de Granada, per part dels Reis Catòlics, a la monarquia hispànica, sinó que n'era l'expulsió dels moriscos el punt final. I Jaume I, presentat ara com un guerrer i acarnissat lluitador contra l'Islam, esdevenia una figura que calia reivindicar en un moment cronològic com aquell. Però, aquella visió, en tant que representava la fi d'un procés, també comportà la davallada en l'interés per Jaume I i la seua crònica.

De fet, els únics testimonis d'atenció editorial i social posteriors, són ja més «anedòtics», si exceptuem la publicació del *Sumario de la vida política y hazañosos hechos del rey don Jayme I de Aragón*, de Juan Tornamira de Soto, editat a Pamplona el 1622. El text de Tornamira apareix dedicat a l'esposa francesa de Felip III d'Aragó i IV de Castella, Isabel de Borbó, i l'autor de la paràfrasi fonamenta aquella dedicatòria en el fet que ell mateix descendia de la casa dels Tornamira —originària de Montpeller, ciutat que ell considera plenament francesa—, on va nàixer el rei Jaume I. Tornamira, que

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

es denomina com «francés españolado» presenta en la seua obra una versió castellana del *Llibre dels feits*, inspirada en Gómez Miedes.

Per altra banda, el 1638, en celebrar-se el quart centenari de la conquesta de València, Marc Antoni Ortí, al seu *Siglo quarto de la Conquista de Valencia* (València, 1640), adopta el to laudatori respecte al rei, que apareix quasi sempre com un instrument de la voluntat divina per tal de retornar València al cristianisme, amb al·lusions a Beuter i a Escolano, en referir-se a aspectes històrics, i encara es manté el caràcter antimusulmà de la imatge de Jaume I, accentuada pel record recent de l'expulsió dels moriscos, que és mencionada explícitament (Ortí 1640: 4).

Més tard, el 1666, Gaspar Blai Arbuixech, al seu *Sermó de la Sancta Conquista*, predicat en valencià —tal com manava la tradició (Escartí 2006: 32-33)— el dia de sant Dionís, a la Seu de València, tornarà a insistir en els aspectes ja coneguts de Jaume I, tot centrant-se en el fet de la presència de l'espasa que havia estat seua —la Tissona— en la processó commemorativa de la rendició de València al rei d'Aragó, com ja s'ha vist en altres llocs (Estrela 2004). El sermó, farcit de citacions bíbliques i erudites, pretén parangonar el rei Jaume i les seues gestes amb les més excel·lents manifestacions prodigioses del passat, tant dels personatges de la Bíblia com dels provinents de la tradició clàssica, o els més moderns.

I encara, caldria recordar ara una traducció de l'obra del rei en Jaume, fragmentària probablement, que enllestí Llorenç Mateu i Sanç (1618-1680) —de qui tornarem a parlar—, la qual, malauradament, no ens ha pervingut (Romeu i Figueras 1979: 99).

Però si aquesta activitat podem detectar-la especialment a València, val a dir que durant el segle xvii, tant a Aragó com a Catalunya i les Balears, la preocupació pel record jaumí serà menor, per diferents motius, i, quan apareix, no és quasi mai de manera monogràfica (Escartí 2010a: 75-78).

En resum, el que cal destacar ara és com, durant el segle xvii, i recollint la tradició del segle anterior, que provenia de l'edat mitjana, la figura de Jaume I va comptar amb nombrosos apologetes i difusors, fins al punt que, per exemple, el comte de Guimerà, don Gaspar Galcerán de Castro y de Pinós, que també havia estat el destinatari de l'obra de Gabriel Lasso de la Vega, *Elogios en loor de los tres famosos varones, don Jaime, rey de Aragón; don Fernando Cortés, marqués del Valle, y don Álvaro de Bazán, marqués de Santa Cruz* (Saragossa, 1601), arribà a demanar la canonització del rei, per interessos clarament familiars, atés que n'era descendent (Savall y Dronda, 1861). Ara bé: més enllà de les obres esmentades —i encara alguna altra—, caldria tenir presents alguns

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

textos, com ara el *Breu sumari de la successió dels ínclyts reys de València...*, però, sobretot, el *Sumari de la succesió dels ínclits reys de València...,* destinats a la divulgació i a la propaganda monàrquica, que cal comentar ara i que segurament hem de situar, ni que siga indirectament, en els orígens de la *Suma de la vida del rey don Jaume*, del 1699.

2. LA HISTORIOGRAFIA MENOR DURANT EL BARROC VALENCIÀ: LES EDICIONS DEL *SUMARI DE LA SUCCESSIÓ DELS ÍNCLITS REIS DE VALÈNCIA* (1596/1598, 1617, 1656).

La historiografia —les *cròniques*— en català, a les terres valencianes, pràcticament s'extingiren amb Beuter. Això, almenys, és el que sembla, si fem cas del que ens ha pervingut. O, del que coneixíem fins ara. Però, aquesta afirmació és, almenys, matisable. Així, per exemple, malgrat que simplement es tracta d'un paper historiogràfic que podem qualificar de «local», ens cal tenir en compte, ací, l'encara anònima *Notícia general de la vila d'Albalat de la Ribera del Xúquer*, que era enllestida l'any 1704, íntegrament en català —tret dels lògics fragments en llatí i castellà, en reproduir diversos documents— i que només recentment ha estat publicada (*Vila* 2007). Segurament, si un llogaret com Albalat de la Ribera va poder generar un treball historiogràfic com aquell, no degué ser-ne l'únic. Però, a banda d'aquest document absolutament desconegut fins fa no res, hem d'assenyalar altres textos de dimensions més modestes, destinats sense dubte a un públic més ampli i que no podia adquirir edicions tan cares com les de les cròniques d'Escolano o de Diago, que representaven els interessos més erudits. Ens referim a les diferents edicions dels *Sumaris dels reis de València*, les quals, a més d'haver passat pràcticament desapercebudes, han estat sovint qualificades erròniament. Així, Rubió i Balaguer, després de dir que «el català es refugià en la història local» i donar-nos alguns noms de dietaristes, afirma que «no són pròpiament narracions històriques els sumaris d'ordenances i privilegis, que solen ésser compendiats en català, com [...] el *Sumari de la successió dels ínclits reys de València*, de L. Matheu i Sanz» (Rubió i Balaguer 1985: II, 239). En aquest punt, Rubió no anà encertat, perquè en cap moment el *Sumari* a què es fa referència és un compendi d'ordenances o privilegis. De fet, les tres edicions conegudes d'aquesta obra —en dos o tres estadis diferents, com veurem— formen part d'una historiografia divulgativa en català que era propiciada per les autoritats de la ciutat o del Regne de València, possiblement amb la intenció de reforçar l'adhesió

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

a la monarquia i, també, de remarcar el sentiment particularista regnícola, atés que, lluny de començar pels primers monarques de la Corona d'Aragó, o de remuntar-se a genealogies més remotes —com podem trobar a la crònica de Rafael Martí de Viciana, per exemple—, els *Sumaris* comencen amb Jaume I, el fundador del regne valencià. Malgrat que, com veurem, a l'edició de 1596/1598 es reprodueix sense cap mena de problemes ni rectificacions un text que havia estat publicat anteriorment a Catalunya.

Per altra banda, Mateu i Llopis (1942: 2) havia conclòs que el *Breu sumari de la successió dels ínclyts reys de València* —un text que hauria estat enllestit al poc de jurar Felip II d'Aragó com a successor de son pare al regne de València, cosa que es produí a les corts de Montsó del 1585—, efectivament s'hauria publicat poc després del 1596, data en què a Adrià Martínez, llibreter, el consell de la ciutat de València li havia fet pagar «deu lliures per a imprimir la descendència dels reys de Aragó, fins a l'emperador Carlos» (Mateu y Llopis 1942: 2). Respecte a l'autoria, el mateix Mateu i Llopis concloïa que era anònim, «para las ediciones de 1596-98 y 1617». Veurem que, per a la de 1656, és ell el descobridor de l'atribució antiga del text a Llorenç Mateu i Sanç (Mateu y Llopis 1942: 3). Però, si bé aquesta segona atribució pot donar-se com a versemblant i posaria l'obra en contacte amb algun altre paper historiogràfic de Mateu i Sanç (Mateu y Llopis 1988), el que ja no és possible mantenir és l'anonimat de l'autor de l'edició de 1596/1598. De fet, el *Breu sumari...* no és cap altra cosa que un fragment —el que ocupen els regnats que van de Jaume I a Felip I d'Aragó— de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona, axí dels que foren abans que·s fes la unió de dit comtat ab lo regne de Aragó com aprés*, publicat al volum primer de les *Constitucions y altres drets de Cathalunya* (Barcelona, 1588). El text, que és reproduït a València quasi exactament, ara com ara no s'ha aconseguit encara atribuir de manera definitiva, i sembla que, segons les darreres aportacions d'Eulàlia Miralles Jori (2001), tant podria ser obra del poeta i historiador Francesc Calça (1521-1603) com de l'arxiver i historiador Antoni Viladamor (c. 1529-1585); o, segons Oleart Piquet (2004), del també arxiver substitut Gabriel Olzina, encarregat de l'Arxiu de la Corona d'Aragó entre 1572 i 1585. Tots tres presenten pros i contres, a l'hora de ser identificats com a autors de l'*Epítome*, que a l'edició de les *Constitucions* no porta cap atribució. En qualsevol cas, allò que convé assenyalar ara és que aquesta edició d'un fragment de l'*Epítome* català, amb lleugeríssims retocs, es va publicar a València —dada que no ens consta que haja estat advertida per ningú, fins ara—, sense cap rebuig per part dels lectors, cosa que, per altra banda, no podia ser altrament; fins i tot, amb la incongruència de

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

fer Jaume I fill de Pere I —tot seguint la numeració del principat— i aparéixer, també, com a pare d'un altre Pere I, en seguir-se, després, la numeració privativa valenciana.

No podem saber l'èxit que arribà a assolir aquella edició, però sabem que, el 1603, quan devia fer un parell d'anys de la mort del llibreter i comerciant de paper Adrià Martínez, a sa casa van ser trobats, entre d'altres títols, «50 juegos de papel con la genealogía de los reyes de Aragón», al costat de dos «libros del *Flos sanctorum*». Per les dates en què ens trobem, ben bé podrien ser les restes de l'edició del *Breu sumari...*, juntament amb un parell d'exemplars del *Flos* que potser eren de l'edició barcelonina del 1575, feta per Jaume Sendrat i la viuda Monpesada, cosa que remarcaria les connexions d'aquest llibreter valencià amb Barcelona. En qualsevol cas, ens consta l'activitat de llibreter de Martínez, que encara el 1592 rebia un pagament del batlle general per quaranta-sis llibres de paper comprat. Per altra banda, sembla que el 1617 algú considerà necessari reeditar aquell text historiogràfic —i actualitzar-lo, segurament— i així es va publicar el *Sumari...* per segona vegada. Tanmateix, resseguint les notícies d'aquesta hipotètica segona edició als repertoris que se n'han ocupat, i rere una recerca a les principals biblioteques valencianes, catalanes i d'altres llocs, podem dir que, ara com ara, no hi ha rastre d'aquest fullet, i ens haurem de qüestionar si realment va existir o sols va ser una errada de Josep Rodríguez, que fou el primer a posar en circulació les dades de la seua existència —sense indicar-ne, però, l'edició anterior, del XVI— (Rodríguez 1747: 464) i que tothom ha repetit, potser sense veure'l realment. Fa l'efecte, a més, que Rodríguez descriu més aviat el text de 1656, que, com ja hem dit, de fa temps va estar atribuït correctament a Llorenç Mateu i Sanç, per Felip Mateu i Llopis (1942). Si l'edició de 1617 no és un paper «fantasma», i mentre cap testimoni d'aquesta no aparega, no podrem saber si aquella reproduïa exactament la de 1596/1598 o si havia estat augmentada, amb dades sobre el regnat de Felip II d'Aragó, que precisament s'havia casat a València, el 1599. Tampoc podrem saber exactament quina part va ser afegida pel jurisconsult valencià Mateu i Sanç, en aquella seua edició del 1656 —que aparegué, però, anònima— i que va ser, segons consta en una nota manuscrita coetània a la publicació, «renovada» per ell. De fet, a l'exemplar que consultà Mateu i Llopis es pot llegir que «renobóla de orden del virrey y consejo don Lorenzo Mateu y Sanz, cavallero de la orden de Montesa, siendo oidor» (Mateu 1942: 4). Tanmateix, bastarà comparar l'espai destinat a Jaume I en l'edició de 1596/1598 i en la de 1656 per veure'n les diferències evidents. Tot i que, ara com ara, no ens siga possible afirmar fins a quin punt l'ampliació del text es va produir el 1617 o el 1656, com sembla més lògic. Per la

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

qualitat d'algunes informacions que apareixen a l'edició atribuïda a Mateu i Sanç, és fàcil suposar que les ampliacions —que remarquem en negreta— són seues. Heus-ne ací les dues versions:

a) *Breu sumari de la successió* (1596/1598)

> Jaume Primer, cognominat lo *Venturós*, aprés mort de Pere Primer, son pare, succehí en lo regne de Aragó y comptat de Barcelona, y estant en poder de Simon de Monfort, en Carcassona, hon se era criat y retingut per força, lo sant pare de Roma envià un cardenal appellat mestre Pere de Benavent, lo qual lo tragué de poder de dit Simon de Monfort y·l portà en dits sos estats. Y convocats los estaments de dits regne y comptat, fonch comanada sa persona per dits estaments y lo govern de sos estats durant sa menor edat a Nunyo Sans, compte de Roselló. E aprés que fonch de edat, se casà ab Eleonor, filla del rey de Castella; e per ser en grau de parentel·la molt propinchs, fonch fet divorci entre ells y casà ab Andreua, filla del rey de Ungria, que aprés li digueren Violant, de la qual hagué tres fills, ço és, Pere, que li succehí en dit regnat y comptat, Jaume, que li succehí en lo regne de Mallorca, y Sancho, archebisbe de Toledo. Fonch tan valerós y guerrer que conquistà dels moros los regnes de València, Mallorca y Múrcia, lo qual donà aprés en dot a una filla sua que avia casada ab lo rey de Castella. E rebut lo hàbit de sant Bernat en lo monestir de Poblet, renuncià sos estats a son fill en Pere, fent-li molt santes exortacions. E morí de edat de LXXXIII anys en València, a VI de juliol MCCLXXVI, e fonch portat son cors en lo monestir de Poblet.

b) *Sumari de la succesió* (1656)

> Jaume Primer, cognominat lo *venturós Conquistador*, aprés mort de Pere Segon de Aragó y de Maria de Monpeller, sos pares, succehí en lo regne de Aragó y comptat de Barcelona, ab los demés dominis que possehïen. Y trobant-se en poder de Simó Monfort, en Carcasona, hon fonch criat y retengut per força, lo Pare Sant embià un cardenal apellat mestre Pere de Benavent, lo qual lo tragué de poder de dit Simó Monfort y·l portà a sos estats. Y convocant los estaments del regne y comptat, fonch comanada sa persona y lo govern de aquells durant la menor etat a Nunyo Sanz, compte de Roselló. En aprés, quant fonch de temps competent, casà ab Elionor, filla del rey de Castella; e per ser en grau de parentela molt propinch, **es disolgué lo matrimoni, havent tengut primer un fill, nomenat Alfonso, que morí en vida de son pare. Convolà a segones núpcies** ab Violant, filla del rey de Ungria —que alguns la nomenen Andreua-, en la qual hagué tres fills: Pere, que fonch son successor en los regnes y comptat, Jaume, que heretà lo de Mallorca, y Sancho, arquebisbe de Toledo. **Fora de matrimoni tingué, en dona Teresa Gil de Vidaure, a Jaume y a Pere, que foren tenguts per legítims, de qui descendeixen les cases de Xèrica y Ayerve; y en altres a Pere y Ferrando, de qui es procrearen los linatges de Íxar y Castro.** Fonch tan valerós y guerreador que a força de armes guanyà dels sarrahïns lo regne de Mallorca, **any 1228,** y lo de València, **any 1238, asistint-li miraculosament** [p. 2] **la protecció divina en la batalla del Puig de Cebolla, hon fonch vist pelear ab los chrestians lo invicte martre sent Jordi, patró dels reys catòlichs de Aragó. Tenint sitiada a València, lo**

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

> **rat penat, que posà son niu en la tenda del rey, lo detingué quant dubtava si es retiraria, de què prengué motiu per a il·lustrar-li la senyera ab la memòria de aquell succés. Durant la conquesta d'este regne, prop de Lutgent, la omnipotència de Déu obrà lo celebrat miracle que permaneix en los sants Corporals de Daroca, convertint-se les espècies sacramentals de les formes, que estaven aparellades per a combregar Berenguer de Entença y los demés capitans, en carn, visiblement, totes sanguinolentes, mentres ells valerosament peleaven ab los infels. De què lo sant pare Urbano Quart prengué ocasió de instituir la festa celebrada del Cos preciós de Jesuchrist, que ab tanta devoció solemniçam tots los catòlichs. Conquestà, noresmenys, lo regne de** Múrcia, **any 1264, y liberal** lo atorgà en dot a una filla que havia estada casada ab lo rey de Castella. **En estes conquestes convertí dos mil mesquites en altres tantes esglésies que dedicà al nom de María santíssima immaculada, Mare de Déu, de qui era devot molt entranyable. Fundà així mateix lo monestir de Benifaçà, de la orde de Cistells, dotant-lo magníficament, y la orde militar de la Mercé per a redempció dels catius, tot en honor d'esta celestial reyna que en esta vida coronà sa devoció concedint-li lo tresor de la sua imatge que hui venerem en lo Puig, y en l'altra, permetent que,** rebut lo hàbit de sant Bernat en lo monestir de Poblet y renunciats sos estats en sos fills, fent-los moltes exortacions piadoses, passàs d'esta vida en la perdurable, de huitanta-y-tres anys, en València, a 27 de juliol 1276. Està son cos soterrat en Poblet, **y permaneix intacta la glòria de sos fets, així en la memòria dels valencians, que tant li dehuen, com en la història que escrigué de sa mà, qual altre Cèsar, de lo mateix que son valent braç havia obrat.**

No cal dir que allò aportat per Mateu i Sanç no té massa d'original i sabem que es troba ja en cronistes com Viciana o Escolano, als quals fa l'efecte d'haver seguit. Una actitud que no seria la primera vegada que portaria a terme, ja que s'ocupà de traduir del llatí i augmentar el *Ramillete de flores historiales* del jesuïta Jean de Bussières, «añadiendo las flores de las historias de España» (Bussières 1655), que arribà a publicar en diferents volums i en diferents llocs i on, a més, introduí breus biografies d'alguns reis d'Aragó. Una nova incursió historiogràfica faria, encara, Mateu i Sanç, quan va publicar la *Regum Valentinorum compendiosa notitia, atque omnium Curiarum generalium memoria* al seu *Tractatus de Regimine Regni Valentiae*, publicat en diferents ocasions, i que s'ha volgut posar en contacte amb la seua versió del *Sumari*... (Mateu y Llopis 1988), sense que semble, però, massa definitiva aquesta connexió. En qualsevol cas, la seua voluntat de treballar papers historiogràfics més o menys originals cal vincular-la amb la seua dimensió humanista —i també patriòtica— que el portà a realitzar traduccions i versions d'altres obres. En tot cas, el seu interés en esdeveniments miraculosos, aparicions i sants, prou que es pot detectar a través d'altres obres seues. Finalment, convé assenyalar com Mateu i Sanç, que ha estat esgrimit sovint com a precedent del secessionisme lingüístic valencià, no s'està d'usar al peu de la lletra un

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

text del principat al qual ni tan sols fa cap retoc, tot admetent així, implícitament, que es tractava d'una mateixa llengua.

En qualsevol cas, la presència més o menys continuada d'aquestes biografies sincrètiques del reis d'Aragó —tant a Catalunya, a les compilacions de les lleis principatines, com a València, en forma de fullets solts— col·laboraven, entre altres coses, a mantenir viu el record dels monarques pretèrits. Es reforçava, així, el valor de les lleis, per la tradició i pel pes de les figures reials; fins i tot, en un moment com el del canvi dinàstic, quan l'*Epítome* es publicarà de nou, actualitzat, encapçalant la compilació resultant de les corts celebrades als catalans per Felip IV d'Aragó i V de Castella. Al cas valencià, en especial, la figura de Jaume I adquirirà aquest valor, en adduir-se per reforçar el pes d'una disposició concreta, i segur que, a més, la seua imatge es trobava de sempre vinculada amb els *Furs*. No debades, per exemple, quan el 1663, a la contribució de València es va produir una revolta popular contra l'augment dels impostos (Guia Marín 1982), els llauradors demanaven «quedar en la llibertat que el senyor rey don Jaume els havia deixat», com anota un dietarista coetani (Aierdi 1999: 304), tot constatant l'extremada popularitat d'un rei que ja feia segles que havia mort i que, clarament, si estava en boca dels estaments populars, entre altres coses es deuria a aquesta mena de papers de poques pretensions però d'una gran efectivitat. A aquella literatura de les genealogies o de la divulgació de les biografies reials, cal afegir un altre text que ha passat desapercebut fins ara: la *Suma de la vida del rey don Jaume*, que editem ací.

3. LA *SUMA DE LA VIDA DEL REY DON JAUME*: INTENCIONALITATS POLÍTIQUES.

L'any 1268 Jaume I dictava una sentència que buscava regular els delmes i les primícies que havien de pagar els seus súbdits a l'església valenciana. El text, en llatí, ens ha pervingut en un pergamí de l'Arxiu de la Seu de València (Olmos y Canalda 1961: 51). D'aquest text llatí es va fer una edició primerenca, el 1515, en annex a l'edició de l'*Aureum Opus* feta per Lluís Alanyà (ff. xxiir-xxiiiv). També es va incloure, al segon volum, del 1919, a la col·lecció diplomàtica jaumina publicada per Huici Miranda (1916-1922: ii, 319-322), encara que, segons indica Germà Colón, aquella transcripció és «força dolenta, amb omissions i errades de tota mena» (Colón 1998: 250). Modernament, el

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

mateix Colón (1989) n'ha realitzat una edició acuradíssima, acarant l'original llatí amb la primera traducció catalana coneguda del mateix text i que té, com veurem, molta relació amb la *Suma*... que ara editem ací nosaltres. De fet, una traducció d'aquella sentència jaumina es degué fer a les acaballes del xv, a València, atés que la versió catalana ja va ser publicada, el 1482, per Lambert Palmart, com a apèndix a la seua edició dels *Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de Aragó als regnícols del regne de València*. Encara, segurament per la necessitat que aquella disposició que afectava tan directament tots els cristians del regne de València circulàs sense la necessitat de veure's acompanyada de la resta del corpus legal valencià, el mateix Palmart va realitzar una edició independent del text català, el 1487, a despeses del mercader Antoni del Pi, amb el títol de *Sentència donada per lo rey en Jacme sobre los delmes e primícies del regne de València*, que s'ha conservat en exemplar únic a la Biblioteca de Catalunya. Finalment, el 1547, Lluís Pastor, en realitzar la seua edició sistemàtica dels *Furs de València*, la va incloure com si es tractàs d'un fur més, quan en realitat no és així, i tal com ja va advertir Colón (*Furs* 1970-2002: iv, 290-303). Tots aquests exemplars de la transmissió de l'esmentada sentència jaumina varen ser presos en consideració per Germà Colón, en realitzar-se l'edició crítica acarada en les dues llengües. Per altra banda, Colón (1989: 250), a partir de la referència donada per Ribelles Comín (1920: i, 357), fa esment, en nota, de com «aquest text de 1487 fou reeditat l'any 1699». Però no en diu res més. Possiblement, va creure que es tractava d'una simple reedició de la versió «exempta» de Lambert Palmart, i per això no la va prendre en consideració o, potser, no va localitzar cap exemplar d'aquella edició de finals del xvii; o bé, una ullada al text editat el 1699 li va fer creure que seguia exactament l'edició palmartiana i decidí no anotar-ne les variants. Tanmateix, una vegada col·lacionades aquestes, es veu clarament que aquella última edició coneguda de la sentència jaumina no depén directament de la publicada el 1487 sinó, com era més lògic suposar, de la versió inclosa a l'edició dels *Furs* feta per Lluís Pastor, encara que —en descàrrec de Ribelles i del mateix Colón— hem de destacar que, en alguns punts que s'aparta de les opcions ofertes per la versió de 1547, l'edició de 1699 concorda —sovint, però no sempre— amb la variant oferida per Palmart, del 1487. Però, en general, hom va seguir l'edició de Pastor. Així, la *Sentència* editada el 1699 presenta les modernitzacions gràfiques que serien d'esperar, tot i que són ben escasses. Direm, però, que *Jacme* esdevé *Jaume*, *matexa>mateixa, enaxí>enaixí, pusca>puixa, declaratió>declaració, absolutió>absolució, Valèntia>València, scàndel>escàndel, defunct>defunt*—encara que no sistemàticament—,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

i pot detectar-se alguna lleu influència dels hàbits gràfics castellans, com ara al mot *paniz* (per *paniç*). En general, l'edició de 1699 podríem afirmar que és ben escrupolosa a l'hora de reproduir el text de la sentència jaumina, tal com correspon a un text de validesa jurídica i legal, i solament es permet alguna modernització lèxica que, alguna vegada, sembla més aviat una distracció del copista o de l'impressor: *devant* per *denant*, o *donada* per *dada* (sols en una ocasió). En alguns casos, però, l'edició de 1699 presenta la forma més arcaica que, per altra banda, sol ser la que es troba present a l'edició de 1487 (en un cas apareix *los* en comptes d'*els*, que trobem a 1547 i que s'acorda amb 1487; *alcuna* en comptes d'*alguna*; *jatsia açò* en comptes de *jassia açò*; *retinguen* en comptes de *detinguen* i algun altre exemple més dubtós). Però, sempre, com es veu, les modificacions són mínimes.

Per tant, l'interés d'aquesta edició del xvii seria ben escàs —sobretot pel que fa a la llengua—, si no tinguéssem en compte un parell de qüestions d'un altre ordre: per un costat, malgrat trobar-nos a una passa de la Guerra de Successió i malgrat la pressió castellanitzadora que hom ha detectat en les altes jerarquies de l'Església valenciana del barroc (Pitarch i Almela 2001), la llengua en què es va decidir publicar aquella sentència del rei en Jaume —que perfectament s'hauria pogut editar en la versió llatina—, va ser el català. El curador anònim d'aquesta edició, per altra banda, i d'acord amb les variants que hem detectat, no sols es va limitar a reproduir la versió de 1547 sinó que, potser per una voluntat de major fidelitat a la llei, va tenir davant seu, sense cap dubte, l'edició de Palmart, del 1487.

La publicació de la *Sentència donada...* el 1699, possiblement es va fer per tal d'evitar els abusos d'alguns particulars que temptaven d'evitar el pagament dels delmes, interposant «fermes de dret» davant les instàncies corresponents. Potser, la publicació es va fer per tal de recordar com, probablement a instàncies de l'arquebisbe Joan Tomàs de Rocabertí —el qual havia estat situat uns anys abans ben a prop del monarca, a Madrid (Callado Estela 2007: 373-415)—, l'Església valenciana havia obtingut la *Real carta* de Carles II, que explica en part el context d'aquesta publicació del text jaumí. Per altra banda, la inclusió de la *Suma de la vida del rey don Jaume*, que s'insereix a la fi del fullet, devia servir per a recordar que aquelles disposicions seguien l'establert pel monarca més venerat pels valencians. Amb la utilització de la figura de Jaume I es volia resoldre un conflicte d'interessos que encara persistiria durant els anys successius, com demostra, entre altres coses, l'existència d'una nova impressió del document reial, quasi una dècada després, al bell mig de la Guerra de Successió (*Carta Real* 1704).

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

Però, també, i malgrat la seua brevetat, la *Suma de la vida del rey don Jaume* que s'hi adjuntava, passava a ser una de les darreres mostres d'historiografia impresa en català a les terres valencianes.

L'any 1992, per una casualitat fortuïta, va caure en les nostres mans un exemplar d'aquell fullet: l'incorporàvem a la nostra biblioteca en adquirir, en una anònima parada del rastre valencià, el primer volum de l'edició del 1878 de les *Décadas* d'Escolano, feta per Joan B. Perales —certament en mal estat. Des d'aquell moment vàrem decidir fer un estudi d'aquest exemplar, que ja suposàvem que era dels pocs que ens havien pervingut. El 1995 ja teníem en premsa, en una publicació periòdica, una primera aproximació, però, per motius que no són del cas, aquell projecte es va aturar. Un any després, al catàleg de la Biblioteca Municipal de València se'n referenciava un altre exemplar (sig. 25/267) de la *Sentència...* (Gómez-Senent 1996: 471). Per altra banda, es conserven almenys tres exemplars més a la Biblioteca Valenciana, provinents de diferents fons (Nicolau Primitiu, XVII/187; Bas Carbonell XVII/F-309; Col·lecció valenciana XVII/F-375) i un a la Biblioteca del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi de València, provinent de la biblioteca maiansiana (GM/831/1). El 2004, a l'exposició *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, vàrem considerar que aquell text nostre havia de figurar a la mostra que comissariàvem i, així, hi va estar exposat, tot encomanant-ne la descripció i el comentari a Joan B. Guillem, que s'encarregà d'elaborar un text que seria publicat al catàleg que acompanyà la mostra (Guillem Alforja 2004). El 2006, també, aquest fullet viatjà a Brussel·les, on, a la Delegació de la Generalitat Valenciana (Fundació Comunitat Valenciana) es va exposar en una nova mostra, *Els escriptors valencians de l'Edat Moderna, ara*, que també vàrem comissariar.

No cal dir que es tracta d'una peça modesta, però ben interessant per constatar el record de la figura de Jaume I entre els valencians del barroc, com ja hem apuntat. A més, convé assenyalar que, seguint la tradició de les genealogies o dels sumaris ja esmentats, el text de la *Suma* és molt simple i resumeix moltíssim la dilatada biografia del rei. A favor d'aquesta breu biografia reial convé dir que no sembla ser còpia o manipulació lleugera de cap dels textos anteriors als quals podria haver accedit l'autor. A més d'això, n'hi ha alguns aspectes que permeten pensar que fou una síntesi pensada *ad hoc*. En primer lloc, es posa de relleu com l'infant Jaume va ser una criatura que hagué d'esquivar perills que li provenien dels parents que pretenien el tron, pel fet d'haver mort el seu pare sense cap altre hereu, en una clara al·lusió a la situació difícil que passava la monarquia hispànica, sens fills hereus directes en aquell moment i quan

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

ja, per altra banda, tot feia pensar que l'herència de la corona suscitaria problemes. Per un altre costat, el redactor anònim d'aquesta *Suma de la vida del rey...* s'esforçà a ressaltar el gran interés del fundador del regne per construir esglésies («No fonch aposentat aquest bon rey en la ciutat de València, quant manà fer les sglésies que convenien al servici de Déu») i tot just després de «poblar la terra y assentar la república, ordenà furs y privilegis y [el que sembla més important de tot, segons l'autor] donà la sentència damunt impressa, dels delmes». La figura del rei en Jaume, una vegada més, era utilitzada per tal de justificar drets adquirits per part d'una institució eclesiàstica.

El fet que el text de la *Suma*... fos redactat amb motiu d'aquesta publicació sembla ben plausible, pel que s'ha dit abans. I, a més, ens trobem en condicions d'afirmar que l'anònim redactor va tenir davant seu la *Segunda parte de la Corónica general de España y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia*, de Pere Antoni Beuter, publicada per primera vegada a València el 1551 i, més tard, el 1604. Al resum de la vida del rei Jaume I, el seu redactor va fer una traducció al català d'algunes frases del text de Beuter i va seguir, a grans trets, l'orde en què és narrada la vida del rei en aquella crònica. De manera que, amb la *Suma...*, com en altres textos de semblant estil, l'autor hauria procurat una divulgació de dades que, en principi, estaven reservades a àmbits més erudits; i, encara, amb l'operació de traduir els mots publicats per Beuter en castellà, retornava en part a la seua versió prístina els pensaments del cronista del xvi.

Vicent Josep Escartí
Universitat de València
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

4. EDICIÓ

Suma de la vida del rey don Jaume y de la presa de València y de tot lo regne

[p. 17] Lo rey don Jaume, de gloriosa memòria, fon fill del rey don Pedro el Catòlich y de dona Maria la Sancta, filla de don Guillem de Mompeller. Fon engendrat per estranya manera y casi miraculosament. Crià's aquest bon príncep ab gran solicitud y molta guarda perquè los que pretenien ésser hereus per mort del rey don Pedro, sense fills, possaven gran diligència per aver-lo de matar. Y així lo rey don Jaume passà grans treballs, fins a edat de quinze anys que·s casà ab la infanta dona Leonor de Castella.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

En aprés convocà corts en Monçó y allí, ab los grans del seu regne, determinà fer guerra contra·ls moros de València. Y lo primer que conquistaren fon la isla de Mallorca; y en ser presa se donà Menorca, l'any 1228.

Fet açò, se'n tornà en Ara-[p. 18]gó y allí se donà molta pressa de fer gran aparell de provisions e ingenis per a la guerra. Manà adreçar tendes, papallons y lo necessari. Provehí per al carruatje gran suma de adzembles, perquè no era terra que per al cas comportava carreteria.

Vingué a Exèrica y de aý a Torres Torres, destruynt y talant la terra. Y posà citi a Burriana y la prengué, per lo qual se donaren a mercé Peníscola, Chivert y Cervera y molts altres lochs.

En aprés vingué devés València y féu una cavalcada per la ribera de Xúquer fins a Cullera, y combateren a Moncada y prengueren a Museros. Açò fon l'any 1235.

E aprés determinà lo dit rey don Jaume acitiar lo Puig, qu·està dos llegües de València, y·l prengué. Los del rey apoderaren-se del castell y de allí no dexaven passar provisions a València. Sabent açò los moros de València, pensaren anar a destroyr los chrestians y assolar lo castell que tan gran dany los causava, mas emperò lo compte los ixqué al revés, perquè los del Puig foren avisats per un catiu chrestià que fugí de la ciu-[p. 19]tat. E així los chrestians se referen y ab tot açò, si lo gloriós sant Jordi no·ls socorreguera, se veren en gran estret. Y per esta memòria se fa la processó de sant Jordi.

De allí a pochs dies lo rey don Jaume posà citi sobre València, que fon l'any 1238, y en lo mateix any se donà, perquè lo rey moro nomenat Zaén, estant en gran necessitat, fon-li forçat desemparar-la; y axí fon, que en tres dies se buydà y dexà als chrestians segura la entrada.

No fon aposentat aquest bon rey en la ciutat de València, quant manà fer les sglésies que convenien al servici de Déu, les quals beneÿren bisbes y archebisbes que venien en servici del rey. De aý a tres semmanes que dit rey entrà en la ciutat, féu mercés a tots aquells que havien de poblar la terra, y assentà la república, ordenà furs y privilegis y donà la sentència damunt impressa, dels delmes. La primera sglésia que benehí estava prop la Seu y fon dedicada a honra del gloriós sant Jordi. Y anà tot lo [p. 20] clero de la Seu en processó, dissapte, dia de sant Dyonís, de hon se determinà que tots los anys se fes la mateixa processó, lo mateix dia del gloriós sant Dionís, fins a sant Jordi, la qual se fa tots los anys fins a huy, y·s fa ab gran solemnitat.

Lo rey don Jaume procehí sa victòria fins alcançar tot lo regne, lo qual Déu fon servit alcançàs, puix sa intenció era exalçar la santa fe cathòlica.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 231-249

Morí lo cathòlich rey don Jaume a 27 de juliol, any 1276, en la ciutat de València, per lo qual se féu gran sentiment en totes les terres, perdent un tan excelentíssim rey, que nostre senyor Déu per la infinita clemència aja volgut acollir en la sua santa glòria. Amén.

Laus Deo

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aierdi, Joaquim (1999) *Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*. A cura de V. J. Escartí, Barcelona, Barcino.

Arbuixech, Gaspar Blai (1666) *Sermó de la sancta Conquista de la molt insigne, noble, leal e coronada ciutat de València*, València, Jeroni Vilagrassa.

Aureum... (1515) *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regnum Valentiae cum historia cristianissimi regis Jacobi ipsius primi conquistatoris*, València, Lluís Alanyà.

Belenguer, Ernest (1984) *Jaume I a través de la història*, 2 vols. València, Edicions 3 i 4.

Beuter, Pere Antoni (1995) *Cròniques de València*, a cura de V. J. Escartí, València, Generalitat Valenciana.

Bussières, Jean de (1655) *Ramillete de flores historiales*, València, Bernat Nogués.

Callado Estela, Emilio (2007) *Por Dios y por el rey. El Inquisidor general fray Juan Tomás de Rocabertí,* València, Institució Alfons el Magnànim.

Cingolani, Stefano M. (2007) *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*, Barcelona, Base.

Colón Domènech, Germà (1998) «Doble text, llatí (1268) i romanç (segle xv), dels delmes del bisbat de València», *Llengua i Literatura*, 9, pp. 249-286.

— (2008) «Les ediciones cinccentistes valencianes de la *Crònica* del rei Jaume», dins Germà Colón & Tomàs Martínez (eds.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló/Barcelona, Fundació Germà Colón / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 313-334.

Escartí, Vicent Josep (1998) «Estudi introductori», dins P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 7-32.

— (2006) «Escrits valencians del Barroc: Textos i contextos d'una literatura en català, especialment en poesia», dins *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua*

i Literatura Catalanes, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 17-42.

— (2008) «Jaume I i el *Llibre dels fets*: de l'Edat Mitjana al Renaixement», dins Bernardí Gómez Miedes, *La historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón*, ed. facs. de V. J. Escartí, València, Generalitat Valenciana, pp. 5-53.

— (2009a) «Els escrits jaumins de l'humanista Bernardí Gómez Miedes (1582 i 1584)», *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, XIV, pp. 55-75.

— (2009b) *Jaume Bleda i l'expulsió dels moriscos valencians*, València, Fundació Bancaixa.

— (2009c) «Jaume I i la historiografia valenciana , de l'Edat Mitjana al Barroc», *L'Espill*, 32, pp. 171-184.

— (2009d) «Ideologia nobiliària i imperi a l'obra de Rafael Martí de Viciana», *Afers*, 64, pp. 609-627.

— (2009e) «La imagen de la nobleza, según Rafael Martí de Viciana (s. XVI): del pasado medieval al proyecto imperial», Mirabilia, 9, pp. 266-291.

— (2010a) «La recepció del *Llibre dels feits* a la Corona d'Aragó», dins Jaume I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 61-95.

— (2010b) «Narrar la historia remota de un país: Beuter y la Història de València (1538)», *Revista Espéculo*, 44. [<http://www.ucm.es/info/especulo/numero44/beuterva.html>]

Escolano, Gaspar & Juan Bautista Perales (1878) *Décadas de la Historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia. Primera parte*, València/Madrid, Terraza, Aliena y Compañía.

Estrela, Josep Enric (2004), «Gaspar Blai Arbuixech», dins *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 254-255.

Ferrandis i Olmos, Marivi (1993) *La decadencia valenciana. Historia i Llengua* (*sic*), València, Lo Rat Penat.

Ferrando, Antoni (2008) «L'edició valenciana de 1555 de la *Crònica* de Jaume I», a Jaume I, *Chrònica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme Primer…*, ed. facs. d'A. Ferrando, València, Generalitat Valenciana, pp. 5-59.

— (2010) «El *Llibre dels feits del rei en Jaume*. La versió canònica de la crònica jaumina», dins Jaume I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 25-58.

Ferrando, Antoni & Vicent Josep Escartí (1995) «Introducció. El *Llibre dels fets* del rei en Jaume I», dins Jaume I, *Llibre dels fets*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, Catarroja/Barcelona, Afers, pp. 9-26.

— (2008a) «El *Llibre dels fets* del rei Jaume I, testimoni excepcional de la naixença del regne de València», dins Jaume I, *El llibre dels fets*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 9-43.

— (2008b) «La memòria de Jaume I entre els valencians», dins *Jaume I. Memòria i mite històric*, València, Generalitat Valenciana, pp. iii-127.

Ferrando, Antoni & Miquel Nicolàs (2005) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Pòrtic.

Furs (1482) *Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de Aragó als regnícols del regne de València*, València, Lambert Palmart, [Ed. facsímil, València, Universitat de València, 1977.]

Furs (1970-2002) *Furs de València*, a cura de G. Colón i A. Garcia, 9 vols. Barcelona, Barcino.

Gómez-Senent Martínez, Carmen (1996) *Catálogo de obras impresas en el siglo xviii de la Biblioteca Municipal de Valencia*, València, Ajuntament de València.

Guia Marín, Lluís (1982) «La revolta dels llauradors de l'Horta de 1663», dins *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, Universitat de València, pp. 305-326.

Guillem Alforja, Joan (2004) «*Sentència donada per lo ínclit y sereníssim rey en Jaume, sobre los delmes e primícies, ab una summa de la presa de València y de tot lo regne*», dins *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 286-287.

Huici Miranda, Ambrosio (1916-1922) *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*, 3 vols., València, La voz valenciana.

Jaume I (2010), *Llibre dels feits del rei en Jaume*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Mateu y Llopis, Felipe (1942) «Sobre historiografía de los siglos xvi y xvii. El *Sumari de la successió dels ínclits Reys de València* y el Dr. D. Lorenzo Matheu y Sanz», separata de l'*Almanaque* «*Las Provincias*», any lxii.

— (1988) «La *Regum valentinorum compendiosa notitia* de Lorenzo Matheu y Sanz», dins *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, vol. ii, València, Generalitat Valenciana, pp. 29-41.

Miralles Jori, Eulàlia (2001) «Notícies sobre l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* (C-1588/89)», *Quaderns de la Selva*, 13, pp. 307-318.

Oleart Piquet, Oriol (2004) «El capítulo 24 de las Cortes de Monzón de 1585 y la elaboración de la recopilación catalana de 1588-1589. Datos para su historia», *Initium: Revista Catalana d'Història del Dret,* 9, pp. 223-286.

Olmos y Canalda, Elías (1961) *Inventario de los pergaminos del Archivo Catedral de Valencia*, València, Dirección General de Archivos y Bibliotecas.

Oriol, Carme & Emili Samper, eds. (2010) *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*, Tarragona, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili / Universitat de les Illes Balears.

Ortí, Marc Antoni *Siglo quarto de la conquista de Valencia*, València, Joan Baptista Marçal, 1640.

Pérez García, Pablo (en premsa) «Impresores, libreros y calígrafos: la trastienda pastoral y bibliotecaria del Patriarca Ribera», dins *El Patriarca Ribera y su tiempo*.

Pitarch i Almela, Vicent (2001) *Llengua i església durant el barroc valencià*, València/ Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Ramos Maldonado, Sandra I. (2000) «Latín y vernáculo en la obra de los humanistas: los *Commentariorum de sale libri v* y *El manual contra la gota* de Bernardino Gómez Miedes», *Habis,* 31, pp. 447-463.

Real carta (1704) *Real carta en que manda su magestad que las causas de dézimas se sigan como las del Real Patronato y Patrimonio, con injunción del procurador patrimonial, y de la forma que deven admitirse las firmas de derecho contra las dézimas o modo de pagarlas*, València, Diego de la Vega.

Ribelles Comín, José (1920) *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. i, Madrid, Imprenta de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

Romeu i Figueras, Josep (1978) «Poesies en català de Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle xvii (i)», *Els Marges*, 14, pp. 97-111.

Rubió i Balaguer, Jordi (1984-1985) *Història de la literatura catalana*, 3 vols., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat [Trad. cat. de «Literatura catalana» dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, Barcelona, 1948-59.]

Rubio Vela, Agustín (2008) «Jaime I. La imagen del monarca en la Valencia de los siglos xiv y xv», dins Germà Colón & Tomàs Martínez (eds.), *El rei Jaume I.*

Fets, actes i paraules, Castelló/Barcelona, Fundació Germà Colón / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 130-155.

Savall y Dondra, P. (1861) *Exhortación a la instancia de la canonización del rey D. Jaime I de Aragón*, Saragossa, Vicente Andrés.

Simon i Tarrés, Antoni, dir. (2003) *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

Vila (2007) *Vila de Albalat de la Ribera de Xúquer. Notícia General recopilada en lo any 1704*. A cura de P. J. Hernandis, Albalat de la Ribera, Ajuntament d'Albalat de la Ribera.

Francesc Foguet i Mireia Sopena (coord.), «Col·lecció Argumenta», Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa Edicions, 2005-2011.

Els dotze llibres que conformen la «Col·lecció Argumenta» obren la reflexió sobre la realitat dels Països Catalans de la Transició fins avui. A la publicació de dos volums més genèrics sobre l'evolució cultural i sobre el procés de la Transició, seguiren nou monogràfics dedicats a nou àrees culturals concretes i un últim volum de síntesi que conclou la col·lecció, concebuda des de l'inici de manera tancada. Ha estat un projecte intel·lectual col·lectiu molt ambiciós que ha mantingut com a objectiu fer balanç de la història recent i valorar-ne les opcions de futur. L'editorial El Cep i la Nansa, dirigida per Francesc Mestres, l'ha tirat endavant amb valentia.

Mireia Sopena i Francesc Foguet van ser els impulsors d'una iniciativa que va comptar amb el suport de joves personalitats del camp de la cultura com a coordinadors dels diferents volums: Joan-Elies Adell, Montserrat Bacardí, Joel Begur, Xavier Diez, Trinitat Gilbert, Pilar Godayol, Isabel Graña, Teresa Iribarren, Rosa M. Isart, Anna Lleó, Josep Lluch, Pep Martorell, Albert Mestres, Joaquim Noguero, Mercè Piqueras, Jaume Radigales, Cristina Ribas i Núria Ribas. El total de col·laboradors que han realitzat la seva aportació en aquesta obra coral depassa de llarg la centena.

S'ha apostat per un enfocament polièdric, per la intertextualitat i la multiplicitat de veus. Tots els llibres de la «Col·lecció Argumenta» —menys el darrer— tenen la mateixa estructura: un pròleg dels seus coordinadors, diferents capítols escrits per cadascun dels col·laboradors especialitzats en cada tema i un diàleg final en què altres experts de trajectòria consolidada debaten sobre la disciplina tractada.

Avui ja no es creu que ningú tingui prou autoritat per posseir la veritat en exclusiva. Avui, que els referents totèmics també s'han liquat, els processos de legitimació s'articulen de manera col·lectiva. Els qui han tingut veu en aquest projecte han defensat les seves aproximacions parcials, però, sobretot, han hagut d'argumentar, perquè, més enllà d'utopies, sembla que només raonant i enraonant puguem anar fent i desfent els acords i desacords que ens facin avançar com a societat.

A través d'aquests volums monogràfics es convoca un lector reflexiu, que prengui consciència de la complexitat, sense reduccionismes, dels temes que s'hi aborden, però també un lector que es posicioni en aquest debat que convida a la mobilització cívica. Malgrat que els punts de vista que van sorgint al llarg de les pàgines puguin ser d'allò més variats —des del fatalisme a l'activisme abrandat, de la desesperança a l'optimisme— la intenció de tots ells és contribuir en clau de futur per tal de qüestionar quines han estat i són les nostres limitacions com a col·lectiu, però també els nostres encerts i potencials, per saber de quina manera hem de pensar-nos a partir d'ara.

Hom podria objectar que és un esforç sisífic voler fer una història des del 1975 fins a l'«actualitat», perquè aquesta sempre recula, ens atrapa i depassa l'escrit mateix que queda obsolet. Per exemple, quan es va editar el tercer volum coordinat per Núria Ribas, *Societat catalana, societat limitada?* (2007), dedicat a les inquietuds més polítiques del país, encara no se sabia res de com es desencadenaria la sentència de l'Estatut, ni la reacció ciutadana posterior, tot el moviment de les consultes populars, la influència de l'afilament de la crisi econòmica, les recents estrebades de Madrid cap a un nou replegament centralista...

Més enllà de la notícia concreta, però, encara que de vegades pugui ser molt significativa, hi ha uns corrents històrics de fons, profunds, que es retroalimenten amb tots aquests esdeveniments. És aquí on, em sembla, volen arribar les reflexions d'aquesta col·lecció: a desemmascarar les inèrcies col·lectives que ens lliguen a paràmetres d'actuació no prou flexibles per poder autogestionar-nos d'una manera més lliure, sense pors irracionals. Com diu Joaquim Noguero, al volum dedicat al periodisme «Miques possibles de criteri, contra el dicteri d'alguns».

No s'hi pretén cap adoctrinament, sinó una autoanàlisi honesta, sense complexos, a partir de la reflexió entorn de les manifestacions públiques de la nostra cultura: la política, la música, el teatre, la literatura, les arts plàstiques, la ciència, el cinema, el periodisme i la traducció. La tria de temes podria haver estat una altra o podria haver estat més àmplia, però s'han pres aquests fenòmens com a indicadors, termòmetres, —evidentment difícils d'aïllar d'un tot entortolligat— per tal de valorar quin és l'estat de salut de la nostra societat.

I quin és el resultat d'aquesta anàlisi? Amb quina nota aprovem o suspenem després de gairebé una dècada dedicada a aquesta avaluació? Tot i la diversitat de criteris i conclusions dels diferents experts que han intervingut en cadascun dels volums, la impressió que el lector s'endú després de repassar-los tots és que s'aconsegueix ser

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

constructiu i mirar aquestes últimes dècades sense descoratjament, amb una certa satisfacció que valora els esforços passats i la vitalitat actual, tot i objectar-hi perills. Ara bé, l'espai per a la memòria crítica hi és fonamental.

Un dels trets que més s'acusen després de valorar el panorama general és que, arrossegats per aquesta tendència a la lleugeresa que es festeja des de la societat de consum, oblidem que, malgrat el seu espaterrant èxit quantitatiu, la principal funció de la cultura és ser un bé públic que col·labori a l'autoconeixement, la higiene espiritual i també al gaudi d'una societat. Des de les diferents disciplines, hom té la sensació que s'imposa cada vegada més la tendència individualista i aïllacionista. N'és una mostra l'advertència que es fa a *L'escena del futur* (2006), coordinat per Francesc Foguet i Pep Martorell, quan es denuncia que el teatre català s'ha instal·lat en una correcció política constant tant «en termes de dignitat cultural com de gosadia estètica, i en una postmodernitat camaleònica, amnèsica i *des*ideologitzada, més enderiada en les formes innòcues i en l'ambició de l'èxit que no pas en continguts més revulsius».

El perill és que aquest buidatge de contingut humà de l'art, la renúncia d'una recerca profunda del sentit en ell mateix i en els seus propis mitjans, per l'aproximació còmoda al món de l'entreteniment en pro de la recerca de públic, pot ser, justament, el què acabi distanciant el veritable públic. Des de totes les disciplines s'alerta que, tot i la necessitat de preservar un espai per a la cultura de masses en català, que sigui propera i defugi l'elitisme, el què no podem fer és perdre el sentit del discurs propi i renunciar a la qualitat.

Ara bé, això no vol dir que hàgim de convertir la cultura en un imperatiu moral tornat a bastir de tota una aurèola de prestigi *per se*. Això seria el què crearia distanciament i, per exemple, un dels factors que fa que els joves no llegeixin. I és que aquest és el problema central assenyalat a *La literatura catalana en la cruïlla* (2008), coordinat per Isabel Graña i Teresa Iribarren: la davallada progressiva de lectors. La literatura, com tota manifestació cultural, tampoc pot perdre aquest element fonamental de gaudi, de plaer dels sentits i de l'esperit que no té preu ni utilitat immediata.

Aquest equilibri que es proposa no és fàcil, però cal que no el perdem de vista si no volem que hi hagi una esllavissada més profunda entre el públic i les nostres produccions culturals tal i com s'acusa que ha passat en el cas de les arts plàstiques. A *Arts sòlides o líquides?* (2008), coordinat per Anna Lleó i Rosa M. Isard, es posa de manifest l'empobriment que ha suposat per a l'art català la instrumentalització del patrimoni des de l'òptica mediàtica, patriòtica, del consum o del turisme. La seva

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

desacralització per treure'n rendiment econòmic —d'altra banda, d'algun lloc han de sorgir els diners— ha anat acompanyada, tot sovint, d'una banalització que l'ha privat de la seva possibilitat de transcendència, d'arma de creativitat, reflexió i d'ironia per poder transgredir els esquemes rígids de la ideologia, que, per ésser avui més dissimulada que ahir, no és menys present ni menys agressiva.

Ha estat determinant, evidentment, una estructura institucional formal. L'esforç hi ha estat, enlloc es desmenteix. A *Una impossibilitat possible* (2009), que van coordinar Montserrat Bacardí i Pilar Godayol, s'explica la voluntat que hi ha hagut de superar les dificultats de finançament per tal de poder traduir al català literatura i audiovisual. *A Embolicats amb el periodisme* (2007), coordinat per Joaquin Noguero, també es fa evident el treball que s'ha dut a terme per erigir un sistema català de comunicació. Però també és cert que tot l'esforç reiterat de normalització lingüística des dels diferents àmbits no ha acabat de normalitzar-ne l'eina bàsica i imprescindible: la llengua.

Al llarg dels escrits, es posa de manifest que aquesta realitat lingüística no pot ser desvinculada de les dificultats d'articulació interna i de projecció externa d'una cultura —de la qual la llengua n'és el distintiu més disputat— sense estat propi, dins d'un estat que no vetlla per la valoració i desenvolupament de la seva idiosincràsia sinó que, al contrari, busca l'erosió constant fomentant la divisió interna.

És difícil que els ciutadans, a l'hora de decantar-se per l'ús d'una llengua, no es vegin afectats per les tendències homogeneïtzadores en una era en la qual les identitats sense l'escut d'un estat tenen difícils presagis. Més enllà de les subvencions, són aquests usuaris els que fan sostenible una cultura, tots els qui prenen paper actiu en la xarxa d'agents que conforma el nostre patrimoni.

Des de la «Col·lecció Argumenta», que ha comptat la participació de personalitats consagrades, però també amb el de molta gent jove amb molta empenta, es vol oposar resistència a tota aquesta nova onada empobridora amb una bona dosi d'autoconsciència que desvetlli una actitud activa. S'insta a l'aprofundiment de les problemàtiques que cada àmbit cultural ha d'encarar, però també a la recuperació d'una idea més transversal de cultura, que ens ajudi a entendre que la majoria de reptes concrets tenen a veure amb dificultats generals i que cal una implicació comuna, una responsabilització compartida des de tots els àmbits per tal resoldre'ls.

Un volum especial tanca el cicle de reflexions dels onze volums que vertebren la col·lecció. Es tracta d'una cloenda amb una estructura i amb un enfocament totalment diferents de la manera de treballar anterior. Editat el 2010, *Testimonis del*

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

segle XX constitueix una síntesi final, un darrer apunt, menys debatut, més íntim i més personal. Raül Magí i Laia Soldevila van entrevistar «onze savis» durant el 2008 i 2009 amb la intenció d'oferir onze testimoniatges vitals de persones que, des de la seva disciplina, però també des de la seva experiència vital havien viscut gran part del segle xx i podien tenir una visió més assossegada, més àmplia o més contrastada de com calia que enfoquéssim les coses a partir d'ara.

En el marc d'unes converses tranquil·les, es demanava als protagonistes un exercici de memòria crítica. Aquestes personalitats van ser escollides per ser valorades com a persones amb una gran autenticitat, compromís, amb un bagatge incontestable i per haver demostrat l'excel·lència en el seu àmbit específic. Algunes ens han deixat recentment, com Joan Triadú o Ricard Salvat.

Què en pensen, els nostres savis, del procés que havíem viscut trenta anys ençà? Com valoren les possibilitats de la realitat cultural a casa nostra? Com perceben la seva disciplina després d'haver viscut tantes transformacions? I la seva trajectòria, com s'ha emmotllat en aquest context?

La majoria dels entrevistats reconeixen la dificultat d'encaix de la realitat catalana dins d'un Estat Espanyol que com diu Eva Serra «sempre ha estat coix: ni un estat liberal ni un estat democràtic. No pot concebre cap estructura política que trenqui la seva visió d'estat integrista». Xavier Rubert de Ventós, després de la seva experiència política, afirma que «la relació amb Madrid és psicològicament insana» i explica com es va tornar independentista després de comprovar que pels partits espanyols els catalans no érem un subjecte més sinó un objecte instrumental. «Catalunya és la cuina i Madrid el menjador. Ens lamentem i quedem conformats», denúncia Joan Pere Viladecans.

En general, coincideixen que el procés de Transició va «tallar les ales a les il·lusions raonables de recuperació i redreçament de la llengua i cultura» segons paraules de Josep Grifeu. Joan Triadú, per la seva banda, reconeix que l'assoliment de la democràcia va desmobilitzar-nos, però que van assolir-se fites tan fonamentals —i que ara veiem tristament perillar— com que l'escola fos innegociablement catalana.

Molts també es mostren d'acord amb Ricard Salvat a expressar el seu descontentament per les polítiques culturals de l'era pujolista, poc coherents i sistemàtiques, ell, però, accentua la crítica explicitant que va ser aquest el moment en què va començar-se a fomentar una cultura que cada vegada s'agreuja més, desarrelada de la realitat catalana, divertida, però que no diu res i que no molesta a ningú.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

Un altre dels temes transversals és la cohesió entre territoris i la viabilitat d'un projecte comú com a Països Catalans. Aquí les opinions són dispars. Tots son conscients que les lluites internes no ens afavoreixen, però tot i que Feliu Formosa reconegui que a València hi ha una minoria amb actitud resistencial que respon sempre i que recorda a altres èpoques, Joan Francesc Mira, des de Castelló, retalla taxativament quan diu que parlar d'un «hipotètic territori politiconacional comú és pura fantasia» i que, tot i l'auge de les tendències polítiques d'autoafirmació, els ritmes són totalment diferents.

La gran majoria d'aquests savis nostres, però, més enllà de les paraules i les opinions, ens deixen com a penyora el testimoni d'una actitud. Una actitud de fermesa interna, malgrat tot, que durant el franquisme va ser vital i que després s'ha anat dissolent. Josep Massot ja ho alerta: no creguem que ja no cal treballar perquè la cultura catalana ja funciona sola.

Aquesta actitud és també la que ressegueix tota la «Col·lecció Argumenta», des del seu impuls inicial, fins als discursos de la majoria dels seus col·laboradors, passant per la manera en què s'ha integrat tal diversitat de veus: cal mantenir-se desperts, seguir posant fil a l'agulla, anar més enllà de l'individualisme imperant i agrupar esforços —com ha estat capaç d'agrupar-los la col·lecció— per recuperar el sentit d'una unitat on cohabitin pluralitat de noms i tendències, per tal que, argumentant, puguem construir-nos i reconstruir-nos col·lectivament.

Mariona Iribarren Nadal

Carme Barceló, *Noms aràbics de lloc*, Alzira, Bromera, 2010, 162 pp.

L'editorial Bromera, que acaba de complir vint-i-cinc anys d'existència i que compta amb més de mil dos-cents títols en català, ha publicat aquesta magnífica obra en la seva col·lecció «Essencial». És evident que cal celebrar aquesta edició, donada la solvència de la seva autora, que és, sens dubte, una de les persones més expertes en el coneixement del patrimoni cultural de la nostra toponímia. L'estudi dels noms de lloc ha estat sempre una feina feixuga que no sempre ha estat tractada amb seriositat. Tal com diu la mateixa Barceló, catedràtica d'àrab a la Universitat de València, la ciència etimològica encarregada de la recerca dels noms de lloc és relativament recent i requereix «amplis i variats coneixements filològics, domini d'altres ciències (geografia,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

història, economia), control dels canvis socials del territori o territoris que s'analitzen i poder disposar de moltes formes antigues escrites dels noms de lloc».

L'obra consta de quatre capítols, encapçalats per una breu «Presentació» i seguits per un «Índex dels topònims citats, un «Glossari» dels conceptes utilitzats en l'estudi lingüístic, una «Bibliografia», un «Llistat d'abreviatures» i el «Sistema de transliteració i símbols» necessaris per a passar convenientment els termes propis de la llengua àrab al nostre alfabet.

L'autora, que gaudeix d'un gran prestigi com a experta en la història de l'època islàmica del que avui és el País Valencià i en l'estudi de la llengua parlada pels andalusins i, després, pels mudèjars i moriscos valencians, inclou en aquesta obra topònims d'altres territoris hispànics (amb l'excepció del País Basc i de les actuals províncies de Girona, Santander i Pontevedra, on no hi consigna cap nom de lloc d'origen àrab) i fins i tot ofereix els corresponents paral·lels localitzats a Portugal, Sicília, Marroc, Algèria i Tunísia.

El primer capítol (pp. 11-26) tracta dels principis generals de la llengua àrab que ha format topònims, és a dir, del feix dialectal andalusí. Resta clar que no es pot partir d'ètims propis de l'àrab clàssic, mètode clarament erroni i enganyós perquè la toponímia es transmet de manera oral i no pas llibresca. Inclou, doncs, l'estudi de la fonologia, la morfologia i la sintaxi nominal de l'àrab andalusí i les seves adaptacions romàniques. En el segon capítol, que tracta de la toponímia pretèrita arabitzada (pp. 27-44), hi exposa el procés d'arabització dels topònims antics, els seus aspectes fonètics i morfosintàctics i l'adaptació de noms de lloc llatins o llatinitzats —tant si es tracta de sintagmes nominals com d'hagiotopònims i onomàstics— una vegada assolit el monolingüisme àrab general al territori andalusí.

El capítol tercer (pp. 45-88), que explica els motius inspiradors de la toponímia d'origen àrab, amplia la classificació feta anteriorment per la mateixa autora i en aquesta ocasió en distingeix els blocs constituïts pels topònims que fan referència a la terra (la costa, el relleu, els recursos hídrics, el paisatge vegetal i animal i els assentaments humans) i a les formes d'hàbitat (les instal·lacions agropequàries, l'aprofitament dels recursos naturals, les defenses i la xarxa viària, els centres de producció, comercials i artesanals i la vida religiosa).

Finalment, en el capítol quart (pp. 89-112) i després d'una convenient explicació sobre com estava format el nom àrab d'una persona musulmana o arabitzada en època medieval, n'estudia la seva composició i els topònims que n'han derivat, segons

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

provinguin del seu prenom (o *kunya*), del nom propi (o *ism ʿalam*), de la indicació d'ascendència (o *nasab*), dels malnoms i els oficis exercits i (*laqab*) i del patronímic (o *nisba*). Inclou també l'anàlisi de la onomàstica d'indígenes, berbers i cristians andalusins dels quals hi ha constància en fonts àrabs medievals, tot advertint, amb encert, que els ètims proposats són desconeguts o poc segurs. Analitza, finalment, els topònims d'origen tribal, siguin àrabs o berbers, tot obviant la ja vella polèmica referida a un major o menor nombre i importància de l'element berber durant el període andalusí. Val a dir en aquest punt que massa sovint s'han publicat treballs sobre toponímia andalusina que argumenten a favor d'una forta presència berber i altres a favor d'una continuïtat de població cristiana de parla romànica; però responen sobretot a raons ideològiques: l'existència de noms de lloc d'origen àrab o berber ha de significar per força la discontinuïtat perquè, com diu l'autora, «la llengua dels antics pobladors es va perdre i els nous assentaments es van crear, per raons diverses, en època d'arabització».

No cal dir que els exemples aportats en aquest treball són molt nombrosos: més de 1.500. S'assenyala la situació geogràfica dels llocs analitzats mitjançant l'ús de lletra rodona pels topònims dels territoris dels Països Catalans, de cursiva pels castellans i aragonesos, de subratllat pels portuguesos i gallecs i del subratllat interromput quan es tracta de la transcripció oficial a una llengua europea d'un nom de lloc d'un país àrab del Nord d'Àfrica o de l'Orient. Lamentablement, però, i al meu entendre, no s'usa la divisió comarcal, sinó la provincial per als territoris catalanoparlants.

En cada cas s'ofereix la corresponent etimologia, que no dubto que és la correcta en la gran majoria dels casos. Ara bé, en els estudis toponímics, proporcionar al lector les formes antigues de cada nom de lloc estudiat constitueix un requisit fonamental i per això són tan útils i convincents els que recullen el màxim nombre de variants d'un mateix topònim, especialment les més antigues, tal com va fer el gran mestre Joan Coromines, que inclou els topònims dels territoris avui catalanoparlants, i, per al País Valencià, la mateixa Dra. Barceló en una obra pionera que va guanyar el Premi d'assaig «Vicent Boix» de l'Ajuntament de Xàtiva l'any 1982, totalment exhaurida des de fa temps.

En aquesta ocasió, el recull de les formes antigues no hi figura i el lector, arabista o no, podria tenir dubtes raonables sobre la veracitat de les propostes si no conegués l'autoritat de Carme Barceló en onomàstica àrab medieval. Aquest seria el cas, per exemple, del mallorquí So n'Obra, de Porreres, que figura com a derivat de l'àrab *Ṣanawbara*, amb significat de 'pi [vernet]'. Si es desconeix que aquest topònim és un

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

fals «Son» basat en el nom d'una alqueria islàmica documentada en el segle XIII, estranyarà que s'aparti de la resta de topònims baleàrics iniciats per «So» o «Son» i per als quals Coromines proposa l'ètim romanç resultat de la contracció «ço d'en» com a indicatiu d'«allò d'en...». És a dir, que en aquest cas hauria convingut l'explicació de per què el seu nom medieval —Senobia o Senobra— ha sofert aquest canvi cap a l'actual So n'Obra i com el va fer des del pretès *Ṣanawbara* d'època andalusina fins a les dues grafies suara esmentades en què figura en època ja cristiana.

Un altre exemple per al qual aniria bé conèixer-ne l'argumentació és el cas dels topònims Maimó (els Ports, el Camp del Túria i l'Alacantí), que l'autora creu derivats de *maymûn*, amb significat de 'mona', i que classifica entre els que al·ludeixen a la fauna «encara que corresponguin a la presència d'animals que avui hagin desaparegut de la zona». Donada la poca simpatia —per no dir rebuig—que els musulmans senten pels simis, sembla més plausible que els esmentats noms de lloc tinguin per ètim l'antropònim molt corrent a l'onomàstica islàmica de *Maymûn*, que significa 'feliç' i que es posa precisament per tal de contrarestar la malastrugança atribuïda per l'islam a aquests animals.

Estranya també que, acceptant com fa l'etimologia dels topònims compostos Benicalaf (el Camp de Morvedre), avui despoblat, i de Margalef (Priorat) com a referida a l'antropònim *Ḫalaf*, no inclogui també Calaf (Anoia) i Calafell (Baix Penedès), amb diminutiu romanç.

Al meu entendre, constitueix un inconvenient el fet que no s'assenyalin en l'edició els números dels capítols en cada pàgina, fet que dificulta la ràpida consulta dels topònims indexats, que vénen indicats per l'anotació del capítol i del paràgraf on són tractats i no pas per la pàgina corresponent. Potser també hauria estat útil per als no arabistes incloure en la bibliografia citada l'obra bàsica de Federico Corriente sobre dialectes andalusins.

Tot plegat, les mancances són molt minses en comparar-les amb la vàlua de tota l'obra, un dels principals encerts de la qual radica en el fet d'haver-hi inclòs l'estudi de topònims d'altres països de la Mediterrània que ajuden a interpretar noms de lloc comuns a les àrees lingüístiques de l'àrab i del romanç. No puc més que recomanar aquesta obra, felicitar la seva autora i desitjar que Bromera, quan calgui, en faci una segona edició.

Dolors Bramon
Universitat de Barcelona

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

Tomàs Martínez Romero, *La literatura profana antiga i el* Cançoner satírich valencià, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, 160 pp.

En les darreres dècades molts estudis literaris han revisat denominacions i periodització que han estat aplicades a la història de la literatura catalana. L'aplicació de determinades etiquetes sovint ha provocat una visió parcial de la producció literària, amb un enquadrament més forçat que real i uns esquemes preconcebuts que han reduït i simplificat l'anàlisi de les obres de molts autors. Per això, en els darrers anys, s'ha fet una aposta decidida per l'ús de nomenclatures que homogeneïtzen la història literària catalana a la història de la literatura europea, i termes com «tardor medieval», «literatura del Renaixement» o «literatura barroca» han superat altres denominacions reduccionistes i poc representatives.

Tanmateix, encara moltes etiquetes resten vigents des de començaments del segle XX, relatives a gèneres, obres i autors, i no han gaudit d'una revisió tan aprofundida com ho han fet les etiquetes historiogràfiques. Moltes estan relacionades amb l'entorn valencià cinccentista, termes com ara «estil de valenciana prosa» —ja rebatut per Ferrando—,[1] o «escola satírica valenciana» —etiqueta literària de què ara Tomàs Martínez s'ocupa— encara es fan servir per a al·ludir a un estil de prosa suposadament homogeni en el primer cas, i a un grup d'autors que conrearen obres de temàtica profana i burlesca en el segon. Tan necessària com l'homogeneïtzació dels períodes literaris és, doncs, la revisió d'etiquetes —i d'estereotips— que encara recauen sobre les produccions de temàtica profana sorgides a la València del segle XV i començaments del XVI. Una denominació reduccionista, com ara la d'«escola satírica valenciana», ha dificultat l'anàlisi de les obres individualment i, encara més, les ha considerades un producte aïllat de la tradició literària prèvia i coetània. Cal només parar atenció a l'inici del capítol dedicat a la qüestió en la *Història de la Literatura Catalana* de Rubió (1984: 452)[2] per veure la fermesa amb què la idea ha estat defensada: «Mereix el nom d'escola».

En *La literatura profana antiga i el* Cançoner satírich valencià, Tomàs Martínez revisa la qüestió des d'aquesta òptica: analitza diversos aspectes de les obres que s'han considerat les representatives d'aquest tipus de literatura —les editades en el *Can-*

1. A. Ferrando i Francés (1993) «Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura catalana», *Caplletra* 15, pp. 11-30.

2. J. Rubió i Balaguer (1984 [1953]) *Història de la Literatura Catalana*, vol. 1. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

çoner satírich valencià per Miquel i Planas—[3] i les relaciona amb les tradicions i els gèneres literaris amb què presenten similituds i paral·lelismes. El títol és, doncs, ben representatiu de l'objectiu principal de l'autor: establir un *continuum* entre aquestes obres valencianes i la literatura profana antiga. El llibre és una compilació de treballs que havien vist la llum prèviament i que ara, revisats i aplegats, ofereixen una visió general que aporta una nova percepció sobre el conjunt de les obres i sobre algunes en concret, ja que contribueix a l'estudi puntual d'alguns texts que no compten amb massa bibliografia crítica específica. El volum, doncs, permet comprovar com Tomàs Martínez ha dedicat una atenció continuada a la literatura d'aquest cicle, ha meditat i analitzat diferents vessants de la qüestió en diverses ocasions, i ara, ens posa a l'abast una obra completa i rigorosa que permet una aproximació diferent a la literatura profana còmica i burlesca de les darreries del segle XV i començaments del XVI.

L'obra s'estructura en nou capítols, precedits d'un pròleg de l'autor on declara les motivacions que l'han portat a la publicació del volum, i seguits d'un apartat bibliogràfic exhaustiu sobre el cicle literari analitzat. Els dos capítols inicials són més generals i versen sobre el conjunt de les obres de temàtica comicoburlesca relacionant-les amb altres obres de la tradició catalana i europea. La resta se centra en l'anàlisi d'aspectes més específics relatius a les obres estudiades.

La primera aportació, «De la categorització a la individuació del *Cançoner satírich valencià* de Miquel i Planas», és un treball clau per a exposar l'objectiu del llibre. Tomàs Martínez reflexiona sobre la gènesi de l'etiqueta «escola satírica valenciana», sorgida arran de la publicació del *Cançoner satírich valencià* per Miquel i Planas. Reflexiona sobre l'arbitrarietat del conjunt del cançoner, ja que la selecció d'obres arreplegades es deu a la voluntat de l'editor i no a cap motiu fonamental que sostinga la inclusió d'aquests i no d'altres texts de temàtica burlesca i sexual —que sembla ser l'únic punt en comú de les obres que l'integren. El terme d'*escola satírica* esdevé, doncs, poc idoni i versemblant, en pressuposar que els texts responen a la voluntat programàtica d'una escola. Martínez analitza la compilació i argumenta com moltes de les obres no presenten ni tan sols una voluntat estrictament satírica, ja que molts dels elements que s'han considerat transgressors no s'hi poden interpretar com a tals si tenim en compte que apareixen dins la trama ficcional que en cap moment tracta de reproduir les opinions veritables de llurs autors. En paraules de l'autor, limitar-nos a

3. R. Miquel i Planas, ed. (1911) *Cançoner satírich valencià dels segles XV i XVI.* Barcelona, F. Giró.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

«una anàlisi o una comparació entre totes aquestes obres que només tinga en compte la comicitat, l'obscenitat o la burla dels seus versos, minimitzen clarament la categoria dels nostres escriptors i ens equivoquem a l'hora de la seua adscripció literària, que ha de tenir en compte altres produccions més enllà de les estrictament valencianes i també la conjuntura cultural de les últimes dècades del XV» (29).

En el segon capítol, «En el món dels *fabliaux*», Martínez tendeix ponts entre la tradició dels *fabliaux* i les obres del *Cançoner*, i troba punts de contacte «més enllà de la burla, l'obscenitat i la comicitat» (34), especialment en el *Col·loqui de dames* i *Lo somni de Joan Joan*. Malgrat les diferències, l'anàlisi li permet afirmar que les obres valencianes del *Cançoner satírich* participen del mateix corrent cultural i literari que Chaucer o Boccaccio, i que prèviament trobem «en els *fabliaux*, els goliards, la rica tradició medieval llatina i romànica de vocació transgressora, paròdica i satírica» (42).

La resta de capítols de l'obra responen a l'altra de les reivindicacions fonamentals del volum : la necessitat d'analitzar les obres del *Cançoner satírich* separadament, cosa per la qual hi inclou treballs que tracten diferents aspectes de les obres, moltes de les quals no compten amb gaires estudis recents a banda dels esmentats per Martínez. Així, en el tercer capítol, «*Lo somni de Joan Joan*, Corella i el *Tirant* (43-61)», analitza els ressons de Martorell i de Corella presents en les pàgines de *Lo somni* de Gasull. Els punts d'encontre no són d'intertextualitat directa, però es posa de manifest com aquestes obres formaven part del bagatge literari previ que Gassull posseïa; de la mateixa manera que trobem ressons de *Lo somni de Joan Joan* en *La vesita* de Ferrandis d'Herèdia. Comptat i debatut, Martínez evidencia, en la mateixa línia dels treballs anteriors, com *Lo somni* no és una obra aïllada del context literari precedent i posterior, i excedeix, doncs, el corrent satíric al qual tradicionalment es limita la seua adscripció.

Al quart capítol, «Un món de transgressions: El *Col·loqui de dames*», es relativitza el caràcter provocatiu de l'obra anònima a partir de l'estudi de les referències sexuals, socials, espirituals i simbòliques que adoben l'obra. Segons Martínez, aquestes són reflexos de la societat d'aleshores —tot i que potser marginals— i també presents, en diferent grau, en altres obres de la tradició del gènere. L'anàlisi es clou amb un revelador acarament entre *El Col·loqui* i *La Celestina*, ja que en ambdues obres, i malgrat les diferències, trobem la presència d'aquests referents marginals que devien ser vius en la societat de l'època.

En el capítol cinqué s'ocupa monogràficament de *L'obra per los vells*, de Joan Moreno (81-91). Introdueix breument el contingut i el caràcter de l'obra, i hi inclou

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

l'edició del text que no en comptava amb cap altra que partira del manuscrit original a banda de la que Miquel i Planas inclogué en el *Cançoner satírich valencià*. El capítol doncs, és una aportació fonamental per al coneixement i la difusió del text de Moreno.

En el sisé, «Ecos mèdics i literaris d'una pestilència medieval: *La brama dels llauradors* i l'*Espill*», analitza el motiu de la «pestilència» present en les dues obres literàries. El tòpic és antic i recurrent en la història de la literatura ja des de Lucreci, però malgrat que diverses onades de la malaltia assoliren els nostres indrets, no és massa freqüent trobar ressons literaris del fenomen en la tradició catalana. Aquestes dues obres, doncs, en són l'excepció, ja que «allà la pestilència pot servir de punt d'inici o d'excusa per a la narració» (99). L'estudi s'inicia amb unes consideracions sobre el paper que podia dur a terme la literatura de *divertimento* en la prevenció de la malaltia, ja que els tractats contra la pestilència recomanaven prevenir l'ociositat. A partir d'aquestes premisses, moltes de les obres construïdes arran d'aquest motiu literari, com ara el *Decameró* —obra amb la qual cerca paral·lelismes i divergències— adquireixen un valor eticomoral com a font de plaers honestos. En cap de les obres valencianes la pesta no és un element actiu que condiciona la narració, però, segons Tomàs Martínez, la inclusió del motiu permet crear una relació entre la realitat i la ficció construïda i, a banda d'inserir totes dues obres en la llarga tradició de texts que fan servir el tòpic, obrin noves possibilitats interpretatives.

Els dos capítols següents s'ocupen de *La brama dels llauradors de l'horta de València* de Jaume Gassull. En el seté, «*La brama* i el llenguatge de la revolta», exposa algunes claus de la gènesi i de l'estructura de l'obra, sorgida com a resposta en un debat literari amb Bernat Fenollar, i farcida d'elements versemblants que potser Gassull obtingué de la seua experiència vital com a testimoni de revoltes camperoles provocades per la pesta o la fam. En el huité, «Un lector siscentista de *La Brama*», Martínez analitza el manuscrit 88 de la Biblioteca de Catalunya, datat a finals del segle XVI, que conté íntegrament i exclusiva la composició de Gassull. L'estudi es revela molt interessant per dos motius: en primer lloc, de l'anàlisi del manuscrit es podria considerar que havia estat copiat d'un testimoni anterior a l'edició del 1561 (de la qual parteixen totes les edicions modernes), tant per les lliçons divergents que hi presenta com, especialment, per les traces d'un vers de la composició que no apareix en l'edició impresa de 1561; i, en segon lloc, perquè les anotacions llatines que el lector i copista siscentista escriu al marge indiquen que hi féu una interpretació del text en clau bíblica. Com afirma Martínez, aquest fet «confirma les latències possibles i les diverses lectures potencials;

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

i amb això, la multiplicitat d'enfocaments i d'interpretacions més enllà de la uniformitat que durant anys se li havia atorgat en voler-la presentar limitadament» (127).

El nové i darrer capítol, «L'obra profana d'Andreu Martí Pineda i la literatura valenciana a la primera meitat del XVI», versa sobre les dues obres d'aquest autor incloses en el *Cançoner* de Miquel i Planas: els *Consells a un casat* i els *Consells a una casada.* Ja en el capítol inicial del recull Martínez havia apuntat la categorització indeguda de les obres de Pineda i de Valeri Fuster com a obres de caràcter satíric. Les composicions de Pineda cal emmarcar-les en l'anomenada literatura de matrimoni, molt conreada al segles XV i XVI. Així, Martínez esbossa les motivacions del text, les claus de les composicions, els lectors i destinataris a qui s'adreça, i el corrent a què s'adscriu, molt en voga al segle XVI com a conseqüència de les propostes humanistes que vetllaven pel millorament de l'home. Entre les aportacions més interessants, novament aquelles que posen de manifest els punts de contacte de l'obra de Pineda amb altres obres del gènere, com ara *De institutione feminae christianae* de Joan Lluís Vives, traduït per aquells anys a la cort valenciana per Giustiniani, o d'altres tractats de temàtica matrimonial provinents de l'humanisme nòrdic. Paral·lelament a les obres llatines i a llurs traduccions, en el mateix context comença a ser habitual la presència de literatura matrimonial en castellà, i és enmig de l'auge d'aquest gènere que s'entén, segons apunta Martínez, la publicació d'obres de l'estil dels *Consells* i de la *Disputa de viudes i donzelles*. L'obres profanes de Pineda, doncs, no són un producte aïllat de la producció de l'època, i l'estil, la llengua i fins i tot alguns dels tòpics que fa servir, són hereus dels models de la literatura profana precedent, representada per Roig, Fenollar, Gassull, etc., encara vigent i viva a les premses valencianes de la primera meitat del sis-cents.

Comptat i debatut, el treball de Martínez constitueix un *corpus* d'estudi necessari que realitza valuoses aportacions per a la comprensió de la literatura profana valenciana de les darreries del cinc-cents. Hom ha tractat d'esbrinar la naturalesa del fenomen, de comprendre el perquè de la rica manifestació literària produïda a la ciutat de València en aquest període, per deduir i reflexionar sobre l'abast i la importància d'aquest corrent cultural. Considerar el fenomen com un fet aïllat de segur no ha contribuït a comprendre'l; potser, tenir present els punts de contacte amb la tradició precedent i coetània, tant catalana com de la resta de l'àmbit romànic, pot aportar noves claus interpretatives interessants. I aquest és, al meu parer, un dels valors més remarcables del volum ressenyat.

Tot i que els treballs havien estat publicats prèviament, la lectura del volum sencer permet tenir una visió de conjunt del cicle d'obres aplegades al *Cançoner satírich*

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

valencià de Miquel i Planas i, a mesura que avança la lectura, es fa més i més palés el fet que no ens trobem davant d'obres aïllades, sinó de texts que no s'entenen al marge de la tradició que els precedeix. Així mateix, els treballs més centrats en obres concretes aporten noves perspectives d'estudi que permeten apreciar la riquesa de les composicions i els particularismes que les separen. Tot plegat ofereix una completa visió de conjunt sobre una literatura que ha estat sovint menystinguda, sovint prejutjada per la temàtica satírica i burlesca. Constitueix, doncs, una aportació necessària als treballs que revisen la literatura de l'època i que aporta llum per anar més enllà dels tòpics i les classificacions reduccionistes i estereotipades.

Carme Arronis i Llopis
Universitat d'Alacant

Hèctor Càmara i Sempere, *La Mare de Déu en el* Flos Sanctorum romançat *(1494)*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2009, 246 pp.

És innegable l'impacte que va produir en la cultura religiosa dels segles xiii i xiv l'aparició de l'obra del dominicà Jacobus de Voragine (c. 1226-1298). La seua obra principal, coneguda com *Legenda aurea*, va suposar la recopilació de nombroses tradicions hagiogràfiques anteriors, les quals es van transmetre a la cultura religiosa popular i a la literatura culta. Sense la col·lecció de Voragine no es pot comprendre gran part de la iconografia religiosa culta i popular, fins i tot en casos tan coneguts com és la iconografia de Sant Jordi.

Una prova evident de la repercussió de la *Legenda aurea* en la cultura medieval catalana és la proliferació de traduccions, les quals, prenent la funció de l'obra llatina original, es convertien en una mena de col·lecció de tradicions i llegendes que configuraven els trets fonamentals dels principals personatges del devocionari popular. Aquestes traduccions a llengües populars van rebre el nom llatí de *Flos sanctorum*, nom en què segurament hem d'entendre l'excel·lència selectiva de la col·lecció hagiogràfica. Es conserven cinc manuscrits de la versió catalana completa del *Flos sanctorum*, tots del segle xiv, a París, Barcelona, Vic, Madrid i El Escorial. Si afegim a aquest llistat els manuscrits dels segles xiv i xv amb la versió incompleta del *Flos sanctorum* català, la xifra pujarà fins a disset testimonis. L'aparició de la impremta va donar encara més

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

difusió a l'obra. En coneixem onze impressions diferents en català entre els anys 1486 i 1576. Per tant, no es pot dubtar que es tracta d'una obra fonamental en la història de la literatura catalana, que, a més a més, la relaciona amb la resta de literatures europees, que posseeixen les seues pròpies traduccions de Voragine. A pesar de la seua importància, el text del *Flos sanctorum* català és accessible hui d'una forma molt parcial, ja que només s'ha editat la versió del manuscrit 44 del fons espanyol de la Biblioteca Nacional de França, conegut amb el nom de *Vides de sants rosselloneses*, a cura de Joan Coromines (1977). La resta de testimonis està sense editar. Cal aclarir que les dificultats d'emprendre l'edició crítica completa d'aquesta obra són considerables: per una banda, la seua extensió requereix un esforç formidable, ja que parlem d'un text que en la seua edició llatina conté 243 capítols; per altra banda, la mal·leabilitat d'un text d'aquestes característiques provoca que no totes les versions siguen idèntiques, ja que els capítols podien ser modificats, augmentats o eliminats per diferents raons, de manera que no tots els testimonis de l'obra contenen els mateixos capítols.

Front a aquestes dificultats, el treball d'Hèctor Càmara ve a aportar llum sobre la foscor en què encara es troba una obra tan important de la nostra literatura, i edita set capítols del *Flos sanctorum*, concretament aquells que estan relacionats temàticament amb la figura de la Mare de Déu. Aquests set capítols (Nativitat de Crist, l'Epifania, Purificació, Anunciació, Resurrecció, Assumpció i Nativitat de Maria) estan dedicats a escenes de la vida de Maria, o altres vides en què el seu paper és especialment important. En aquest sentit, front a la dificultat de fer avanços mesurats dins la gran extensió del text del *Flos sanctorum*, tot pas ha de donar-se amb un criteri clar i raonable, com és el cas del criteri temàtic triat per Càmara, el qual resulta especialment interessant per referir-se a un cicle temàtic de particular rellevància en la cultura catalana: basta contemplar la imatge que acompanya el capítol referit a l'Assumpció de l'edició de 1494 per a relacionar-la amb la iconografia hui encara viva de la *Festa d'Elx*. El treball de Càmara s'acompanya d'una introducció molt ben elaborada sobre la tradició hagiogràfica, sobre la *Legenda aurea*, sobre les seues traduccions catalanes, i sobre l'ambient religiós i cultural del segle xv. Juntament amb l'edició dels set capítols, el llibre inclou un breu glossari amb el lèxic més complex, una descripció lingüística succinta, i un annex amb imatges referides a la repercussió en les arts plàstiques de la iconografia mariana transmesa pel *Flos sanctorum*. Aquesta edició, provinent d'una memòria de llicenciatura, té la limitació d'haver seguit només el text de dues edicions impreses: la realitzada a Barcelona per Joan Rosenbach en 1492, versió que constitueix

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

el text base de l'edició de Càmara; i la realitzada entre 1490 i 1496 en lloc desconegut, que configura la pràctica totalitat de l'aparat crític. Som conscients de la dificultat de realitzar una edició crítica completa del *Flos sanctorum*, però hauria sigut desitjable la consulta de les lectures dels manuscrits i dels altres impresos per a completar la *collatio* i l'aparat de l'edició. L'editor consulta fragments de dos manuscrits a la introducció per a aclarir les diferències entre les versions manuscrites i impreses, però no arriba a col·lacionar tot el text. És una llàstima que l'aparat crític no estiga en la mateixa pàgina del text, sinó en notes finals, cosa que en dificulta la lectura. El zel de l'editor li fa incloure en l'aparat crític una gran quantitat de lectures que no són més que variants gràfiques. Potser l'establiment i aplicació d'uns criteris d'edició més estrictes haurien descarregat l'aparat crític d'aquestes lectures, deixant-hi només aquelles que són vertaderes variants textuals. Una futura edició crítica completa del *Flos sanctorum* necessitarà confrontar les variants del text català amb les de la versió llatina, que és, en definitiva, l'origen primer de la traducció. Allò servirà, per exemple, per a confirmar la correcta elecció de Càmara de la lectura *és tacada* front a *és estacada* (p. 149), ja que la primera coincideix amb l'original llatí *maculatur*. En algun cas, Càmara prefereix editar encertadament la lectura treta de l'edició de *Vides de sants rosselloneses* de Coromines, com és el cas de la lectura *de consell del fill* (p. 168) front a la lectura *de consell dels fills*, que apareix a les dues versions impreses. El llatí *consiliis filii* també hauria confirmat aquesta lectura. En aquest sentit, seria desitjable poder comptar en un futur amb una edició fonamentada en un major número de testimonis en la *collatio* i l'aparat crític, on s'haguera comptat amb l'original llatí per a l'establiment del text.

L'edició de Càmara presenta en el text notes a peu de pàgina referides a les fonts del *Flos sanctorum*. Aquestes notes són ben aclaridores, especialment en el cas de les fonts bíbliques. Hem trobat a faltar-ne algunes referides a citacions provinents d'obres patrístiques i d'autors medievals, com és el cas de les freqüents referències a la *Historia scholastica* de Pere Comestor (1178), ja que es tracta d'una font evident de la *Legenda aurea* que Jacobus da Voragine no amaga, ni tampoc les traduccions posteriors.

En definitiva, es tracta d'un treball que obri camí cap a la desitjada edició crítica completa del *Flos sanctorum*, i que permet accedir-hi precisament a través de passatges ben importants de la història de la literatura catalana i de la iconografia de la cultura religiosa popular. Tal com afirma l'autor a la introducció, és innegable que la traducció catalana de la *Legenda aurea* tingué una fortuna considerable a partir del segle XIV: fou traduïda abans que en cap altra llengua i s'utilitzà amb profusió dins i

fora de l'àmbit eclesiàstic, i aquest èxit s'incrementà amb l'aparició de la impremta. És una de les obres amb major difusió i influència dins del panorama de la literatura catalana medieval, encara amb la tasca pendent d'establir la filiació entre els diferents manuscrits i impresos, alguns dels quals són pràcticament inèdits.

El treball de Càmara és un pas ben dirigit cap a la resolució d'aquesta tasca pendent.

Antoni Biosca i Bas
Universitat d'Alacant

Josep M. Domingo & Rosa Cabré (eds.), *C'est ça le Théâtre! Josep Yxart i el teatre del seu temps*, Lleida, Punctum & Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents, 2009, Col·lecció «El Vuit-cents», 3, 385 pp.

No poques vegades la recerca de la història literària, de la filologia i, en general, de les humanitats avança amb passos ferms gràcies al suport dels resultats tangibles de trobades acadèmiques o d'especialistes. Es tracta de volums que recullen els textos de les diverses aportacions, unes vegades tal qual, d'altres, revisats, que resulten de gran utilitat per als investigadors que vénen darrere. Avui dia aquesta mena de publicacions (atés el model d'avaluació de la difusió de la recerca que s'ha imposat [*sic*] en el món universitari espanyol), estan molt devaluades, quan no sota sospita. Com a reacció, en general, acostumem a llançar l'acusació contra el sistema avaluador, però rarament ens aturem a reflexionar sobre si el comité científic de la trobada ha fet realment la seua faena de sedàs avaluador, o si el comité organitzador ha reaccionat a temps quan aquell no ha funcionat. O molt menys hem gosat, quan les expectatives d'un resum de comunicació no s'han acomplert, evitar que aquell paper més o menys discret, passara al volum resultant dels treballs positivament valuosos. Al capdavall, molta frustració indignada i poca autocrítica exigent.

Potser sí que hem interioritzat que un investigador pot prendre part en un colloqui o jornada científica i que, per causes o interessos diversos, pot no lliurar l'aportació presentada per a la seua publicació; però potser no hi hem fet consciència (ens hi neguem), que de la mateixa manera, el comité científic, l'organitzador o, finalment, els investigadors encarregats d'editar el volum d'aportacions científiques seleccionades,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

ens diga (raonadament) que els nostres treballs no reuneixen la qualitat mínima exigida, que no s'ajusten als criteris d'edició fixats, etc. i que no poden ser inclosos en el volum resultant. Però, qui s'han cregut que són!? (Potser són els curadors del volum?)

Unes altres qüestions poden ser tant el fet que, de vegades, es publiquen en segells institucionals (potser massa institucionals) sense cap mena de cura (no disposen ni d'ISBN, per exemple) i sense cap canal de distribució o promoció; o que el lapse de temps transcorregut entre la celebració de les jornades i l'edició efectiva dels treballs presentats i, si és el cas, seleccionats, és excessivament llarg. Alguna cosa hem avançat en un punt i altre però, sobretot en aquest segon, encara s'hi ha d'insistir molt més.

Vet aquí que ens trobem amb un volum vell que, fent de la necessitat virtut, s'ha renovat ell mateix, com una au fènix. Si bé el seu origen cal cercar-lo en el «Simposi Josep Yxart i el Teatre. Passió i raó» —celebrat a la Universitat Rovira i Virgili, en el mes de novembre de 2002 amb motiu del 150 aniversari del naixement de Josep Yxart i Moragas (Tarragona 1852-1895)—, els editors, d'una banda, hi han incorporat les aportacions d'altres especialistes per dotar de més diversitat el volum; de l'altra, hi han incorporat un extens apèndix documental del mateix Yxart, que serveix per a atorgar la paraula al mateix protagonista de les jornades primigènies.

L'obra resultant té en compte les dues àrees d'especialització del crític català, l'escena catalana i l'escena espanyola (i la projecció sobre les respectives narratives i literatures), i per això mateix hi trobem especialistes d'una banda i de l'altra. Tot i que els sis estudis de què consta el volum hi apareixen ordenats alfabèticament pel nom dels autors, creiem que aquests poden ser agrupats de dos en dos, com una mena de diàleg i complement. Així, Laureà Bonet i Josep Maria Domingo analitzen el camí que va de la novel·la a l'escena. El primer, analitza les relacions entre el crític Yxart i Galdós a partir de les dues «versions» (narrativa i dramàtica) de *Realidad*; i Josep Maria Domingo, centrat en Josep Pin i Soler, el camí recorregut per aquest autor des de l'opció narrativa frustrada (*Kildo*), al decantament cap a l'escena realista amb *Sogra i Nora*, en tant que una nova opció literària.

Rosa Cabré estudia l'evolució del pensament crític d'Yxart i les relacions literàries (i dependències teòriques) amb altres crítics espanyols o francesos coetanis (o immediatament anteriors) entre dues obres fonamentals d'aquell: *Teatro català. Ensaig històric-crític* (1879) i *El arte escénico en España* (1892-1896); mentre que Adolfo Sotelo se centra en la repercussió de la crítica d'Yxart entre els escriptors i crítics espanyols, sobretot a partir de la introducció del realisme. Finalment, el malaguanyat i enyorat Pere

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

Farrés —a la memòria del qual els editors adrecen l'edició del volum—, hi analitza les idees del crític sobre el drama històric en el context català, a partir del triangle Schiller, Víctor Balaguer i Ramon Picó i Campamar; i Magí Sunyer, hi estudia les propostes d'Yxart sobre les possibilitats d'un teatre històric específic en l'escena catalana i les diverses opcions possibles que aquest apuntà.

Com ja hem dit, el volum s'acreix gràcies a la incorporació de tot un apèndix documental conformat, bàsicament, per alguns escrits (inèdits o poc coneguts) d'Yxart, i, sobretot, per cartes de les quals aquest és l'autor o el destinatari. Tota aquesta documentació s'incorpora al volum per dues vies: la primera, en els treballs de Cabré, que ofereix algunes notes crítiques sobre el teatre del moment, sobre Feliu i Codina o Conrad Roure (115-136); i de Domingo, diversos testimonis epistolars entre Pin i Soler i Frederic Soler, Vidal i Valenciano, Enrique Gaspar (8 cartes) o Emilio Mario, etc. (152-172). La segona, en l'apèndix final, força extens (229-383), que s'estructura en quatre apartats: un a cura de Josep Maria Domingo (15 cartes entre J. Yxart-E. Gaspar), i tres més a cura de Rosa Cabré (2 comentaris crítics d'Yxart sobre F. Soler, 21 cartes creuades entre E. Gaspar i J. Yxart, i 5 cartes entre Soler i Rovirosa i Yxart).

Si els dos primers blocs documentals donen suport a l'anàlisi crítica de Cabré i Domingo, els quatre darrers, no tan sols posen en valor —una vegada més— el pensament crític i les relacions escenicoliteràries d'Yxart, sinó que, sobretot, posen a l'abast del lector testimonis epistolars realment valuosos per a entendre la renovació del teatre i de la crítica dramàtica. A la llum d'uns documents i altres, és inevitable doldre'ns del frustrat projecte d'edició de l'obra completa de Josep Yxart, projectat com a commemoració del centenari de la seua mort (1895) i abandonat tot just després de l'edició del primer volum (1995).

No cal dir que, atés el grau d'especialització dels diferents autors dels treballs que conformen el volum i la qualitat i finesa dels diversos textos, ens trobem davant d'una obra fonamental per a comprendre alguns dels canvis que es van donar en l'escena catalana o espanyola (i en el pensament crític d'aquestes) en la setena i vuitena dècades del segle XIX.

Vist l'interés i la vàlua de les aportacions contingudes en el present títol, fóra desitjable que editorials com Punctum —i algunes altres que també editen habitualment títols que són resultants de la recerca efectuada per diferents grups o investigadors individuals— trobaren la manera de fer més visible (i objectivable) el seu esforç i la

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

seua aposta editorials. Potser obres tan interessants com la que ara ens ocupa podrien disposar d'una major projecció entre els sectors interessats i el públic en general.

Gabriel Sansano
Universitat d'Alacant
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Eusebi Coromina i Josep M. Mestres (curs.), *Aspectes de terminologia, neologia i traducció*, Barcelona, Societat Catalana de Terminologia / Universitat de Vic, 2010, 166 pp.

El llibre *Aspectes de terminologia, neologia i traducció* inclou un recull dels set treballs científics que es van presentar, majoritàriament de forma més resumida, en el marc de la VII Jornada de la Societat Catalana de Terminologia (SCATERM), celebrada el 13 de maig del 2010 a la Universitat de Vic, sota el títol «Terminologia, neologia i traducció». Clou el volum una crònica d'aquesta Jornada, que n'inclou la presentació, el balanç i les conclusions, així com la informació relativa a l'organització, els participants, el programa i els assistents.

Tal i com podem deduir del títol de l'obra, el conjunt dels estudis que recull ens permeten reflexionar sobre els mecanismes de formació de paraules noves en els àmbits d'especialitat i la importància d'aquests mecanismes en la traducció cientificotècnica, especialment en una llengua com la catalana, immersa en un procés de normalització lingüística que pretén, entre altres objectius, garantir la continuïtat de l'ús lingüístic en els àmbits d'especialitat.

Enceta el volum el treball de Rosa Estopà que, amb el títol «La neologia especialitzada, repte constant per al mediador lingüístic», ens endinsa en el tema de la neologia especialitzada en el marc d'un context comunicatiu de mediació lingüística. Per fer-ho, l'autora parteix de la distinció entre neologia primària o neologia d'especialista i neologia secundària o neologia en la mediació. El primer cas, que constitueix el procés més natural de generació de termes, respon majoritàriament a una necessitat designativa de donar nom a una nova realitat, i el creador del neologisme —l'especialista— no sol tenir preparació lingüística ni terminològica, amb les conseqüències que aquest fet pugui comportar. El segon cas respon a una necessitat comunicativa en una situació

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

multilingüe i el professional que crea els neologismes secundaris —induïts i influïts pels neologismes d'origen— sol tenir una bona preparació lingüística i terminològica.

En aquest sentit, Estopà ens mostra el paper rellevant dels mediadors lingüístics com a creadors i difusors de les paraules noves, atès el gran poder d'implantació del nou terme que tenen les seves propostes neològiques. La situació més habitual en què un mediador es troba amb la necessitat de crear nous termes és dóna quan en una traducció hi ha un buit denominatiu, perquè una paraula o expressió del text origen no té un equivalent documentat en la llengua d'arribada. Malauradament, sovint el traductor (l'aprenent, però de vegades també el professional) no sap com ha d'actuar en aquests casos, fet que porta Estopà a recordar-nos com ha de ser aquesta actuació, que no és altra cosa, en definitiva, que la formació terminològica que tot traductor especialitzat ha de tenir per poder resoldre adequadament un problema de manca d'equivalència, i en la qual és fonamental la formació lexicològica. El treball acaba fent un repàs dels diferents recursos lèxics per a la creació de neologismes especialitzats i se centra en un tipus concret de recurs, la neologia semàntica que, tot i ser un dels recursos més utilitzats en totes les disciplines, ha estat força menystingut des de la perspectiva terminològica més tradicional. Estopà, però, no es limita a mostrar la rellevància d'aquest procés, sinó que també el veu com un dels recursos que poden afavorir que el mediador eviti l'ús sistemàtic del manlleu i del calc i opti per una proposta genuïna creada amb aquest mecanisme de *reciclatge lèxic*. En definitiva, el treball d'Estopà destaca, amb claredat i de manera engrescadora, l'interès de la neologia especialitzada com a àmbit de treball en què, tot i la feina feta, encara hi ha molt per fer, tant a nivell de recerca, com de formació i d'aplicació.

En segon lloc Carles Biosca i Carles Castellanos, amb el treball «Neologia i traducció en els processos d'estandardització», es proposen posar de manifest la importància de la perspectiva de l'estandardització de la llengua en l'estudi tant de la traducció com de la creació neològica. Comencen per destacar el paper decisiu de la traducció en els processos d'estandardització, així com el lligam estret que manté amb la situació sociolingüística, i se centren de manera especial en les situacions de minorització i subordinació, i més concretament en la funció que la traducció vers les llengües minoritzades exerceix en l'estandardització d'aquestes llengües.

A continuació, emprenen l'anàlisi de la neologia, entesa en un sentit ampli com la creació de mots nous, i considerada com un aspecte més de l'estandardització, concebuda com el procés de fer la llengua en qüestió apta per a les necessitats comunicatives

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

que reclama la societat en un moment concret. En aquest sentit, els autors afirmen, amb un cert agosarament al nostre entendre, que no hi ha neologia possible sense un procés o altre de traducció, tot i que també admeten que hi ha una altra funció interna de la neologia, que opera sobretot amb processos morfològics i de canvi semàntic, i que tracta de les innovacions de la societat mateixa reflectides en la pròpia llengua. L'estreta relació entre neologia i traducció els duu a la necessitat de tractar la neologia com un fenomen estretament lligat a la situació sociolingüística. I és des d'aquesta perspectiva que, en els processos de normalització social de llengües subordinades, consideren fonamental el concepte d'*autocentrament* o necessitat de situar les propostes lingüístiques i conceptuals en funció de la pròpia comunitat lingüística, de manera autònoma. En definitiva, l'estudi de Biosca i Castellanos reivindica la importància de considerar que les condicions sociolingüístiques de les llengües minoritzades són fonamentals en aquestes activitats lingüístiques complexes que són tant l'elaboració neològica com la traducció. I si bé aquest lligam entre neologia i estandardització es posa sovint de manifest, no podem dir el mateix de la relació entre traducció i processos de normalització lingüística, de manera que aquest estudi contribueix encertadament a omplir el buit que hi ha en aquest sentit en la bibliografia sobre traducció.

El tercer treball del volum correspon a Mireia Calvet i duu el títol d'«El nom de la sabata en neologia i terminologia comparades. Objecte de litigi, objecte de desig i estereotips». Es tracta d'un estudi llarg i dens, potser excessivament detallat, que es proposa comparar el grau d'estabilitat de peces lèxiques per a la designació de tipus o models de sabates en català amb el que els seus equivalents han assolit en castellà, alemany i anglès, que són llengües amb una xarxa de sèries textuals molt consolidada en aquest àmbit designatiu.

Després de justificar la tria del camp lèxic de la sabata per dur a terme aquest estudi —perquè tot i ser un objecte quotidià, les sabates estan envoltades d'un cert glamur—, l'autora ens parla de la importància de la textualització en el procés d'estandardització, així com de la necessitat que el treball terminogràfic tingui en compte l'existència de registres diferents segons els tipus textuals. I a partir d'aquí se centra ja en l'anàlisi en qüestió, que és l'estudi de la conceptualització dels tipus i models de sabates en dos àmbits temàtics i els seus respectius tipus textuals. Pel que fa als tipus textuals en català, l'autora explica els problemes amb què s'ha trobat per constituir una base textual comparable —atès que l'ús del català en determinats àmbits i tipus textuals, com ara els catàlegs de sabates, és gairebé inexistent. Malgrat aquestes difi-

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

cultats, l'estudi arriba a algunes conclusions aplicables a totes les llengües analitzades, com ara el fet que la terminologia comercial requereix una socialització màxima per ser efectiva, o que la neologia funcional —seguint la terminologia de Dubuc— és la més important en relació amb la textualització autòctona reeixida de tradicions discursives. Es troben a faltar, però, les conclusions relatives a la comparació interlingüística que s'enumera a l'inici del treball com a objectiu fonamental que es pretén assolir.

A continuació, Elisabeth Casademont i Marta Sabater ens parlen de «La norma UNE de traducció aplicada a la traducció de normes», en un treball descriptiu que, de manera clara i ben estructurada, exposa el procés de traducció que segueix el TERMCAT en la traducció al català de les normes UNE i, per mitjà d'exemples concrets, mostra les limitacions terminològiques que imposa el text de partida. Amb aquest treball, d'una banda, es posa de relleu la importància i la utilitat d'aquestes normes i s'informa dels organismes que les emeten i la distribució territorial que segueixen (àmbit internacional, europeu, espanyol i català); d'altra banda, es donen a conèixer dues normes fonamentals per a les activitats de traducció i de terminologia, com són la norma UNE-EN 15038:2006, *Serveis de traducció. Requisits per a la prestació del servei*, i la norma UNE-ISO 1087-1:2009, *Treball terminològic. Vocabulari. Part 1: Teoria i aplicació* i, finalment, s'explica l'experiència concreta de la traducció al català d'aquestes normes, inclòs el treball de recerca terminològica que comporta aquest procés de traducció.

Amb el cinquè treball del volum Eusebi Coromina reflexiona sobre la «Terminologia neològica del transport aeri», un dels àmbits que darrerament ha viscut una gran activitat i una profunda transformació, que queden reflectides en la neologia denominativa que s'hi ha generat i que és l'objecte d'estudi d'aquesta recerca. Coromina elabora una recopilació de la neologia lèxica del sector a partir d'un corpus textual prèviament constituït, format majoritàriament per textos periodístics redactats en català, completats amb alguns textos en català procedents de llocs web diversos. Després d'exposar els criteris utilitzats per a detectar els neologismes, l'autor passa a explicar la distribució d'aquest lèxic en unitats més o menys especialitzades, la variació terminològica detectada i els diferents recursos de formació de les unitats recollides.

Quant a la variació terminològica, és interessant observar com l'estudi de Coromina confirma el fet que les unitats terminològiques presenten, com a unitats lèxiques que són de la llengua, un elevat índex de variació denominativa, tal i com manifesten els darrers enfocaments de la teoria sobre la terminologia (com ara la teoria comunicativa de la terminologia o TCT), que s'aparten, en aquest sentit, dels postu-

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

lats excessivament «estrets» i idealistes de la teoria clàssica. I, pel que fa als recursos de formació, també es confirma que un recurs prototípic dels àmbits especialitzats, com és la sintagmació, explica el 76 % dels termes recopilats. L'estudi acaba amb l'explicació de la presentació de les entrades del repertori final, que, concebut com un repertori prescriptiu i no descriptiu, permet, d'una banda, determinar les regles neològiques més freqüents en aquest sector, i de l'altra, contribuir a resoldre certes llacunes denominatives dels diccionaris, tant generals com especialitzats.

Josep M. Mestres i Esther Monzó ens presenten a continuació el projecte de redacció d'un glossari terminològic multilingüe sobre arts gràfiques en l'estudi «La fixació i la difusió de la terminologia tipogràfica». Els autors parteixen del fet que, en els darrers anys, l'ús de les aplicacions informàtiques en les tasques de processament de textos i d'autoedició han generat una *vulgarització* dels aspectes tipogràfics i d'edició de textos, amb la conseqüent pèrdua de qualitat dels textos produïts per professionals poc preparats tipogràficament. En aquest sentit, el gruix del treball presentat està format per la relació detallada de nombrosos exemples sobre aquesta manca de qualitat que els autors han detectat en diverses obres, tant generals com especialitzades, editades en l'actualitat. Finalment, els autors esbossen breument el seu projecte de glossari, que persegueix un triple objectiu: preservar la terminologia pròpia d'aquest àmbit, traduir-la adequadament i contribuir a la formació de bons professionals. Tot plegat els duu a proposar una obra diferent, en què els termes estiguin situats en el context natural d'un discurs sobre les parts i la confecció del llibre, amb l'afegitó d'il·lustracions que complementin les informacions escrites.

La darrera contribució que trobem correspon a Amor Montané, que ens presenta un interessant estudi sobre la implantació de la terminologia en l'àmbit de la informàtica i les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), en escenaris de comunicació especialitzada. La recerca de Montané s'inscriu en el marc de seva tesi doctoral en curs, que pretén identificar un conjunt de factors que poden influenciar la implantació de la terminologia catalana normalitzada. En el treball inicial que ara presenta, l'autora se centra en l'anàlisi dels factors relacionats bàsicament amb l'estructura formal dels termes, i parteix de dues hipòtesis: en primer lloc, creu que s'implanten més i millor els termes breus que els sintagmàtics, perquè resulten més fàcils d'usar encara que siguin menys descriptius; i en segon lloc, creu que s'implanten més i millor els termes manllevats, perquè solen sentir-se com a més naturals. A partir d'un corpus de textos reals procedents del web sobre informàtica i TIC, l'autora

planteja una metodologia d'anàlisi i classificació dels termes extrets del corpus basada en dos aspectes correlacionats: un càlcul de la implantació —obtingut a partir d'una eina informàtica anomenada ESTEN— i una anàlisi lingüística de l'estructura i la formació de les unitats terminològiques. Finalment, l'observació del comportament dels termes normalitzats pel TERMCAT li permeten validar la primera hipòtesi —atès que els termes amb graus d'implantació més alts són sempre monolèxics—, confirmar parcialment la segona —atès que no sempre els manlleus presenten un grau d'implantació més elevat—, i detectar altres fenòmens interessants com ara la influència de la concurrència de denominacions normalitzades i no normalitzades en la implantació d'una unitat.

La recerca de Montané presenta una estructura impecable i una sòlida metodologia, en la qual només trobem a faltar una explicació aprofundida de les característiques del corpus textual, en tant que condicionant inevitable dels resultats obtinguts. El treball enceta una via d'exploració de la implantació terminològica interessant i necessària per poder orientar amb fonament les actuacions normalitzadores que s'emprenguin en l'àmbit terminològic, i avançar, així, amb més èxit, en la consolidació de l'ús de la llengua catalana en contextos especialitzats.

En definitiva, aquest segon volum de la col·lecció «Memòries de la Societat Catalana de Terminologia» aplega un conjunt de treballs que, malgrat ser força diversos pel que fa a la temàtica, els objectius i la metodologia emprada, convergeixen en la voluntat d'estudiar amb rigor la neologia i la terminologia catalanes. Amb aquesta publicació, l'SCATERM enceta un canvi de disseny que respon a la voluntat de possibilitar la publicació de treballs sobre terminologia, aprofundits i extensos, tal i com es posa de manifest a la presentació del volum. Es tracta d'una iniciativa encertada que omple un buit important en el camp de les publicacions sobre terminologia i neologia en llengua catalana.

Ona Domènech Bagaria
Estudis d'Arts i Humanitats
Universitat Oberta de Catalunya

Bernat Metge, *El* Llibre de Fortuna e Prudència, edició crítica de Miquel Marco, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2010, 240 pp.

Cal reconèixer que la fortuna del *Llibre de Fortuna e Prudència* (*LFP*) ha estat considerable darrerament ja que el proppassat any 2010 ha estat objecte de dues edicions,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

com a obra independent —la que ací ens ocupa i la de Lluís Cabré, publicada en la col·lecció «Els Nostres Clàssics», de Barcino. Bé està, sobretot si tenim en compte que l'ombra del gran diàleg de Bernat Metge que és *Lo somni* massa sovint ha tapat la petita joia que és aquest debat, que ací ressenyarem en l'edició de Miquel Marco, procedent de la seva tesi, llegida a la UNED l'any 2004.

L'edició a la qual dediquem aquestes pàgines s'obre amb una presentació general (pp. 11-14) on la prof. Júlia Butinyà —que va dirigir la tesi suara esmentada— subratlla el caràcter reivindicatiu de l'edició de Miquel Marco per tal com aquest va començar a acostar-se al tema de treball en un moment en què Bernat Metge encara era objecte «de qualificatius que més aviat eren improperis» (p. 12) i l'humanisme català era sistemàticament menystingut. Si remarco aquests mots és perquè precisen molt bé el caràcter de l'aportació de Miquel Marco, la qual s'inicia amb una àmplia introducció (15-54), on trobarem una descripció de la vida i obra de Bernat Metge, un estudi del *LFP* en tres vessants ben definides —fonts i influències filosoficoètiques, primerament (pp. 24-38); anàlisi dels personatges (pp. 38-43) i, finalment, descripció de la llengua i l'estil (pp. 43-46). Com és lògic, l'editor tampoc no deixa de banda l'estudi de la tradició manuscrita, a fi d'establir un *stemma codicum* (pp. 46-51), seguit dels criteris d'edició (pp. 52-53) aplicats al text. Aquest se'ns ofereix (pp. 57-113) amb un doble aparat de notes a peu de pàgina. El primer reuneix les variants textuals i dóna compte puntualment de les correccions practicades; el segon, tanmateix, arreplega totes les informacions necessàries per a la recta intel·lecció del text, tant les ajudes de tipus contextual i cultural com, especialment, les informacions sobre fonts i paral·lels. L'edició acaba amb un complet glossari (pp. 115-129) i una àmplia bibliografia (pp. 133-140).

D'entrada, Miquel Marco enquadra el *LFP* entre les obres burlesques de Metge, el *Sermó* i la *Medecina*, amb les quals forma una tríada essencialment paròdica. Ara bé, d'immediat assenyala que la gravetat i transcendència del tema tractat en el *LFP* obligaven Metge a practicar una paròdia menys transparent i evident. «Per això» —afirma— «el nostre autor es veu obligat a ocultar tot el seu escepticisme i inconformisme filosòfico-teològic sota un vel d'ambigüitat poc perceptible per al lector» (p. 18), vel que embolcalla una obra que neix —si fem cas al seu proemi— amb una marcada finalitat defensiva —«Jats qu·eu sia molt occupats / d'alcuns affers qui m'an portatz / en tal perill d'on cuyt morir» (vv. 1-5)— i que «es pot considerar una justificació per refermar la innocència de l'autor» (p. 27), a l'estil del que també farà el protagonista de *Lo somni*, com fa veure l'editor en entrar a analitzar el *LFP*, després d'haver descrit,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

sumàriament, la resta de la producció metgiana. I és que la defensa de la pròpia innocència a través de la literatura —d'una literatura de caire moral i filosòfic— és una de les línies de força essencials en l'obra de Metge. Per això, des d'aquesta perspectiva, entén que els vv. 6-17 del *LFP* «no representen cap tòpic, sinó la temàtica de l'obra» (p. 28), ja que «Metge afirma que l'home ha de tenir poca cura dels béns temporals, perquè l'arbitrarietat del món dóna als uns i treu als altres, apreciant més el neci i l'obtús que l'home savi» (*ibid.*).

En realitat, la literatura es nodreix sempre de literatura —no s'escriu *ex nihilo*. Per això, la tipologia de les fonts emprades i, sobretot, la manera de tractar-les és un aspecte especialment important a l'hora d'entendre la literatura de qualsevol autor. I Metge no n'és una excepció. Per aquest motiu, l'editor estudia també les fonts emprades en el pròleg de la seva edició (pp. 28-32). Si bé en algun cas es peca d'excessiva concisió o massa generalisme —com quan s'identifica el motiu de la barca sense rems ni govern amb un tòpic literari, però no s'hi aporten altres mostres que el decorin als ulls del lector—, majorment dóna les informacions més adients a cada cas. Així, doncs, insisteix en la influència de l'*Anticlaudianus* d'Alanus ab Insulis o del *Roman de la rose* de Guillaume de Lorris i Jean de Meung en la configuració de l'habitacle de Fortuna, tot i que assenyali també els elements naturals de l'illa «estan tractats segons la tradició escatològica universal» (p. 29). Aquests autors, juntament amb Guillem de Torroella i Arrigo de Settimello són citats per a l'estudi del marc narratiu de l'obra (pp. 29-32), però ara ja detingudament, subratllant el que hi aporta cadascun d'ells: així, a tall de breu mostra, la personificació de la pobresa mitjançant un home nu o la datació dels fets narrats en el mes de maig, semblen relacionar-se amb el *Roman de la rose*; amb *La faula* de Torroella, s'hi vincularien els elements narratius essencials del viatge a l'altre món; el plany de Metge contra Fortuna, tanmateix, potser s'arrela en l'*Elegia de diversitate fortunae et philosophiae consolatione* de Settimello.

Ara bé, més enllà de les influències que afecten l'estructura del text, l'acció, la narració o la descripció, Marco n'assenyala altres que actuen directament, tot determinant-ne el contingut filosòfic i ètic, com ara el llibre de Job, el *De consolatione Philosophiae* de Boeci, la filosofia agustiniana o la lul·liana (pp. 32-38). Es tracta, doncs, de fonts que «presenten el tema d'una manera similar: el dubte i la incomprensió del personatge davant el mal que danya injustament els bons» (p. 32). I és que «Metge s'iguala a aquestes fonts ja que necessita resposta a aquests conceptes ètico-metafísics» (*ibid.*). Ara bé, subratlla Marco, «el barceloní es desmarca de totes les fonts perquè

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

conclou de forma diferent» ja que «la filosofia escolàstica no contribueix a solucionar els dubtes» i, per tant, «Metge [...] continua en la mateixa situació d'escepticisme que abans de proposar el debat» (p. 33). L'editor, però, és ben conscient que ens movem en un terreny molt esvarós. Si bé hi ha connexions que semblen bastant paleses —penso en la que uneix el *LFP* amb la *Consolatio* de Boeci, per posar-ne un cas—, n'hi ha altres que poden ser, de moment, merament hipotètiques, com la que detecta amb la filosofia lul·liana, basada en el paral·lelisme entre la situació de crisi que pateix el Metge-personatge, arran del captenIment del vell vilanàs, i la de Blanquerna, en ser testimoni —en el *Fèlix* lul·lià— de la injusta mort de la pastoreta.

El mateix caràcter hipotètic afecta la interpretació de la figura del vell nu, que guanya gran importància en el plantejament de Marco, tot seguint una proposta interpretativa de Júlia Butinyà, la qual l'identifica amb Amiclates, personatge de la *Farsàlia* de Lucà. En principi, si s'accepta que aquest vell representa el paradigma de la pobresa i, gràcies a Dant, simbolitza també (pp. 41-42) la serenor espiritual, el fet que, en la versió del *LFP*, esdevingui actor d'un engany es podria interpretar com una crítica de Metge contra la resignació davant la pobresa i, de passada, «podria ser una imatge que parodiés l'església i els eclesiàstics que prediquen la pobresa i es comporten hipòcritament» (p. 42).

Més enllà de si aquestes hipòtesis són encertades o no, Marco insisteix en el fet que «Metge és un home que es val de la literatura per parodiar gèneres arrelats en l'època medieval» (*ibid.*), cosa que, en el cas que ens ocupa, esdevé paròdia del gènere literari del debat, si bé amb la peculiaritat que «totes les reflexions fetes a l'obra [= al *LFP*] són temes filosòfics greus i transcendentals i, per això, el contingut irònic, molts cops, és difícil d'apreciar ja que queda amagat sota un vel d'ambigüitat poc perceptible pel lector» (pp. 42-43). Des del punt de mira de l'editor, la filosofia tradicional —l'escolàstica— no resol els problemes filosòfics i ètics que es planteja Metge, particularment receptiu «amb les noves idees i canvis estètics que apareixen a finals del segle XIV, és a dir, amb els nous corrents humanístics» (p. 43), amb la qual cosa es podria descriure, seguint aquest plantejament, una línia evolutiva que aniria des del *LFP* fins a *Lo somni*, com a punt culminant. Com que els seus punts de vista, alternatius respecte als oficials, els expressa «mitjançant l'ús diferent que fa de les fonts» (*ibid.*), l'estudi d'aquestes és important, la qual cosa justifica l'espai que se'ls concedeix en el peu de pàgina de l'edició mateixa.

Efectivament, el segon cos de notes que acompanyen el text editat es dedica, sobretot, a exposar les fonts emprades, amb detall i aprofitant quan cal —sempre amb

la declaració pertinent de procedència— les informacions de les edicions precedents. Mostra sempre una gran capacitat de síntesi de les informacions, ben disposades i clares (veg. p. e. les notes als versos 186-213, 196, 214-279) i sempre precisa si es tracta d'un paral·lisme o d'una reminiscència. Vegeu, com a exemple del primer cas, la relació que estableix entre els versos 478-481 amb l'*Elegia* de Settimello o entre els 670-673 i el *De consolatione* de Boeci. La idea de *reminiscència* que usa en altres notes li permet, lògicament, una major flexibilitat. Així, associa els vv. 738-743 amb el diàleg boecià —tot seguint Riquer— no per una correspondència literal, sinó perquè el text de Boeci sembla suggerir una idea que Metge aprofita. El mateix podem veure en la nota als vv. 1190-1191, relacionats ara amb Settimello. La detecció de paral·lels i reminiscències, però, hauria exigit algun aclariment o comentari complementari en algunes notes. Al meu parer, notes com les dedicades, per exemple, als vv. 865-871 o 938-945, demanen algun comentari que expliqui la importància del material trobat o el tipus de coincidència, ja que no totes són evidents o *transparents* per a qualsevol lector.

A banda d'aquest tipus d'anotació, Marco també anota a peu de plana aspectes lèxics, culturals i històrics, tot subministrant informacions interessants i útils per a entendre rectament el text editat. Així, per exemple, una nota al v. 566 explica el terme «mogobelhs» i, tot seguit, una altra als vv. 568-581 descriu la situació econòmica del moment en què Metge compon el *LFP*; o arran del vers 690 comenta el concepte de les arts liberals. O anota el tòpic de la ignorància emprat als vv. 24-25 amb un comentari sobre la ironia que s'amaga al darrere d'aquesta afirmació.

Finalment, l'editor arrodoneix aquest aparat d'anotació amb les notes dedicades a comentar les decisions que pren en alguns punts de l'edició (veg. les notes als vv. 203 i 236, per exemple), amb la qual cosa, el text queda entenedor i accessible per a qui vulgui acostar-se a aquesta petita joia metgiana. Perquè, de fet, Miquel Marco edita una obra *menor* d'un gran autor, amb la virtut que, després de la seva edició, no queda tan clar que l'obra sigui realment *menor*, un mer assaig en l'expedient d'un Bernat Metge que crea una literatura amb una mestria difícilment superable, independentment de l'etiqueta amb què vulguem definir-la.

Josep Ysern
UNED

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

Jaume I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*. Pròleg: Pere Maria Orts. Estudis i edició: Antoni Ferrando i Francés / Vicent J. Escartí Soriano. 2 vols. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua («Col·lecció Facsímils», 5), 2010, 469 pp. + facsímil.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua acaba de publicar una nova edició del *Llibre dels feits del rei en Jaume*, a cura dels professors de la Universitat de València Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí, en dos volums en un estoig, que contenen el facsímil del manuscrit 1.734 de la Biblioteca de Catalunya, conegut com a ms. C, d'acord amb la classificació amb què se sol conéixer la tradició textual del *Llibre dels feits*, i els estudis i l'edició filològica del mateix text, respectivament. El primer volum reprodueix el manuscrit original que va copiar el saragossà Joan de Barbastro, el 1380, amb l'enquadernació amb què el van fer relligar els comtes d'Aiamans, realitzada segurament al XVIII. És la primera vegada que el ms. C es reprodueix d'aquesta manera, cosa que no deixa de cridar l'atenció, si tenim en compte que és el més antic de la família textual β —enfront del ms. de Poblet, o ms. H, de 1343, únic representant de la família textual α, reiteradament editat— i que Manuel de Montoliu ja va intentar publicar-ne el text. El segon volum s'estructura en dues parts. A la primera trobem els estudis introductoris, acompanyats d'un pròleg de l'historiador i acadèmic de la llengua Pere M. Orts i Bosch (pp. 11-22). Els estudis són *El «Llibre dels feits» del rei en Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina,* del professor A. Ferrando (pp. 25-58), i *La recepció del «Llibre dels feits» a la Corona d'Aragó* (pp. 61- 95), del professor V. J. Escartí. La segona part d'aquest volum conté l'edició (pp. 105-448), precedida d'una *Nota dels editors* (pp. 101-102), on s'exposen els criteris adoptats, i seguida de l'*Índex* dels capítols (pp. 451-469).

Al *Pròleg* d'Orts i Bosch es fa una ullada a la política exterior del casal de Barcelona fins a la derrota de Pere el Catòlic, a Muret, el 1213, i es justifica la renúncia del seu fill, Jaume I, a continuar lluitant per les terres d'Occitània a les quals tenia drets dinàstics, perquè mantenir aquelles pretensions hauria significat un enfrontament amb França i amb Roma, que hauria estat ben negatiu per a la Corona d'Aragó. Allò comportà la possibilitat de reprendre la conquesta de les terres musulmanes dels regnes de Mallorca i de València. Amb la conquesta d'aquest darrer es posava un límit a l'expansió de Castella, i amb la incorporació de les Balears, es guanyava un major control sobre les rutes comercials, de gran valor per als mercaders catalans. El *Llibre dels feits* és un testimoni excepcional d'aquell procés i Orts acaba el seu escrit amb una exhortació a la lectura en la seua llengua original.

Per la seua banda, Ferrando, després d'una breu introducció on remarca la importància del *Llibre dels feits* (pp. 27-29), fa una detallada descripció codicològica del ms. C, i compila totes les dades conegudes sobre la seua història des que Pere el Cerimoniós el va fer copiar per enviar-lo a la Ciutat de Mallorca, on acabà en poder dels comtes d'Aiamans, i fins que, més tard, Marià Gual i de Togores el va vendre al bibliòfil català Bonsoms, cap al 1909, i anà a parar, per lleixa testamentària, a la Biblioteca de Catalunya, el 1948, on ara es conserva. Ferrando dedica un breu apartat a la figura de Barbastro, encarregat de la còpia del manuscrit i considera que aquest va ser molt respectuós amb el model que copiava, ja que era aragonés i difícilment podia reflectir hàbits propis (pp. 30-33). Si és ben interessant resseguir les vicissituds del manuscrit (pp. 33-39), no ho és menys l'anàlisi de la seua ubicació dins la tradició textual del *Llibre dels feits* fins a la seua primera edició completa, feta a València el 1557 (pp. 39-42). I així, gràcies a aquesta revisió, advertim com el ms. C no és solament el text conservat de major relleu entre els de la família textual β, sinó que «és la més antiga manifestació de la que podríem considerar la versió canònica o *oficial* de la crònica del rei Jaume I». Cal assenyalar que, de fet, és l'únic manuscrit conservat de procedència directa de la Cancelleria reial i, així, l'únic que podem suposar que gaudia d'una «oficialitat» reconeguda a la Corona d'Aragó.

Assenyalada la «bifurcació textual» del text del llibre reial (pp. 42-46), el ms. C és, en opinió de Ferrando, el manuscrit *optimus* per a elaborar una edició crítica, com demostra en el darrer apartat del seu estudi (pp. 46-54), en base a quatre directrius justificatives. Així, afirma, en primer lloc, que, des del punt de vista textual, el ms. C és el més complet i el més fidel a les opcions de la versió llatina de fra Pere Marsili (1313) i a la de les *Gestas* de Juan Fernández de Heredia, en aragonés (c. 1385-1393). Remarca, en aquest sentit, que si Bruguera computà més errors textuals en C, això és degut al fet que no va advertir que aquests es concentraven en els 15 folis afegits al ms. C, ja del segle xvi, plens d'errades introduïdes pel copista i amb moltes grafies deturpades. També retrau a l'investigador català que, davant el dubte entre l'opció del ms. C i l'opció de la còpia efectuada a Poblet, aquell partí del prejudici que la lectura correcta seria en principi la del segon, un criteri que Ferrando desmunta sòlidament, amb arguments filològics. Així, Bruguera dóna per bones lectures clarament errònies del ms. H, que apareixen explicitades a l'estudi de Ferrando, però fa notar, igualment, que el mateix Bruguera va reconéixer més omissions en H que en C. Des del punt de vista filològic, Ferrando fa veure que el ms. C preserva millor un vocabulari «de

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

matís extrem-occidental», com ja havia advertit Coromines, en determinats casos com *recomta, breç, sas, oroneta, arch de Sent Johan*, mots o expressions que el copista de Poblet, catalanooriental, va substituir per les seues respectives preferències dialectals o ideolectals (*retrau, breçol, secans, oreneta, arch de Sent Martí*), que no apareixen generalment a cap dels altres manuscrits medievals del *Llibre dels feits*. Aquestes peculiaritats lèxiques extremooccidentals són, per a Ferrando, les millors proves de l'autoria reial, ja que reflecteixen amb bastant claredat el parlar del rei, que passà la major part dels seus primers catorze anys de regnat a Montsó, Lleida i en altres terres on es parlaven els dialectes occidentals, que haurien impregnat el català del rei. En tercer lloc, des del punt de vista institucional, Ferrando constata que tots els manuscrits anteriors a l'edició del 1557 responen bàsicament als mateixos paràmetres del ms. C. Finalment, des del punt de vista documental, s'addueixen dos documents de la Cancelleria del Cerimoniós, del 1367 i del 1371, que descriuen les característiques de la còpia *oficial* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona i del qual ens donen l'íncipit, el nombre de capítols i altres detalls que coincideixen totalment amb les característiques del ms. C. Això ens permet saber que, si el manuscrit de Poblet comença per *Retrau,* el ms. C i tots els de la seua família comencen per *Recompta*; i mentre el ms. H té 566 capítols, el ms. C i tots els de la seua família en tenen 484, exactament igual que el manuscrit *oficial* que tenia el rei Pere al seu Arxiu.

En resum, el plantejament fet per Ferrando qüestiona, d'una banda, el criteri de Bruguera quant a la idoneïtat del ms. H com a manuscrit base per a realitzar una edició crítica —un retret que també li ha fet Germà Colón—, i, d'altra banda, el criteri de Josep M. Pujol respecte a la pretesa identificació de text *oficial* de la crònica jaumina amb el manuscrit que serví a Celestí Destorrents per a la còpia de Poblet, del 1343, ja que no passa de ser una còpia efectuada per a usos particulars, malgrat que aquests siguen els d'un monestir de tant de relleu com el de Poblet, on justament jau el cos del rei en Jaume. Al remat, aquestes aportacions de Ferrando permeten començar a veure de manera diferent, amb proves contundents de tipus lingüístic, textual i documental, la imatge que ha predominat fins ara a Catalunya, de clara preferència pel ms. H, i que sols havia estat qüestionada per Montoliu. És per això que el treball de Ferrando esdevé una fita remarcable en la fixació textual del *Llibre dels feits*.

Per la seua banda, Vicent J. Escartí fa un detallat recorregut pels textos que, entre els segles XIV i XX, s'han fet ressò de les memòries jaumines. El recorregut s'inicia (pp. 63-69) fent una ullada a les cròniques medievals coetànies o immediatament posteriors

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

al rei —Desclot i Muntaner—, les quals parlen del monarca Conqueridor més que no de la seua *Crònica*. Desclot ens dóna la millor descripció del rei Jaume, mentre que Muntaner s'esforça a crear una imatge totalment reverencial del monarca, que és vist com un «sant». També es destaca com Pere el Cerimoniós hauria pres com a model, segurament, la crònica del seu avantpassat per tal de redactar la seua. Escartí té en compte igualment altres testimonis del moment i com va córrer per diferents biblioteques, a partir del segle XIV, tant la versió llatina de Marsili com la versió original catalana. Pel que fa al segle XV, es destaca la presència del *Llibre dels feits* com a font més o menys explicitada en obres com les de Carbonell, Miralles o Vagad.

El segon apartat de l'estudi d'Escartí (pp. 69-78) abasta els períodes del renaixement i del barroc. Així, és al segle XVI, i precisament des de València, quan el *Llibre dels feits* prendrà un nou camí, marcat per algunes edicions fonamentals en la repercussió posterior. Si el 1515 Lluís Alanyà publicava el fragment de la conquesta del nord valencià, dins l'*Aureum Opus*, el 1557 la ciutat de València donava a la impremta el manuscrit que posseïa, amb la intenció d'atendre probablement els desitjos de Carles I. Escartí posa de relleu també com l'obra del rei va ser utilitzada pels grans cronistes del segle: Beuter, Viciana, Zurita i Blancas. Encara, es remarca l'interés de les paràfrasis en llatí (1582) i en castellà (1584) publicades per Gómez Miedes a València o la utilització del *Llibre dels feits* per part del cronista mallorquí Joan Binimelis. Per altra banda, l'estudi ens aporta dades sobre una poc coneguda obra de G. Lasso de la Vega, que el 1601 publicà uns *Elogios* en lloança de Jaume I, dedicats al comte de Guimerà, el qual, al seu torn, serà l'iniciador del procés de canonització del rei, avantpassat directe seu. Escolano, Diago, Bosch i Bleda, entre d'altres, utilitzaren la crònica reial en les seues obres historiogràfiques, mentre que Tornamira de Soto, que editava el seu *Sumario* de la crònica a Pamplona (1622), és l'únic testimoni d'un interés específic per divulgar l'obra jaumina al segle XVII, tot i que en castellà i per motius personals. Hem de subratllar també que Escartí es mostra igualment atent a la utilització del llibre jaumí en els «sermons de la conquesta», entre els quals en destaca un d'inèdit, predicat a Mallorca (1644), i l'editat València per Arbuixech (1666). Pel que fa a les Balears, s'indica com a l'obra de Dameto es pot detectar certa influència del text jaumí; i, pel que fa a Catalunya, s'esmenta com Feliu de la Penya va utilitzar un exemplar de l'edició del 1557 als seus *Anales de Cataluña* (1709).

El tercer apartat del treball d'Escartí (pp.78-86) s'ocupa de la presència de la *Crònica* als segles XVIII i XIX; i es destaca que serà en aquest període quan comença-

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

ran els primers estudis sobre l'obra, precisament per tal de negar-ne al rei l'autoria. I això que, com diu Escartí, «el segle XVIII, però, des del punt de vista historiogràfic, dispensarà un interés més bé escàs a la figura del rei Jaume I i a la seua *Crònica*». De fet, Maians o Capmany només li dediquen una atenció tangencial, malgrat que tant el primer com Galiana arribaren a proposar-ne la reedició. En aquest segle, també, es féu alguna provatura d'adaptació i traducció al castellà. Però no és fins al 1801, en què Josep Villarroya publica una sèrie de cartes erudites, quan l'interés il·lustrat arriba al seu punt culminant: aquest erudit valencià negà l'autoria règia emparant-se en argumentacions «racionalistes», però que es troben ancorades en una visió amerada de religiositat. Aquella actitud no va ser aïllada: Borrull també en posà en dubte l'autoria i s'inspirà en les conclusions d'una obra anterior, de Cavero (1731), que ha passat fins ara desapercebuda, per a justificar els seus arguments. El romanticisme, però, variarà l'interés pel rei i les seues memòries: Lamarca, Boix o Balaguer seran els encarregats de difondre en positiu, novament, la imatge del Conquistador, i de revifar l'interés per la seua crònica, que coneixerà la primera edició el 1873, a cura de Marià Aguiló, cosa que provocarà, entre altres efectes, la seua difusió en anglés, a partir del 1883.

El darrer apartat del treball d'Escartí (pp. 86-89) fa una ullada a les edicions de la *Crònica* durant el segles XX-XXI. S'hi destaca com, des dels meritoris intents com els de Casacuberta (1926), s'arribarà a l'edició de Soldevila (1971), o la de Bruguera (1991), a més de les edicions de divulgació, adaptacions, etc., publicades en els darrers anys, com les dels mateixos Ferrando i Escartí (1995, 2004 i 2008), o les diverses edicions facsimilars. També, s'hi donen notícies sobre les traduccions al castellà, de Butinyà (2003), al francés, de Vinas (2004), i al japonés, d'Ozaki (2009). Així, el treball d'Escartí fa un recorregut molt complet sobre la recepció de la crònica jaumina a través de les notícies generades i de les edicions que se n'han fet durant més de set segles, que s'enriqueix amb un abundós recull bibliogràfic, de gran utilitat (pp. 90-95).

La *Nota dels editors* (pp. 101-102) explicita els criteris de transcripció i assenyala les convencions de presentació del text, com ara el fet que s'ha encapçalat cada capítol amb un títol factici, numerat, donant-ne al marge les equivalències de la numeració de l'edició de Bruguera, amb què es facilita qualsevol possible identificació entre fragments. També s'hi indica que es donen entre claudàtors les omissions reconstruïdes a partir del ms. H i d'altres, de manera que aquesta edició es converteix en la primera que conté el text més complet del *Llibre dels feits*. Finalment, a peu de pàgina figuren nombroses notes amb l'aparat textual i crític.

La present edició és probablement l'aportació més important a l'estudi de la crònica jaumina que s'ha fet des de l'edició crítica de Bruguera. Per un costat, posa en circulació per primera vegada, en format facsimilar, el manuscrit més important del text del rei, l'oficial, que es trobava en mans privades fins mitjan segle xx. En l'edició dels dos investigadors valencians, a més, s'esmena encertadament una línia interpretativa sobre la filiació textual del *Llibre dels feits*, que en el seu moment ja van posar en dubte historiadors com J. Massó i Torrents i M. de Montoliu, es fixa definitivament el text i s'ofereix un recorregut complet i innovador, que ens fa veure la recepció de l'obra de Jaume I al llarg de la història i en cada un dels països que van conformar la Corona d'Aragó, pràcticament des del moment de la seua redacció —o de la seua fixació oficial, en temps precisament del Cerimoniós— fins als nostres dies. Un treball, per tant, rigorós en els continguts, de gran qualitat formal i definitiu en molts aspectes fins ara inèdits.

Ramon Mora Galbis

Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric, Joaquim Martí Mestre, València, Denes editorial, 2011, 717 pp.

L'estudi de l'obra de Bernat i Baldoví ha rebut un impuls molt important a partir de 1999, quan es va celebrar el congrés *Bernat i Baldoví i el seu temps*, per part de l'Ajuntament de Sueca, la seua localitat natal, i sota els auspicis de la Universitat de València i de l'IIFV. L'any 2002 el Servei de Publicacions de la Universitat de València en publicà les actes. I des de l'any 2009, amb motiu del segon centenari del seu naixement, la Mancomunitat de la Ribera Alta i l'Ajuntament de Sueca han organitzat diverses iniciatives i actes culturals, entre els quals cal destacar l'edició de l'obra d'Abelard Saragossà, *El valencià de Bernat i Baldoví. Del passat al futur. Ideologia i tast lèxic* (Alzira, Bromera, 2009) i del diccionari que ara ens ocupa.

Tradicionalment, hom ha situat Josep Bernat i Baldoví al marge de la Renaixença, com un escriptor despreocupat per la recuperació del valencià. En part, aquesta idea arranca de la famosa i no sempre ben interpretada carta de Teodor Llorente a Joaquim Rubió i Ors, del 22 de gener de 1877, on el patriarca de la Renaixença —de qui en 2011 hem celebrat el centenari de la defunció— situava l'inici de la Renaixença

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

literària valenciana en els anys 1857-1859, amb els primers Jocs Florals de València i l'activitat cultural i literària de Vicent W. Querol, Marià Aguiló i ell mateix —i amb el precedent de Tomàs Villarroya el 1841—, i incloïa Josep Maria Bonilla i Josep Bernat i Baldoví dins de la «literatura político-popular», entre els escriptors que «no se preocupaban para nada del renacimiento de las letras lemosinas», al mateix temps que establia «una diferencia completa, una separación absoluta entre los que cultivamos la poesía lemosina docta y los que escriben en valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros». Per tant, al mateix temps que assenyalava la poesia com pràcticament l'únic gènere docte conreat per la Renaixença valenciana, bandejava altres manifestacions literàries de l'època, com el teatre i la premsa —la qual no oblidem que en aquesta època era en gran part un exercici de creació—, per estar escrites «en el *patois* vulgar, sin género alguno de cultura literaria».

Afortunadament, en els darrers anys l'enfocament respecte a uns i altres escriptors ha anat canviant, i s'ha començat a valorar convenientment, dins del context renaixencista, l'obra d'autors anteriors a Teodor Llorente, com ara Joan Baptista Escorigüela, Josep Maria Bonilla o Pasqual Pérez, o d'altres del segle XVIII com Carles Ros o Carles Leon. I al mateix temps que es revisen les figures de la Renaixença, es revaloren les manifestacions «populars», com la premsa satírica o el teatre de costums. Com va dir Vicent Simbor en *Els orígens de la Renaixença valenciana* (València, Universitat de València, 1980), en la «peça valenciana» «teníem les bases ben fetes per a assolir un teatre de pretensions en la llengua del país», i si això no es va assolir no va ser precisament per culpa de Bernat i Baldoví, el qual, de fet, va jugar un paper decisiu a l'hora d'assentar les bases d'aquest teatre popular i costumista.

Com diu Joaquim Martí tant en la introducció del *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric* com en la monografia *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca* (Catarroja / Barcelona, Afers, 2009), per entendre la vertadera significació de l'obra de l'escriptor de Sueca —com la de la resta d'autors, hi afegiria jo—, cal integrar-la dins del context cultural del seu temps i dins de la tradició literària de la qual participa. Bernat i Baldoví fou sobretot un escriptor costumista, molt identificat amb les formes de vida i amb les preocupacions de la gent popular, especialment amb els llauradors valencians. L'obra de Josep Bernat participa dels gustos literaris del moment i de la tradició autòctona de literatura popular. Martí sintetitza en la introducció del *Diccionari* aquestes influències, que, segons diu, tenen en comú el fet de participar de la cultura còmica popular, de l'epicureisme i del costumisme.

Hi trobem especialment l'empremta dels col·loquis valencians dels segles XVII, XVIII i XIX (amb autors com Carles Ros, Carles Leon, Joan Baptista Escorigüela o Manuel Civera), i també de la comèdia burlesca, a través sobretot de *La infanta Tellina i el rei Matarot* atribuïda al pare Mulet, i de la prosa burlesca i costumista, a través d'obres com la *Rondalla de rondalles* de Lluís Galiana. Així mateix, manté semblances temàtiques i ambientals amb la poesia festiva, satírica i eròtica dels segles XVII i XVIII. Amb aquesta tria estètica, Bernat se situava dins d'un corrent de literatura costumista, satírica i festiva que als segles XVIII i XIX triomfava també en les lletres castellanes (sainets, comèdies burlesques, literatura de canya i cordell, prosa costumista i periodística) i internacionalment a altres països europeus, com França o Anglaterra.

Des d'un punt de vista cultista, i de «correcció» temàtica, Teodor Llorente es queixava en 1877 que escriptors com Bonilla i Bernat i Baldoví prenien el valencià «como lo habla el pueblo, para dejarse comprender de él, y dan a sus escritos cierto carácter jocoso, que solía ser grosero». Però, allò que als ulls de Llorente semblava un defecte ho podem entendre, des del nostre punt de vista lingüístic, o historicolingüístic, com una virtut. Com destaca Joaquim Martí, la recerca del verisme fou un aspecte clau dins del costumisme, i aquesta recerca tingué lloc en gran part a través del llenguatge, particularment del lèxic. Per això Josep Bernat es va esforçar per reproduir en els seus escrits el valencià col·loquial i popular del seu temps. Germà Colón, en la seua comunicació al congrés *Bernat i Baldoví i el seu temps*, ja va comentar que el nostre autor «es trobava en un món rural, encara no massa influït per la civilització tècnica», i per això «el seu llenguatge té una immediatesa extraordinària» i «és una mina en l'ús d'un lèxic valencià ben autèntic, no gens influït per modes forasteres». En aquest sentit, com diu Martí en la introducció al *Diccionari*, Bernat i Baldoví va ser una figura clau en la transmissió i l'evolució literària de la varietat lingüística popular i del registre col·loquial valencià moderns, puix a través de la seua obra, aquest model lingüístic, reflex de la llengua popular i col·loquial, va passar a la producció literària posterior, que arriba fins als nostres dies. D'altra banda, Bernat i Baldoví, el qual no oblidem que era jurista i polític, a més de periodista, va introduir en els seus escrits, sobretot en la premsa, aquest tipus de lèxic. Per això, Joaquim Martí inclou en el *Diccionari* veus com *enigmàtic*, *espedient*, *obtús*, *oficial*, *oficina*, *diputat*, *redactor*, *precepte*, *interventor*, etc., algunes del les quals veritables cultismes, que pertanyen a registres més formals i que també conformen la llengua del nostre autor.

Com assenyala Joaquim Martí, el model lingüístic de Bernat i Baldoví continua en línies generals el patró dels col·loquiers valencians del segle XVIII i primera meitat

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

del XIX, amb els quals compartia un mateix públic i una mateixa intenció costumista i popular. Aquest model es concreta, com ja hem vist, en l'ús preferent d'un vocabulari popular i col·loquial, i també en la preferència per una ortografia dialectalitzant, que hom considerava més fàcilment comprensible pel públic lector en una època de forta desorientació ortogràfica, i a falta de la fixació d'un model ortogràfic estable. Però no es pot dir que Bernat es desentenguera del futur de la llengua pròpia, sinó que va heretar també dels principals autors de col·loquis, cas de Carles Ros, Carles Leon, Joan Baptista Escorigüela o Manuel Civera, la voluntat de defensar-la, reivindicant-ne l'ús, i reprovant l'actitud dels valencians que renuncien a la seua llengua i adopten el castellà. Una actitud reivindicativa que ha estat assenyalada per diversos autors (Joan Fuster, Vicent Simbor, Enric Balaguer) pel que fa a *El Mole*. Aquesta revista, fundada l'any 1837, i que, com ja va indicar Sanchis Guarner en *El sector progressista de la Renaixença valenciana* (València, Universitat de València, 1978), «fou el primer setmanari festiu de la premsa catalana», estava dirigida per Josep Maria Bonilla, que comptava amb la col·laboració de Pasqual Pérez i de Bernat i Baldoví. Joaquim Martí recorda aquest fet, és a dir, la participació activa de Bernat en *El Mole*, la qual cosa no sempre s'ha tingut prou en compte, i, per tant, que devia combregar amb les idees lingüístiques que s'hi exposaven. De fet, Martí aporta textos procedents de les revistes que va dirigir Bernat, *La Donsayna* i *El Tabalet*, i també de la seua producció teatral, on el nostre autor denuncia la relació entre l'ús del castellà i la voluntat de distinció social, i satiritza els tipus socials que representen aquesta pràctica, com els polítics arribistes i sense escrúpols, els petimetres i *coents*, o els aspirants a poetes en castellà, al mateix temps que fa una apologia de l'ús del valencià, i en defensa la utilització pública i la seua riquesa i aptesa per a qualsevol situació i registre, oral i escrit.

Joaquim Martí es planteja en el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric* la lloable empresa de «contribuir a omplir l'escassesa de buidatge de textos valencians dels segles XVIII i XIX en el *DCVB* i el *DECat*, i consegüentment a millorar el coneixement del nostre vocabulari històric, possibilitant-ne una valoració crítica que permeta obrir la porta al seu aprofitament actual». Per aconseguir aquest objectiu fa servir una metodologia comparativa i diacrònica. Pretén, així, poder «valorar millor l'aportació lèxica de Bernat en el conjunt de la història del lèxic català». No ens enganyarem si diem que aquest és bastant més que el diccionari de la llengua d'un autor del segle XIX, ja que per tal de situar el vocabulari de Bernat i Baldoví en el seu context històric aporta nombroses dades documentals procedents d'altres textos,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

especialment dels segles XVIII i XIX, però també d'altres èpoques, anteriors i posteriors. Els exemples, i les definicions elaborades a partir d'aquests exemples, constitueixen, de fet, una de les principals aportacions del *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví*. Car entenem que els exemples són fonamentals en els diccionaris, encara que no tots els contenen, i més encara quan procedeixen de fonts documentals; són la millor manera d'informar-nos sobre els usos i la vida de les paraules, i, a través d'aquestes, sobre el món que representen. I això, en un diccionari històric, és encara més important, ja que els exemples contribueixen a actualitzar la nostra representació del món evocat per les paraules. Joan Bastardas, en els *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots* (Barcelona, ed. 62, 1996), reivindicava el valor dels exemples en els diccionaris quan escrivia que «un diccionari farcit de bons exemples és el llibre que, nàufrag en una illa deserta d'homes, voldria tenir, perquè cadascun dels mots li evocaria aspectes de la cultura deixada i enyorada, com no ho podria fer la seva pròpia memòria; el mantindria civilitzat».

Joaquim Martí estudia les veus incloses en el *Diccionari* tenint en compte les obres lexicogràfiques actuals i antigues, els corpus informatitzats, els estudis sobre variació diatòpica i diacrònica del lèxic i els atles lingüístics, i considera també la comparació amb altres varietats lingüístiques, sobretot amb les més pròximes a la llengua catalana, com el castellà, l'aragonés, el francés i l'occità. L'estudi comparatiu es complementa, quan escau, amb informació sobre els mecanismes i procediments de creació lèxica i sobre l'etimologia, sobretot si aquesta informació completa, matisa o corregeix les dades dels diccionaris històrics i etimològics de referència.

En definitiva, creiem que el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric* és un llibre fet amb una bona metodologia lexicogràfica i amb l'aportació d'una gran riquesa documental, que complementa els estudis anteriors de Joaquim Martí sobre aquests temes, especialment la ja esmentada monografia *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca* (Catarroja / Barcelona, Afers, 2009) i el *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)* (València, Universitat de València, 2006). El llibre contribuirà a conéixer millor no sols el lèxic d'un dels autors més representatius del model lingüístic popular del XIX, com Bernat i Baldoví, sinó en general del vocabulari valencià del XIX, i també en bona part del XVIII. Un llibre que, a més d'instructiu, resulta entretingut, i, per tant, ben recomanable no sols per als estudiosos de la història del lèxic i de la història cultural, sinó també per als lectors actuals en general, i especialment per als ensenyants i aprenents de la llengua i per a

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

aquells que vulguen millorar-ne l'ús. Tots ells hi trobaran, autoritzats per diverses fonts documentals, mots, locucions i refranys tradicionals genuïns, reivindicables actualment, i que no sempre són ben presents per als parlants actuals. Citem només, per concloure, formes com les següents: *aürtar*, *corfoll*, *cornaló*, *cremelló*, *descadarsar*, *dida*, *escombrar*, *escorrim*, *poncil*, *al be* 'eixancat damunt el coll i les espatles d'un altre', *pardal descuat* 'persona astuta i experimentada', *saber les beceroles*, *home de colp i volta*, *anar en corfa i molla* 'anar nu', *fer entrada de rossí francés*, *fluix de pestell* 'persona de caràcter feble', *a qui no té dinés ningun sant li posa l'olla*, *el qui peix vol menjar els garrons s'ha de banyar*, entre moltes altres que podríem aportar i que faran les delícies d'etnògrafs i filòlegs.

Rafael Roca
Universitat de València

Josep Guia i Marín, *Ficció i realitat a l'*Espill*: Una perspectiva fraseològica i documental*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2010, 260 pp.

Written in Valencia in the second half of the fifteenth century, *Espill*, also known as *Llibre de consells*, and *Llibre de les dones*, is an undisputed masterpiece of Catalan literature. *Ficció i realitat a l'Espill* attests to the substantial contribution that Josep Guia i Marín makes to a field of scholarship, which for many decades has been of primary interest to a number of critics and literary historians. With rigorous method of analysis and a sharp eye for minute detail, Guia cuts to the core of the thorniest issues attendant upon the study of that Valencian *chef-d'oeuvre*.

Guia addresses his book to the «lector nou» as well as to those «qui ja coneixen l'obra» (p. 9). Indicative of what Guia has to offer to the neophyte is the thorough, highly readable exposition, found in chapter 1 (pp. 15-44), regarding the text of *Espill* and its transmission. Guia does not skimp on such standard items as the arrangement of the rubrics in unison with the layout of the plot, the unfolding of the intricate narrative, the characteristics of not only the unique extant manuscript (Vaticanus Latinus 4806) but also the various printed editions. Guia gives credit where credit is due especially in highlighting the merits of such landmark publications as the *editio princeps* of 1531 (pp. 25-30), and the respective editions by Roc Chabàs of 1905 (pp. 35-8) and Ramon Miquel i Planas, which appears in two volumes—the first in 1929

and the second in 1950 (p. 38). Worthy of special mention are, also, the two editions by Antònia Carré: one, digitized, of the year 2000, the other of 2006 (pp. 42-3). In his invaluable overview, Guia does not leave out tantalizing bits of information consisting of sundry references now to Felip Pedrell's «Ave Maria,» a musical adaptation of one of *Espill*'s devotional passages (p. 38), now to the lost Latin translation (p. 43) and to various English versions, one complete and the others fragmentary (p. 44). Apropos of Miquel i Planas's prose translation, Guia appropriately observes: «aquesta prosificació ha ajudat a aclarir el sentit de gairebé tots els passatges obscurs de l'*Espill*» (p. 44). Guia's presentation is complemented handsomely by attractive photographic illustrations of frontispieces and titles pages, folios of the manuscript, and even a book cover.

As for the seasoned scholars—those «qui ja coneixen l'obra» already mentioned—Guia does not hesitate to confront them with a persistent challenge to scrutinize carefully the pertinent chronological indicators in order to draw a sharp distinction between *ficció* and *realitat*, as the key terminology in the title of the monograph would remind us all. In the spirit of that challenge, Guia points out, for instance, that the Baltasar Bou, to whom *Espill* is dedicated in a crucial epigraph of the *editio princeps*, never was «senyor de Callosa,» even though that epigraph asserts that he was (pp. 25-6, n. 14). Also, Guia quotes verbatim the long «immaculista» passage (vv. 10674-10777) substituted in the *editio princeps*—a passage, which, according to Miquel i Planas, was supplied by some pious reader of considerable erudition and poetic talent in support of the dogma of the Immaculate Conception (pp. 25-8). Characteristically, Guia does not add to Miquel i Planas's conjecture an interpretive or speculative spin of his own. Guia goes as far as to interject a note of skepticism in discussing the issue of authorship. To be sure, he does not dispute—or, at least, does not dispute vigorously—the attribution of *Espill* to Jaume Roig, the renowned physician of well-documented identity, whose lifespan straggles the divide between the Middle Ages and the Renaissance. That notwithstanding, while recognizing that said attribution is «acceptada de forma gairebé unànime per la crítica» (p. 24), Guia points out some factors (see pp. 24-5) that, in the absence of archival data, do not make Roig's authorship as incontrovertible as most if not all critics represent it to be.

In the study of sources, which takes up the extensive chapter 2 (pp. 45-167) and constitutes, doubtless, the *pièce de résistance* of the monograph, Guia manages the subject of his study with consummate expertise. While keenly aware of his debt to the work of those who have preceded him in endeavors kindred to his own (pp. 45-6), he

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

proposes a bold new course of investigation guided by clearly established lexical and syntactical formulas. Relying on various kinds of «unitats fràsiques,» as he calls them, listed and defined in a «nota preliminar» (pp. 13-4), Guia draws a sharp distinction between the conventional «recerca de concordances temàtiques i lingüístiques» and his innovative approach, stemming from «l'aplicació del mètode de les concordances fràsiques» (p. 46). Guia's assiduous and thorough research covers the following works: 1) Bernat Metge's *Lo somni* (pp. 46-51), 2) Guillem de Cervera's *Versos proverbials* (pp. 52-6), 3) miscellaneous compositions by Francesc Eiximenis (pp. 56-65), 4) various pieces representative of Francesc de la Via's production (pp. 66-9), and, last but not least, 5) Ludolph of Saxony's *Vita Christi*, translated into Catalan by Joan Roís de Corella under the title of *Lo Cartoixà* (pp. 70-167).

The task that Guia sets for himself does not stop at a mere acknowledgment of sources. He supplements each discovery with a commentary and attendant explications that often dispute the interpretations or readings suggested by other critics. The sheer mass of data adduced by Guia dazzles the mind and makes impracticable an itemized review of his insightful findings. Nothing less than admirable is Guia's spadework especially in view of the hardship of having to consult Corella's translation of *Lo Cartoixà*, a monumental opus available only in the extant early printing in four volumes, the last of which was published in 1500.

With all due respect for Guia's acumen in his multifaceted textual analysis and sound editorial judgment, it is fair to say that what is missing in the extensive survey Guia carries out in chapter 2 is the type of indexing and systematic exposition that would make accessible and digestible the rich and abundant food for thought he provides for the student of *Espill*. Guia himself has in mind such a comprehensive indexing as he, at the very outset of his exploratory journey, underscores the practicality of an «inventari,» organized in accordance with a wide variety of criteria. These he calls «enfocaments,» subdivided into «intrínsecs,» «contextuals,» «contrastius,» besides those that have to do with style, conditioned by the quality and quantity of the «unitats fràsiques» (p. 14). We should add that Guia enhances our appreciation of such an «inventari,» the eminent desideratum, illustrated, also, in some of his own publications listed in the bibliography.

In chapter 3 (pp. 169-207), Guia resumes the discussion broached in chapter 1, especially in the section that verges on chronological issues. Here he addresses head on the discrepancy he perceives between history and fiction—that is, between docu-

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

mented events or historical personalities and the way these events or personalities are rendered in the plot of *Espill*. A problem is likely to arise in sustaining the order of a well-calculated sequence of the crucial phases in the life and career of the protagonist, who, as Guia persistently reminds us, must not be confused with the author of flesh and blood. Guia clearly illustrates the sequential order in question by a serviceable synopsis (p. 193); then proceeds to demonstrate, for instance, that the chronology pertaining to the Joan Fabra of *realitat* does not jibe with that of Fabra's counterpart, the inhabitant of the realm of *ficció*, whom the protagonist, in the voice of the auctorial persona, commissions to read critically the recently completed manuscript of *Espill* (pp. 194-5). Guia does not fail to point out a similar chronological incongruence in a number of other cases mentioned in *Espill*, such as those of Baltasar Bou, Galderic de Soler, Berenguer Company, Francesc Remolins, Isabel Pellicer, among others (pp. 194-207).

In an early episode of *Espill* that takes place in Valencia, the protagonist, then ten to twelve years old, is cast out of the house by his own mother. Finding himself in such dire straits, the boy seeks refuge in the Hospital de Santa Maria, better known as Hospital d'en Clapers in honor of Bernat Dezclapers, who founded the venerable institution in 1311 (pp. 221-2). The reception that the young teenager gets from the *hospitalera*—the woman in charge of the daily operations of the hospital—is anything but compassionate. She offers him lodging («sols l'estatge») but refuses to feed him. The hospital, she says, does not have the funds («ni té cabal») to carry out its charitable duties on behalf of so many poor people («per tans pobres») and wet nurses («e tantes dides»).

As for the regulations invoked in this passage (*Espill*, vv. 920-69) and enforced by that termagant of a hospice keeper, Guia finds archival documentation in an ordinance issued by the councilmen of Valencia on September 14, 1473 (p. 223). The injunction remained in effect until 1476 (p. 224). In addition, Guia is able to identify the only known woman appointed to high office in Valencia during Roig's lifetime. She is Joana, widow of Pere Calaforra. As an official of very high rank, Joana, *hospitalera* from 1471 to 1473, was subordinated only to none other than Jaume Roig, who happened to be the top administrator of the Hospital d'en Clapers from 1450 to 1477.

This type of painstaking conflation of some rather mundane facts is worth looking into very carefully if only to come to grips with the elaborate process by which Guia enables us to draw our own conclusion regarding a *terminus a quo* for the writing of

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

Espill. A perusal of the case of the *hospitalera* points to the early 1470s as a probable dating for that writing. The case, to be sure, is but one among various others, which Guia scrutinizes with characteristic rigorous method throughout chapter 4 (pp. 209-30), focused, as clearly stated in the wording of the title of that chapter, on «dades per a la datació de l'escriptura real.»

In pursuit of those *dades* Guia leaves no stone unturned. Besides the episode we have just summarized, he picks up some clues from not only the use of the verb *pinçar* (a technical term pertaining to the printer's métier) but also some references to incunabula published in Valencia (pp. 213-6); probes into the notoriety of alchemists (pp. 216-7); explores the significance of some documents dealing with the slave trade in Valencia in the late 1480s (pp. 217-9); acknowledges the possible significance of idiomatic expressions derived from the popularity of the game of chess (pp. 220-1); examines with microcospic precision the reception of Ludolph's *Vita Christi* in general and Corella's translation in particular in Valencian society during the late fifteenth century (pp. 225-9).

Guia delves with special interest into the circumstances of a single publication: the first volume of the all-important *Lo Cartoixà*, the work that exercised such powerful influence on *Espill*. Given that in that volume Corella, the translator, refers to Ferdinand the Catholic as king of Aragon, Guia deduces that the reference «fa de l'any 1479 un *terminus a quo* per a la redacció (traducció) d'aquest primer volum i, per tant, per als fragments de l'*Espill* que en depenen» (p. 229). The deduction leads to a conclusion nothing less than startling. As Guia duly notes, not even the closest collaboration between Corella and the author of *Espill* could push back the *terminus a quo* to a date earlier than 1478. To quote Guia verbatim, «un hipotètic i puntual lliurament a l'autor de l'*Espill* dels fulls de la traducció de *Lo Cartoixà* no podria retrotraure la redacció completa de l'*Espill* a una data anterior a 1478» (p. 229). *Ipso facto*, without much ado, this declaration is tantamount to a denial of Jaume Roig's authorship. As has been established with solid evidence, Roig died on 4 April, 1478.

In chapters 5 and 6 (pp. 231-48), which conclude the monograph, Guia ties loose ends, so to speak, by going over and glossing the instances in which his research enables him to come up with a fresh reading and a cogent explication for the passages in *Espill* that to date have remained obscure and elusive to the best efforts of the most authoritative critics. By adopting the criterion of frequency of occurrence, Guia probes into the significance of the proverbs and kindred sententious statements

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

that abound in *Espill* and attest to the author's stylistic achievements: especially the «desautomatització» and the «agilitat discursiva»—that is, the nimble expressiveness of a narrator's discourse that the author succeeds in keeping free of rhetorical artificiality.

Needless to say, one cannot expect to accommodate the ample sway and extraordinary subtlety of Guia's argumentation to the Procrustean bed of a compact review. The reviewer, all the same, can bear witness to the rewarding experience that lies in store for the attentive reader of Guia's challenging book, a veritable milestone in the work in progress that constitutes the current criticism on *Espill*.

The epilogue (pp. 249-50) may well turn out to be Guia's most dramatic, though not necessarily most substantial contribution. Guia admits that, in view of the circumstances he has unveiled, the author of *Espill* «ja no podrà ser Jaume Roig» (p. 249). Then he adds a qualifier to his statement: «si més no de tot allò que, a l'*Espill*, depèn de *Lo Cartoixà*, traduït al català per Joan Roís de Corella» (p. 249). Thus, for certain Roig cannot be the author of that part of *Espill* that depends on the text of Corella's translation of *Lo Cartoixà*. Evidently, Guia asserts his theory with confidence, while he owns up to the controversial nature of his position. The controversy is inevitable. Let us hope that the scholarly debate that Guia's book is bound to spark will result in a clear *perspectiva* and a clearer discernment as to, on the one hand, the *ficció* of the protagonist of *Espill* and, on the other hand, the *realitat* of whoever the author of that masterpiece should be or, in effect, will be proven to be.

Peter Cocozzella
Binghamton University

Júlia Butinyà Jiménez & Antonio Cortijo Ocaña (eds.), *L'Humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*, Potomac (Maryland), *Scripta Humanistica*, nº 165 («Catalan Series», 1), 2011, 475 pp.

Como bien se dice en la «Introducción» del volumen *L'Humanisme a la Corona d'Aragó*, se hacía imprescindible una revisión del fenómeno humanista en la Corona de Aragón en su contexto europeo a la vista de las investigaciones más recientes. Y ésta es precisamente la materia que alberga esta obra, que acoge estudios de especialistas relevantes en el mundo del humanismo tanto en España como en Estados Unidos. El libro está dividido en cinco grandes apartados.

El primer apartado general versa *Sobre perioditzacions*, tema siempre complicado cuando se habla de Humanismo. Los editores, Júlia Butinyà y Antonio Cortijo, lo han subdividido en dos partes: *La fase introductòria* y *La fase d'acomodament*. La primera consta de dos capítulos: «*Lo somni,* entre l'Africa i el *Secretum*», trabajo en el que Butinyà da a *Lo Somni* su oportuna dimensión en el marco del humanismo incipiente de la época, situando la obra entre los diálogos clásicos y los posteriores diálogos renacentistas. Para ello se centra en la relación del autor con sus fuentes, y en la relación entre el autor y el lector; especialmente interesante resulta el estudio de las fuentes utilizadas por Metge. El segundo trabajo se titula «*Lo Somni* o la reivindicació ontològica de l'home» de José Ramón Areces, donde se demuestra la influencia del Humanismo en la obra de Bernat Metge y compara *Lo Somni* con la *Coronación* de Juan de Mena (el tratamiento del mundo de los sueños y las visiones, la influencia de las *Metamorfosis* de Ovidio, los aspectos formales, la finalidad, los intereses de cada autor, sus fuentes clásicas inspiradoras, etc.). Areces trata temas como el concepto antropológico del ser humano y el origen del Humanismo; igualmente aborda el tema de Llull como precedente de Metge, la forma dialógica de la obra, sus antecedentes, el recurso al sueño o visión, las fuentes clásicas seguidas por Metge y la actitud antimisógina de su obra.

La fase d'acomodament contiene también dos capítulos. En el primero, «Escenes de seducció en el *Curial e Güelfa.* Una lectura des dels clàssics», Sònia Gros subraya el carácter humanista de *Curial e Güelfa,* obra vinculada al ambiente italiano, resalta el reencuentro con las fuentes clásicas y comenta las reinterpretaciones y reelaboraciones de su autor. Gros demuestra la huella del mundo clásico en la obra, y se centra luego en algunas escenas de ámbito amoroso de la novela en las que es fácil detectar la influencia de motivos amorosos propios de la elegía erótica latina. El segundo capítulo lo firma Roxana Recio: «Una altra mostra de l'assimilació de Petrarca a la Corona d'Aragó: la desfilada triomfal i la seva manipulació». El estudio analiza la influencia que los *Triunfos* de Petrarca tuvieron en la cultura catalana de la Corona de Aragón y cómo este modelo se modificó dependiendo de las diferentes intenciones del autor. Entre los textos que aduce está *La Faula* de Guillem de Torroella, del que hace un minucioso estudio, la *Triste deleytación* —obra anónima considerada castellana pero que se escribió en la Corona de Aragón— y *La Sort* de Antoni Vallmanya, poema que menciona a Petrarca como modelo seguido.

El segundo gran apartado gira *Al voltant de la preocupació lingüística: gramatitzacions i traduccions*. El primer capítulo, a cargo de Antoni Ferrando, lleva el título

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

«Elio Antonio de Nebrija y Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars». Ferrando compara dos obras concebidas en el mismo momento, en 1492, que tendrán distinta fortuna: la *Gramática de la lengua castellana* de Antonio de Nebrija y las *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, copiada esta última por el archivero Pere Miquel Carbonell y que Ferrando atribuye —argumentándolo con gran pormenor— al humanista barcelonés Jeroni Pau. Para establecer dicha comparación, Ferrando se detiene a estudiar cuál era la situación del castellano y el catalán en la época de los Reyes Católicos —completando el estudio con la situación de las distintas lenguas peninsulares—, cuál fue el contexto histórico que explica la divergencia de proyectos y de resultados, cómo influyó el humanismo italiano en los dos autores —en la biografía de ambos autores se resalta la estrecha relación de los dos con Italia, y especialmente con Roma—, y cuáles fueron los objetivos de ambas obras: la obra de Nebrija se concibió como parte esencial de un programa destinado a la difusión e implantación del castellano en el reino de Castilla y países de su influencia en el siglo XV, como era la Corona de Aragón, mientras que las *Regles* fueron creadas como una mera elucubración erudita a favor de las soluciones más cultas de la lengua, que habrían sido elaboradas en el marco de la corte humanista romana del cardenal Rodrigo de Borja, vicecanceller de la Iglesia, al margen de la realidad política del momento en la Corona de Aragón. En el segundo capítulo, «El lector: factor determinant per als traductors de la Corona d'Aragó», Recio se centra en el papel que tuvieron los traductores en lengua catalana para la introducción y asimilación del Humanismo en la Península Ibérica, demostrando cómo para ellos el lector fue una pieza fundamental, ya que su principal objetivo era que los autores clásicos fueran comprendidos. A lo largo del trabajo se estudian traducciones que estuvieron insertas dentro de las dos tendencias que convivieron en la Corona de Aragón: una más ajustada al texto original, y otra más *libre* con respecto al texto base pero más cercana al lector. Así, analiza las traducciones de Jaume Conesa, de Berenguer Sarriera, de Enrique Villena, de Antoni Canals, de Ferran Valentí; se detiene en la importancia que tuvo el movimiento franciscano en la literatura religiosa y didáctica, de la que es buena muestra la *Vita Christi*, de sor Isabel de Villena (que acaba de ser reeditada por la Institución Alfonso el Magnánimo en València, a cargo de Vicent J. Escartí); y analiza la traducción catalana anónima del *Decamerón,* de Boccaccio, y la versión realizada por Bernadí Vallmanya de *Cárcel de Amor* de Diego de San Pedro. En este mismo campo de la actividad traductora incide Butinyà en el siguiente capítulo,

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

«Maneres humanístiques de traduir: les opcions de Canals i de Metge», donde hace un estudio pormenorizado de las traducciones de Canals y de Metge, a partir de tres vectores: la difusión de una obra, que comporta el hecho de darla a conocer a través de la traducción; las nuevas actitudes traductoras, que pretenden crear una nueva obra literaria a partir de una nueva versión de la obra original, y el prestigio literario que supone el empleo de la *imitatio*.

El tercer apartado general del libro versa sobre *Els estudis recents sobre l'humanisme hispànic*. Aquí se recoge un trabajo sobre el Renacimiento y el Humanismo en España, a cargo de Ángel Gómez Moreno; y otro, sobre el Humanismo catalán, a cargo de Júlia Butinyà. Gómez Moreno («Renaixement i Humanisme a Espanya: esculls, principis vertebradors i dades històriques») comienza su texto revisando los estudios sobre el Renacimiento y el Humanismo en los que España ha quedado marginada, para centrarse luego en los lazos entre España e Italia desde finales del *Trecento* y especialmente durante el *Quatrocento*. El autor afirma que España fue una excepción en la recepción de estos movimientos porque no solo se aprovechó intensamente del Humanismo italiano, sino que además asimiló su esencia nacionalista, y para demostrarlo proporciona unos cuantos ejemplos. Y Butinyà hace una recapitulación del estado de la cuestión en los últimos 25 años, y nadie mejor que ella para hacer este tipo de visión de conjunto y reflexión general como defensora del término «Humanismo» en las letras catalanas. Hace un resumen de la historia del concepto, delimitándolo oportunamente del Renacimiento, e insiste en que, para una reevaluación oportuna del humanismo catalán, es necesario un análisis de las conexiones interpeninsulares.

El apartado cuarto contiene unas *Reflexions sobre l'Humanisme i el Renaixement*. La primera colaboración («Sobre l'humanisme a la Corona catalanoaragonesa»), a cargo de Júlia Butinyà y Roxana Recio, profundiza en el análisis de algunos rasgos caracterizadores del humanismo. En parte atiende al análisis de la obra de Metge, a quien Butinyà propone como un precedente del humanismo cristiano europeo, pero se centra en la aportación del humanismo catalán a la cultura peninsular y en las continuas evoluciones que sufrió. En el segundo capítulo («Renaixement: els orígens ideològics del *Manifiesto por una lengua común* del 2008»), Vicent Lledó se hace eco del *Manifiesto por una lengua común,* aparecido en el diario *El País* el 23 de junio de 2008, firmado, entre otros, por Mario Vargas Llosa y Fernando Savater, y las reacciones suscitadas por este artículo, entre ellas *Un manifiesto contra España,* publicado el 7 de julio del mismo año y firmado por Albert Branchadell. Ambos manifiestos le sirven a

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

Lledó como pretexto para demostrar que es difícil evitar leer textos del siglo xvi bajo la perspectiva del siglo xxi, mientras que la lectura de los textos del siglo xvi puede ayudar a descubrir y comprender las posibilidades del presente. El autor propone tres lecturas que servirán para analizar la situación lingüística de la España del siglo xx y xxi: en primer lugar, la de los que defienden el uso de una única lengua en un territorio con más de una lengua, y para ello se centra, entre otros documentos, en el estudio de una carta escrita el 18 de mayo de 1570 por Benito Arias Montano al duque de Alba, en la que defiende el empleo de una única lengua en un territorio, y donde pone como ejemplo el Imperio romano; la segunda postura es la que defiende la dualidad de lenguas, que implica una configuración federalista del imperio español y el multilingüismo frente a la superioridad de la lengua castellana, avalada por dos lecturas igualmente del siglo xvi: el *Concejo y Consejeros de Príncipe*, de Fadrique Furió Ceriol, publicado en Amberes en 1559, y la obra anónima *Gramática de la lengua vulgar*, impresa en Lovaina por Bartolomé Gravio en 1559; la tercera postura sería la de la formación de una sola lengua a partir de una síntesis de las varias lenguas que conviven en un territorio, tal como se propugna en la dedicatoria del *Regiment de la cosa pública*, de Francesc Eiximenis, publicado el 1499. A partir de estas tres posturas, el autor analiza los planteamientos de los mencionados artículos de prensa de *El País*.

El último apartado general (*Clausura*), recoge un epílogo y las conclusiones. Antonio Cortijo («Epílogo») afirma que las características inequívocas del movimiento son: el prurito de la pureza de la lengua (la latina en primer lugar, después la vernácula), la voluntad del estilo y el amor por los clásicos para su adaptación. Dentro de la actividad humanística destaca el trabajo de las ediciones, las traducciones, adaptaciones y comentarios de las obras clásicas, así como la preferencia por ciertas áreas de conocimiento como la filosofía moral, la literatura propiamente dicha y la historia. La Europa occidental en su conjunto se habría incorporado a este movimiento nacido en Italia, y en el caso del mundo catalán se habría anexionado a él de manera temprana, como resultado lógico de las conexiones políticas entre la Corona catalanoaragonesa e Italia, centradas especialmente en Nápoles.

Bajo el título de *Conclusions,* los editores nos ofrecen dos capítulos finales que acaban de redondear el tratamiento de la cuestión. En el primero («Formes filològiques i artístiques de la consciència pròpia als Estats de la Corona d'Aragó des del final del segle xiv fins al principi del segle xvi»), Dominique de Courcelles insiste en señalar cómo el redescubrimiento, también en la Corona de Aragón, de los grandes autores

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

de la Antigüedad clásica como pensadores de la dignidad y la condición humana, marca la historia de las ideas y el renacimiento de los saberes. Así, los «humanistas» se centrarán en cincos ámbitos: la ética, la poesía, la historia, la retórica y la gramática. En el segundo capítulo («*Famoso ystorial greco…* Les lliçons dels clàssics, les traduccions i l'Humanisme a la Corona d'Aragó entre la fi del segle XIV i el XV»), Vicent Martines estructura su aportación en diferentes epígrafes: 1. *Traducció i clàssics a la Corona d'Aragó. Un escandall* (con distintos apartados cronológicos, en los que señala las figuras más importantes de cada período, tomando la traducción y las traducciones realizadas por autores de la Corona de Aragón como piedra de toque no sólo para el intercambio de ideas, sino también para calibrar el grado en que, ya más en concreto, se establecen prácticas autoriales y organizativas en la Corona: la época anterior al reinado de Pedro el Ceremonioso, el reinado de este monarca hasta el del Magnánimo, el reinado del Magnánimo, los años finales del siglo XV y primeros del siglo XVI), y 2. *Intel·lectuals, polítics, eclesiàstics o membres d'òrgans de govern en el pas del segle XIV-XV. Política, religió i clàssics*, sitúa a los autores de la Corona de Aragón en una línea del tiempo compartida con algunas de las principales figuras italianas humanistas, y se comprueba que muchas de éstas mantuvieron, se formaron o desarrollaron principalmente su actividad en relación innegable y de máximo nivel con la Corona de Aragón. De este modo se percibe claramente —y de modo nada forzado— que los autores de la Corona de Aragón y estas grandes figuras del humanismo comparten estructuras, conocimientos, estilos y experiencias no tan diferentes entre sí ni en la formación, ni en los oficios ni en los beneficios que buscaban en los clásicos ni en la utilidad que pretendían en sus escritos y obras.

La obra se cierra con un nutrido apartado de *Bibliografía* y un provechoso *Índice onomástico de topónimos y de materias.* Estos complementos corroboran la coherencia de la concepción y del conjunto de las aportaciones del volumen, al mismo tiempo que visualizan rápidamente que eran comunes entre los autores humanistas de toda Europa occidental las fuentes, las referencias (clásicas), la preocupación por el uso de las lenguas románicas, por la actividad de la traducción, los estilos usados, las expresiones en otras artes (la pintura, especialmente) y, en definitiva, el genoma cultural compartido del humanismo.

El volumen reúne dos indiscutibles cualidades: destacar la presencia real del movimiento humanista en el mundo cultural y literario de la Corona de Aragón, y hacerlo desde una perspectiva sólida; pues precisa las diferentes etapas; pasa al campo

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

de la filología básica, particularmente al de la lengua, la historia de la lengua, y de las traducciones; y se ocupa del terreno cultural, en el que el movimiento supuso un giro radical en la historia intelectual de Occidente, que dejó una inequívoca huella en el contexto catalán. Creo que estamos ante una obra muy útil por sus aportaciones, por su carácter interdisciplinar y por las perspectivas de estudio que abre o que resuelve. No en balde resultó ganadora en el proceso de selección que convocó la prestigiosa editorial estadounidense Scripta Humanistica & Studia Humanitatis para iniciar con él su nueva colección «Catalan Series», reconocimiento que demuestra, por el tenor del alto grado de exigencia de esta editorial y de su comité científico, el alto valor de las aportaciones. Además, cabe destacar que la edición se enmarca en el seno de las actividades del Institut Virtual Internacional de Traducció (http://www.ivitra.ua.es) y de varios proyectos desarrollados en su matriz (DIGICOTRACAM, y del MICINN).

Helena Guzmán
UNED

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 253-302

«Herois» i escriptors als articles de Gabriel Alomar al diari El Día *(1921-1931)*

Pere Rosselló Bover

Gabriel Alomar va publicar nombrosos articles al periòdic *El Día*. Alguns d'aquests escrits parlaven sobre obres literàries i sobre escriptors catalans, espanyols i europeus (Jacint Verdaguer, Santiago Rusiñol, Joan Maragall, Joan Alcover; Cervantes, Fray Luis de León, Moratín, Ramón Pérez de Ayala, Vicente Blasco Ibáñez; Ibsen, Anatole France, Gide, Voltaire, Mistral, Renan, Tolstoi...). Alomar no pretén emetre judicis estètics amb la finalitat d'orientar l'escriptor i el públic, sinó analitzar determinades idees o conceptes, per la qual cosa també comenta llibres d'història i assaigs. A partir de les seves opinions, que sobretot se centren en aspectes ideològics, es pot deduir que segueix encara les idees sobre la funció de l'escriptor que havia expressat el 1904 en la conferència *El futurisme* i que havia completat en altres escrits a l'inici del segle xx.

Paraules clau: Gabriel Alomar, crítica literària, literatura europea moderna i contemporània, pensament literari.

«Heroes» and writers in Gabriel Alomar's papers in the periodical El Dia *(19921-1931)*

Gabriel Alomar published numerous articles in the periodical *El Día*. Some of these writings discussed Catalan, Spanish and European literary works and writers (Jacint Verdaguer, Santiago Rusiñol, Joan Maragall, Joan Alcover; Cervantes, Fray Luis de León, Moratín, Ramón Pérez de Ayala, Vicente Blasco Ibáñez; Ibsen, Anatole France, Gide, Voltaire, Mistral, Renan, Tolstoi...). Alomar was not interested in making aesthetic judgements in order to guide the writer and the public, but rather in analyzing certain ideas or concepts. Which is why he also discussed books of history and essays. Based on his opinions, with their special focus on ideological aspects, it

is clear that he still held the same ideas about the function of the writer expressed in 1904 in *El futurisme* and in other writings at the beginning of the 20th century.

Key words: Gabriel Alomar, literary criticism, Contemporary and Modern European literature, literary thought.

Llengües i globalització en el món de la recerca en un entorn sociolingüístic de llengua mitjana: Els coneixements i els usos lingüístics al Parc Científic de Barcelona

F. Xavier Vila i Moreno
Llorenç Comajoan Colomé
Vanessa Bretxa Riera

Aquest article estudia la presència de diverses llengües al Parc Científic de Barcelona de la Universitat de Barcelona (PCB) centrant-se en les competències dels seus actors i en els seus usos, mitjantçant diverses tècniques: l'estudi del paisatge lingüístic, una enquesta sociolingüística i diverses entrevistes en profunditat.

Els resultats mostren un entorn de treball essencialment trilingüe —català, castellà i anglès— en distribució funcional atenuada. Els informants declaren tenir una competència molt alta en les dues llengües oficials i un nivell mitjà-alt d'anglès, mentre que el coneixement d'altres llengües és força més baix. Pel que fa als usos, el català funciona com a llengua de treball intern i de relació amb la societat catalana, l'anglès com a llengua de projecció i de relació internacional, i el castellà es troba en una posició intermèdia, amb funcions tant internes com externes. La distribució de llengües és molt més clar entre el personal d'administració i serveis que en el cas dels investigadors, ja que la presència de personal d'origen forà incrementa l'ús del castellà i de l'anglès en les relacions internes.

Paraules clau: multilingüisme, globalització, usos lingüístics, àmbit científic, Catalunya, català

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 307-312

Languages and globalization in the world of research in a sociolinguistic environment of an intermediate language: competences and linguistic practices at the Barcelona Scientific Park

This article analyses how different languages are present at the Barcelona Scientific Park (PCB), Universitat de Barcelona. The study focuses on the PCB's actors language competences and language practices by using different techniques: linguistic landscape analysis, a sociolinguistic survey, and several in-depth interviews.

Results show an essentially trilingual work environment, where Catalan, Spanish and English are found in an atenuated functional distribution. The informants declare a very high level of competence in Catalan and Spanish, and a medium-high competence in English, competence in other languages being quite lower. Catalan is used as the language of internal communication and as the means of communication with the Catalan society; English is used as the language of international projection and relation; Spanish occupies an intermediate position, with both internal and external functions. Functional distribution is much clearer among administrative and technical staff, than among researchers, since foreign researchers often use Spanish and English for internal communication.

Key words: multilingualism, globalization, language practices, scientific domain, Catalonia, Catalan.

De l'atribució a la modalitat: construccions amb és que *en català oral*

Maria Josep Marín
Maria Josep Cuenca

Aquest article se centra en l'anàlisi de les construccions que contenen l'aplec *és que* en dos *corpora* orals de català, un de conversa i un d'entrevistes a informants. En aquest treball analitzem les diferents estructures formades pel verb copulatiu *és* i la conjunció *que*: l'atributiva o copulativa, la clivellada, la clivellada amb subjecte que és un nom general i aquella en què *és que* ha esdevingut un marcador. En aquest darrer cas, que és el que s'estudia amb més detall, la còpula *és* ha perdut les propietats originàries (ja no regeix un subjecte i, a més, es troba fixada en el present d'indicatiu)

i *que* ja no s'integra en la clàusula que el segueix sinó que s'ha fossilitzat formant una sola peça amb *és*. En altres paraules, *és que* s'ha reanalitzat com a marcador modal i introdueix enunciats indicant bàsicament justificació i èmfasi; d'altra banda, té una funció important relacionada amb la cortesia, com a mecanisme de atenuació o bé d'èmfasi, segons el context. Com a conclusió, proposem una anàlisi que permet determinar la relació que hi ha entre les diferents construccions estudiades.

Paraules clau: marcadors modals, cortesia, èmfasi, justificació, gramaticalització, *és que*, oralitat.

From copular structures to modality: constructions with és que *in oral Catalan*

This paper focuses on the analysis of the constructions containing *és que* (literally, 'is that') in two Catalan oral corpora, one of conversation and another based on interviews to informants. We analyse the different structures formed by the copula *és* 'is' and the conjunction *que* 'that', namely: attributive, cleft, cleft with a general noun as a subject, and *és que* as a fixed marker. In this case, which centers our attention, the copula has lost its original properties (it cannot license a subject anymore and it is fixed in present tense) and the complementiser is no longer integrated with the following clause but has become lexicalised with the copula. In other words, *és que* is reanalysed as a modal marker and introduces utterances by indicating justification and emphasis; on the other hand, its function is directly related to politeness, as a mitigation mechanism or an emphatic one, depending on the context. As a conclusion, we propose an analysis that allows to highlight the relationship among the different constructions considered.

Key words: modal markers, politeness, emphasis, justification, grammaticalisation, *és que*, orality.

El Vocabulari de la llengua catalana medieval *de L. Faraudo de Saint-Germain*

Germà Colón i Domènech

Aquest article passa revista a les principals obres lexicogràfiques sobre el català antic i presenta la figura de Lluís Faraudo de Saint-Germain, autor del *Vocabulari de*

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 307-312

la llengua catalana medieval. S'hi estudia amb un cert detall l'estructura i el contingut del *Vocabulari* i es mostra que és un repertori molt ampli, puix que comprèn obres literàries i igualment molts tractats científics, utilitaris, així com una abundosa documentació inèdita, treta de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Amb tot plegat es conclou que aquesta obra conté força lèxic no repertoriat fins ara.

Paraules clau: Faraudo de Saint-Germain, biografia; lèxic medieval català, lexicografia catalana, comparació lexicogràfica.

The Vocabulari de la llengua catalana medieval *by L. Faraudo de Saint-Germain*

This article reviews the main works on the ancient Catalan vocabulary and introduces Lluís Faraudo de Saint-Germain, author of the *Vocabulari de la llengua catalana medieval*. The detailed analysis of the structure and content of this work shows that it is a very large repertoire gathering many literary and not literary works, as well as numerous unpublished documents belonging to the Arxiu de la Corona d'Aragó. The main conclusion of the research is that the *Vocabulari* contains many words not included in dictionaries until now.

Key words: Faraudo de Saint-Germain, biography, medieval Catalan vocabulary, Catalan lexicography, lexicographic comparison.

Una revisió crítica del barroc valencià

Antoni Ferrando

Examen crític de les investigacions i publicacions dels darrers trenta anys sobre la situació de la llengua i la literatura catalana del Regne de València a l'època del barroc estricte (1609-1707). S'hi assenyalen els interrogants suscitats per les recerques i els buits detectats i s'hi dóna compte de treballs en curs, que contribuiran a arredonir el nostre coneixement de l'evolució sociolingüística i literària del segle XVII valencià.

Paraules clau: Barroc, castellanització social i literària, historiografia, memorialística, literatura popularista.

A critical revision of Valencian Baroque

A critical survey on the researches and studies published over the last thirty years about the Catalan language and literature of the Kingdom of Valencia at the Baroque period strictly considered(1609-1707). Questions aroused by the researches and the lack of information on various fields are discussed. There is also some discussion on works in progress, which will help us to have a better understanding of the sociolinguistic and literary evolution of the Valencian XVIIth century.

Key words: Baroque, social and literary Hispanization, historiography, memoires, popularizing literature.

Vicent Garcia, poeta europeu

Pep Valsalobre

Després de repassar la bibliografia crítica i els textos poètics derivats, es procedeix a l'anàlisi d'un conegut sonet de Francesc Vicent Garcia, rector de Vallfogona (1578/1579-1623): *A una hermosa dama de cabell negre, que es pentinava en un terrat ab una pinta de marfil*, que comença «Ab una pinta de marfil polia», en què l'autor mostra una habilitat poètica excepcional. S'insereix després el text en el seu context estètic i històric, el barroc europeu, i finalment se'l compara amb una sèrie de sonets equivalents, sobre el mateix motiu, produïts per autors castellans, portuguesos, italians i francesos. S'hi conclou que el de Garcia és molt original, tot i la forta codificació de la sèrie, de manera que no s'inscriu en cap dels dos models tipològics que enquadren la resta (excepte el del francès Malleville, que pertany al mateix model de Garcia), alhora que mostra la personalitat poètica de l'autor enfront dels autors coetanis.

En apèndix, s'hi inclou un conjunt de sonets sobre el mateix motiu, distribuïts en funció del model tipològic al qual pertanyen: un d'atribució dubtosa —anterior al 1580—, un atribuït a Camões, dos de Lope, dos de Góngora, dos de Villamediana, un de Gian Battista Marino, un de Girolamo Fontanella i un de Claude Malleville.

Paraules clau: poesia barroca, literatura catalana moderna, Francesc Vicent Garcia.

Vicent Garcia, a European poet

After reviewing the critic literature and the corresponding poetic texts, we proceed to the analysis of a famous sonnet by Francesc Vicent Garcia, the Vallfogona rector (1578/79-1623): *A una hermosa dama de cabell negre, que es pentinava en un terrat ab una pinta de marfil*, that begins with «Ab una pinta de marfil polia», in which the author displays exceptional poetic skills. Afterwards, we place this work in its aesthetic and historical context, the European Baroque, and finally we compare it with a set of equivalent sonnets, which share the same motif, produced by Spanish, Portuguese, Italian and French authors.

We conclude that, despite the strong codification of the group, Garcia's sonnet is very original and thus, it does not fit into the two typological models shared by the rest (except for French Malleville's, which belongs to the same model as Garcia). Furthermore, this sonnet shows the author's poetic personality in relation to his contemporaries. Finally, we provide and classify a group of sonnets with the same motif in accordance with the typological model they belong to: one sonnet of doubtful attribution —prior to 1580—, one attributed to Camões, two by Lope, two more by Góngora, two by Villamediana, one by Gian Battista Marino, one by Girolamo Fontanella and one by Claude Malleville.

Key words: Baroque Poetry, Modern Catalan Literature, Francesc Vicent Garcia

Els escriptors catalans en una Europa en conflicte

Eulàlia Miralles

La propaganda política de la guerra dels Segadors inclou figures catalanes de renom com ara Gaspar Sala i Berart, Francesc Martí i Viladamor o Alexandre de Ros, del bàndol català i castellà. Aquesta propaganda i altres relacions de successos anònimes, en prosa o en vers, van circular ràpidament per Catalunya i algunes arribaren a Europa. En aquest estudi s'examina la geografia dels tractats polítics i dels pamflets amb la voluntat de posar de relleu la seva importància i difusió, independentment de la llengua emprada.

Caplletra 52 (Primavera 2012), ISSN 0214-8188, pp. 307-312

Paraules clau: Guerra dels Segadors, propaganda política, tractats, pamflets, relacions de successos, impremta, Catalunya, França, Portugal, monarquia hispànica.

Catalan writers in a Europe in conflict

Political propaganda of the *Guerra dels Segadors* (Reapers' War), engaged Catalan luminaires such as Gaspar Sala i Berart, Francesc Martí i Viladamor or Alexandre de Ros, both in the Catalan and the Castilian side. This propaganda and other anonymous relations, in prose or in verse, circulated widely in Catalonia and some of them in Europe. In this paper I examine the geography of political treaties and pamphlets in order to emphasize their importance and diffusion, regardless of the language used.

Key words: *Guerra dels Segadors* (Reapers' War), political propaganda, treaties, pamphlets, relations, print, Catalonia, France, Portugal, Spanish monarchy.

Intertextos: sobre les fonts i els motius literaris de Lo Desengany*, de Francesc Fontanella*

Albert Rossich

En aquest article s'estudien les fonts i els préstecs literaris que es poden detectar en *Lo Desengany*, una notable peça dramàtica en dos actes escrita per Francesc Fontanella cap al 1650. Bon coneixedor de la literatura clàssica i de les literatures més importants del seu temps (la castellana, la francesa i la italiana), Fontanella reflecteix en aquesta obra les seves lectures, i concretament les dels *Idil·lis* de Teòcrit, les *Metamorfosis* d'Ovidi, la *Farsàlia* de Lucà, *La Araucana* d'Alonso de Ercilla (1569-1589) o *L'illusion comique* de Pierre de Corneille (1636). També hi ha la influència de temes populars castellans (les *coplas de trescientas cosas más*), i coincidències que no suposen necessàriament una imitació, sinó una mateixa visió del món i de la literatura, com passa amb Luis de Góngora, Juan Ruiz de Alarcón (*Las paredes oyen*) o Calderón de la Barca (*El mágico prodigioso*). Tot aquest repàs constitueix un bon exemple de com es va anar construint aquest gran patrimoni literari que és el barroc europeu.

Paraules clau: segle XVII, literatura catalana, castellana i francesa, Barroc, Francesc Fontanella *Lo Desengany*, fonts.

Intertexts: on the sources and literary topics in Lo Desengany *by Francesc Fontanella*

This article explores the sources and linguistic influences that can be detected in *Lo Desengany*, a remarkable play in two acts written by Francesc Fontanella around 1650. In this play, the author, well acquainted with classical literature and the most important literary traditions of his time (namely Spanish, French and Italian literature), reflects on his readings, in particular Theocritus's *Idylls*, Ovid's *Metamorphoses*, Lucanus's *Pharsalia*, *La Araucana* by Alonso de Ercilla (1569-1589) and *L'illusion comique* by Pierre de Corneille (1636). It also traces the influence of popular Castilian topics (the *coplas de trescientas cosas más*) and several coincidences –which do not necessarily involve imitation, but a shared worldview and similar literary interests— with Luis de Góngora, Juan Ruiz de Alarcón (*Las paredes oyen*) and Calderón de la Barca (*El mágico prodigioso*). The links between the aforementioned authors are a prime example of the development of the European Baroque literary heritage.

Key words: Seventeenth century, Catalan, Castilian and French literature, Baroque, Francesc Fontanella *Lo Desengany*, Sources.

La Suma de la vida del rey don Jaume *(València, 1699)*

Vicent J. Escartí

El present article té com a objectiu editar i estudiar l'anònima *Suma de la vida del rey don Jaume*, publicada a València el 1699. En primer lloc, es fa un breu repàs a la presència de la figura de Jaume I des de l'edat mitjana al barroc, sobretot en el nivell historiogràfic. El segon apartat fa esment de les edicions del *Sumari dels ínclits reis de València*, la darrera de les quals s'atribuí a Llorenç Mateu i Sanç. De passada, es declara per primera vegada que la primera edició del *Sumari* (1596/1598) correspon, en realitat, a l'*Epítome de la genalogia dels comtes de Barcelona* (1588). Aquesta tradició divulgadora de les biografies dels reis d'Aragó i la seua funció com a garantidors de la legalitat és la que s'aprofita a l'hora de confegir la *Suma* que ací s'edita i que es descobreix inspirada clarament per l'obra de Beuter.

Paraules clau: Jaume I, historiografia barroca, historiografia catalana, historiografia valenciana.

Suma de la vida del rey don Jaume *(València, 1699)*

This article aims to study and edit the anonymous work *Suma de la vida del rey don Jaume*, published in Valencia in 1699. First, the presence of the figure of Jaume I from the Middle Ages to the Baroque, especially in a historiographic stage, is briefly reviewed. Secondly, the editions of *Sumari dels ínclits reis de València*, where the last of them was attributed to Llorenç Mateu i Sanç, are mentioned. Incidentally, it is declared for the first time that the first edition of *Sumari* (1596/98) corresponds, in fact, to the *Epítome de la genalogia dels comtes de Barcelona* (1588). This popularizating tradition of the biographies of the kings of Aragon and their function as guarantors of the legality is where the *Suma* gets the inspiration. Finaly, the *Suma* published here is clearly inspired by the work of Beuter.

Key words: Jaume I, Baroque historiography, Catalan historiography, Valencian historiography.

Pere Rosselló Bover
«Heroes» and writers in Gabriel Alomar's papers in the periodical El Dia *(19921-1931)* 9

F. Xavier Vila i Moreno / Vanessa Bretxa i Riera / Llorenç Comajoan i Colomé
Languages and globalization in the world of research in a sociolinguistic environment of an intermediate language: competences and linguistic practices at the Barcelona Scientific Park 35

Maria Josep Marín / Maria Josep Cuenca
From copular structures to modality: constructions with és que *in oral Catalan* 65

Germà Colón Domènech
The Vocabulari de la llengua catalana medieval *by L. Faraudo de Saint-Germain* 95

Monographic on «El segle xvii i l'estètica barroca»
coordination by Vicent J. Escartí i Gabriel Sansano

Introducció 107

Antoni Ferrando
A critical revision of Valencian Baroque 113

Pep Valsalobre
Vicent Garcia, a European poet 153

Eulàlia Miralles
Catalan writers in a Europe in conflict 181

Albert Rossich
Intertexts: on the sources and literary topics in Lo Desengany *by Francesc Fontanella* 207

Vicent Josep Escartí
Suma de la vida del rey don Jaume *(València, 1699)* 229

Reviews 251

Abstracts 303

Table of contents 313

BIBLIOTECA MANUEL SANCHIS GUARNER

DARRERS VOLUMS DE LA COL·LECCIÓ

56. El llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Estudi lingüístic.
Maria Àngels Diéguez Seguí
57. Els arxius del discurs. Episodis valencians d'història social de la llengua i la literatura.
Vicent Salvador
58. El discurs de la informàtica. Un estudi de les seqüències descriptives.
Anna I. Montesinos López
59. Manuel Sanchis Guarner (1911-1981). Una vida per al diàleg.
Santi Cortés
60. *Lo passi en cobles* (1493). Estudi i edició.
Marinela García Sempere
61. De la vellesa. De l'amistat.
Ciceró. Traducció d'Antoni Febrer i Cardona.
62. Variació dialectal i estandardització al Baix Vinalopó.
Carles Segura i Llopes
63. *Tirant lo Blanch* i Shakespeare: Les fonts de *Much ado about nothing.*
Joaquim Anyó
64. La percepció de la vitalitat etnolingüística pels jóvens de l'Alacantí.
Josep M. Baldaquí Escandell
65. El model de llengua i la seguretat lingüística dels jóvens valencians.
Josep M. Baldaquí Escandell
66. El realisme compromés en la narrativa catalana de postguerra.
Vicent Simbor Roig
67. Per a un ensenyament de l'oral. Iniciació als gèneres formals a l'escola.
Joaquim Dolz i *Bernard Schneuwly*
68. La semàntica diacrònica cognitiva. Una aplicació a propòsit de *venir, arribar* i *aplegar* (segles XII-XVI).
Sandra Montserrat i Buendia
69. Morfologia i fonologia catalana i romànica: Estudis diacrònics.
Max W. Wheeler
70. Maria-Mercè Marçal, cos i compromís.
Laia Climent
71. Com un vers mai no escrit. La poesia de Vicent Andrés Estellés en els anys cinquanta.
Ferran Carbó
72. L'anomenat «*lo* neutre». L'expressió de l'abstracció en català: una aproximació diacrònica.
Josep Martines
73. El dietarisme català a cavall entre dos segles (1970-2000).
Anna Esteve Guillén
74. Àrab i català: contactes i contrastos.
Carme Barceló
75. Les *Regles d'esquivar vocables* a revisió.
Germà Colón i *Antoni Ferrando*

CONTINGUT D'AQUEST VOLUM

Pere Rosselló Bover
«Herois» i escriptors als articles de Gabriel Alomar al diari El Día *(1921-1931)*

F. Xavier Vila i Moreno / Vanesa Bretxa i Riera / Llorenç Comajoan i Colomé
Llengües i globalització en el món de la recerca: els coneixements i els usos lingüístics al Parc Científic de Barcelona

Maria Josep Marín / Maria Josep Cuenca
De l'atribució a la modalitat: construccions amb és que *en català oral*

Germà Colón Domènech
El Vocabulari de la llengua catalana medieval *de L. Faraudo de Saint-Germain*

MONOGRÀFIC SOBRE «EL SEGLE XVII I L'ESTÈTICA BARROCA» COORDINAT PER VICENT J. ESCARTÍ I GABRIEL SANSANO

Antoni Ferrando
Una revisió crítica del barroc valencià

Pep Valsalobre
Vicent Garcia, poeta europeu

Eulàlia Miralles
Els escriptors catalans en una Europa en conflicte: la propaganda política impresa de la guerra dels Segadors

Albert Rossich
Intertextos: sobre les fonts i els motius literaris de Lo Desengany *de Fontanella*

Vicent Josep Escartí
La Suma de la vida del rey Don Jaume *(València, 1699)*